
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

अथश्रीमद्भागवततृतीयस्कंधप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः नमोभगवतेवासुदेवाय तृतीयेतुत्रयस्त्रिंशदध्यायैःसर्गवर्णनम् ईशेक्षयागुणक्षोभात्सर्गोब्रह्मांडसंभवः १ तत्रतुप्रथमेऽध्याये
बंधून्हित्वागतायुषः निर्गतस्योद्धवेनादौसंवादःक्षत्तुरुच्यते २ अथतृतीयस्कंधव्याख्या भगवद्ब्रह्मसंप्रोक्तंसंक्षिप्तंवर्णितंपुरा प्राहभागवतंशेषप्रो
क्तंविस्तरतःपुनः ३ द्वेधाहिश्रीमद्भागवतसंप्रदायप्रवृत्तिः एकतःसंक्षेपतः श्रीनारायणब्रह्मनारदादिद्वारेण अन्यतस्तुविस्तरतः शेषसनत्कुमारसांख्याय
नादिद्वारेणतत्रद्वितीयेश्रीनारायणब्रह्मसंवादेनसंक्षेपतः चतुःश्लोक्याश्रीभागवतंनिरूपितम् तदेवब्रह्मनारदसंवादेनदशलक्षणतयाकिंचिद्विस्तरेणो
क्तम् तदेवशेषोक्तमतिविस्तरतोवक्तुंतृतीयाद्यारंभः तत्रतृतीयेप्रथमंक्षत्तुर्मैत्रेयसंगमश्चतुर्भिरध्यायैः ततोष्टभिःसविसर्गःसर्गप्रपंचः ततोविसर्गप्र
स्तावेनसप्तभिर्वराहावतारः ततएकेनविसर्गसमाहारः तत्प्रसंगेनचतुर्भिःकपिलावतारः ततोनवभिःकपिलाख्यानमितित्रयस्त्रिंशताऽध्यायैःतृतीयस्कं
धप्रवृत्तिः तत्रद्वितीयांतेपरिमाणंचकालस्यकल्पलक्षणविग्रहम् यथापुरस्ताद्व्याख्यास्येपाद्मंकल्पमथोशृणुइतिप्रतिज्ञातमर्थंविस्तरेणनिरूपयितुमि-

श्रीगणेशायनमः श्रीशुकउवाच एवमेतत्पुरापृष्टोमैत्रेयोभगवान्किल क्षत्त्रावनंप्रविष्टेनत्यक्त्वास्वगृहमृद्धिमत् १ य-
द्वाअयंमंत्रकृद्वोभगवानखिलेश्वरः पौरवेंद्रगृहंहित्वाप्रविवेशात्मसात्कृतम् २ राजोवाच कुत्रक्षत्तुर्भगवतामैत्रेयेणास
संगमः कदावासहसंवादएतद्वर्णयनःप्रभो ३ नह्यल्पार्थोदयस्तस्यविदुरस्यामलात्मनः तस्मिन्वरीयसिप्रश्नःसाधुवादोपबृंहितः
४ सूतउवाच सएवमृषिवर्योऽयंपृष्टोराज्ञापरीक्षिता प्रत्याहतंसबहुवित्प्रीतात्माश्रूयतामिति ५ श्रीशुकउवाच
यदातुराजास्वसुतान्साधून्पुष्णन्नधर्मेणविनष्टदृष्टिः भ्रातुर्यविष्ठस्यसुतान्विबंधून्प्रवेश्यलाक्षाभवनेददाह ६ यदासभायांकुरुदे
वदेव्याःकेशाभिमर्शंसुतकर्मगर्ह्यम् नवारयामासनृपःस्नुषायाःस्वास्रैर्हरंत्याःकुचकुंकुमानि ७ द्यूतेत्वधर्मेणजितस्यसाधोःस
त्यावलंबस्यवनागतस्य नयाचतोऽदात्समयेनदायंतमोजुषाणोयदजातशत्रोः ८

तिहासंप्रस्तौतिभगवान्शुकः एवमितिद्वाभ्याम् ऋद्धिमत्सर्व
संपद्भिःसंपूर्णम् १ किंच अतिश्लाघ्यंत्यागानर्हमित्याह यद्वैप्रसिद्धंगृहंवःपांडवानांमंत्रकृत्दौत्यकर्तासन् अयंश्रीकृष्णःबुद्धिसान्निधानादयमितिनिर्देशःपौरवेंद्रोदुर्यो
धनःतस्यगृहंहित्वाअनाहूतएवविदुरगृहंप्रविवेशतत्रहेतुः आत्मसात्कृतमात्मीयत्वेनगृहीतम् २ कुत्रसंगमआसबभूव ३ वरीयसिश्रेष्ठेअल्पस्यार्थस्योदयोयस्मा-
त् तथाभूतोनभवतिसाधुवादेनसतामनुमोदनेनउपबृंहितःसंवर्धितः यद्वासाधोर्मैत्रेयस्यवादेनउत्तरेणश्लाघितइत्यर्थः४ ५त्यागानर्हस्यापिगृहस्यत्यागेहेतुत्वेनकौ-
रवापराधानाह यदेत्येकादशभिः एतेषांचतदासक्षत्ताअयादित्येकादशोक्रियासंबंधः यविष्ठस्यकनिष्ठस्यपांडोःविबंधून्पितृहीनान् ६ कुरुदेवस्ययुधिष्ठिरस्य-
देव्याःद्रौपद्याःआत्मनःस्नुषायाःस्वीयैरस्रैरश्रुभिःस्वकुचकुंकुमानिरिपुस्त्रीणांवातद्भर्तृवधेनहरंत्याः ७ सत्यावलंबस्यसत्याश्रयस्यवनात्प्रत्यागतस्यसमये
नपूर्वकृतेनदायंअंशंयाचमानस्ययत्ययदानअदान्नददौतमोमोहंजुषाणःपुत्रंसेवमानःअविवेकंवा ८ छ छ छ छ

यानिबन्धनानिपुंसांभीष्मादीनाममृतायनानिअमृतस्रावीणिराजाधृतराष्ट्रः दुर्योधनोवा उरुबहुनमेने क्षतोनष्टःपुण्यलेशोयस्यसः नस्फुरत्कीर्तिधर्मादिहेतुःकिं
तुराज्यप्राप्तिमात्रहेतुः पुण्यलेशएवासीत् तस्यापिनष्टत्वात् अनादृतवानित्यर्थः ९ इदानीं विदुरस्यैवकृतपराभवंदर्शयति षड्भिः यदापूर्वजेनधृतराष्ट्रेणमंत्राय-
चोपहूतोऽन्तर्गृहंप्रविष्टोमंत्रंपृष्टःसन् अथअनंतरंतदाहकिंमंत्रिणोऽप्यापियद्वैदुरिकंविदुरवाक्यमितिप्रसिद्धंवदंति १० तदेवाह अजातशत्रोरितित्रिभिः तवआ
गःअपराधंसहमानस्यदायंप्रतियच्छदेहियत्रापराधेअनुजैःसहवर्तमानोवृकोदररूपोऽहिःक्रोधेनश्वसन्वर्तते यद्यस्मात्त्वमलमत्यर्थंबिभेषि ११ ननुममता
दृशाःपुत्राःबहवःसंतीतिगर्वमाकृथाइत्याह पार्थास्तुमुकुंदआत्मीयत्वेनगृहीतवान् सचदेवःतत्रापिभगवान्नतुप्राकृतःकिंचसहक्षितिदेवैर्देवैश्चेंद्रादिभिर्वर्त
मानःयतोऽसौतत्रैवविप्राःदेवाश्चेत्यर्थः स्वपुर्यामिवसुखमास्तेन त्वन्यत्रगतःकिंच यदुदेवानांदेवःपूज्यः यतोऽसौतत्रैवयदुप्रवीराइत्यर्थः किंच नृदेवेषुमंडले
श्वरेषुदीव्यंतिप्रकाशंतइतिनृदेवदेवाराजानःविनिर्जिताअशेषानृदेवायेनयतोऽसौतत्रैवसर्वेराजानःअतःपार्थानांदायंदेहीति १२ दुर्योधनस्तन्नमन्यतइ-

यदाचपार्थप्रहितःसभायांजगद्गुरुर्यानिजगाद्कृष्णः नतानिपुंसाममृतायनानिराजोरुमेनेक्षतपुण्यलेशः ९ यदोपहूतोभवनंप्रविष्टो
मंत्रायपृष्टःकिलपूर्वजेन अथाहतन्मंत्रदृशांवरीयान्यन्मंत्रिणोवैदुरिकंवदंति १० अजातशत्रोःप्रतियच्छदायंतितिक्षतोदुर्विषहंतवागः सहानुजोयत्रवृकोदराहिःश्वसन्रुषायत्त्वमलंबिभेषि ११ पार्थांस्तुदेवोभगवान्मुकुंदोगृहीतवान्सक्षितिदेवदेवः आस्तेस्व-
पुर्यांयदुदेवदेवोविनिर्जिताशेषनृदेवदेवः १२ सएषदोषःपुरुषद्विडास्तेगृहान्प्रविष्टोयमपत्यमत्या पुष्णासिकृष्णाद्विमुखोगतश्री
स्त्यजाश्वशैवंकुलकौशलाय १३ इत्यूचिवांस्तत्रसुयोधनेनप्रवृद्धकोपस्फुरिताधरेण असत्कृतःसत्स्पृहणीयशीलःक्षत्तासकर्णानु
जसौबलेन १४ कएनमत्रोपजुहावजिह्मंदास्याःसुतंयद्बलिनैवपुष्टः तस्मिन्प्रतीपःपरकृत्यआस्तेनिर्वास्यतामाशुपुराच्छ्वसानः
१५ सइत्थमत्युल्वणकर्णबाणैर्भ्रातुःपुरोमर्मसुताडितोऽपि स्वयंधनुर्द्वारिनिधायमायांगतव्यथोऽयादुरुमानयानः १६

तिचेदतआह सएषमूर्तोदोषएवगृहान्प्रविष्टआस्तेदोषत्वेहेतुःपुरुषद्विट्श्रीकृष्णद्वेष्टाकोऽसौयंत्वमपत्यमत्यापुष्णासिनत्वपत्यमसौनपतत्यस्मादितिह्यपत्यंप्रा
द्धःगताश्रीर्यस्मात्सत्वमित्याक्रोशतिअतएनम् अशैवममंगलआशुत्यजकथंपुत्रस्त्याज्यस्तत्राह कुलस्यकौशलायत्यजेदेकंकुलस्यार्थेइतिहिन्यायः १३ इत्यू
चिवान् एवमुक्तवान् असौक्षत्ताविदुरःसतांस्पृहणीयंशीलंयस्यसः कर्णदुःशासनशकुनिसहितेन दुर्योधनेन असत्कृतःतिरस्कृतः १४ तिरस्कारमाह कइ
तिदासीसुतोह्यत्राह्वानानर्हः जिह्मश्चकुटिलः जिह्मतामाह यस्यबलिनाअन्नेनपुष्टस्तस्मिन्नेवप्रतीपःप्रतिकूलःपरेषांकार्येवर्तते अतःपुरान्निर्वास्यतांश्वसा
नःश्वसन्जीवनमात्रशेषइत्यर्थः पाठांतरेश्मशानवदमंगलः १५ अत्युल्बणैःकर्णयोर्बाणवत्प्रविशद्भिःपरुषवाक्यैर्मर्मसुताडितोऽपिगतव्यथः तत्रहेतुः मा
यामुरुबहुमानयन् अहोमायायामाहात्म्यमिति तामेवतत्रहेतुंमन्यमानः तन्निःसारणात्पूर्वंस्वयमेवअयात् निर्जगाम किंकृत्वा एतेनूनंमरिष्यंतिकिंध
नुषेति तस्यद्वारिधनुर्निधाय यद्वा भीमादिभिःसंगत्यअस्माभिर्योत्स्यतीतिमाशंकीतिधनुर्निधानम् १६ ६ ६ ६ ६

ततोनिर्गतस्यतीर्थाटनप्रकारमाह सइत्यष्टभिः सगजाह्वयान्निर्गतःसन् तीर्थपादीयस्यतस्यहरेःप दानिक्षेत्राणिपुण्यचिकीर्षयाअन्वाक्रमत् प्रत्यपद्यतकौरवा-
णांपुण्येनलब्धइतितेषांभाग्यमेवतेनरूपेणगतमितिसूचितम् उर्व्यांसहस्रमूर्तिर्ब्रह्मरुद्राद्यनेकमूर्तिःसन् तीर्थपात् यानियानिअधिष्ठायस्थितःतानितानिजगा
मेत्यर्थः १७ पुण्यानियान्युपवनादीनितेषुकुंजंलतादिगूढस्थानम् अपंकानितोयानियेषांतेषुसरित्सरस्सुच तीर्थेषुआयतनेषुच क्षेत्रेषुकीदृशेषु अनंतस्य
लिंगैर्मूर्तिभिःसम्यगलंकृतेषुअनन्यःएकाकी १८ किंच गांपर्यटन् व्रतानि चेरे अचरत् मेध्यापवित्रा विविक्ताअसंकीर्णा वृत्तिर्जीविकायस्यसदाप्लुतःप्रतिती
र्थस्नातःअधःशायनंयस्यअवधूतःअसंस्कृतदेहःअवधूतवेषोवल्कलादिधारी अतएवस्वैरलक्षितः १९ एकस्यैवचक्रंसैन्यंयस्याएकमेवराजचिन्हंश्वेतातप
त्रंयस्यांताम् अजितेनश्रीकृष्णेनसहायेन २० तत्रप्रभासेपरस्परस्पर्धयानिमित्तभूतयासुहृदांकौरवाणांविनष्टिंविनाशम् अशृणोत् परस्परनाशेदृष्टांतः

सनिर्गतःकौरवपुण्यलब्धोगजाह्वयात्तीर्थपदःपदानि अन्वाक्रमत्पुण्यचिकीर्षयोर्व्यांस्वधिष्ठितोयानिसहस्रमूर्तिः १७ पुरेषुपुण्यो-
पवनाद्रिकुंजेष्वपंकतोयेषुसरित्सरस्सु अनंतलिंगैःसमलंकृतेषुचचारतीर्थायतनेष्वनन्यः १८ गांपर्यटन्मेध्यविविक्तवृत्तिःसदाप्लुतो
ऽधःशयनोऽवधूतः अलक्षितःस्वैरवधूतवेषोव्रतानिचेरेहरितोषणानि १९ इत्थंव्रजन्भारतमेववर्षंकालेनयावद्गतवान्प्रभासम् तावच्छ
शासक्षितिमेकचक्रामेकातपत्रामजितेनपार्थः २० तत्राथशुश्रावसुहृद्विनष्टिंवनंयथावेणुजवन्हिसंश्रयम् संस्पर्धयादग्धमथानुशोचन्-
सरस्वतींप्रत्यगियायतूष्णीम् २१ तस्यांत्रितस्योशनसोमनोश्चपृथोरथाग्नेरसितस्यवायोः तीर्थंसुदासस्यगवांगुहस्ययच्छ्राद्धदेवस्यस-
आसिषेवे २२ अन्यानिचेहद्विजदेवदेवैःकृतानिनानायतनानिविष्णोः प्रत्यंगमुख्यांकितमंदिराणियद्दर्शनात्कृष्णमनुस्मरंति २३ ततस्त्व
तिव्रज्यसुराष्ट्रमृद्धंसौवीरमत्स्यान्कुरुजांगलांश्च कालेनतावद्यमुनामुपेत्यतत्रोद्धवंभागवतंददर्श २४ सवासुदेवानुचरंप्रशांतंबृहस्पतेः
प्राक्तनयंप्रतीतम् आलिंग्यगाढंप्रणयेनभद्रंस्वानामपृच्छद्भगवत्प्रजानाम् २५ कच्चित्पुराणौपुरुषौस्वनाभ्यपाद्मानुवृत्त्येहकिलावतीर्णौ-
आसातउर्व्याःकुशलंविधायकृतक्षणौकुशलंशूरगेहे २६

वेणुजंवन्हिंसंश्रयतेयद्वनंतद्यथादग्धंभवतितथा प्रत्यक्उदङ्माभिमुखम् २१ त्रितादीनामेकादश
तीर्थानितत्तन्नाम्नाप्रसिद्धानिआसेवितवान् २२ द्विजदेवैर्ऋषिभिर्देवैश्चकृतानि अंगमंगंप्रतिवर्त्ततइतिप्रत्यंगानिआयुधानितेषुमुख्यंचक्रंतेनांकितानि मूर्धन्य
हेमकुंभेषुचिन्हितानिमंदिराणियेषुतानिनानाविधानिविष्णोरायतनानिक्षेत्राणितीर्थानिचआसिषेवे येषांचक्रांकितमंदिरवतांदर्शनात् श्रीकृष्णस्मरणंभव
ति २३ अतिव्रज्यातिक्रम्ययावदुद्धवःप्राप्तस्तावत्स्वयमपियमुनामुपेत्य २४ सविदुरःप्राक्तनयंपूर्वशिष्यंनीतिशास्त्रे पाठांतरेप्राक्तोनयोनीतिशास्त्रंयेनतम् प्रतीतम्
प्रख्यातंस्वानांज्ञातीनांभद्रम् अपृच्छत् प्रश्नेहेतुः भगवतःप्रजानांपोष्याणाम् २५ प्रथमंतावत् रामकृष्णयोःकुशलंपृच्छति कच्चिदितिप्रश्ने स्वनाभौभवःस्वनाभ्यः पाद्मो
ब्रह्मातस्यानुवृत्त्याप्रार्थनयाइहावतीर्णौकुशलमासाते वर्त्तेते कृतक्षणौदत्तावसरौ सर्वेषांकृतोत्सवाविवितिवा तयोर्नित्यकुशलत्वेऽपिउक्तविशेषणविशिष्टौशूरसेनस्यगृहे
कच्चिदासातेइतिप्रश्नः २६

यदूनांकुशलंपृच्छतिनवभिः भामःपूज्यः शौरिर्वसुदेवः यद्वा भामोभगिनीभर्त्ता कुंतीवसुदेवस्यभगिनी अतोदेवकीपांडोर्भगिनीतिलौकिकव्यवहारः वरान्अर्थान्वदा-
न्यःअत्युदारः वराणांतत्पत्नीनांतर्पणेनसंतर्पणेनसह २७ वरूथाधिपतिः सेनानीः आदिसर्गेपूर्वजन्मनि स्मरणंकामंसंतंअभिलेभे पुत्रंलब्धवती २८ सात्वतादीनामधि
पःउग्रसेनः शतपत्रनेत्रः श्रीकृष्णः नृपासनाशांराज्याभिलाषंपरिहृत्यप्रणामभयेनदूरात्स्थितमित्यर्थः २९ हेसौम्य हरेःसुतस्तेनसदृक्षः सदृशः साधुसुखमास्ते गुहंस्वामि
कार्तिकेयम् अग्रेपूर्वजन्मनियोभवान्यागर्भेधृतःतम् ३० युयुधानःसात्यकिः क्षेमंकुशलमास्ते फाल्गुनादर्जुनात्लब्धंधनुर्वेदरहस्यंयेन तदीयामधोक्षजसंबंधिनीम्
३१ श्वफल्कपुत्रोऽक्रूरः बुधोविद्वान् अतोभगवंतंप्रपन्नः अनुसृतः अतएवानमीवोनिष्पापः भक्तोलिंगंयोऽचेष्टतव्यलुठत् प्रेम्णाविभिन्नंविदीर्णंधैर्यंयस्यसःस्वस्ति-
क्षेममास्ते ३२ देवकनामायोभोजस्तस्यपुत्र्यादेवक्याविष्णुःप्रजापुत्रोयस्याःतस्यादेवमातुरदितेरिवकच्चित्शिवम् यज्ञवितानरूपमर्थंत्रयीयथाप्रकाशकतयाबिभर्त्तित
थादधार ३३ सात्वतानामुपासकानांकामान्दोग्धिपूरयतीतिकामदुघः भगवत्त्वेहेतुःयंशब्दस्यशास्त्रस्ययोनिंकारणमामनंतिवेदाः कुतः मनोमयंमनसःप्रवर्त्तकम् तत्कु

कच्चित्कुरूणांपरमःसुहृन्नोभामःसआस्तेसुखमंगशौरिः योवैस्वसृणांपितृवद्ददातिवरान्वदान्योवरतर्पणेन २७ कच्चिद्वरूथाधिपतिर्यदूनां
प्रद्युम्नआस्तेसुखमंगवीरः यंरुक्मिणीभगवतोऽभिलेभेआराध्यविप्रान्स्मरमादिसर्गे २८ कच्चित्सुखंसात्वतवृष्णिभोजदाशार्हकाणामधि
पःसआस्ते यमभ्यषिंचच्छतपत्रनेत्रोनृपासनाशांपरिहृत्यदूरात् २९ कच्चिद्धरेःसौम्यसुतःसदृक्षआस्तेऽग्रणीरथिनांसाधुसांबः अ सूत
यंजांबवतीव्रताढ्यादेवंगुहंयोऽंबिकयाधृतोऽग्रे ३० क्षेमंसकच्चिद्युयुधानआस्तेयःफाल्गुनाल्लब्धधनूरहस्यः लेभेऽंजसाधोक्षजसेवयैव
गतिंतदीयांयतिभिर्दुरापाम् ३१ कच्चिद्बुधःस्वस्त्यनमीवआस्तेश्वफल्कपुत्रोभगवत्प्रपन्नः यःकृष्णपादांकितमार्गपांसुष्वचेष्टतप्रेमविभिन्न
धैर्यः ३२ कच्चिच्छिवंदेवकभोजपुत्र्या विष्णुप्रजायाइवदेवमातुः यावैस्वगर्भेणदधारदेवंत्रयीयथायज्ञवितानमर्थम् ३३ अपिस्विदास्तेभ
गवान्सुखंवोयःसात्वतांकामदुघोऽनिरुद्धः यमामनंतिस्महशब्दयोनिंमनोमयंसत्त्वतुरीयतत्त्वम् ३४ अपिस्विदन्येचनिजात्मदैवमनन्यवृ
त्त्यासमनुव्रतायेहृदीकसत्यात्मजचारुदेष्णगदादयःस्वस्तिचरंतिसौम्य ३५ अपिस्वदोर्भ्यांविजयाच्युताभ्यांधर्मेणधर्मःपरिपातिसेतुम् दुर्यो
धनोऽतप्यतयत्सभायांसाम्राज्यलक्ष्म्याविजयानुवृत्त्या ३६

तःसत्वस्यांतःकरणस्यचतुर्विधस्यतुरीयंतत्त्वंचतुर्थमधिदैवम् चित्ताहंकारबुद्धिमनसामं
तःकरणभेदानांक्रमेणवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धाह्यधिष्ठातारः मनसश्चशब्दयोनित्वंप्रसिद्धम् मनःपूर्वरूपंवागुत्तररूपमितितथा अन्योऽंतरआत्मामनो-
मयइतिप्रस्तुत्यतस्ययजुरेवशिरः ऋग्दक्षिणःपक्षःसामोत्तरःपक्षइत्यादिश्रुतेः तथाचशिक्षायाम् आत्माबुद्ध्यासमेत्यार्थान्मनोयुंक्तेविवक्षया मनःकायाग्निमाह
तिसप्रेरयतिमारुतम् मारुतस्तूरसिचरन्मंद्रंजनयतिस्वरमित्यादि ३४ अपिस्वित् किंस्वित् अन्येचस्वस्तिचरंति निजस्यदेहादिव्यतिरिक्तस्यात्मनोदैवंश्रीकृष्णम
नन्यवृत्त्याएकांतभक्तिभावेनयेसम्यगनुव्रताःअनुसृताःहृदीकश्चसत्यभामायाआत्मजाश्चचारुदेष्णश्चगदश्चादिर्येषांतेऽपि ३५ इदानींकुरून्पृच्छतिषड्भिः अपि
किंस्वदोर्भ्यांस्वबाहुवत् वर्तमानाभ्यांविजयाच्युताभ्यामर्जुनकृष्णाभ्यांधर्ममार्गेण धर्मोयुधिष्ठिरःसेतुंधर्ममर्यादांपरिपाति यस्यसभायांविजयानुवृत्त्याजयपरंपरया
अर्जुनस्यसेवयेतिवा एवंभूतंयस्यैश्वर्यमित्यर्थः ३६ ५

कृतागःसु कृतापराधेषु स्वकर्तृकमघं दीर्घतमं बहुकालमनुचिंतितमहिवदत्यमर्षी भीमः किं व्यमुंचन्मोचा गदायाविचित्रं विविधं मार्गंश्चरतः ३७ रथयूथपानां मध्ये यशोधाः कीर्तिधारी यद्वा स्वीयानां तेषां कीर्तिप्रदः उपरताअरयो यस्मात् यस्यशरकूटेन बाणसमूहेन गूढः आच्छन्नः ३८ उतस्वित् किंस्वित् यमौ नकुलसहदेवौ रेमाते क्रीडाते इत्यर्थः माद्र्याः सुतावपि पृथायास्तनयौ पृथायाः पुत्रैर्वृतौ सुपर्णाविव रेमाते किं कुतः परात् दुर्योधनात् स्वरिक्थं स्वीयराज्यमुद्दाय आच्छिद्य वज्रिवक्त्रादिंद्रस्य मुखात्स्वरिक्थममृतं गरुड इवेति यद्वा सुपर्णाविवेति यदि द्वौ गरुडौ अमृतमानयेतां तर्हि तद्वत् अक्षिणीवेति माणी वादिगणत्वात्संधिः ३९ पृथायाः किंनु कुशलं पृच्छेयम् यतस्तस्याः पांडुना विना प्राणधारणमेवाश्चर्यमित्याह अहो इति ध्रियते जीवति नचात्याश्चर्यम् यतोऽर्भकार्थे ध्रियते नभोगार्थं तथाऽपि तावाश्चर्यमेवेत्याह तेन तथाभूतेन विना तदेवाह यस्त्विति धनुरेव द्वितीयं सहायो यस्य ४० पृथा अर्भकार्थे जीवतीति युक्तमेवेत्याह हे सौम्य तं धृतराष्ट्रं जीवंतमनुशोचामि तत्किमधःपतंतम् तत्र हेतुः परेताय मृताय भ्रात्रे पांडवे नत्पुत्रद्रोहेण यो विदुद्रुहे द्रोहं कृतवान् किंच जीवतोऽपि भ्रातुर्मम अपकृतवानित्याह येन स्वपुरा

किं वा कृताघेष्वघमत्यमर्षी भीमोऽहिवद्दीर्घतमं व्यमुंचत् यस्यांघ्रिपातं रणभूर्न सेहे मार्गं गदायाश्चरतो विचित्रम् ३७ कच्चिद्यशोधा रथयूथपानां गांडीवधन्वोपरतारिरास्ते अलक्षितो यच्छरकूटगूढो मायाकिरातो गिरिशस्तुतोष ३८ यमावुतस्वित्तनयौ पृथायाः पार्थैर्वृतौ पक्ष्मभिरक्षिणीव रेमात उद्दाय मृधे स्वरिक्थं परात्सुपर्णाविव वज्रिवक्त्रात् ३९ अहो पृथाऽपि ध्रियतेऽर्भकार्थे राजर्षिवर्येण विनाऽपि तेन यस्त्वेकवीरोऽधिरथो विजिग्ये धनुर्द्वितीयः ककुभश्चतस्रः ४० सौम्यानुशोचे तमधःपतंतं भ्रात्रे परेताय विदुद्रुहे यः निर्यापितो येन सुहृत्स्वपुर्या अहं स्वपुत्रान्समनुव्रतेन ४१ सोऽहं हरेर्मर्त्यविडंबनेन दृशो नृणां चालयतो विधातुः नान्योपलक्ष्यः पदवीं प्रसादाच्चरामि पश्यन्गतविस्मयोऽत्र ४२ नूनं नृपाणां त्रिमदोत्पथानां महीं मुहुश्चालयतां चमूभिः वधात्प्रपन्नार्तिजिहीर्षयेशोऽप्युपेक्षताघं भगवान्कुरूणाम् ४३ अजस्य जन्मोत्पथनाशनाय कर्माण्यकर्तुर्ग्रहणाय पुंसाम् नन्वन्यथा कोऽर्हति देहयोगं परो गुणानामुत कर्मतंत्रम् ४४

नप्त्वाना अहं स्वपुर्याः सकाशान्निर्यापितः विवासितः ४१ अहो खलु विस्मयो जानतोऽपि तस्यैवं दुश्चेष्टितम् यतस्त्वं साधुरपि दुःखं प्रापितोऽसीत्यत आह सोऽहं हरेः प्रसादात्तस्य पदवीं माहात्म्यं पश्यन् गतविस्मयः अत्र भूतले नान्योपलक्ष्यः गूढः सन् सुखं विचरामि कथंभूतस्य मर्त्यविडंबनेन ऐश्वर्याच्छादकेन मानुष्यानुकरणेन नृणां दृशश्चित्तवृत्तीः चालयतः भ्रामयतः ४२ ननु हरेः किमेवं लीलया येन स्वभक्तानां वनवासादिक्लेशा भवंति स्वस्य च दौत्येबंधनोद्यमादिपराभवः तद्वरं तेषामपराधानंतरमेव हननं नापराधोपेक्षेत्यत आह नूनं निश्चितं त्रिभिर्मदैरुत्पथानां मुहुश्चालयतां वधाद्धेतोः प्रपन्नानामार्त्तिं जिहीर्षया ईशः अघसमय एव हंतुं समर्थोऽपि कुरूणामघमुपैक्षत तदानीमेव तेषां वधे सर्वदुष्टराजवधो न स्यादित्याशयेनेत्यर्थः विद्यामदो धनमदस्तथैवाभिजनो मदः एते मदा मदांधानां त एव हि सतां दमाः इति त्रयो मदाः ४३ सर्वदुर्वृत्तवधाद्यर्थमेव भगवतो जन्मकर्माणि नान्यथेति कैमुत्यन्यायेनाह अजस्यापि जन्म अकर्तुरपि कर्माणि पुंसां ग्रहणाय कर्मसु प्रवृत्तये अन्यथा न चेदेवं तर्हि भगवतो जन्मादिकथा तावदास्ताम् को वाऽन्योऽपि गुणानां परो गुणातीतो देहयोगं कर्मविस्तारं वाऽर्हतीति ४४ ॐ ॐ ॐ

तस्मादेवंभूताचिंत्यमायाविनोदस्य कथां कथयेत्याह तस्यप्रपन्नायेऽखिललोकपालाः तेषामन्येषांचस्वीयेऽनुशासनेस्थितानामर्थायप्रयोजनाययदुषुजातस्यतीर्थसंसारतारिणीकीर्तिर्यस्येति ४५ इतितृतीयेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेकृष्णविश्लेषादनुशोचन्नथोद्धवः क्षत्त्रेबालचरित्राणिकृष्णस्यावर्णयत्श्वसन् १ तदेवंप्रियवार्तापृष्टस्योद्धवस्यश्रीकृष्णविरहोत्कंठ्यावेशेनप्रतिवचनासामर्थ्यमाहषड्भिःइतीति स्मारितईश्वरोयस्य १ एतदेवकैमुत्यन्यायेनप्रपंचयति यइतिद्वाभ्याम् यःपंचवर्षोऽपिबाललीलयेतिकृष्णांकंचित्परिकल्प्यकल्पितैरेवसाधनैःपरिचर्यांकुर्वन्प्रातर्भोजनार्थंप्रार्थितोऽपितद्भोजनंनैच्छत् २ जरसंवृद्धत्वंगतःप्राप्तः ३ श्रीकृष्णांघ्रिसुधयासाधुनिर्वृतःतस्यामेवतीव्रेणविवशत्वापादकेनभक्तियोगेनभृशंनिमग्नश्च ४ पुलकैरुद्भिन्नानिउज्जृंभितानिसर्वाण्यंगानियस्य मीलत्याद्दृशाशुचः अश्रूणिमुंचन् तेनविदुरेणपूर्णार्थःकृतार्थोलक्षितः यतोभगवतियःस्नेहः तस्यप्रसरःपूरःतस्मिन्संप्लुतोनिमग्नः ५ भगवानेवलोकःतस्मान्नृलोकंदेहानुसंधानमुत्स्मयन् यदुकुलसंहारादिभगवच्चातुर्यस्मरणेनविस्मयंप्राप्नुवन् ६ श्रीकृष्णविरहेणसंतप्यमानःप्रत्याह श्रीकृष्णए

तस्यप्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासनेस्वे अर्थायजातस्ययदुष्वजस्यवार्त्तांसखेकीर्तयतीर्थकीर्तेः ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरोद्धवसंवादेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच इतिभागवतःपृष्टःक्षत्त्रावार्तांप्रियाश्रयाम् प्रतिवक्तुंनचोत्सेहऔत्कंठ्यात्स्मारितेश्वरः १ यःपंचहायनोमात्राप्रातराशाययाचितः तन्नैच्छद्रचयन्यस्यसपर्यांबाललीलया २ सकथंसेवयातस्यकालेनजरसंगतः पृष्टोवार्तांप्रतिब्रूयाद्भर्तुःपादावनुस्मरन् ३ समुहूर्तमभूत्तूष्णींकृष्णांघ्रिसुधयाभृशम् तीव्रेणभक्तियोगेननिमग्नःसाधुनिर्वृतः ४ पुलकोद्भिन्नसर्वांगोमुंचन्मीलद्दृशाशुचः पूर्णार्थोलक्षितस्तेनस्नेहप्रसरसंप्लुतः ५ शनकैर्भगवल्लोकान्नृलोकंपुनरागतः विमृज्यनेत्रेविदुरंप्रत्याहोद्धवउत्स्मयन् ६ उद्धवउवाच कृष्णद्युमणिनिम्लोचेगीर्णेष्वजगरेणह किंनुनःकुशलंब्रूयांगतश्रीषुगृहेष्वहम् ७ दुर्भगोबतलोकोऽयंयदवोनितरामपि येसंवसंतोनविदुर्हरिंमीनाइवोडुपम् ८ इंगितज्ञाःपुरुप्रौढाएकारामाश्चसात्वताः सात्वतामृषभंसर्वेभूतावासममंसत ९ देवस्यमाययास्पृष्टायेचान्यदसदाश्रिताः भ्राम्यतेधीर्नतद्वाक्यैरात्मन्युप्तात्मनोहरौ १०

वद्युमणिःसूर्यः तस्यनिम्लोचेऽस्तमयेसतिअजगरेणकालमहासर्पेणगीर्णेषुनिगिलितेषुनोगृहेषुत्वत्पृष्टानांबंधूनांकिंनुकुशलंब्रूयाम् ७ अनुशोचन्नाह दुर्भगोभाग्यहीनः येसहवसंतोऽपिश्रीहरिरयमितिनविदुः यथाक्षीरसमुद्रेजातमुडुपंतदातत्रत्यामीनाःकेवलंकमनीयःकश्चिज्जलचरइत्येवंविदुःनत्वमृतमयइतितद्वत् यद्वा जलेप्रतिबिंबितंचंद्रंयथेति ८ भाग्यहीनत्वादेवनविदुःनतुज्ञानसामग्र्यभावादित्याह इंगितंचित्तस्थंजानंतीतितथा पुरुअतिशयेनप्रौढानिपुणाः एकस्मिन्नेवस्थानेआरमंतीतितथा एवंभूताअपिभूतानामावासंईश्वरंसंतंसात्वतामृषभंसात्वतश्रेष्ठममन्यत ९ येयादवादेवमाययास्पृष्टाव्याप्ताः यादवोऽयमस्मद्बंधुरितिवदंति येचशिशुपालादयोऽसदेवान्यद्वैरमाश्रिताः निंदंति तेषांवाक्यैरात्मनिहरौउप्तात्मनोनिक्षिप्तचित्तस्यमादृशस्यबुद्धिर्नभ्राम्यते मोहंनप्राप्यते अन्येतुमूढाएवेत्यर्थः १० ७ ७ ७ ७ ७ ७

कोऽसौहरिरित्यपेक्षायामाह प्रदर्श्येति नत्तप्तंतपोयैःअतोऽवितृप्तादृशोयेषांतेषांस्वबिंबंश्रीमूर्तिमेतावंतंकालंदर्शयित्वायोऽन्तर्हितवान् लोकस्यलोचनमादाय
आच्छिद्यतादृशस्यान्यस्यविलोकनीयस्याभावात् ११ तदेवबिंबंवर्णयतित्रिभिः यन्मर्त्यलीलासुऔपयिकंयोग्यम् स्वस्यापिविस्मयजनकम् यतःसौभगर्द्धेःसौभा
ग्यातिशयस्यपरंपदंपराकाष्ठा भूषणानांभूषणान्यंगानियस्मिन् १२ दृशांस्वस्त्ययनंपरमानंदकरम् त्रिभुवनस्थोलोकःप्राणिमात्रम् अद्यइदानीमि
हबिंबेअर्वाक्सृतोअर्वाचीनसंसारनिर्माणेमनुष्यनिर्माणेवायत्कौशलंनैपुण्यंतत्कार्त्स्न्येनगतमुपक्षीणंनातःपरंतस्यकौशलमस्तीत्येवंमेने तन्मूर्तेर्विधा
तुःसृज्यत्वाभावेऽपिलोकदृष्टिरियमुक्ता १३ अनुरागेणप्लुतोव्याप्तःहासःरासोविनोदश्चलीलावलोकश्चतैःस्वकृतहासाद्यनंतरंप्रतिलब्धोमानोयाभिः
तादृग्भिःसहानुप्रवृत्तागच्छंतंतमेवानुगताधियोयासांताःकृतशेषोयासांताःअसमापितकृत्याएवतस्थुः १४ एवंभूतबिंबप्रदर्शनेकारणमाह स्वी-
यान्येवशांतान्यशांतानिचरूपाणि तत्रशांतरूपेषुइतरैरशांतैर्दैत्यादिभिःपीड्यमानेषुअनुकंपितःकृतानुकंपःआत्मायस्यअजोपिजातःआविर्भूतःमहा

प्रदर्श्यातप्ततपसामवितृप्तदृशांनृणाम् आदायांतरधाद्यस्तुस्वबिंबंलोकलोचनम् ११ यन्मर्त्यलीलौपयिकंस्वयोगमायाबलंदर्शयता
गृहीतम् विस्मापनंस्वस्यचसौभगर्द्धेःपरंपदंभूषणभूषणांगम् १२ यद्धर्मसूनोर्बतराजसूयेनिरीक्ष्यदृक्स्वस्त्ययनंत्रिलोकः कार्त्स्न्येन
चाद्येहगतंविधातुरर्वाक्सृतौकौशलमित्यमन्यत १३ यस्यानुरागप्लुतहासरासलीलावलोकप्रतिलब्धमानाः व्रजस्त्रियोदृग्भिरनुप्रवृत्त
धियोऽवतस्थुःकिलकृत्यशेषाः १४ स्वशांतरूपेष्वितरैःस्वरूपैरभ्यर्द्यमानेष्वनुकंपितात्मा परावरेशोमहदंशयुक्तोह्यजोऽपिजातोभगवा
न्यथाऽग्निः १५ मांखेदयत्येतदजस्यजन्मविडंबनंयद्वसुदेवगेहे व्रजेचवासोऽरिभयादिवस्वयंपुराद्व्यवात्सीद्यदनंतवीर्यः १६ दुनोति
चेतःस्मरतोममैतद्यदाहपादावभिवंद्यपित्रोः तातांबकंसादुरुशंकितानांप्रसीदतंनोऽकृतनिष्कृतीनाम् १७ कोवाअमुष्यांघ्रिसरोजरेणुं
विस्मर्तुमीशीतपुमान्विजिघ्रन् योविस्फुरद्भ्रूविटपेनभूमेर्भारंकृतांतेनतिरश्चकार १८ दृष्टाभवद्भिर्ननुराजसूयेचैद्यस्यकृष्णंद्विषतोऽपि
सिद्धिः यांयोगिनःसंस्पृहयंतिसम्यग्योगेनकस्तद्विरहंसहेत १९

भूतरूपेणनित्यसिद्धएवाग्निर्यथाकाष्ठेष्वाविर्भवतितद्वत् अजस्यजन्मनि
हेतुःमहान्महत्तत्त्वमंशःकार्यलेशोयस्याव्यक्तस्यतन्महदंशंतद्युक्तइति १५ ननुकुतोऽसौपरावराणामीशःपारतंत्र्यमेतीतिस्तत्राहद्वाभ्याम् मामप्येतद्दुर्वि
तर्क्यंदुर्घटंचखेदयति तदेवाहवसुदेवगेहेबंधनागारेयज्जन्मनोविडंबनमनुकरणम् नतुनृसिंहवदकस्मादाविर्भावःकंसभयादिवनिलीयव्रजेवासश्च कालयवना
दिरिपुभयादिवपुरान्मथुरायाःव्यवात्सीत्अपलायत् १६ एतच्चहरेश्चरितंस्मरतोममचेतःकर्मभूतंदुनोति व्यथयति तदेवदर्शयतियदाहेति हेतातहेअंबयुवांप्र
सीदतंप्रसादंकुरुतम् नकृतानिष्कृतिःशुश्रूषणंयैस्तेषांनोऽस्माकंइतिबहुवचनंतुरामाद्यभिप्रायम् १७ ननुतर्ह्यनीश्वरएवकिंनस्यात् नवतुश्रद्धामात्रमेतत्
तत्राहत्रिभिः कोवाअंघ्रिसरोजयोरेणुंस्तमपिविजिघ्रन्सेवमानःपुमान्विस्मर्तुमीशीतशक्नुयात् विस्फुरन्भ्रूविटपःभ्रूलताएवकृतांतस्तेन १८ नचतस्ये-
श्वरत्वंसाधनीयंभवद्भिरपिदृष्टत्वादित्याह दृष्टेति यांसिद्धिंसम्यग्योगेनप्राप्तुमिच्छंति १९ ७ ७ ७ ७ ७

आहवेसुहृत्पार्थस्यास्त्रैःपूताःनिष्पापाःसंतः २० तदेवंपरमैश्वर्येसत्यपियदुग्रसेनानुवर्त्तित्वंतत्पुनरस्मानत्यंतंव्यथयतीत्याह स्वयंतु यएवंभूतस्तस्यतत्कैंकर्यंनोऽ
स्मान्विग्लापयतीत्युत्तरेणान्वयः नसाम्यातिशयौयस्य यमपेक्ष्यान्यस्यसाम्यमतिशयश्चनास्तीत्यर्थः तत्रहेतवः त्र्यधीशः त्रयाणांपुरुषाणांलोकानांगुणानांवा
ईशः स्वाराज्यलक्ष्म्या परमानंदस्वरूपसंपत्त्यैव प्राप्तसमस्तभोगः बलिंकरम् अर्हणंवाहरद्भिःसमर्पयद्भिः चिरकालीनैर्लोकपालैः किरीटाग्रेणईडितंस्तुतंपाद-
पीठंयस्य प्रणमताकिरीटसंघट्टनध्वनिरेवस्तुतित्वेनोत्प्रेक्ष्यते २१ अंगविदुर भृतान्भृत्यान् उग्रसेनेयत्किंकरत्वंतदेवाह परमेष्ठिधिष्ण्येराजासनेनिषण्णंआ
सीनंस्वयंतिष्ठन् हेदेवावधारयेतिन्यबोधयत् विज्ञापितवान् २२ एवमनुवृत्तिः कृपयैवेतिसूचयन्नपकारिष्वपितस्यकृपालुतां दर्शयन्नाह अहोआश्चर्यंकृ
पालुतायाः हंतुमिच्छयाऽपिस्तनयोःसंभृतंकालकूटविषंयमपाययत् बकीपूतनाअसाध्वीदुष्टाऽपिधात्र्यायशोदायाःउचितांगतिंलेभे भक्तवेषमात्रेणयःस-
द्गतिंदत्तवानित्यर्थः ततोऽन्यंकंवाभजेम २३ ननुभागवतानेवभगवाननुगृण्हातीतिप्रसिद्धम् सत्यम् असुरानप्यहंभागवतानेवमन्ये यतोभागवताइवतेऽपि

तथैवचान्येनरलोकवीरायआहवेकृष्णमुखारविंदम् नेत्रैःपिबंतोनयनाभिरामंपार्थास्त्रपूताःपदमापुरस्य २० स्वयंत्वसाम्यातिशयस्त्र्यधी
शःस्वाराज्यलक्ष्म्याप्तसमस्तकामः बलिंहरद्भिश्चिरलोकपालैःकिरीटकोट्येडितपादपीठः २१ तत्तस्यकैंकर्यमलंभृतान्नोविग्लापयत्यंगग-
यदुग्रसेनम् तिष्ठन्निषण्णंपरमेष्ठिधिष्ण्येन्यबोधयद्देवनिधारयेति २२ अहोबकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयाऽपाययदप्यसाध्वी लेभेगतिं
धात्र्युचितांततोऽन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम २३ मन्येऽसुरान्भागवतांस्त्र्यधीशेसंरंभमार्गाभिनिविष्टचित्तान् येसंयुगेऽचक्षततार्क्ष्य
पुत्रमंसेसुनाभायुधमापततम् २४ वसुदेवस्यदेवक्यांजातोभोजेंद्रबंधने चिकीर्षुर्भगवानस्याःशमजेनाभियाचितः २५ ततोनंदव्रज
मितःपित्राकंसाद्विबिभ्यता एकादशसमास्तत्रगूढार्चिःसबलोऽवसत् २६ परीतोवत्सपैर्वत्सांश्चारयन्व्याहरद्विभुः यमुनोपवनेकूज-
द्द्विजसंकुलितांघ्रिपे २७ कौमारींदर्शयंश्चेष्टांप्रेक्षणीयांव्रजौकसाम् रुदन्निवहसन्मुग्धबालसिंहावलोकनः २८ सएवगोधनंलक्ष्म्या
निकेतंसितगोवृषम् चारयन्ननुगान्गोपान्रणद्वेणुररीरमत् २९ भगवद्ध्यानाभिनिवेशेनभगवंतमपरोक्षंपश्यंतीत्याह संरंभः क्रोधावेशः
तेनमार्गेणाभिनिविष्टंचित्तंयेषांतान् अतएवयेसंग्रामेतार्क्ष्यःकश्यपःतस्यपुत्रंगरुडमंसेस्कंधेसुनाभायुधश्चक्रायुधोहरिर्यस्यतम् अचक्षतअपश्यन् तस्मा
त्तेषामप्यनुग्रहोयुक्तएवेत्यर्थः वक्ष्यतिच तस्मात्केनाप्युपायेनमनःकृष्णेनिवेशयेदिति २४ इदानींतस्यानर्थानिप्रकारंवक्तुमादितआरभ्यतच्चरितंसंक्षेपतःकथ-
यति वसुदेवस्यभार्यायांजातःभोजेंद्रःकंसःतस्यबंधनागारे अस्याःपृथिव्याःशंसुखंतस्यचिकीर्षुः अजेनब्रह्मणाचयाचितःसन् २५ पित्राहेतुभूतेनन
दव्रजमितःगतःसमाःसंवत्सरान् गूढार्चिर्गुप्ततेजाः २६ व्याहरत् आक्रीडत् कूजद्भिःद्विजैःपक्षिभिःसंकुलिताव्याप्ताअंघ्रिपायस्मिन् २७ रुदन्निवे-
तिइवशब्दस्ययथायोगंसर्वत्राप्यन्वयः मुग्धोबालश्चयःसिंहःतद्वदवलोकनंयस्य २८ सएवाधिकवयःप्राप्तःसन्गोधनंचारयन् कथंभूतंगोधनम्
लक्ष्म्याःशोभादिसंपदोनिकेतनम् सितागावोवृषायस्मिन् नानावर्णगोसंघेरणन्शब्दंकुर्वन्वेणुर्यस्य अरीरमत्रमयामास २९ ७ ७

व्यनुदत्तज्जघान क्रीडनकान् तृणादिनिर्मितान् सिंहादीन् यथा ३० विपन्नान् मृतान् गोपान् गावइतिगाश्चोत्थाप्यतदेवतोयंप्रकृतिस्थितंनिर्विषम् ३१ इं
द्रपूजाभंगेन हृतागवापूजैवगोसवस्तेनगोपराजंनंदं वित्तस्यचेतिचकारादिंद्रस्यमानभंगंकुर्वन्नुरुभारस्यअतिसमृद्धस्य ३२ कोपाद्वर्षतिगोत्रःपर्वतएवली
लातपत्रंतेन हेभद्र ३३ मृष्टमुज्वलंस्त्रीणांमंडलमंडयतीतितथा ३४ इतितृतीयेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेमथुरामेत्यव्रजात्कंसवधादिकम् प्र
लतं द्वारकायांच कृष्णोनतदवर्णयत् १ शमित्यव्ययंपित्रोःसुखस्यचिकीर्षयेत्यर्थः तुंगात्राजमंचात्रिपुयूथानांनाथंकंसंव्यसोरपिविकर्षणंपित्रोःसुखार्थं
१ ब्रह्मवेदंसविस्तरं षडंगादिसहितम् पंचजनोदरविदारणद्वारापुत्रमानीयेत्यर्थः २ भीष्मककन्यारुक्मिण्यायेराजानःसमाहूताः हृस्वत्वमार्षम् समाहृताइ
तिपाठेआहूताइत्यर्थः केनसाधनेन श्रियांलक्ष्म्याःसवर्णेनसमानेनरूपेण यद्यपितयाकेवलंश्रीकृष्णएवाहूतः नसर्वे तथाऽपितस्यालावण्यंतेषामागमनेहेतु
रितितेयैवाहूताइत्युच्यते एषामिषतांपश्यतांमूर्ध्निपदंदधत् तयासहगांधर्ववृत्त्यापरस्परसमयरूपयाबुभूषयाभवितुमिच्छयाजहार कथंभूताम् स्वभाग

मत्युक्तान् भोजराजेनमायिनःकामरूपिणः लीलयाव्यनुदत्तांस्तान् बालःक्रीडनकानिव ३० विपन्नान्विषपानेनविगृह्यभुजगाधिपम् उ-
त्थाप्यापाययद्गावस्तत्तोयंप्रकृतिस्थितम् ३१ अयाजयद्गोसवेनगोपराजंद्विजोत्तमैः वित्तस्यचोरुभारस्याचिकीर्षन्सद्व्ययंविभुः ३२ वर्ष
तींद्रेव्रजःकोपात्भग्नमानेऽतिविव्हलः गोत्रलीलातपत्रेणत्रातोभद्रानुगृण्हता ३३ शरच्छशिकरैर्मृष्टंमानयन्रजनीमुखम् गायन्कल-
पदंरेमेस्त्रीणांमंडलमंडनः ३४ इतिश्रीभा॰तृ॰द्वितीयोऽध्यायः २ उद्धवउवाच ततःसआगत्यपुरंस्वपित्रोश्चिकीर्षयाशंबल
देवसंयुतः निपात्यतुंगाद्रिपुयूथनाथंहतंव्यकर्षद्व्यसुमोजसोर्व्याम् १ सांदीपनेःसकृत्प्रोक्तंब्रह्माधीत्यसविस्तरम् तस्मैप्रादाद्वरंपुत्रंमृतंपं-
चजनोदरात् २ समाहुताभीष्मककन्ययायेश्रियःसवर्णेनबुभूषयैषाम् गांधर्ववृत्त्यामिषतांस्वभागंजन्हेपदंमूर्ध्निदधत्सुपर्णः ३ ककुद्मतो
विद्धनसोदमित्वास्वयंवरेनाग्नजितीमुवाह तद्भग्नमानानपिगृध्यतोऽज्ञान्जघ्नेऽक्षतःशस्त्रभृतःस्वशस्त्रैः ४ प्रियंप्रभुर्ग्राम्यइवप्रियाया
विधित्सुरार्च्छद्द्युतरुंयदर्थे वज्र्याद्रवत्तंसगणोरुषाऽधःक्रीडामृगोनूनमयंवधूनाम् ५ सुतंमृधेखंवपुषाग्रसंतंदृष्ट्वासुनाभोन्मथितंध
रित्र्या आमंत्रितस्तत्तनयायशेषंदत्वातदंतःपुरमाविवेश ६

लक्ष्म्यंशत्वात् तयास्वात्मनोऽर्पितत्वाच्चसुपर्णःसुपतनः यद्वासुपर्णइवस्वभागंसुधामि
त्यर्थःयद्वाश्रियःरुक्मिण्याःसमानंवर्णद्वयंवाचकंयस्यसःश्रियःसवर्णोरुक्मीतेनसमाहूताःशिशुपालादयःकिमर्थंभीष्मककन्ययासहतेषांबुभूषया भूतिर्भवत्वित्येत
दर्थं तत्रशिशुपालस्याव्हानंवरत्वेनबुभूषयाजरासंधादीनांतद्विवाहोत्सवेनशेषंपूर्ववत् ३ ककुद्मतोवृषभान् अविद्धनासिकान्विद्धनासिकान्कृत्वेतिवार्तैर्वृषभैःतद्द
मनेनचभग्नोमानोयेषांतथाऽपितान्गृध्यतःकामयमानान् अतएवाज्ञान् शस्त्रभृतोराज्ञः तच्छस्त्रैरक्षतएवजघान ४ यदाअदित्याःकुंडलेदातुंस्वर्गंगतःतदा-
प्रभुःस्वतंत्रोऽपिग्राम्यःस्त्रीपरतंत्रइवप्रियायाःसत्यभामायाःप्रियंविधातुमिच्छुःद्युतरुंपारिजातमानीतवान् यदर्थेयन्निमित्तंतंकृष्णंवज्रीस्त्रीप्रेरितःयोद्धुमन्वधा
वत् स्वकार्यसाधकेनतेनयुद्धोद्यमस्तस्यायुक्तएवेत्याह क्रीडामृगइति अयंवज्री ५ सुनाभेनचक्रेणउन्मथितंहतंसुतंभौमंदृष्ट्वातस्यमात्राधरित्र्याभूम्याआमंत्रितःप्रा
र्थितःसन्तस्यतनयायभगदत्तायहृतशेषंराज्यंदत्वा ६ ७ ७

तत्रांतःपुरे कुजेन भौमेन या आहृतास्ताः प्रहर्षश्च व्रीडा च अनुरागश्च तैः प्रहिता प्रेरिता ये ऽवलोकास्तैर्जगृहुः स्वीकृतवत्यः ७ आसां योषितां पाणीन् तत्तदनुरूपः सन् सविधं विवाहोचितप्रकारसहितं यथा भवति ८ सर्वतः सर्वैर्गुणैः स्वतुल्यानि प्रकृतेर्मायाया विविधभवनविस्तारः तदिच्छया यद्वा प्रकृतेर्हेतो र्विविधं भवितुमिच्छया ९ कालः कालयवनः रुंधत आवृण्वतः मुचुकुंदभीमादिभिर्निमित्तमात्रैः स्वयमेव अजीघनत् घातितवान् तेन च स्वपुंसां तेजः स्वभावं कीर्त्तिं वा दत्तवान् १० शंबरद्विविदबल्वलानन्यानपि कांश्चित् प्रद्युम्नरामादिभिर्घातयत् अघातयत् घातयन्निति वा पाठः दंतवक्त्रादीन्स्वयमवधीत् ११ नृपानघातयदित्यनुषंगः कथंभूतान् कुरुक्षेत्रमापततां गच्छतां येषां बलैः सैन्यैर्भूः सर्वाऽपि चचाल चचंपे १२ सह कृष्णाः हताश्रीः आयुश्च यस्य भग्नोऽऊरू यस्य तम् उर्व्यां शयानं पश्यन्नपि न ननंद संतोषं न प्राप

तत्राहृतास्ता नरदेवकन्याः कुजेन दृष्ट्वा हरिमार्तबंधुम् उत्थाय सद्यो जगृहुः प्रहर्षव्रीडाऽनुरागप्रहितावलोकैः ७ आसां मुहूर्त एकस्मिन्नानागारेषु योषिताम् सविधं जगृहे पाणीननुरूपः स्वमायया ८ तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानि सर्वतः एकैकस्यां दश दश प्रकृतेर्विबुभूषया ९ कालमागधशाल्वादीननीकैः रुंधतः पुरम् अजीघनत्स्वयं दिव्यं स्वपुंसां तेज आदिशत् १० शंबरं द्विविदं बाणं मुरं बल्वलमेव च अन्यांश्च दंतवक्त्रादीनवधीत्कांश्च घातयत् ११ अथ ते भ्रातृपुत्राणां पक्षयोः पतितान्नृपान् चचाल भूः कुरुक्षेत्रं येषामापततां बलैः १२ सकर्णदुःशासनसौबलानां कुमंत्रपाकेन हतश्रियायुषम् सुयोधनं सानुचरं शयानं भग्नोरुमुर्व्यां न ननंद पश्यन् १३ कियान्भुवोऽयं क्षपितोरुभारो यद्द्रोणभीष्मार्जुनभीममूलैः अष्टादशाक्षौहिणिको मदंशैरास्ते बलं दुर्विषहं यदूनाम् १४ मिथो यदैषां भविता विवादो मध्वामदाताम्रविलोचनानाम् नैषां वधोपाय इयानतोऽन्यो मय्युद्यतेऽन्तर्दधते स्वयं स्म १५ एवं संचिंत्य भगवान्स्वराज्ये स्थाप्य धर्मजम् नंदयामास सुहृदः साधूनां वर्त्म दर्शयन् १६ उत्तरायां धृतः पूरोर्वंशः साध्वभिमन्युना स वै द्रौण्यस्त्रसंछिन्नः पुनर्भगवता धृतः १७ अयाजयद्धर्मसुतमश्वमेधैस्त्रिभिर्विभुः सोऽपि क्ष्मामनुजै रक्षन्रेमे कृष्णमनुव्रतः १८ भगवानपि विश्वात्मा लोकवेदपथानुगः कामान्सिषेवे द्वार्वत्यामसक्तः सांख्यमास्थितः १९ स्निग्धस्मितावलोकेन वाचा पीयूषकल्पया चरित्रेणानवद्येन श्रीनिकेतेन चात्मना २० इमं लोकममुं चैव रमयन्सुतरां यदून् रेमे क्षणदया दत्तक्षणस्त्रीक्षणसौहृदः २१ तस्यैवं रममाणस्य संवत्सरगणान्बहून् गृहमेधेषु योगेषु विरागः समजायत २२

१३ अभिनंदनप्रकारमेवाह किंयानिति द्रोणादिभिर्मूलैः कारणभूतैः यदिति यः अष्टादशाक्षौहिणीयुक्तः न्हस्वमार्षम् क्षपितः उरुभारो भुवः अयं कियान् अल्पः अल्प इत्यर्थः यस्मान्मदंशैः प्रद्युम्नादिभिर्हेतुभूतैः दुर्विषहं बलमास्ते १४ न चात्रान्य उपायः प्रभवति किंतु मधुना य आमदः सर्वतो मदः तेन आताम्रविलोचनानामेषां विवादो यदा भविष्यति तदा इयानेवैषां वधोपायः अतः अन्यो नास्ति एकात्मानोऽपि मय्युद्यते सति स्वयमेव विवादेनांतर्द्धीरन्नित्यर्थः १५ एवं श्लोकद्वयेनोक्तक्रमेण संचिंत्य स्वराज्ये स्थापयित्वा १६ धृतः रक्षितः १७ अनुजैः सह १८ सांख्यं प्रकृतिपुरुषविवेकम् १९ स्निग्धो यः स्मितसहितोऽवलोकस्तेन पीयूषकल्पया सुधातुल्यया पाठांतरे सुधाप्रवाहरूपया आत्मना देहेन २० क्षणदया रात्र्या दत्तः क्षणः अवसरः उत्सवो वा यासां स्त्रीणां तासु क्षणं सौहृदं यस्य सः २१ गृहमेधेषु गृहधर्मेषु योगेषु कामभोगोपायेषु विरागः औदासीन्यं जातमित्यर्थः २२

यदास्वाधीनेष्वपि भगवतो विरागः तदा दैवाधीनेषु को विस्रंभेत विश्वासं प्रीतिं वा कुर्यात् योगेन च योगेश्वरं श्रीकृष्णम् अनुव्रतः २३ शेपुः शापं ददुः भगवतो मते अभि-
प्राये कोविदा अभिज्ञाः २४ २५ वयःशीलादिबहुगुणोपेताः याः गावः ताः २६ कन्याश्च वृत्तिकरीं जीविकापर्याप्ताम् २७ भगवदर्पणं यथा भवति गोविप्रार्थासवो येषा-
म् २८ इति तृतीये टीकायां तृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थे बंधुनिधनं श्रुत्वात्मज्ञानलब्धये उद्धवस्योपदेशेन क्षत्ता मैत्रेयमागमत् १ ते ब्राह्मणैरनुज्ञाताः वारुणीं पै-
ष्टीं मदिराम् १ वारुण्येव मैरेयं तस्य दोषेण रवौ निम्लोचति अस्तं गच्छति सति मर्दनं कदनम् २ उपस्पृश्य सरस्वत्याम् आचम्य ३ अहं चोक्तः पूर्वमेव द्वारकायाम् ४
तदभिप्रेतं कुलसंहारादिकं ५ कृतकेतं कृतावासम् अकेतनम् अनाश्रयम् ६ विरजं विरजसं शुद्धसत्वमयं विदितं लक्षितम् कौशं कौशेयम् ७ अधिश्रित्य ऊ-

दैवाधीनेषु कामेषु दैवाधीनः स्वयं पुमान् को विस्रंभेत योगेन योगेश्वरमनुव्रतः २३ पुर्यां कदाचित्क्रीडद्भिर्यदुभोजकुमारकैः कोपिता मुन-
यः शेपुर्भगवन्मतकोविदाः २४ ततः कतिपयैर्मासैर्वृष्णिभोजान्धकादयः ययुः प्रभासं संहृष्टा रथैर्देवविमोहिताः २५ तत्र स्नात्वा पितॄ-
न्देवानृषींश्चैव तदंभसा तर्पयित्वाऽथ विप्रेभ्यो गावो बहुगुणा ददुः २६ हिरण्यं रजतं शय्यां वासांस्यजिनकंबलान् यानं रथानिभान्क-
न्या धरां वृत्तिकरीमपि २७ अन्नं चोरुरसं तेभ्यो दत्वा भगवदर्पणम् गोविप्रार्थासवः शूराः प्रणेमुर्भुवि मूर्द्धभिः २८ इति श्रीभागवते
महापुराणे तृतीयस्कंधे विदुरोद्धवसंवादे तृतीयोऽध्यायः ३ उद्धव उवाच अथ ते तदनुज्ञाता भुक्त्वा पीत्वा च वारुणीम् तया विभ्रं-
शितज्ञाना दुरुक्तैर्मर्म पस्पृशुः १ तेषां मैरेयदोषेण विषमीकृतचेतसाम् निम्लोचति रवावासीद्वेणूनामिव मर्दनम् २ भगवान्स्वात्ममाया-
या गतिं तामवलोक्य सः सरस्वतीमुपस्पृश्य वृक्षमूलमुपाविशत् ३ अहं चोक्तो भगवता प्रपन्नार्तिहरेण ह बदरीं त्वं प्रयाहीति स्वकुलं संजिहीर्षु-
णा ४ अथापि तदभिप्रेतं जानन्नहमरिंदम पृष्ठतोऽन्वगमं भर्तुः पादविश्लेषणाक्षमः ५ अद्राक्षमेकमासीनं विचिन्वन्दयितं पतिम् श्रीनि-
केतं सरस्वत्यां कृतकेतमकेतनम् ६ श्यामावदातं विरजं प्रशांतारुणलोचनम् दोर्भिश्चतुर्भिर्विदितं पीतकौशांबरेण च ७ वाम ऊरावधिश्रित्य
दक्षिणांघ्रिसरोरुहम् अपाश्रितार्भकाश्वत्थमकृशं त्यक्तपिप्पलम् ८ तस्मिन्महाभागवतो द्वैपायनसुहृत्सखः लोकाननुचरन्सिद्ध आससा-
द यदृच्छया ९ तस्यानुरक्तस्य मुनेर्मुकुंदः प्रमोदभावानतकंधरस्य आशृण्वतो मामनुरागहाससमीक्षया विश्रमयन्नुवाच १० श्रीभगवानुवाच
वेदाहमंतर्मनसीप्सितं ते ददामि यत्तद्दुरवापमन्यैः सत्रे पुरा विश्वसृजां वसूनां मत्सिद्धिकामेन वसो त्वयेष्टः ११

परिस्थापयित्वा अपाश्रितः पृष्ठतोऽवष्टब्धः अर्भकः बालः कोमलोऽश्वत्थो येन तम् त्यक्तं पिप्पलं विषयसुखं येन तं तथाऽपि अकृशम् आनंदपूर्णम् ८ द्वैपायनः सुहृत्
सखा च यस्य सः स्वगुरुपुत्रत्वात् पराशरशिष्यो मैत्रेय इत्यर्थः ९ प्रमोदेन भावेन चानता कंधरा यस्य पाठांतरे प्रमोदस्य भारेण अनुरागेण सह हासो यस्याम् तया समी-
क्षया विश्रमयन् विगतश्रमं कुर्वन् १० ते मनसीप्सितमहम् अंतःस्थितो वेद वेद्मि दाने हेतुः विश्वसृजां वसूनां च मीलितानां सत्रे हे वसो इति पुरा पूर्वजन्मनि त्वं वसु-
रभूः तदा मत्प्राप्तिकामेन त्वयाऽहमिष्टः अतः तत्साधनं ददामि दास्यामि अन्यैर्मत्संगशून्यैर्दुष्प्रापम् ११ ७ ७ ७ ७ ७

तस्यभाग्यमभिनंदति सएषभावोजन्मतेभवानांमध्येचरमः यद्यस्मिन्मदनुग्रहः आसादितःलब्धःयत्पुनर्मांरहएकांतेविशदानुवृत्त्याएकांतभक्त्यादृष्टवान्
दृष्टवानसि एतद्दिष्ट्याभद्रंजातमित्यर्थः नृलोकान् नृशब्देनजीवाः तेषांलोकानुत्सृजंतंवैकुंठंगच्छंतमित्यर्थः १२ ददामीतियदुक्तंतदेवनिर्दिशति पुरापूर्वस्मिन्पा
द्मेकल्पेआदिसर्गेसर्गोपक्रमेममममहिमालीलाऽवभास्यतेयेनतत् १३ इत्येवमादृतश्वासावुक्तश्चाहंप्रतीक्षणंकृपाऽवलोकएवानुग्रहः तस्यभाजनपात्रभूतःपा
ठांतरेप्रतिक्षणमनुग्रहस्यपात्रमिति शुचःअश्रूणिमुंचन् आबभाषेउक्तवानस्मि १४ नहिस्वाज्ञाननिवृत्तिमात्रकामोऽहंकिंतुत्वन्निषेवणोत्सुकःत्वयिचाघट
मानाचरणदृष्ट्वामेमोहोभवति अतस्तत्तज्ज्ञानंदेहीतिप्रार्थयितुमाह कोन्विति चतुर्षुधर्मादिषुतथाऽपितानहंनप्रवृणामि हेभूमन्- भवत्पदांभोजनिषेवणो
त्सुकोहम् १५ अघटमानाचरणंदर्शयति कर्माण्यनीहस्यनिःस्पृहस्यनिष्क्रियस्यवा अभवस्यअजन्मनोभवोजन्मकालात्मनस्तवारिभयात्दुर्गाश्रयःपलाय

सएषभावश्चरमोभवानामासादितस्तेमदनुग्रहोयत् यन्मांनृलोकान्रहउत्सृजंतंदिष्ट्याददृश्वान्विशदानुवृत्त्या १२ पुरामयाप्रोक्तमजा-
यनाब्जेपाद्मेनिषण्णायममादिसर्गे ज्ञानंपरंमन्महिमावभासंयत्सूरयोभागवतंवदंति १३ इत्यादृतोक्तःपरमस्यपुंसःप्रतीक्षणानुग्रहभाजनोऽह
म् स्नेहोत्थरोमास्खलिताक्षरस्तंमुंचन्शुचःप्रांजलिराबभाषे १४ कोन्वीशतेपादसरोजभाजांसुदुर्लभोऽर्थेषुचतुर्ष्वपीह तथाऽपिनाहंप्रवृ-
णोमिभूमन्भवत्पदांभोजनिषेवणोत्सुकः १५ कर्माण्यनीहस्यभवोभवस्यतेदुर्गाश्रयोऽथारिभयात्पलायनम् कालात्मनोयत्प्रमदायुताश्रयः
स्वात्मन्रतेःखिद्यतिधीर्विदामिह १६ मंत्रेषुमांवाउपहूययत्त्वमकुंठिताखंडसदात्मबोधः पृच्छेःप्रभोमुग्धइवाप्रमत्तस्तन्नोमनोमोहयतीवदेव
१७ ज्ञानंपरंस्वात्मरहःप्रकाशंप्रोवाचकस्मैभगवान्समग्रम् अपिक्षमंनोग्रहणायभर्त्तर्वदांजसायद्वृजिनंतरेम १८ इत्यावेदितहार्दायमह्यंस-
भगवान्परः आदिदेशारविंदाक्षआत्मनःपरमांस्थितिम् १९ सएवमाराधितपादतीर्थादधीततत्त्वात्मविबोधमार्गः प्रणम्यपादौपरिवृत्यदेवमिहाग
तोऽहंविरहातुरात्मा २० सोऽहंतद्दर्शनाल्हादवियोगार्तियुतःप्रभो गमिष्येदयितंतस्यबदर्याश्रममंडलम् २१ यत्रनारायणोदेवोनरश्चभगवा
नृषिः मृदुतीव्रंतपोदीर्घंतेपातेलोकभावनौ २२

नंचस्वात्मनिरतिर्यस्यबह्वीभिःस्त्रीभिःगृहस्थाश्रमइतियत्इहास्मिन्संसारेविदुषामपिधीःसंशयेनखिद्यति १६ किंच मंत्रेषुप्रस्तुतेषुसत्सुमामाहूयवैअहोपृ
च्छेःअकुंठितःकालादिनाअखंडःसंततःसदात्मासंशयादिरहितोबोधोविद्याशक्तिर्यस्य मुग्धवत्अज्ञवत्अप्रमत्तःअवहितःसन् १७ स्वात्मन स्तवरहःरहस्यं
तत्त्वंतस्यप्रकाशकम् कस्मैब्रह्मणेसर्वंनामत्वसमार्षम् नोऽस्माकंग्रहणायअपिक्षमंयदियोग्यंतर्हिवद भर्त्तःस्वामिन्यत्यतःवृजिनंसंसारदुःखमनायासेनतरि
ष्यामः १८ आवेदितोहार्दोहृदिस्थितोऽभिप्रायोयेनतस्मै १९ आराधितपादोभगवान्सएवतीर्थंगुरुःतस्मात् अधीतःअधिगतःतत्त्वात्मविबोधस्यपरमा
र्थात्मज्ञानस्यमार्गोयेनसोऽहंदेवंपरिवृत्यप्रदक्षिणीकृत्य २० तस्यदर्शनेनाल्हादोवियोगेनार्तिश्चताभ्यांयुतोबदर्याश्रमस्थानंगमिष्यामि २१ मृदुपरोप
द्रवशून्यंतीव्रंदुश्चरंदीर्घमाकल्पांतंतेपाते तपश्चरतइत्यर्थः लोकभावनौलोकानुग्रहकारकौ २२ ५ ५ ५ ५ ५

ज्ञानेनविवेकेन २३ विश्रंभात् विश्वासात् २४ यद्यस्मात्स्वभृत्यप्रयोजनसाधकाःसंतश्चरंति नहिकृतार्थानामन्यत् कृत्यमस्तीत्यर्थः २५ तत्त्वायसंराध्यइति
अयंभावः भागवतेवस्मरणमात्रेणत्तवापितत्त्वमुपदिष्टमायम् अथकेवलमसंभावनादिनिवृत्तये ज्ञानीकश्चिदाराध्यःसचतवाराध्यःमैत्रेयःनत्वहंममौतिक एव
त्वदुपदेशेतस्यादिष्टत्वादिति २६ प्लावितःअपनीतःउरुस्तापोयस्यभ्रमस्त्वसुर्यमुनायाःपुलिनेतीरेतांनिशांक्षणमिवसमुषितःऔपगविरुद्धवः २७ ब्रह्मशापे
ननिधनप्राप्तेषुयद्यस्मात्त्र्याणाब्रह्मादीनामीशोहरिरपिआकृतिमनुष्याकारंत्यक्तवान् २८ ब्रह्मशापःअपदेशोमिषंयस्यतेनकालेनस्वशक्तिरूपेण अमोघं-
वांछितंयस्य नत्वत्रशापःप्रभुःकिंतुभगवदिच्छैवेत्यर्थः २९ मयिउपरतेसतिज्ञानमर्हतिज्ञानयोग्योभवति ३० मत्तःसकाशादीषदपिन्यूनोनभवति यत् य-

श्रीशुकउवाच इत्युद्धवादुपाकर्ण्यसुहृदांदुःसहंवधम् ज्ञानेनाशमयत्क्षत्ताशोकमुत्पतितंबुधः २३ सतंमहाभागवतंव्रजंतंकौरवर्ष-
भः विश्रंभादभ्यधत्तेदंमुख्यंकृष्णपरिग्रहे २४ विदुरउवाच ज्ञानंपरंस्वात्मरहःप्रकाशंयदाहयोगेश्वरईश्वरस्ते वक्तुंभवान्नोऽर्ह-
तियद्धिविष्णोर्भृत्याःस्वभृत्यार्थकृतश्चरंति २५ उद्धवउवाच ननुतेतत्त्वसंराध्यऋषिःकौषारवोऽतिमे साक्षाद्भगवतादिष्टोमर्त्यलोकं
जिहासता २६ श्रीशुकउवाच इतिसहविदुरेणविश्वमूर्तेर्गुणकथयासुधयाप्लावितोरुतापः क्षणमिवपुलिनेयमस्वसुस्तांसमुषितऔ-
पगविर्निशांततोऽगात् २७ राजोवाच निधनमुपगतेषुवृष्णिभोजेष्वधिरथयूथपयूथपेषुमुख्यः सतुकथमवशिष्टउद्धवोयद्धरिरपित
त्यजआकृतिंत्र्यधीशः २८ श्रीशुकउवाच ब्रह्मशापापदेशेनकालेनामोघवांछितः संहृत्यस्वकुलंनूनंत्यक्ष्यन्देहमचिंतयत् २९ अ-
स्माल्लोकादुपरतेमयिज्ञानंमदाश्रयम् अर्हत्युद्धवएवाद्धासंप्रत्यात्मवतांवरः ३० नोद्धवोण्वपिमन्न्यूनोयद्गुणैर्नार्दितःप्रभुः अतोमद्वयुनंलोकंग्रा-
हयन्निहतिष्ठतु ३१ एवंत्रिलोकगुरुणासंदिष्टःशब्दयोनिना बदर्याश्रममासाद्यहरिमीजेसमाधिना ३२ विदुरोऽप्युद्धवाच्छ्रुत्वाकृष्णस्यपरमा-
त्मनः क्रीडयोपात्तदेहस्यकर्माणिश्लाघितानिच ३३ देहन्यासंचतस्यैवंधीराणांधैर्यवर्धनम् अन्येषांदुष्करतरंपशूनांविक्लवात्मनाम् ३४ आ-
त्मानंचकुरुश्रेष्ठकृष्णेनमनसेक्षितम् ध्यायन्गतेभागवतेरुरोदप्रेमविह्वलः ३५ कालिंद्याःकतिभिःसिद्धअहोभिर्भरतर्षभः प्रापद्यतस्वःसरि-
तंयत्रमित्रासुतोमुनिः ३६ इतिश्रीभागवते॰तृ॰विदुरोद्धवसंवादेचतुर्थोऽध्यायः ४ श्रीशुकउवाच द्वारिद्युनद्याऋषभःकुरूणां-
मैत्रेयमासीनमगाधबोधम् क्षत्तोपसृत्याच्युतभावशुद्धःपप्रच्छसौशील्यगुणाभितृप्तः १

स्मात् गुणैर्विषयैर्नक्षोभितःमद्वयुनंमद्विषयंज्ञानंलोकस्योप-
दिशन् ३१ एवमनेनाभिप्रायेणशब्दयोनिनावेदकर्त्रा ईजेपूजयामास ३२ ३३ अन्येषांपशूनांपशुतुल्यानांविक्लवात्मनामधीरचित्तानाम् ३४ मनसेक्षितंचिंतितम् ३५ का-
लिंद्याःसकाशात्सिद्धएवविदुरःकतिपयैर्दिनैःस्वःसरितंगंगांप्रापद्यतप्राप्तः ३६ इतितृतीयेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेभगवल्लीलांसत्त्रापृष्टोमहामुनिः प्रो-
वाचमहदादीनांसर्गंतैश्चहरेस्तुतिम् १ उक्तैश्चतुर्भिरध्यायैःक्षत्तृमैत्रेयसंगमः संवादस्तुतयोःस्कंधद्वयेनाथनिगद्यते २ द्युनद्याःगंगायाःद्वारिहरिद्वारेआसीननतुकर्म-
व्यग्रम् तत्रहेतुःअगाधःआपरिच्छिन्नोबोधोयस्येति मैत्रेयस्यसौशील्यमार्जवादिगुणाश्चकरुणादयस्तैरभितृप्तःपाठांतरेक्षत्तुःसौशील्यादिभिरभितृप्तंसंतुष्टंमैत्रेयम् १

प्रश्नानेवाह सुखायेतिपंचदशभिःतैःकर्मभिःसुखंवाऽन्यस्यदुःखस्योपशमंवेत्यर्थःअथवान्यद्धानविंदेत किंतदित्यपेक्षायांतस्यैवनिर्देशःउपारमंवेति ततस्तैःकर्मभिः
भूयःपुनःपुनर्दुःखमेवविंदेत अत्रएवंविधेसंसारेनोऽस्माकंयत्प्रयुक्तंकर्तुंयोग्यंतत्सर्वज्ञोभगवान्वदेत्निरूपयितु २ दैवात्प्राचीनकर्मणोनिमित्तभूतात्कृष्णात्प्रविमु
खस्य अतःअधर्मशीलस्यअतःसुदुःखितस्यजनस्यानुग्रहाय भव्यानिमंगलानिभूतानिचरंतिभवंतःपरोपकारस्वभावाएवेत्यर्थः ३ तत्तस्मात्हेसाधुवर्यशंसु
स्वरूपंवर्त्मनःआदिशकथय येनवर्त्मनासंराधितोहृदिस्थितःसन् तत्वाधिगमःआत्मापारोक्ष्यंतत्सहितंपुराणंअनादिवेदप्रमाणकम् ४ करोतिकर्माणीत्यादी
नावर्णयेतिपंचमश्लोकेक्रियासंबंधः यथायेनप्रकारेणकृतावतारःसन्त्र्यधीशःत्रिगुणमायानियंताअतःस्वतंत्रएवयानिकर्माणिकरोति कर्माण्येववविशेषतःपृच्छ
तियथेत्यादिना निरीहःनिष्क्रियःनिस्पृहोवासंस्थाप्यसुस्थितंकृत्वा वृत्तिंजीविकाम् ५ स्वेस्वीयेस्वेहृदयाकाशेनिवेश्यस्थापयित्वानिवृत्तावृत्तयोयस्य गुहायां-

विदुरउवाच सुखायकर्माणिकरोतिलोकोनतैःसुखंवाऽन्यदुपारमंवा विंदेतभूयस्ततएवदुःखंयदत्रयुक्तंभगवान्वदेन्नः २ जनस्यकृ
ष्णाद्विमुखस्यदैवादधर्मशीलस्यसुदुःखितस्य अनुग्रहायेहचरंतिनूनंभूतानिभव्यानिजनार्दनस्य ३ तत्साधुवर्यादिशवर्त्मशंनःसंराधितो-
भगवान्येनपुंसाम् हृदिस्थितोयच्छतिभक्तिपूतेज्ञानंसतत्वाधिगमंपुराणम् ४ करोतिकर्माणिकृतावतारोयान्यात्मतंत्रोभगवांस्त्र्यधीशः य
थाससर्जाग्रइदंनिरीहःसंस्थाप्यवृत्तिंजगतोविधत्ते ५ यथापुनःस्वेखइदंनिवेश्यशेतेगुहायांसनिवृत्तवृत्तिः योगेश्वराधीश्वरएकएतदनुप्रविष्टो
बहुधायथासीत् ६ क्रीडन्विधत्तेद्विजगोसुराणांक्षेमायकर्माण्यवतारभेदैः मनोनतृप्यत्यपिशृण्वतांनःसुश्लोकमौलेश्चरितामृतानि ७
यैस्तत्त्वभेदैरधिलोकनाथोलोकानलोकान्सहलोकपालान् अचीकॢपद्यत्रहिसर्वसत्त्वनिकायभेदोऽधिकृतःप्रतीतः ८ येनप्रजानांसुतआत्मकर्मरू
पाभिधानांचभिदांव्यधत्त नारायणोविश्वसृगात्मयोनिरेतच्चनोवर्णयविप्रवर्य ९ परावरेषांभगवन्व्रतानिश्रुतानिमेव्याससुखादभीक्ष्णम् अतृप्नु
मक्षुल्लसुखावहानांतेषामृतेकृष्णकथाऽमृतौघात् १० कस्तृप्नुयात्तीर्थपदोऽभिधानात्सत्रेषुवःसूरिभिरीड्यमानात् यःकर्णनाडींपुरुषस्ययातो-
भवप्रदांगेहरतिंछिनत्ति ११

योगमायायाम् बहुधाब्रह्मादिरूपेण ६ मत्स्याद्यवतारभेदैःक्रीडन्यानियथाकर्माणि
विधत्ते पुनर्विशेषंप्रष्टुमौत्सुक्यमाविष्करोति मनइति सुश्लोकाःपुण्यकीर्तयस्तेषांमौलिःशिरोवाधिक्येनोपरिविराजमानस्तस्येत्यर्थः ७ अधिलोकनाथः लोकनाथा
धिपतिः अलोकान्लोकालोकपर्वताद्बहिर्भागान् अचीकॢपत्कल्पयामास यत्रयेषुसर्वाणियानिसत्त्वानितेषांनिकायास्तेषांभेदःअधिकृतः तत्तत्कर्माधिकारीआ
श्रितइति ८ उतअपिच येनप्रकारेणजीवानामात्मास्वभावःतत्कृतंकर्मतत्कृतंरूपंतत्कृताअभिधाःतासांभेदंकृतवान् विश्वस्रष्टास्वयमात्मयोनिःस्वतःसि-
द्धः ९ ननुमहाभारतेत्वयासर्वंश्रुतमेवतत्राह परेत्रैवर्णिकाःअवरेशूद्रादयःतेषांव्रतानिधर्माःमेमयाअभीक्ष्णंपुनःपुनःतेषांश्रवणेनअतृप्नुम तृप्ताःस्मते-
षांतुच्छसुखावहत्वात् यस्तुतत्रकृष्णकथाऽमृतौघःसूचितःतस्माहृते तत्रत्वलंबुद्धिर्नास्तीत्यर्थः १० तत्रहेतुःकइति तीर्थपदःकृष्णस्यअभिधानात् क
थाऽमृतात् सत्रेषुसमाजेषुसूरिभिःनारदादिभिः ११

महाभारतस्याप्यत्रैवतात्पर्यमित्याह मुनिः श्रीकृष्णोवेदव्यासोभगवद्गुणान्मोक्षधर्मैतेनारायणीयाख्यानेवक्तुमिच्छन्सन् अर्थकामादिवर्णनंतुहरिकथायांमतिप्रवेशार्थमेवेत्याह यस्मिन्निति नृणांमतिर्ग्राम्यसुखानुवादेद्वारभूतैर्मुनिभिश्रितंहरेःकथायांगृहीतानीता तदुक्तमितिहाससमुच्चये कामिनोवर्णयन्कामंलोभंलुब्धस्यवर्णयन् नरःकिंफलमाप्नोतिकूपेऽधमिवपातयन् लोकचित्तावतारार्थंवर्णयित्वाऽत्रतेनतो इतिहासैःपवित्रार्थैःपुनरत्रैवनिंदितो अन्यथाघोरसंसारबधहेतुजनस्यतो वर्णयेत्सकथंविद्वान्महाकारुणिकोमुनिरिति १२ श्रीहरिकथायामतिप्रवेशस्यफलमाह साकथामतिर्वाअन्यत्रग्राम्यसुखे ततःकिमतआह हरेरिति १३ एवंभूतायांकथायांयेनरमंतेतान्शोचति शोच्यायेतेषामपिशोच्यांश्चतत्राविदोभारततात्पर्यानभिज्ञान्शोच्यान् येऽपिज्ञात्वाहरेःकथायांविमुखास्तान्तेषामपिशोच्यानितियोज्यम् अनिमिषःकालोयेषामायुःक्षिपति अत्रैवहेतुः वृथैववादगतिस्मृतयोवाग्देहमनोव्यापारायेषाम् १४ तत्तस्मात्हेकौषारव अस्यवि

मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानांसखापितेभारतमाहकृष्णः यस्मिन्नृणांग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतानुहरेःकथायाम् १२ साश्रद्दधानस्यविवर्द्धमाना विरक्तिमन्यत्रकरोतिपुंसः हरेःपदानुस्मृतिनिर्वृतस्यसमस्तदुःखात्ययमाशुधत्ते १३ तान्शोच्यशोच्यानविदोनुशोचे हरेःकथायांविमुखानघेन क्षिणोतिदेवोऽनिमिषस्तुयेषामायुर्वृथावादगतिस्मृतीनाम् १४ तदस्यकौषारवशर्मदातुर्हरेःकथामेवकथासुसारम् उद्धृत्यपुष्पेभ्यइवार्त्तबंधोशिवायनःकीर्त्तयतीर्थकीर्त्तेः १५ सविश्वजन्मस्थितिसंयमार्थेकृतावतारःप्रगृहीतशक्तिः चकारकर्माण्यतिपूरुषाणियानीश्वरःकीर्त्तयतान्मित्थम् १६ श्रीशुकउवाच सएवंभगवान्पृष्टःक्षत्त्राकौषारविर्मुनिः पुंसांनिःश्रेयसार्थेनतमाहबहुमानयन् १७ मैत्रेयउवाच साधुपृष्टंत्वयासाधोलोकान्साध्वनुगृण्हता कीर्तिंवितन्वतालोकेआत्मनोऽधोक्षजात्मनः १८ नैतच्चित्रंत्वयिक्षत्तर्बादरायणवीर्यजे गृहीतोनन्यभावेनयत्त्वयाहरिरीश्वरः १९ मांडव्यशापाद्भगवान्प्रजासंयमनोयमः भ्रातुःक्षेत्रेभुजिष्यायांजातःसत्यवतीसुतात् २० भवान्भगवतोनित्यंसंमतःसानुगस्यच यस्यज्ञानोपदेशायमादिशद्भगवान्व्रजन् २१ अथतेभगवल्लीलायोगमायोपबृंहिताः विश्वस्थित्युद्भवांतार्थावर्णयाम्यनुपूर्वशः २२

श्वस्याशिवायकथासुसारभूतांहरेःकथामेवोद्धृत्यनःकीर्त्तय यथापुष्पेभ्योमधुमधुपउद्धरतितद्वदुद्धृत्य १५ विशेषतःश्रीकृष्णकथाकथनीयेत्याशयेनाह सइति योविश्वसर्गाद्यर्थंपूर्वंगृहीतशक्तिः सएवपुरुषेषुकृतावतारःसन्पुरुषानतिक्रम्यवर्त्तमानानियानिचकार तानिविस्तराद्वद १६ पुंसांनिःश्रेयसमेवार्थःप्रयोजनंतेनहेतुनापृष्टः १७ बहुमानमेवाह साध्विति पंचभिः अधोक्षजएवात्मामनोयस्यतस्यात्मनःस्वस्यकीर्त्तिंचप्रसंगाद्वितन्वता १८ हरिर्यद्गृहीतःएतच्चित्रंनभवति कुतः बादरायणवीर्यजे १९ ननुतर्हिकथंशूद्रत्वंकथंचलोकानुग्राहकत्वंतत्राह मांडव्यशापादिति भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यक्षेत्रेक्षेत्रत्वेनस्वीकृतायांभुजिष्यायांदास्यांयमएवत्वंजातोऽसि २० किंच भवानिति कुतः यस्यतवज्ञानोपदेशायमामादिष्टवान् चकारात्स्वयमपिस्मृत्यैवोपदिष्टवानिति २१ विश्वस्थित्यादयःअर्थाविषयायासांताः २२ छ छ छ

तत्रसृष्टिलीलांवर्णयितुंततःपूर्वावस्थामाह इदंविश्वमग्रेसृष्टेःपूर्वंपरमात्माभगवानेकएवआसआसीत् आत्मनांजीवानाम् आत्मास्वरूपंविभुःस्वामीच नान्यत्द्रष्टृ
दृश्यात्मकंकिंचिदासीत् कारणात्मनासत्त्वेऽपिपृथक्प्रतीत्यभावादित्याह अनानामत्युपलक्षणः नानाद्रष्टृदृश्यादिमतिभिर्नोपलक्ष्यतइतितथा यद्वा अकारप्रश्लेषं
विनैवायमर्थः यःसृष्टौनानामतिभिरुपलक्ष्यतेसतदाएकएवासीदिति कुतः आत्मेच्छामायातस्याअनुगतोलयेसति यद्वाआत्मनएकाकित्वेनअवस्थानेच्छायाम
नुवृत्तायामित्यर्थः २३ तत्रप्रथमंमायोद्भवप्रकारमाहद्वाभ्याम् सवैद्रष्टासन्दृश्यंनापश्यत् यतःसएकराट् एकएवतदाप्रकाशतेतदाआत्मानमसंतमिवमेने दृश्या
भावेद्रष्टृत्वाभावात् तदाह सुप्ताःमायाद्याःशक्तयोयस्यसः नत्वसंतमेवमेने यतःअसुप्तादृक्चिच्छक्तिर्यस्येति २४ सावैद्रष्टृद्दश्यानुसंधानरूपासदसदात्मिकाका
र्यकारणरूपा यद्वा सत्दृश्यंअसत्अदृश्यमात्मस्वरूपंचतयोरात्मायस्याः तदुभयानुसंधानरूपत्वात् २५ कालवृत्त्याकालशक्त्यागुणमय्याक्षुभितगुणायाम्
अधोऽक्षजःपरमात्माआत्मांशाभूतेनपुरुषेणप्रकृत्यधिष्ठातृरूपेणवीर्यंचिदाभासमाधत्त वीर्यवान्चिच्छक्तियुक्तः २६ कालप्रेरितादव्यक्तान्मायातः तत्त्वंपदंपरि-
त्यज्यमहतोलक्षणम् अतःपुल्लिंगनिर्देशोविज्ञानात्मेतिसत्वप्रधानत्वात्स्वदेहस्थंविश्वंसुच्छून्यबीजगतमंकुरादिरूपंवृक्षमिवव्यंजन् व्यंजयन्प्रकाशयन् यतोऽसौ

भगवानेकआसेदमग्रआत्मात्मनांविभुः आत्मेच्छानुगतावात्माऽनानामत्युपलक्षणः २३ सवाएषतदाद्रष्टानापश्यदृश्यमेकराट् मेनेसंतमि-
वात्मानंसुप्तशक्तिरसुप्तदृक् २४ सावाएतस्यसंद्रष्टुःशक्तिःसदसदात्मिका मायानाममहाभागययेदंनिर्ममेविभुः २५ कालवृत्त्यातुमायायां
गुणमय्यामधोऽक्षजः पुरुषेणात्मभूतेनवीर्यमाधत्तवीर्यवान् २६ ततोऽभवन्महत्तत्त्वमव्यक्तात्कालचोदितात् विज्ञानात्मात्मदेहस्थंविश्वं-
व्यंजंस्तमोनुदः २७ सोऽप्यंशगुणकालात्माभगवद्दृष्टिगोचरः आत्मानंव्यकरोदात्माविश्वस्यास्यसिसृक्षया २८ महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणादहंतत्त्वं
व्यजायत कार्यकारणकर्त्रात्माभूतेंद्रियमनोमयः २९ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा अहंतत्त्वाद्विकुर्वाणान्मनोवैकारिकादभूत्
वैकारिकाश्चयेदेवाअर्थाभिव्यंजनंयतः ३० तैजसानींद्रियाण्येवज्ञानकर्ममयानिच तामसोभूतसूक्ष्मादिर्यतःखंलिंगमात्मनः ३१

तमोनुदतीतितमोनुदः तदुक्तंसात्वततंत्रे विष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषाख्यान्ययोविदुः प्रथमंमहतःस्रष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितम् तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्य
तइति २७ अहंकारोत्पत्तिमाहसार्धाभ्याम् सोऽपीतिअंशाश्चिदाभोनिमित्तम् गुणाउपादानम् कालःक्षोभकः तदात्मातदधीनः भगवान्सर्वाध्यक्षस्तदृष्टिगोचरःस
न्स्वयमात्मानंव्यकरोत् रूपांतरमनयत् २८ अहंकारस्यलक्षणमाह कार्यमधिभूतंकारणमध्यात्मंकर्तृअधिदैवम् तेषामात्माआश्रयः अत्रहेतुः भूतेंद्रियमनोम
यः तद्विकारवान्मनइतिदेवानामुपलक्षणम् २९ एतदेवविभागतःप्रपंचयति वैकारिकइत्यादिना वैकारिकःसात्त्विकः तैजसोराजसः देवाश्चवैकारिकाःसात्त्वि-
काहंकारकार्यभूताइत्यर्थः यतःयेभ्यःइंद्रियाधिष्ठातृभ्यःअर्थाभिव्यंजनंशब्दादिप्रकाशोभवति ३० तैजसान्येवेत्यन्वयः ज्ञानेंद्रियाणांज्ञानमयानांसात्त्विकत्व
शंकामाभूदित्येवकारः तामसोभूतसूक्ष्मस्यशब्दस्यादिःकारणम् यतःशब्दात्खमाकाशोभवति आत्मनोलिंगंस्वगुणशब्दरूपेणप्रकाशकंहृदयाकाशतया
वा यद्वा लिंगंशरीरमाकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः ३१

नभसः स्वस्मात् अनुसृतमुद्भूतं स्पर्शं विकुर्वत् रूपांतरं नयत् अनिलं वायुम् एवं सर्वत्र तन्मात्रद्वारा भूतोत्पत्तिरिति ज्ञातव्यम् ३२ नभसा सहितः स्वयं चोरुबलान्वितः ततो ज्योतिस्तेजः लोचनं प्रकाशकम् ३३ ३४ ३५ हे भव्य विदुर पाठांतरे भाव्यं कार्यं यद्यद्वरमवरं कार्यं तेषां कार्याणां परैः कारणैरनुसंसर्गात् यथासंख्यं यथाक्रममुत्तरोत्तरमधिकान् गुणान्विदुः तथाहि नभसः शब्द एव गुणः अन्यान्वयाभावात् वायोस्तु स्पर्शः आकाशान्वयात् शब्दश्च एवं तेजसस्तौ च रूपं च अंभसस्तानि रसश्च मत्याः सर्वे ३६ देवा महदाद्यभिमानिनः विष्णोः कला अंशाः काललिंगं विकृतिः मायालिंगं विक्षेपः अंशालिंगं चेतना तानि विद्यंते येषु अतः समत्वेन नानात्वात् परस्परासंबंधात् स्वक्रियायां ब्रह्मांडरचनायामनीशाः अशक्ताः संतो विभुं परमेश्वरं प्रोचुः ३७ मिथः स्पर्धिष्णवो देवा नमिलंतः परस्परम् विश्वकर्मण्यनीशाना निर्विण्णा हरिमीडिरे प्रपन्नानां तापोपशमे आतपत्रं छत्रम् तत्र हेतुः यस्य पादारविंदस्य मूलं तलं केतमाश्रयो येषां ते संसारदुःखं बहिर्दूरत उत् क्षिपंति परित्यजंति यथा पांथाः स्वगृहं प्राप्य मार्गश्रममिव ३८ श्रमं विनिवेदयंत आहुः हे धातः पितः यद्यस्मात् भवे संसारे आत्मन् आत्मनि संबोधनं वा शर्म सुखं कृतेय

कायमायांशयोगेन भगवद्वीक्षितं नभः नभसोऽनुसृतं स्पर्शं विकुर्वन्निर्ममेऽनिलम् ३२ अनिलोऽपि विकुर्वाणो नभसोरुबलान्वितः ससर्ज रूपतन्मात्रं ज्योतिर्लोकस्य लोचनम् ३३ अनिलेनान्वितं ज्योतिर्विकुर्वत्परवीक्षितम् आधत्तांभो रसमयं कालमायांऽशयोगतः ३४ ज्योतिषांभोऽनुसंसृष्टं विकुर्वद्ब्रह्मवीक्षितम् महीं गंधगुणामाधात् कालमायांशयोगतः ३५ भूतानां नभआदीनां यद्यद्भव्यावरावरम् तेषां परानुसंसर्गाद्यथासंख्यं गुणान्विदुः ३६ एते देवाः कला विष्णोः कालमायांऽशलिंगिनः नानात्वात्स्वक्रियाऽनीशाः प्रोचुः प्रांजलयो विभुम् ३७ देवा ऊचुः नमाम ते देव पदारविंदं प्रपन्नतापोपशमातपत्रम् यन्मूलकेता यतयोऽञ्जसोरुसंसारदुःखं बहिरुत्क्षिपंति ३८ धातर्यदस्मिन्भव ईश जीवास्तापत्रयेणोपहता न शर्म आत्मँल्लभंते भगवंस्तवांघ्रिच्छायां सविद्यामत आश्रयेम ३९ मार्गंति यत्ते मुखपद्मनीडैश्छंदःसुपर्णैर्ऋषयो विविक्ते यस्याघमर्षोदसरिद्वरायाः पदं पदं तीर्थपदः प्रपन्नाः ४० यच्छ्रद्धया श्रुतवत्या च भक्त्या संमृज्यमाने हृदयेऽवधाय ज्ञानेन वैराग्यबलेन धीरा व्रजेम तत्तेंऽघ्रिसरोजपीठम् ४१ विश्वस्य जन्मस्थितिसंयमार्थे कृतावतारस्य पदांबुजं ते व्रजेम सर्वे शरणं यदीश स्मृतं प्रयच्छत्यभयं स्वपुंसाम् ४२

दिति पाठे यत्पादभजनं विना शर्म न लभंते ननु ज्ञानादज्ञानकृतस्तापो निवर्त्तते किमंघ्रिच्छायाश्रयणेन तत्राहुः सविद्यां तदाश्रयणमेव विद्याप्रापकमित्यर्थः ३९ अज्ञातस्याश्रयणायोगात्तज्ज्ञानसाधनमाहुः मार्गंति अन्वेषयंति यत्तत्तीर्थपदस्तव पदं वयं प्रपन्नाः कैर्मार्गंति छंदःसुपर्णैः वेदपक्षिभिस्तवैव मुखपद्मनीडं येषां यथा पक्षिणो नीडादुद्गतास्ततस्ततः परिभ्रम्य पुनस्तत्रैव विशंति तथा वेदा अपि त्वत्त उद्गतास्त्वय्येव पर्यवस्यंति अतो वेदानाश्रित्य त्वत्पदं मृगयंत इति विविक्ते असंगे मनसि किंच अघमर्षमघनाशकमुदमुदकं यस्याः सा सरितां तासु वरायाः गंगायाः पदमुद्गमस्थानम् अतो गंगामनुसेवमाना अपि तदुद्गमस्थानं त्वत्पदम् प्राप्नुवंतीत्यर्थः ४० ननु विषयाकृष्टचित्ता नाकुतस्तदन्वेषणं तत्राहुः यच्छ्रद्धयाहृदये अवधाय ध्यात्वा वैराग्यं बलं यस्य तेन ज्ञानेन धीरा भवंति सरागचित्ते ध्यानमेव कुतः श्रद्धया श्रवणपूर्विकया भक्त्या च संमृज्यमाने संशोध्यमाने ४१ भक्तानुग्रहं स्मरंत आहुः विश्वस्येति ४२ ७ ७

अंतर्यामितयानित्यंसंन्निहितेअनर्थकंभजनमित्याशंक्याहुः यदिति सानुबंधेसोपकरणेअसतितुच्छेपुर्यांस्वदेहे एववसतोऽपियत्सुदूरंदुष्प्रापम् ४३ ननुयदि हृदिस्थस्यापिपदाब्जंकेषांचित्सुदूरंतर्हिअन्येषामपितथैवस्यात् अविशेषादित्याशंक्याहुः तानिति असद्वृत्तिभिर्बहिर्मुखैरक्षिभिरिंद्रियैः पराहृतंदूरमपहृतमंत स्थंमनोयेषांते अथोअतएवतेनूनंतान्नपश्यंति वैप्रसिद्धम् कुतःपुनस्तेषांतत्संगः स्यात् कान् तेतवपदन्यासोगमनंतस्यविलासोविभ्रमः तस्यलक्ष्मीः शोभात स्याः येत्वल्लीलाकथादिभिः शोभमानास्तान् त्वद्भक्तानित्यर्थः पथइतिलक्ष्मानिति चपाठेत्वत्पदन्यासविलासोलक्ष्योयेषांतान् पथः त्वन्मार्गभूतान् सतः मार्गानु वाश्रवणादीन्नपश्यंतीत्यर्थः यद्वा येएवंभूताभागवताः तेतांतुन्मत्तान् नूनंनैवपश्यतीत्यन्वयः सत्संगाभावेनहरिकथाश्रवणाभावाद्धृदिस्थितमपितेषांसुदूरमिति भावः ४४ एतदेवस्फुटयंति पानेनेतिद्वाभ्याम् वैराग्येसारोबलंयस्यबोधस्यतंलब्ध्वाऽन्वीयुः प्रापुः अकुंठधिष्ण्यंवैकुंठलोकम् ४५ आत्मनिसमाधिर्मनःस्थै र्यंसएवयोगउपायः तस्यबलेनज्ञानयोगतः श्रमेणमोक्षः सत्संगतः त्वत्कथाश्रवणादिनात्वनायासेनैव अहंममताविष्टानांतुनकथंचिदितिभावः ४६ तदेवंस्तुत्वाप्रा र्थयंतेचतुर्भिः तत्तस्माद्धेअद्यतेत्वदीयावयंयस्माल्लोकानांसिसृक्षयाऽत्वयाऽनुसृष्टाः क्रमेणउत्पादिताः त्रिभिरात्मभिः सत्त्वादिस्वभावैरतएवविरुद्धस्वभावत्वात्-

यत्सानुबंधेऽसतिदेहगेहेममाहमित्यूढदुराग्रहाणाम् पुंसांसुदूरंवसतोऽपिपुर्यांभजेमतत्तेभगवन्पदाब्जम् ४३ तान्वाअसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्ये पराहृतांतर्मनसः परेश अथोनपश्यंत्युरुगायनूनंयेतेपदन्यासविलासलक्ष्म्याः ४४ पानेनतेदेवकथासुधायाः प्रवृद्धभक्त्याविशदाशयाये वैराग्यसारंप्रतिलभ्यबोधंयथाऽञ्जसाऽन्वीयुरकुंठधिष्ण्यम् ४५ तथाऽपरेचात्मसमाधियोगबलेनजित्वाप्रकृतिंबलिष्ठाम् त्वामेवधीराःपु रुषंविशंतितेषांश्रमःस्यान्नतुसेवयाते ४६ तत्तेवयंलोकसिसृक्षयाऽद्यत्वयाऽनुसृष्टास्त्रिभिरात्मभिःस्म सर्वेवियुक्ताःस्वविहारतंत्रंनशक्नु मस्तत्प्रतिहर्तवेते ४७ यावद्बलिंतेऽजहरामकालेयथावयंचान्नमदामयत्र यथोभयेषांतइमेहिलोकाबलिंहरंतोऽन्नमदंत्यनूहाः ४८ त्व न्नः सुराणामसिसान्वयानांकूटस्थआद्यःपुरुषःपुराणः त्वंदेवशक्त्यांगुणकर्मयोनौरेतस्त्वजायांकविमादधेऽजः ४९

वियुक्ताः संतः यदर्थंसृष्टाः तत्स्वविहारतंत्रंत्व क्रीडोपकरणंब्रह्मांडंतुभ्यंप्रतिहर्तवेप्रतिहर्तुंसमर्पयितुंनशक्नुमः अतस्त्वन्नः स्वचक्षुःप्रदिदेहीतित्रयाणांश्लोकानांचतुर्थेनान्वयः ४७ असामर्थ्यमेवप्रपंचयितुंकार्य स्यातिवैचित्र्यमाहुः भोअजकालेतत्तदवसरेबलिंभोगंयावत्साकल्येनतेतुभ्यंहरामसमर्पयाम यथायेनप्रकारेणअन्नमदामभक्षयामेत्यनेनान्नमात्रंचास्माकमैश्वर्ये णतुभोगस्तवैवेत्युक्तम् उभयेषांतवचास्माकंचयत्रास्थितास्त्वइमेजीवाः अनूहाः अप्रत्यूहाः निर्विघ्नाः यद्वा अनूहाः अवितर्काः निःसंशयाइत्यर्थः तथाचश्रुतिः ताएनमब्रुव न्नायतनंनः प्रजानीहियस्मिन्प्रतिष्ठिताअन्नमदामेति ४८ अवश्यंत्वयाऽस्माकमेषांचकार्योपाधीनांजीवानांवृत्तिः परिकल्पनीयाजनकत्वादित्याहुः नोऽस्माकंसान्वया नांसकार्याणां यद्वा अन्वेतीत्यन्वयः कारणंतत्सहितानांत्वमेवाद्यःकारणम् अत्रहेतवः कूटस्थः अविक्रियः पुरुषः अधिष्ठाता पुराणः पुरातनः एतदुपपादयति त्वमिति हेदेवअ जएवत्वंगुणानांसत्त्वादीनांकर्मणांजन्मादीनांचयोनौकारणभूतायांशक्त्यांमायायांप्रथमंरेतआदधे निहितवानसीत्यर्थः कीदृशम् कविंसर्वज्ञंमहत्तत्त्वरूपम् ४९ ६१

तथाहेआत्मन्देवसत्वसुखामहदादयोवयंयदर्थंबभूविम तात्किंतेकार्यंकरवाम सृष्टिमितिचेत्तत्राहुः तर्हिनोऽस्माकंत्वंस्वचक्षुःस्वीयंज्ञानंशक्त्यासहपरिदेहिप्रयच्छ य
स्मात्त्वत्तएवानुग्रहोयेषांतेयदनुग्रहास्तेषामस्माकंक्रियार्थः इयानेवएतावाननुग्रहोयेषामित्येकंवापदम् त्वदीयज्ञानक्रियाशक्तिभ्यामेववयंस्रष्टुंक्षमानान्यथेत्यर्थः
५० इतितृतीयस्कंधेटीकायांपचमोऽध्यायः ५ षष्ठेतैरीश्वराविष्टैःसृष्टिमाहविराट्तनोः अधिदैवाधिभेदंचतत्रैवभगवत्कृतम् १ स्वशक्तीनांमहदादीना
मसमेत्यअमिलित्वासतीनांस्थितानाम् प्रसुप्तंलोकतंत्रंविश्वरचनायासाम् यद्वा प्रसुप्तजीवोपकरणानांगतिंस्थितिंदृष्ट्वा आविशदित्युत्तरेणान्वयः १ कालेनसंज्ञाउद्बो
धोयस्याः कलयतिक्षोभयतिस्वकार्याणीतिवा कालसंज्ञाप्रकृतिः तांशक्तिंप्रकृत्यासहप्रवेशात् त्रयोविंशतितत्त्वानामित्युक्तमंतर्यामितयाप्राविशत् २ चेष्टारूपेणक्रि
याशक्त्या कर्मतेषांक्रियाम् जीवानामदृष्टंवा ३ प्रबुद्धंकर्मक्रियाशक्तिर्यस्यसत्रयोविंशतेर्गणः दैवेनेश्वरेणप्रेरितः मात्राभिःअंशैःअधिपूरुषंविराट्देहम् ४ जनन

ततोवयंसत्वसुखायदर्थेबभूविमात्मन्करवामकिंते त्वन्नःस्वचक्षुःपरिदेहिशक्त्यादेवक्रियाऽर्थेयदनुग्रहाणाम् ५० इतिश्रीभागवतेम॰ तृ॰
पंचमोऽध्यायः ५ ऋषिरुवाच इतितासांस्वशक्तीनासतीनामसमेत्यसः प्रसुप्तलोकतंत्राणांनिशम्यगतिमीश्वरः १ कालसंज्ञांतदा-
देवींबिभ्रच्छक्तिमुरुक्रमः त्रयोविंशतितत्वानां गणंयुगपदाविशत् २ सोऽनुप्रविष्टोभगवांश्चेष्टारूपेणतंगणम् भिन्नंसंयोजयामासमुप्तंकर्म
प्रबोधयन् ३ प्रबुद्धकर्मादैवेनत्रयोविंशतिकोगणः प्रेरितोजनयत्स्वाभिर्मात्राभिरधिपूरुषम् ४ परेणविशतास्वस्मिन्मात्रयाविश्वसृग्गणः चु
क्षोभान्योऽन्यमासाद्ययस्मिंल्लोकाश्चराचराः ५ हिरण्मयःसपुरुषःसहस्रपरिवत्सरान् आंडकोशउवासाप्सुसर्वसत्त्वोपबृंहितः ६ सवैविश्व-
सृजांगर्भोदैवकर्मात्मशक्तिमान् विबभाजात्मनात्मानमेकधादशधात्रिधा ७ एषह्यशेषसत्त्वानामात्मांशःपरमात्मनः आद्योऽवतारोयत्रासौभू
तग्रामोविभाव्यते ८ साध्यात्मःसाधिदैवश्चसाधिभूतइतित्रिधा विराट्प्राणोदशविधएकधाहृदयेनच ९ स्मरन्विश्वसृजामीशोविज्ञापित-
मधोक्षजः विराजमतपत्स्वेनतेजसैषांविवृत्तये १० अथतस्याभितप्तस्यकतिचायतनानिह निरभिद्यंतदेवानांतानिमेगदतःशृणु ११

मेवाह परेणईश्वरे
णविश्वसृजांतत्वानांगणःमात्रयाचुक्षोभ परिणतः नसर्वात्मना यस्मिन्लोकाःस्थिताः ५ सपुरुषोयोऽधिपुरुषइत्युक्तः आंडकोशेब्रह्मांडमध्येसर्वैःसत्त्वैरनुशयीभि
जीवैःसहितः ६ गर्भःकार्यरूपोविराट् देवशक्तिर्ज्ञानशक्तिस्तया एकधाहृदयावच्छिन्नचैतन्यरूपेण कर्मशक्तिःक्रियाशक्तिः तयादशधाप्राणरूपेण प्राणादयः
पंच नागःकूर्मश्चकृकलोदेवदत्तोधनंजयः इत्येतेपंच एवंवृत्तिभेदेनदशविधःप्राणः आत्मशक्तिर्भोक्तृशक्तिस्तयाअध्यात्मादिभेदेनत्रिधाऽत्मानंविभक्तंकृतवान् ७
एवंविभागसामर्थ्यायतस्योत्कर्षमाह एषहीति अशेषसत्त्वानांप्राणिनांआत्मा व्यष्टीनांतदंशत्वात् अंशोजीवः अवतारत्वोक्तिः तस्मिन्नारायणाविर्भावाभिप्रायेण
८ पूर्वश्लोकार्थंविवृणोति साध्यात्मःअध्यात्मानींद्रियाणि तत्सहितःविराडितिसर्वत्र ९ अध्यात्मादिभेदंप्रपंचयितुमाह स्मरन्निति विज्ञापितम् यावद्धलिंतेऽज
हरामेत्यादि स्वेनतेजसाचिच्छक्त्याअतपत् एवंकरिष्यामीत्यालोचितवान् यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेः विवृत्तयेविविधवृत्तिलाभाय १० मेमत्तःशृणु ११ ७

आयतनान्येवाह तस्याग्निरित्यादिचतुर्दशभिः आस्यंनिर्भिन्नम् पृथग्जातंपदंस्वस्थानम् स्वांशेनस्वशक्त्यावाचासहाविशत् असौजीवःवक्तव्यंप्रतिपद्यते शब्दमु-
च्चारयतीत्यर्थः सर्वत्रयन्निर्भिन्नंतदधिष्ठानंमन्यादि प्रथमांतमधिदैवम् वागादींद्रियंतृतीयांतमध्यात्मम् प्रतिपत्तव्यमधिभूतम् १२ हरेःविराजः १३ १४ त्वष्टा
आदित्यः १५ प्राणेनेति प्राणवद्देहव्यापिनात्वगिंद्रियेणेत्यर्थः १६ शब्दसिद्धिंज्ञानम् १७ त्वचंचर्मओषधीःओषधयःत्वगिंद्रियस्यैवस्थानभेदेनविषयद्वयंकंडूःस्प
र्शश्च तत्रचायंनामभेदोदेवताभेदश्चेतिद्वितीयस्कंधएवव्याख्यातम् १८ कःप्रजापतिः१९ २० स्वःपतिःस्वर्गस्यपतिः वार्त्तयाक्रयविक्रयादिशक्त्यावृत्तिंजीविकां २१
२२विक्रियांसंकल्पादिरूपाम् २३ आत्मानमहंकारम् अभिमन्यतेअनेनेत्यभिमानोरुद्रःकर्मणाअहंवृत्त्याकर्त्तव्यमितिक्रियाम् २४ सत्त्वमितिबुद्धिचित्तयोरभेदेननिर्देशः

तस्याग्निरास्यंनिर्भिन्नंलोकपालोऽविशत्पदम् वाचास्वांशेनवक्तव्यंययासौप्रतिपद्यते १२ निर्भिन्नंतालुवरुणोलोकपालोऽविशद्धरेः जिह्वयांऽशेनच
रसंययाऽसौप्रतिपद्यते १३ निर्भिन्नेअश्विनौनासेविष्णोराविशतांपदम् घ्राणेनांशेनगंधस्यप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् १४ निर्भिन्नेअक्षिणीत्वष्टालोक
पालोऽविशद्विभोः चक्षुषांऽशेनरूपाणांप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् १५ निर्भिन्नान्यस्यचर्माणिलोकपालोऽनिलोऽविशत् प्राणेनांशेनसंस्पर्शंयेनासौप्र-
तिपद्यते १६ कर्णावस्यविनिर्भिन्नौधिष्ण्यंस्वंविविशुर्दिशः श्रोत्रेणांशेनशब्दस्यसिद्धिंयेनप्रपद्यते १७ त्वचमस्यविनिर्भिन्नांविविशुर्धिष्ण्यमो
षधीः अंशेनरोमभिःकंडूंयैरसौप्रतिपद्यते १८ मेढ्रंतस्यविनिर्भिन्नंस्वधिष्ण्यंकउपाविशत् रेतसांऽशेनयेनासावानंदंप्रतिपद्यते १९ गुदंपुंसो-
विनिर्भिन्नंमित्रोलोकेशआविशत् पायुनांऽशेनयेनासौविसर्गंप्रतिपद्यते २० हस्तावस्यविनिर्भिन्नाविंद्रःस्वःपतिराविशत् वार्त्तयांऽशेनपुरुषोयया-
वृत्तिंप्रपद्यते २१ पादावस्यविनिर्भिन्नौलोकेशोविष्णुराविशत् गत्यास्वांशेनपुरुषोययाप्राप्यंप्रपद्यते २२ हृदयंचास्यनिर्भिन्नंचंद्रमाधिष्ण्यमावि
शत् मनसांऽशेनयेनासौविक्रियांप्रतिपद्यते २३ आत्मानंचास्यनिर्भिन्नमभिमानोऽविशत्पदम् कर्मणांशेनयेनासौकर्त्तव्यंप्रतिपद्यते २४ सत्त्वंचा
स्यविनिर्भिन्नंमहान्धिष्ण्यमुपाविशत् चित्तेनांशेनयेनासौविज्ञानंप्रतिपद्यते २५ शीर्ष्णोऽस्यद्यौर्धरापद्भ्यांखंनाभेरुदपद्यत गुणानांवृत्तयोयेषु-
प्रतीयंतेसुरादयः २६ आत्यंतिकेनसत्त्वेनदिवंदेवाःप्रपेदिरे धरारजःस्वभावेनपणयोयेचतानन्‌ २७ तार्त्तीयेनस्वभावेनभगवन्नाभिमाश्रिताः
उभयोरंतरंव्योमयेरुद्रपार्षदांगणाः २८ मुखतोऽवर्त्ततब्रह्मपुरुषस्यकुरूद्वह यस्तून्मुखत्वाद्वर्णानांमुख्योऽभूद्ब्राह्मणोगुरुः २९

महानितिब्रह्माचित्तेनचेतनया
२५ त्रिलोकोत्पत्तिमाह शीर्ष्णइति वृत्तयःपरिणामाः २६ एतदेवप्रपंचयतिद्वाभ्याम् आत्यंतिकेनऊर्जितेन पणव्यवहारे पणंतेयागादिनाव्यवहरंतीति पणयोमनुष्याः ता
ननुयेतदुपकरणभूताःयेगवादयस्तेऽपिधरांप्रपेदिरे २७ तृतीयंतमः तदीयेनतामसेनउभयोर्द्यावापृथिव्योरंतरंमध्यंव्योमअंतरिक्षंतदेवभगवतोनाभिः तामाश्रिताः
रुद्रपार्षदारुद्रस्यपार्षदानांभूतादीनांगणाः २८ अवर्त्ततप्रवृत्तम् ब्रह्मवेदः यस्तुउन्मुखत्वात्मुखोद्भवत्वात्वर्णानांमुख्यःमुखमिवप्रथमःगुरुश्चाभूत् सोऽपिमुखतो
ऽवर्त्ततेत्यनुषंगः अध्यापनादिनाब्राह्मणस्यवेदोवृत्तिः तयावृत्त्यासहब्राह्मणोमुखतोजातइत्यर्थः एवमुत्तरत्रवर्णत्रयेऽपिज्ञातव्यम् २९ ७ ७ ७

क्षत्रं पालनरूपावृत्तिः तत् क्षत्रमनुव्रतः अनुसृतः क्षत्रियोपि बाहुभ्योवर्त्ततइत्यर्थः तदनुव्रतत्समेवाह यइति पौरुषः पुरुषस्यविष्णोरंशः कंटकाश्चोरादयः तेभ्यो यत्क्षतमुपद्रवस्तस्मात्त्रायतेरक्षति ३० विशः कृष्यादिव्यवसायाः लोकस्यवृत्तिकरीः जीविकाहेतवः तस्यविभोरूर्वोःप्रवृत्ताः तदुद्भवाः ऊरुजः वार्त्तांजीविकांयः स्ववृत्त्यारांपादितवान् ३१ तस्यांनिमित्तभूतायांयस्यवृत्त्याहरिःस्वयमेवतुष्यते ३२ यद्यस्माज्जाताः गुरुत्वाज्जनकत्वात् वृत्तिप्रदत्वाच्च हरेराराधनंतेषांपरोधर्मइत्यर्थः ३३ भोक्षत्तः दैवकर्मात्मरूपिणः कालकर्मस्वभावशक्तिमतः भगवतोयोगमायाबलेनोज्जृंभितमेतद्विराट्रूपमुपाकर्तुंसाकल्येननिरूपयितुंकःश्रद्दध्यात् इच्छेत् इच्छाऽप्यशक्या निरूपणंतुदूरतइत्यर्थः ३४ अंगविदुर अथापिहरेःकीर्तिंकीर्त्तयामि यथाश्रुतंगुरुमुखात्तदपिनसवार्त्मना किंतुयथामतिस्वमत्यनुसारेण अन्याभिधाहरिव्यतिरिक्तार्थाभिधानंतयासतींमलिनांस्वीयांवाचंसत्कर्तुंपवित्रीकर्तुम् ३५ अज्ञात्वाऽपियथामतिकीर्त्तनेश्रवणेवाआवश्यकंकैवल्यमित्याह

बाहुभ्योवर्ततक्षत्रंक्षत्रियस्तदनुव्रतः योजातस्त्रायतेवर्णान्पौरुषःकंटकक्षतात् ३० विशोवर्त्ततत्स्योर्वोर्लोकवृत्तिकरीर्विभोः वैश्यस्तदुद्भवोवार्त्तांनृणांयःसमवर्त्तयत् ३१ पद्भ्यांभगवतोजज्ञेशुश्रूषाधर्मसिद्धये तस्यांजातःपुराशूद्रोयद्वृत्त्यातुष्यतेहरिः ३२ एतेवर्णाःस्वधर्मेणयजंतिस्वगुरुंहरिम् श्रद्धयात्मविशुद्ध्यर्थंयज्जाताःसहवृत्तिभिः ३३ एतत्क्षत्तर्भगवतोदैवकर्मात्मरूपिणः कःश्रद्दध्यादुपाकर्त्तुंयोगमायाबलोदयम् ३४ अथाऽपिकीर्त्तयाम्यंगयथामतियथाश्रुतम् कीर्तिंहरेःस्वांसत्कर्तुंगिरमन्याभिधाऽसतीम् ३५ एकांतलाभंवचसोऽनुपुंसांसुश्लोकमौलेर्गुणवादमाहुः श्रुतेश्चविद्वद्भिरुपाकृतायांकथासुधायामुपसंप्रयोगम् ३६ आत्मनोऽवसितोवत्समहिमाकविनाऽदिना संवत्सरसहस्रांतेधियायोगविपक्वया ३७ अतोभगवतोमायामायिनामपिमोहिनी यत्स्वयंचात्मवर्त्मात्मानवेदकिमुतापरे ३८ यतोऽप्राप्यनिवर्त्तंतेवाचश्चमनसासह अहंचान्यइमेदेवास्तस्मैभगवतेनमः ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ श्रीशुकउवाच एवंब्रुवाणंमैत्रेयंद्वैपायनसुतोबुधः प्रीणयन्निवभारत्याविदुरःप्रत्यभाषत १

एकांततोलाभंनुनिश्चितमाहुः श्रुतेःश्रोत्रस्यउपाकृतायांनिरूपितायाम् उपसंप्रयोगंसान्निधावर्पणम् ३६ नत्वतीवज्ञानेनिर्बंधःकर्त्तव्यः ब्रह्मणोऽपिदुर्ज्ञेयत्वादित्याह आत्मनोहरेर्महिमायोगविपक्वयाऽपिसंवत्सरसहस्रांतेऽपिआदिकविनाब्रह्मणाऽपिकिं मवसितः किंज्ञातः इतिकाकूत्त्यायाएतावानितिनज्ञातएवेत्युक्तम् ३७ यद्यस्मात्स्वयमपिआत्माहरिःआत्मवर्त्मस्वमायागतिमेतावदितिनवेदअनंतत्वात् ३८ अतोदुर्ज्ञेयत्वात्केवलंनमस्करोति यतइति यस्यज्ञानायप्रवृत्तावाचोऽपिमनसासहतमप्राप्यैवन्यवर्त्तंतदुर्ज्ञेयत्वात् नकेवलंवाङ्मनसीअहमहंकारस्याधिष्ठातारुद्रोऽपिइमेइंद्रियाधिष्ठातारोदेवाःअन्येच ३९ इतितृतीयस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेसंशयच्छेदिप्रतिनंद्यमुनेर्वचः पुनःक्षत्त्राकृतानानाप्रश्नाःसम्यगुदीरिताः १ अथतेभगवल्लीलायोगमायोपबृंहितेत्यादिनामायागुणैःलीलयाभगवानूसृष्ट्यादिकरोतीत्येवंब्रुवाणंभारत्याप्रार्थनारूपयाप्रीणयन्निवेतिअभिप्रायाज्ञानेनाक्षेपात् १ ७ ७ ७ ७

निर्विकारस्यक्रियानिर्गुणस्यचगुणाःकथंलीलयेत्युक्तिः प्रयोजनाभावंपरिहरति नवस्तुविरोधमितिभावः २ अर्भकवल्लीलापिनयुज्यतेवैषम्यादित्याह उद्यमथतिप्रव
र्त्तयतीतिउद्यमः अर्भकस्यक्रीडायांप्रवृत्तिहेतुःकामोऽस्ति अन्यतस्तुवस्त्वंतरेणबालांतरप्रवर्त्तनेनवातस्यक्रीडेच्छाभवति ईश्वरस्यतुस्वतस्तृप्तस्यकथंकामःअन्यतः
सदानिवृत्तस्यच असंगाद्द्वितीयस्यकथमन्यतश्चिक्रीडिषेत्यर्थः ३ यच्चोक्तम् स्मरन्विश्वसृजामीशोविज्ञापितमधोक्षज इत्यादिना आविद्योपाधेर्जीवस्यभोगार्थमी
श्वरःसृष्ट्यादिकरोतीतितदप्याक्षेप्तुमनुवदति अस्राक्षीदिति गुणमयीआत्मनोजीवस्यकर्तृत्वभोक्तृत्वादिमोहोत्पादिकामायातयासृष्टवान् तदुक्तंप्रथमे ययासंमो
हितोजीवआत्मानंत्रिगुणात्मकम् परोऽपिमनुतेऽनर्थंतत्कृतंचाभिपद्यतइत्यादिना अत्रच अतोभगवतोमायामायिनामपिमोहिनीति संस्थापयतिपालयति प्रत्यभिधा
स्यतिप्रातिलोम्येनतिरोहितंकरिष्यति पाठांतरेप्रातिलोम्येनात्मनिअभितोधारयिष्यति ४ एतच्चजीवस्याविद्याश्रयत्वेघटेतनतुतत्संभवतीत्याह देशतइति योऽ
सौदेशादिभिरविलुप्तावबोधआत्माजीवःब्रह्मस्वरूपत्वात्सकथमजयाऽविद्ययायुज्येत तत्रदेशतोदीपप्रभायाइवलोपोनास्तिसर्वगतत्वात् नकालतोविद्युतइव-

विदुरउवाच ब्रह्मन्कथंभगवतश्चिन्मात्रस्याविकारिणः लीलयाचापियुज्येरन्निर्गुणस्यगुणाःक्रियाः २ क्रीडायामुद्यमोऽर्भस्यकामश्चिक्री
डिषाऽन्यतः स्वतस्तृप्तस्यचकथंनिवृत्तस्यसदाऽन्यतः ३ अस्राक्षीद्भगवान्विश्वंगुणमय्यात्ममायया तयासंस्थापयत्येतद्भूयःप्रत्यभिधास्यति
४ देशतःकालतोयोऽसाववस्थातःस्वतोऽन्यतः अविलुप्तावबोधात्मासयुज्येताजयाकथम् ५ भगवानेकएवैषसर्वक्षेत्रेष्ववस्थितः अमु
ष्यदुर्भगत्वंवाक्लेशोवाकर्मभिःकुतः ६ एतस्मिन्मेमनोविद्वन्खिद्यतेऽज्ञानसंकटे तन्नःपराणुदविभोकश्मलंमानसंमहत् ७ श्रीशुक
उवाच सइत्थंचोदितःक्षत्त्रातत्त्वजिज्ञासुनामुनिः प्रत्याहभगवच्चित्तःस्मयन्निवगतस्मयः ८ मैत्रेयउवाच सेयंभगवतो
मायायन्नयेनविरुध्यते ईश्वरस्यविमुक्तस्यकार्पण्यमुतबंधनम् ९ यदर्थेनविनाऽमुष्यपुंसआत्मविपर्ययः प्रतीयतउपद्रष्टुःस्वशिरश्छे
दनादिकः १० यथाजलेचंद्रमसःकंपादिस्तत्कृतोगुणः दृश्यतेऽसन्नपिद्रष्टुरात्मनोऽनात्मनोगुणः ११

नित्यत्वात् नावस्थातःस्मृतिवत् अविक्रि-
यत्वात् नस्वतःस्वप्नवत् सत्यत्वात् नान्यतःघटादिवत् अद्वितीयत्वात् एवमेतैर्यस्यबोधोनलुप्यतेसकथमजयायुज्येत अजाचात्राविद्यैवनमाया तस्याअवबोधे
नविरोधाभावात् ५ किंच ब्रह्मरूपत्वादेवजीवस्यसंसारोऽपिनविद्यतइतिआक्षिपति सर्वक्षेत्रेष्ववस्थितोभोक्ताऽपिवस्तुतोभगवानेवचिद्रूपत्वेनतद्व्यतिरेकाभा
वात् एवंचसतिअमुष्यजीवस्यदुर्भगत्वमानंदादिभ्रंशःकर्मभिर्हेतुभूतैःक्लेशोवाकुतः कर्मसंबंधाभावात् अन्यथाईश्वरस्यापितत्प्रसंगःस्यादितिभावः ६ अ-
ज्ञानमेवसंकटंदुर्गंतस्मिन् तन्मानसंकश्मलंमोहंपराणुद अपाकुरु ७ चोदितःआक्षिप्तःस्मयन्निवप्रौढिमाविष्कुर्वन्निव वस्तुतस्तुगतस्मयः ८ भगवतोऽचिंत्य
शक्तेःईश्वरस्यसेयंमाया नयेनतर्केणविरुध्यतइतियत् तर्कविरोधमेवानुवदतिविमुक्तस्यैवपुंसोऽविद्ययाबंधनंकार्पण्यंचेति ९ अत्रोदाहरणमाह यद्यथाअर्थेन
शिरश्छेदादिनाविनाऽपिउपद्रष्टुःस्वप्नसाक्षिणःममेदंशिरःछिन्नमित्यात्मविपर्ययःकेवलंमृषैवप्रतीयतेतद्वत् १० तर्हीश्वरस्यापिकिंनप्रतीयतेतत्राह यथाजले
प्रतिबिंबितस्यैवचंद्रमसोजलोपाधिकृतःकंपादिधर्मोदृश्यते नत्वाकाशस्थितस्यतथाऽनात्मनोदेहादेर्धर्मःअसन्नपितदभिमानिनोद्रष्टुरात्मनोजीवस्यैव नत्वीश्वरस्य
त्यर्थः ११

तन्निवृत्त्युपायमाह सेवेंअनात्मनोगुणः निवृत्तिधर्मेणवासुदेवानुकंपातयाचतस्मिन्भक्तियोगः तेनतिरोधत्तेअदृश्योभवति शनैरित्यनेनसाधनानुसारेणेत्युक्तम्
१२ तर्हिसर्वानर्थनिवृत्तिःकदाइत्यपेक्षायामाह यदेंद्रियाणामुपरामोनैश्चल्यंकद्रष्टुरात्मनिअंतर्यामिरूपे अथअनंतरमेवकृत्स्नक्लेशाविलयनाभेदृष्टांतः स्वप्नस्य
वेति ननुपुनरुत्थाने १३ भक्तियोगेनक्लेशानिवृत्तिंदर्शयति अशेषेति गुणानामनुवादश्चश्रवणंचआत्मनिमनसिलब्धाश्रवणकीर्तनापेक्षयासप्रेमध्यानेकिंपुन
र्व्यायोक्तिः १४ उत्तरमभिनंदन्नात्मनः कृतार्थतामाविष्करोति संछिन्नइतिषड्भिः चिद्रूपत्वाविशेषेऽपिकथमीश्वरस्यजगत्कर्तृत्वादि कथंवाजीवस्यसंसारइतियः
संशयोममासीत् सतवसूक्तंसोपपत्तिकंवाक्यमेवासिःखड्गः तेनसंछिन्नः अतइदानींमेमनःउभयत्रापिईश्वरस्वातंत्र्येजीवपारतंत्र्येचसंप्रधावति सम्यक्प्रवि
शति एवंवाअविलुप्तावबोधरूपस्यात्मनःकथमविद्ययाबंधःकुतोवातन्निवृत्तिरितिसंशयःउभयत्रेतिबंधेमोक्षेचेत्यर्थः १५ यस्मात्त्वयासाधुव्याहृतम् किंतत्
हरेःशक्तिर्याआत्ममायाजीवविषयातदयनंतदाश्रयमेतत्दुर्भगत्वादिकंभातीति यद्यस्मात्स्वशिरश्छेदादिवदपार्थमवस्तुभूतमूलंशून्यंच यस्मादस्याविश्वस्यमू

सवैनिवृत्तिधर्मेणवासुदेवानुकंपया भगवद्भक्तियोगेनतिरोधत्तेशनैरिह १२ यदेंद्रियोपरामोऽथद्रष्टात्मनिपरेहरौ विलीयंतेतदाक्लेशाःसंसुप्त
स्येवकृत्स्नशः १३ अशेषसंक्लेशशमंविधत्तेगुणानुवादःश्रवणंमुरारेः कुतःपुनस्तच्चरणारविंदपरागसेवारतिरात्मलब्धा १४ विदुरउवाच
संछिन्नःसंशयोमह्यंतवसूक्तासिनाविभो उभयत्रापिभगवन्मनोमेसंप्रधावति १५ साध्वेतद्व्याहृतंविद्वन्नात्ममायाऽयनंहरेः आभात्यपार्थं
निर्मूलंविश्वमूलंनयद्बहिः १६ यश्चमूढतमोलोकेयश्चबुद्धेःपरंगतः तावुभौसुखमेधेतेक्लिश्यत्यंतरितोजनः १७ अर्थाभावंविनिश्चित्यप्रती-
तस्यापिनात्मनः तांचापियुष्मच्चरणसेवयाऽहंपराणुदे १८ यत्सेवयाभगवतःकूटस्थस्यमधुद्विषः रतिरासोभवेत्तीव्रःपादयोर्व्यसनार्दनः १९
दुरापाह्यल्पतपसःसेवावैकुंठवर्त्मसु यत्रोपगीयतेनित्यंदेवदेवोजनार्दनः २० सृष्ट्वाग्रेमहदादीनिसविकाराण्यनुक्रमात् तेभ्योविराजमुद्धृ
त्यतमनुप्राविशद्विभुः २१

लंस्वाज्ञानंविनाबहिर्नास्ति १६ अल्पज्ञत्वात्पूर्वंममसंशयोजातइत्याह यश्चेति मूढतमोदेहाद्यासक्तः यश्चबुद्धेःप्रकृतेःपरमी
श्वरंप्राप्तः तौसुखंयथाभवतितथाएधेतेजीवतइत्यर्थः संशयक्लेशाभावात् यस्तुसुखदुःखानुसंधानेनप्रपंचंजिहासति स्वानंदसंवेदनाभावाद्धातुंनशक्नोति स
तुक्लिश्यतीत्यर्थः १७ इदानींतुकृतार्थोऽस्मीति यतस्त्वयासंशयःछिन्नःकेवलंबाधितानुवृत्तिरेवावशिष्टासाऽपियुष्मत्प्रसादान्निवर्तिष्यतइत्याह नात्मनःअना
त्मनःप्रपंचस्यप्रतीतस्यापिअर्थाभावमर्थोऽत्रनास्ति किंतुप्रतीतिमात्रमितियुष्मच्चरणसेवयानिश्चित्यतांप्रतीतिमप्यहंपराणुदे अपनेष्यामीत्यर्थः १८ मधुद्वि
षःपादयोरतिरासःप्रेमोत्सवस्तीव्रःदुर्वारःस्वाभाविकः व्यसनंसंसारंमर्दयतिनाशयतीतितथा १९ अहोदुर्लभंप्राप्तंमयेत्याह दुरापादुर्लभावैकुंठस्यविष्णोस्त
ल्लोकस्यावावर्त्मसु मार्गभूतेषुमहत्सुयत्रयेषुमहत्सेवयाहरिकथाश्रवणंततोहरौप्रेमतेनचदेहाद्यनुसंधानमपिनिवर्ततइतितात्पर्यम् २० अर्थांतरंप्रष्टुं
तदुक्तमनुवदतित्रिभिःसृष्ट्वेति विकारैरिंद्रियादिभिःसहितानिउद्धृत्यतदंशैर्विराजंसृष्ट्वा २१ ७ ७ ७ ७

प्रविष्टस्यस्वरूपमाह यमिति विराजंविशिनष्टियत्रेति तेइमेविश्वेसर्वेलोकाःसविकाशमसंकोचेन २२ प्राणादयःपंच नागादयःपंचेति एवंदशविधः इंद्रियाणिच अर्थाश्च इंद्रियाणिचेतिपुनरुक्तिस्तद्देवताल्क्षणार्था तत्सहितः सर्वोपबृंहकत्वात् प्राणस्यतत्साहित्यम् एवंत्रिविधःप्राणस्त्रयोरितउक्तः तस्यविभूती ब्रह्माद्याःवि सर्गशब्दवाच्याः २३ यत्रयासुइदंविश्वंततंव्याप्तम् २४ एवमेतद्गुरापृष्टोमैत्रेयोभगवान्किलेति परीक्षित्प्रश्नोत्तरतयाविदुरमैत्रेयसंवादः प्रस्तावितःअतस्तानेव विदुरेणकृतान्प्रश्नानाहयावत्समाप्ति प्रजापतीनांपतिर्ब्रह्मेत्यादीनांवर्णयेतिवक्ष्यमाणेनान्वयःकल्पे अकल्पयत् सर्गान्विविधान् अनुसर्गान्तद्भेदान् २५ हेमि- त्रायाआत्मज २६ संस्थांसंनिवेशंसर्गाणांसंव्यूहंसंविभागंगार्भस्वेदद्विजोद्भिदांगार्भजरायुजाःस्वेदाच्चद्वाभ्यांचजाताःस्वेदद्विजाःउद्भिदश्चतेषाम् २७ सर्गादीना

यमाहुराद्यंपुरुषंसहस्रांघ्र्यूरुबाहुकम् यत्रविश्वइमेलोकाःसविकाशंसमासते २२ यस्मिन्दशविधःप्राणःसेंद्रियार्थेंद्रियस्त्रिवृत् त्वयेरितोय तोवर्णास्तद्विभूतीर्वदस्वनः २३ यत्रपुत्रैश्चपौत्रैश्चनप्तृभिःसहगोत्रजैः प्रजाविचित्राकृतयआसन्याभिरिदंततम् २४ प्रजापतीनांसपतिश्चिक्लृ पेकान्प्रजापतीन् सर्गांश्चैवानुसर्गांश्चमनून्मन्वंतराधिपान् २५ एतेषामपिवंशांश्चवंश्यानुचरितानिच उपर्यधश्चयेलोकाभूमेर्मित्रात्मजासते २६ तेषांसंस्थांप्रमाणंचभूर्लोकस्यचवर्णय तिर्यङ्मानुषदेवानांसरीसृपपतत्रिणाम् वदनःसर्गसंव्यूहंगार्भस्वेदद्विजोद्भिदाम् २७ गुणावतार विश्वस्यसर्गस्थित्यप्ययाश्रयम् सृजतःश्रीनिवासस्यव्याचक्ष्वोदारविक्रमम् २८ वर्णाश्रमविभागांश्चरूपशीलस्वभावतः ऋषीणांजन्मकर्मा दिवेदस्यचविकर्षणम् २९ यज्ञस्यचवितानानियोगस्यचपथःप्रभो नैष्कर्म्यस्यचसांख्यस्यतंत्रंवाभगवत्स्मृतम् ३० पाखंडपथवैषम्यंप्रतिलो मनिवेशनम् जीवस्यगतयोयाश्चयावतीर्गुणकर्मजाः ३१ धर्मार्थकाममोक्षाणांनिमित्तान्यविरोधतः वार्त्तायादंडनीतेश्चश्रुतस्यचविधिंपृथक् ३२ श्राद्धस्यचविधिंब्रह्मन्पितॄणांसर्गमेवच ग्रहनक्षत्रताराणांकालावयवसंस्थितिम् ३३ दानस्यतपसोवाऽपियच्चेष्टापूर्तयोःफलम् प्रवासस्थ स्ययोधर्मोयश्चपुंसउतापदि ३३ येनवाभगवांस्तुष्येद्धर्मयोनिर्जनार्दनः संप्रसीदतिवायेषामेतदाख्याहिचानघ ३५ अनुव्रतानांशिष्याणां पुत्राणांचद्विजोत्तम अनापृष्टमपिब्रूयुर्गुरवोदीनवत्सलाः ३६ तत्त्वानांभगवंस्तेषांकतिधाप्रतिसंक्रमः तत्रेमंकउपासीरन्कउस्विदनुशेरते ३७ पुरुषस्यचसंस्थानंस्वरूपंवापरस्यच ज्ञानंचनैगमंयत्तद्गुरुशिष्यप्रयोजनम् निमित्तानिचतस्येहप्रोक्तान्यनघसूरिभिः ३८

श्रयंचसृजंतः २८ रूपंलिंगंशीलमाचारःस्वभावःशमादिःततःविकर्षणंविभागान् २९ वितानानिविस्तारान् नैष्कर्म्यस्यचज्ञानस्यतदुपायस्यचसां ख्यस्यपथःमार्गान्तंत्रंचेत्यर्थः ३० पाखंडानांपथाःप्रवृत्तिःतदेववैषम्यम् ३१ निमित्तान्युपायान्परस्पराविरोधेन ३२ ग्रहादीनांकालचक्रेसं स्थितिम् ३३ ३४ येनमार्गेणसंतुष्येत् येषामितियादृशानाम् ३५ अनापृष्टमपिअपृष्टमपियद्योग्यंतदुक्तव्यमितिभावः ३६ प्रतिसंक्रमःप्रल यः तत्रप्रलयेइमंपरमेश्वरंशयानंराजानमिवचामरग्राहिणःकेवा अनुशेरतेशयानमनुस्वपंति ३७ पुरुषस्यसंस्थानंजीवस्यतत्त्वंपरमेश्वरस्यस्वरूपंयेनांशां नतयोरैक्यंतथाज्ञानंचनैगममौपनिषदम्यानिसूरिभिःप्रोक्तानितस्यज्ञानस्यसाधनानिचब्रूहि ३८ ५ ५ ५ ५

गुरुंविनैतन्नभवतीत्याह स्वतइति मेप्रश्नान्मेमित्रत्वात्स्निग्धत्वादितिअन्वयभेदान्नमेपदस्यपौनरुक्त्यम् ३९ तत्त्वोपदेशेनजीवाभयप्रदानस्य ४० पुराणेक ल्पतेप्रकाशतइतिपुराणकल्पोबुभुत्सितोऽर्थःआपृष्टःपुराणकल्पोयंमुनिप्रधानःसः ४१ इतितृतीयस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेसमभूद्ब्रह्मा नाभेस्तुजलशायिनः तमजानन्जलेऽविभ्यत्तपसाऽतोषयद्विभुम् १ श्रोतारमभिनंदति सतांसेवितुंयोग्यः बतअहोयद्यस्मादिहअस्मिन्वंशेबभूविथजातोऽसि कथंभूतः भगवानेवप्रधानभूतोयस्यसः अत्रहेतुःप्रतिक्षणंनूतनयसि नवीनांकरोषि १ अल्पसुखायमहद्दुःखंप्राप्तानांतस्यदुःखस्याविरमायप्रवर्त्तयेप्रारभे भागवतंपुराणंयदाहसाक्षाद्भगवान्ऋषिभ्यः २ कोऽसौभगवान्केभ्यश्चऋषिभ्यआह कथंचत्वयाप्राप्तमित्यपेक्षायामाह आसीनमितित्रिसप्तभिः उर्व्यांपातालतले अकुंठसत्त्वमप्रतिहतज्ञानमतःसंकर्षणात्परस्यश्रीवासुदेवस्य ३ तमेवविशिनष्टि स्वमेवधिष्ण्यंस्थानीयमाश्रयंवासुदेवसंज्ञंपरमानंदरूपध्यानपथेऽनुभूयव

स्वतोज्ञानंकुतःपुंसांभक्तिर्वैराग्यमेववा एतान्मेपृच्छतःप्रश्नान्हरेःकर्मविवित्सया ब्रूहिमेऽज्ञस्यमित्रत्वादजयानष्टचक्षुषः ३९ सर्वेवेदाश्च यज्ञाश्चतपोदानानिचानघ जीवाभयप्रदानस्यनकुर्वीरन्कलामपि ४० श्रीशुकउवाच सइत्थमापृष्टपुराणकल्पःकुरुप्रधानेन मुनिप्रधानः प्रवृद्धहर्षोभगवत्कथायांसंचोदितस्तंप्रहसन्निवाह ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ७

मैत्रेयउवाच सत्सेवनीयोबतपूरुवंशोयल्लोकपालोभगवत्प्रधानः बभूविथेहाजितकीर्त्तिमालांपदेपदेनूतनयस्यभीक्ष्णम् १ सो ऽहंनृणांक्षुल्लसुखायदुःखंमहद्गतानांविरमायतस्य प्रवर्त्तयेभागवतंपुराणंयदाहसाक्षाद्भगवान्ऋषिभ्यः २ आसीनमुर्व्यांभगवंतमाद्यंसंक र्षणंदेवमकुंठसत्त्वम् विवित्सवस्तत्त्वमतःपरस्यकुमारमुख्यामुनयोऽन्वपृच्छन् ३ स्वमेवधिष्ण्यंबहुमानयंतंयंवासुदेवाभिधमामनंति प्रत्य ग्धृताक्षांबुजकोशमीषदुन्मीलयंतंविबुधोदयाय ४ स्वर्धुन्युदार्द्रैःस्वजटाकलापैरुपस्पृशंतश्चरणोपधानम् पद्मंयदर्चंत्यहिराजकन्याःसप्रे मनानाबलिभिर्वरार्थाः ५ मुहुर्गृणंतोवचसाऽनुरागस्खलत्पदेनास्यकृतानितज्ज्ञाः किरीटसाहस्रमणिप्रवेकप्रद्योतितोद्दामफणासहस्रम् ६ प्रोक्तंकिलैतद्भगवत्तमेननिवृत्तिधर्माभिरतायतेन सनत्कुमारायसचाहपृष्टःसांख्यायनायांगधृतव्रताय ७

द्भावयंतंसवेत्त्विकर्षेणपूजयंतंप्रत्यग्धृतमंतर्मुखीकृतम् नेत्रांबुजमुकुलंकिंचिदुन्मीलयंतंकृपाऽवलोकेनसनत्कुमारादीनामभ्युदयार्थम् ४ मुनीनांविशेष णैसार्धेन स्वर्धुन्याउदकेनार्द्रैरितिश्रीभागवतश्रवणार्थंसत्यलोकात्पातालंप्रत्यवतरंतोनिरंतरंगंगामध्यतएवावतीर्णाइतिभावः चरणावुपधीयेतेयस्मिन् पद्मेतत्तदुपस्पृशंतोनमंतःकथंभूतंतदाह यत्पद्मंप्रेमसहितंयथाभवत्येवंनानोपहारैःपूजयंति वरार्थाःपतिकामाः ५ कृतानिकर्माणिगृणंतःकेनअनुरागेण स्खलंतिपदानियस्मिन्तेनवचसातानिजानंतीतितज्ज्ञाः सहस्रमेवसाहस्रंकिरीटानांसाहस्रेयेमणिप्रवेकाःरत्नोत्तमाःतैःप्रद्योतितमुद्दामफणानांसहस्रंय स्यतम् अपृच्छन्नितिपूर्वेणान्वयः ६ तेनसंकर्षणेनसनत्कुमारायप्रोक्तम् ७ ७ ७ ७ ७ ७

पारमहंस्येधर्मेमुख्यः विवक्षमाणः इत्यात्मनेपदंब्रुवादेशश्चवचेरूभयपदित्वात् अन्विताय अनुगताय ८ पुलस्त्येनोक्तइत्यत्रैवमाख्यायिका पितरंराक्षसभक्षितंश्रुत्वा पराशरोराक्षससत्रेप्रवृत्तोवसिष्ठवचनान्निवृत्तस्ततःपुलस्त्येनस्वसंततिरक्षणात्तुष्टेनवरोदत्तःपुराणप्रवक्ताभविष्यसीति ९ तदेवंसंकर्षणात्संप्रदायप्रवृत्तिंप्रदर्श्य-विभूतिकथनायपद्मोद्भवंवक्तुमाह उदाप्लुतमेकार्णवोदकनिमग्नंयत् यदा आसीत् तदा अमीलितदृक् अतिरोहितचिच्छक्तिरेव श्रीनारायणोनेत्रेनिमीलितवानित्यर्थः मायाविनोदंपरित्यज्यस्वात्मरतोस्वरूपानंदएवकृतोत्सवः अतएवनिरीहः निष्क्रियःसन् १० कालशक्तेःप्रेरणंपुनःसृष्ट्यवसरे प्रबोधनार्थंस्वेपदे अधिष्ठानेवहिर्दृत्य भावेदृष्टांतः यथाऽनलइति ११ स्वयाचिच्छक्त्यासहवर्तमानएवयोगनिद्रयास्वपन्पूर्वमेवबोधनार्थंनियुक्तयास्वकालशक्त्याऽसादितं प्रापितंकर्मतंत्रंक्रियाकला-पोयस्यसः अपीतान्लीनान्ददर्श १२ लोकसृष्ट्यर्थमर्थसूक्ष्मेऽभिनिविष्टादृष्टिर्यस्यकालानुसारिणारजोगुणेनविद्धः संक्षोभितःसन् तनीयानतिसूक्ष्मोऽर्थःसू-ष्यन् प्रसोष्यन् उद्भविष्यन्नाभिदेशादुद्भूतइत्यर्थः १३ सः तनीयानर्थःपद्मकोशःसन्नुदतिष्ठत् कर्माणिजीवादृष्टानि प्रतिबोधयतियःकालस्तेन आत्मा श्रीविष्णुर्यो

सांख्यायनःपारमहंस्यमुख्योविवक्षमाणोभगवद्विभूतीः जगादसोऽस्मद्गुरवेऽन्विताय पराशरायाथबृहस्पतेश्च ८ प्रोवाचमह्यंसदयालुरुक्तोमु-निःपुलस्त्येनपुराणमाद्यम् सोऽहंतवैतत्कथयामिवत्सश्रद्धालवेनित्यमनुव्रताय ९ उदाप्लुतविश्वमिदंतदाऽऽसीद्यन्निद्रयाऽमीलितदृङ्न्यमील-यत् अहींद्रतल्पेऽधिशयानएकः कृतक्षणःस्वात्मरतोनिरीहः १० सोऽन्तःशरीरेऽर्पितभूतसूक्ष्मः कालात्मिकांशक्तिमुदीरयाणः उवासतस्मिन्स-लिलेपदेस्वेयथाऽनलोदारुणिरुद्धवीर्यः ११ चतुर्युगानांचसहस्रमप्सुस्वपन्स्वयोदीरितयास्वशक्त्या कालाख्ययाऽसादितकर्मतंत्रोलोकानपी-तान्ददृशेस्वदेहे १२ तस्यार्थसूक्ष्माभिनिविष्टदृष्टेरंतर्गतोऽर्थोरजसातनीयान् गुणेनकालानुगतेनविद्धःसूष्यन्तदाऽभिद्यतनाभिदेशात् १३ सपद्मकोशःसहसोदतिष्ठत्कालेनकर्मप्रतिबोधनेन स्वरोचिषातत्सलिलंविशालंविद्योतयन्नर्कइवात्मयोनिः १४ तल्लोकपद्मंसउएवविष्णुः प्रावीविशत्सर्वगुणावभासम् तस्मिन्स्वयंवेदमयोविधातास्वयंभुवंयंस्मवदंतिसोऽभूत् १५ तस्यांसचांभोरुहकर्णिकायामवस्थितोलोकमप-श्यमानः परिक्रमन्व्योम्निविवृत्तनेत्रश्चत्वारिलेभेऽनुदिशंमुखानि १६ तस्माद्युगांतश्वसनावघूर्णजलोर्मिचक्रात्सलिलाद्विरूढम् उपाश्रितःकं-जमुलोकतत्त्वंनात्मानमद्धाऽविददादिदेवः १७

निर्यस्य १४ तत्लोकात्मकंपद्मंसर्वान्जीवभोग्यानर्थानवभासयतीतितथातत् यस्माज्जातंसएवविष्णुः उइतिसं-बोधने प्रावीविशत् प्रकर्षेणालुप्तशक्तिरेवांतर्यामितयाप्रविवेश तस्मिन्विष्णुनाअधिष्ठितेपद्मेविधाताब्रह्माऽभूत् कथंभूतः स्वयमेववेदमयः नत्वध्ययनेनप्राप्तवेदः कोऽसौभद्दृष्टपितृत्वेनयंस्वयंभुवंवदंति सः प्राक्कल्पांतेनारायणेनसहनिद्रयैकीभूतआसीत् तस्मिंश्चप्रबुद्धेततएवपाद्मेकल्पेपद्मद्वारेणाभिव्यक्तिंप्राप्तइत्यर्थः १५ स चतस्मिन्कल्पेचतुर्मुखोऽभूदित्याह तस्यामिति परिक्रमन्तत्रस्थएवग्रीवाचालयन् लोकनिरीक्षणार्थंविवृत्तेविचलितेनेत्रेयस्य १६ तस्यचश्रीनारायणोपासनयैवाधि-भूतज्ञानक्रियाशक्तेलौकिककर्तृत्वनस्वतइतिवक्तुंप्रथमंतस्यविमोहमाह तस्मात्सलिलात् विरूढमुद्गतंकंजमुपाश्रितोऽपिसाकल्येनतत्कंजंलोकतत्त्वंचात्मानंच साक्षान्नज्ञातवान् उइतिविस्मये कथंभूतात् युगांतश्वसनःप्रलयवायुः तेनावघूर्णतत्रतत्रप्रकंपितंयत्जलंतस्मात् सर्वतऊर्मिचक्रंयस्मिन् १७ ७ ७

अविदुषस्तस्यवितर्कमाह योऽसावहमब्जपृष्ठेएषःकः नान्यत् एकमेवैतदब्जंकुतोवाजातम् यत्रैतदधिष्ठितंतेनअधस्तात् सतावर्त्तमानेननुनिश्चितं भाव्यंसइ त्यमुद्वीक्ष्येत्युत्तरेणान्वयः तथाचश्रुतिः सोऽपश्यत् पुष्करपर्णेतिष्ठन्सोऽमन्यतअस्तिवैतत् यस्मिन्निदमधितिष्ठतीति १८ तस्यचबहिर्मुखप्रवृत्त्यामहताऽपिका लेनतदप्राप्तिमाह सइतिद्वाभ्याम् तस्याब्जस्ययन्नालंतस्यनाडीभिरंतश्छिद्रैः तस्यखरनालस्यपद्मस्ययन्नालंतस्यनाभिमधिष्ठानंविचिन्वन्नर्वाग्गतोऽपितत् तदानाविंदत १९ आत्मसर्गस्यकारणम् त्रिणेमिःकालःअजस्यविष्णोर्हेतिःसुदर्शनरूपंशस्त्रम् देहभाजांनराणांभयमुत्पादयन्नितिसंवत्सरशतमतिक्रांतमि त्युक्तंभवति २० अंतर्मुखतयातुभगवंतंदृष्टवानित्याहद्वाभ्याम् ततःअन्वेषणान्निवृत्तः नप्रतिलब्धःकामोमनोरथोयेनस्वधिष्ण्यंपद्मम् जितेनश्वासेननि वृत्तंसंयतंचित्तंयस्य अतएवआरूढआश्रितःसमाधियोगोयेनतथाभूतःसन् न्यषीदत् उपविवेश २१ पुरुषायुषासंवत्सरशतेनकालेनआभिप्रवृत्तः सु- निष्पन्नोयोगस्तेनविरूढउत्पन्नोबोधोयस्ययत्पूर्वंविचिन्वन्नपिनापश्यत् तत्स्वयमेवांतर्हृदयेऽवभातमपश्यत् २२ यदपश्यत्तद्वर्णयति मृणालेतिनवभिः नवस्वप्यपश्यदित्यस्यैवानुषंगः मृणालवद्गौरश्चासावायतश्चयःशेषस्तस्यभोगोदेहःसएवपर्यंकःतस्मिन् कुत्रस्थितेपर्यंके फणातपत्रैरायुताःसर्वतोयुक्तायेमूर्धानस्ते

कएषयोऽसावहमब्जपृष्ठएतत्कुतोवाऽब्जमनन्यदप्सु अस्तिह्यधस्तादिहकिंचनैतदधिष्ठितंयत्रसतानुभाव्यम् १८ सइत्थमुद्वीक्ष्यतदब्जनाल नाडीभिरंतर्जलमाविवेश नार्वाग्गतस्तत्खरनालनालनाभिंविचिन्वंस्तदविंदताजः १९ तमस्यपारेविदुरात्मसर्गंविचिन्वतोऽभूत्सुमहांस्त्रिणेमिः योदेहभाजांभयमीरयाणःपरिक्षिणोत्यायुरजस्यहेतिः २० ततोनिवृत्तोऽप्रतिलब्धकामःस्वधिष्ण्यमासाद्यपुनःसदेवः शनैर्जितश्वासनिवृत्तचि त्तोन्यषीददारूढसमाधियोगः २१ कालेनसोऽजःपुरुषायुषाऽभिप्रवृत्तयोगेनविरूढबोधः स्वयंतदंतर्हृदयेऽवभातमपश्यतापश्यतयन्नपूर्वम् २२ मृणालगौरायतशेषभोगपर्यंकएकंपुरुषंशयानम् फणातपत्रायुतमूर्धरत्नद्युभिर्हतध्वांतयुगांततोये २३ प्रेक्षांक्षिपंतंहरितोपलाद्रेःसंध्याभ्र नीवेरुरुरुक्ममूर्ध्नः रत्नोदधारौषधिसौमनस्यवनस्रजोवेणुभुजांघ्रिपांघ्रेः २४ आयामतोविस्तरतःस्वमानदेहेनलोकत्रयसंग्रहेण विचित्रदि व्याभरणांशुकानां कृतश्रियाऽपाश्रितवेषदेहम् २५

षांरत्नानिकिरीटस्थानितेषांद्युभिःप्रभाभिर्हतध्वांतंयुगांततोये २३ कथंभूतंपुरुषं हरितोपलाद्रेःमर कतशिलामयपर्वतस्यप्रेक्षांशोभांक्षिपंतंस्वलावण्यातिशयेनतिरस्कुर्वंतंसंध्याभ्रंनीवीपरिधानंयस्यतस्यशोभांपीतांबरेणक्षिपंतंउरुरुक्ममूर्ध्नः अनेकस्वर्णशिखरस्यत स्यस्वकिरीटैःरत्नानिचउदधाराश्चऔषधयश्चसौमनस्यानिचपुष्पसमूहाःसुमनसएववातेषांवनस्रजःवनमालायस्य वेणवएवभुजायस्य अंघ्रिपाएवांघ्रयोयस्यसचा सौसचतस्य अयमर्थःयदितस्मिन् मालाइवस्थितारत्नादयोभवंति वेणवश्चभुजाइव वृक्षाश्चपादाइव तर्हितस्यशोभांस्वीयरत्नमुक्तातुलसीपुष्पदामभिः भुजैरंघ्रिभिश्च क्षिपंतमिति २४ किंच आयामतोदैर्घ्येणविस्तरतश्चस्वमानदेहेनमीयतेअनेनेतिमानमुपमा शोभनश्चासावमानोनिरुपमोदेहः तेन यद्वा स्वस्यअमानःअपरिच्छिन्नस्ते न यद्वा ताभ्यांस्वानुरूपप्रमाणेनअतएवलोकत्रयंसंगृह्यतेयस्मिन् तथाविचित्राणिनानाविधानिदिव्यान्यपूर्वाणिचाभरणान्यंशुकानिचतेषांकृताआसमंतात् श्रीःशोभा येनतेनदेहेनविशिष्टम् एवंस्वतएवातिरम्यत्वेऽपिअपाश्रितवेषःस्वीकृतालंकारोदेहोयस्यतमपश्यत् यद्वा केनप्रेक्षांक्षिपंतमित्यपेक्षायामेवंभूतेनदेहेनेतिसंबंधः २५ ७

स्वाभिलषितफलायविविक्तैर्मार्गैः शुद्धैर्वेदोक्तैर्मार्गैरभ्यर्चितांपुंसांकामदुघमंघ्रिपद्मंप्रदर्शयंतंकिंचिदुन्नमय्यसमर्पयंतम् नखाएवइंदवस्तेषांमयूखारश्मयस्तै
र्भिन्नाःसंभिन्नाअंगुलयएवचारूणिपत्राणियस्यतत् २६ लोकार्तिहरंस्मितंयस्मिन्तेनपरिस्फुरद्भ्यांकुंडलाभ्यांमंडितेनाधरबिंबदीप्त्याशोणवदाचरितेनशो
भननासायुक्तेनसुभ्रुवाशोभनयाभ्रुवाचप्रत्यर्हयंतंपूजकान्प्रतिपूजयंतंसमानयंतम् २७ कदंबकिंजल्कवत्पिशंगंयद्वासस्तेनमेखलयाचनितंबेस्वलंकृतम्
हेवत्स श्रीवत्सयुक्तंयद्वक्षस्स्थलंतस्यवल्लभेनवक्षस्यनर्घेणहारेणस्वलंकृतमित्यर्थः २८ महाचंदनवृक्षरूपकेणनिरूपयितुंतंविशिनष्टि पराध्यानिश्रेष्ठानि
केयूराणिअंगदानिमणिप्रवेकाश्चमण्युत्तमाःतैःपर्यस्ताव्याप्तादोर्दंडाएवसहस्रमनंताःशाखायस्य चंदनवृक्षोऽपिकेयूरादितुल्यैःफलपुष्पादिभिर्व्याप्तशाखो-
भवति अव्यक्तंप्रधानंमूलमधोभागोयस्य यद्वा अव्यक्तंब्रह्ममूलंयस्य ब्रह्माभिव्यक्तिरूपत्वात्वृक्षस्यापिमूलंनव्यक्तम् भुवनात्मकमंघ्रिपंद्रुमंमहींद्रस्यानंत
स्यभोगैःफणैःदेहावयवैर्वाअधिवीताःसंवेष्टिताःस्पष्टाःवल्शाःस्कंधायस्य वनस्पतेशतवल्शोविरोहेतिश्रुतेः सोऽपिसर्पैर्वेष्टितोभवति २९ प्रेक्षाक्षेपतामि

पुंसांस्वकामायविविक्तमार्गैरभ्यर्चितांकामदुघांघ्रिपद्मम् प्रदर्शयंतंकृपयानखेंदुमयूखभिन्नांगुलिचारुपत्रम् २६ मुखेनलोकार्तिहर-
स्मितेनपरिस्फुरत्कुंडलमंडितेन शोणायितेनाधरबिंबभासाप्रत्यर्हयंतंसुनसेनसुभ्र्वा २७ कदंबकिंजल्कपिशंगवाससासुस्वलंकृतंमेख
लयानितंबे हारेणचानंतधनेनवत्सश्रीवत्सवक्षस्स्थलवल्लभेन २८ पराध्यकेयूरमणिप्रवेकपर्यस्तदोर्दंडसहस्रशाखम् अव्यक्तमूलंभुव
नांघ्रिपेंद्रमहींद्रभोगैरधिवीतवल्शम् २९ चराचरौकोभगवन्महीध्रमहींद्रबंधुंसलिलोपगूढम् किरीटसाहस्रहिरण्यशृंगमाविर्भवत्कौस्तु
भरत्नगर्भम् ३० निवीतमाम्नायमधुव्रतश्रियास्वकीर्त्तिमय्यावनमालयाहरिम् सूर्येंदुवाय्वग्न्यगमंत्रिधामभिःपरिक्रमत्प्राधनिकैर्दुरास
दम् ३१ तर्ह्येवतन्नाभिसरस्सरोजमात्मानमंभःश्वसनंवियच्च ददर्शदेवोजगतोविधातानातःपरंलोकविसर्गदृष्टिः ३२ सकर्मबीजंरजसोपर
क्तःप्रजाःसिसृक्षन्नियदेवदृष्ट्वा अस्तौद्विसर्गाभिमुखस्तमीड्यमव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ३३ इतिश्रीभा०म०तृ०अष्टमोऽध्यायः ८

त्वेवपर्वतरूपेणनिरूपितमपिविशेषणांतरैःपुनर्निरूपयति भगवानेवमहीध्रस्तम् चराचराणामोकःस्थानम् सोऽपितथा अहींद्रस्यबंधुम् सोऽपिअहींद्राणां-
बंधुःसलिलेनोपगूढमावृतम् पर्वतोऽपिमैनाकादिस्तथा किरीटसाहस्रमेवहिरण्यशृंगाणियस्य सोऽपिमेर्वादिस्तथा यथापर्वतस्यगर्भेक्वचित्रत्नमाविर्भवतितं
थाआविर्भवत्स्पष्टदृश्यमानंकौस्तुभरत्नंगर्भेमूर्त्तिमध्येयस्यतम् ३० किंच वनमालयानिवीतंकंठलंबिन्याव्याप्तम् आम्नायावेदाएवमधुव्रतास्तैःश्रीर्यस्यास्तया
हरिमितिपर्वतादिरूपंपश्यन्हरिरसावितिज्ञातवानित्यर्थः सूर्यादिभिरगम्यमगम्यंस्वव्यापारैराकलयितुमशक्यमित्यर्थः किंच त्रिष्वपिलोकेषुधामस्फूर्तिर्येषांतैः
रक्षणार्थंपरिक्रमद्भिःपरितोधावद्भिःप्राधनिकैःप्रधनंसंग्रामः तत्प्रयोजनैःसुदर्शनादिभिर्हेतुभूतैर्दुरासदंदुष्प्रापम् ३१ यदेवहरिमपश्यत्तर्ह्येवतद्देवलोकवि
सर्गदृष्टिःसन्तस्यनाभिसरसिसरोजंश्वसनंप्रलयवायुंवियत्आकाशंचददर्श ३२ कर्मबीजंलोकसृष्टेःकारणम् उपरक्तःरजोगुणयुक्तःअतःप्रजाःस्रष्टुमि-
च्छन्नियदेवनाभिसरोजादिपंचकमेवविसर्गेऽपिअभिमुखःदत्तचित्तःअव्यक्तवर्त्मनिभगवतिनिवेशितचित्तः ३३ इतितृतीयटीकायामष्टमोऽध्यायः ८

नवमेतपसातुष्टंदृक्षानारायणंत्वजः अस्तोदेकार्णवेसीदन् लोकसर्गंचिकीर्षया १ भगवज्ज्ञानेनात्मनःकृतार्थतामाविष्कुर्वन्अज्ञांश्चशोचन्नाह ज्ञातोऽसीति सुचि रात् बहुकालोपासनेनअद्यमेमयाज्ञातोऽसि ननुअहोदेहभाजामेतदवद्यंदोषः किंतत् यद्भगवतस्तवगतिःतत्त्वंनज्ञायत इति यतस्त्वमेवज्ञातुंयोग्यः सुसत्वात् नान्यत् असत्यत्वादित्याह त्वत्त्वत्तोऽन्यन्नास्ति यदप्यस्तीतिप्रतिभातितदपिसुद्धंसत्वंनभवति कथमसतःप्रतीतिस्तत्राह यद्यतःमायागुणक्षोभात्त्वमेवउरुःबहुरूपोविभासि १ ननुत्वमपिसम्यक्नजानासियत्त्वयादृष्टंरूपमेतदपिगुणात्मकमेवनिर्गुणंब्रह्मैववस्तुसत्यंतत्राह रूपमितिद्वाभ्याम् अवबोधरसोदयेनचिच्छक्त्याविर्भावेनशश्वत्सदानिवृत्तंतमोयस्मात्तस्यतवयदेतद्रूपंत्वयैवस्वातंत्र्येणसतामुपासकानामनुग्रहायगृहीतमाविष्कृतम् अवताराणांशतस्यसुद्धसत्वात्मकस्ययदेकंबीजंमूलंतत्प्रदर्शनार्थम् गुणावतारबीजत्वंदर्शयति यन्नाभीति २ हेपरम अविद्धवर्चःअनावृतप्रकाशम् अतःअविकल्पंनिर्भेदम् अतएवानंदमात्रम् एवंभूतंयद्भवतःस्वरूपंतत् अतोरूपात् परंभिन्नंनपश्यामि किंतु इदमेवतत्त्वं अतःकारणात् तेतवअदःइदंरूपंउपाश्रितोऽस्मि योग्यत्वादपीत्याह एकंउपा

ब्रह्मोवाच ज्ञातोऽसिमेऽद्यसुचिरान्ननुदेहभाजांनज्ञायतेभगवतोगतिरित्यवद्यम् नान्यत्त्वदस्तिभगवन्नपितन्नसुद्धंमायागुणव्यतिकराद्यदुरुर्विभासि १ रूपंयदेतदवबोधरसोदयेनशश्वन्निवृत्ततमसःसदनुग्रहाय आदौगृहीतमवतारशतैकबीजंयन्नाभिपद्मभवनादहमाविरासम् २ नातःपरंपरमयद्भवतःस्वरूपमानंदमात्रमविकल्पमविद्धवर्चः पश्यामिविश्वसृजमेकमविश्वमात्मन्भूतेंद्रियात्मकमदस्तउपाश्रितोऽस्मि ३ तद्वाइदंभुवनमंगलमंगलायध्यानेस्मनोदर्शितंतउपासकानाम् तस्मैनमोभगवतेऽनुविधेमतुभ्यंयोनादृतोनरकभाग्भिरसत्प्रसंगैः ४ येतुत्वदीयचरणांबुजकोशगंधंजिघ्रंतिकर्णविवरैःश्रुतिवातनीतम् भक्त्यागृहीतचरणःपरयाचतेषांनापैषिनाथहृदयांबुरुहात्स्वपुंसाम् ५ तावद्भयंद्रविणगेहसुहृन्निमित्तंशोकःस्पृहापरिभवोविपुलश्चलोभः तावन्ममेत्यसदवग्रहआर्त्तिमूलंयावन्नतेऽङ्घ्रिमभयंप्रवृणीतलोकः ६ दैवेननतेहतधियोभवतःप्रसंगात्सर्वाशुभोपशमनाद्विमुखेंद्रियाये कुर्वंतिकामसुखलेशलवायदीनालोभाभिभूतमनसोऽकुशलानिशश्वत् ७

स्येषुमुख्यम् यतःविश्वसृजम् अतएवअविश्वंविश्वस्मादन्यत् किंच भूतेंद्रियात्मकंभूतानामिंद्रियाणांचात्मानंकारणमित्यर्थः ३ नन्वेवमपिसोपाधिकमेतदर्वाचीनमेवेत्याशंक्याह तद्वैतदेवेदम् हेभुवनमंगल यतःतेत्वयानोऽस्माकमुपासकानांमंगलायध्यानेदर्शितम् नह्यव्यक्तवर्त्माभिनिवेशितचित्तानामस्माकंत्वयासोपाधिकदर्शनंयुक्तमितिभावः अतस्तुभ्यंनमोऽनुविधेम अनुवृत्त्याकरवाम तर्हिकिमितिकेचिन्मांनाद्रियंतेतत्राह योनादृतइति असत्प्रसंगैःनिरीश्वरकुतर्कनिष्ठैः ४ आदरेणतुत्वांभजंतःकृतार्थाइत्याह येत्विति श्रुतिर्वेदःसएववातःतेननीतंप्रापितंनापैषिनापयासि येत्वत्कथाश्रवणमत्यादरेणकुर्वंतितेषांहृदिनित्यंप्रकाशसइत्यर्थः ५ ततःकिमतआह तावदिति द्रविणादौविद्यमानेभयंगतेशोकःपुनश्चस्पृहा ततःपरिभवःतथाऽपिविपुलोलोभः तृष्णापुनःकथंचित्प्राप्तेममेत्यसदाग्रहःआर्त्तिमूलंभयशोकादेःकारणंनप्रवृणीत नाश्रयेत् त्वत्पादाश्रयणमात्रेणभयादिनिवृत्तिःकिंपुनस्त्वत्प्रकाशेसतीतिभावः ६ येनिष्कामाअपिसंतस्त्वांनाद्रियंतेतेनरकभाजइत्युक्तम् येतुत्वत्कथाश्रवणादिविमुखाःसंतःकाम्यकर्मपरास्तेऽतिमंदाइत्याह दैवेनतेहतधियोनष्टमतयःप्रसंगात्श्रवणकीर्त्तनादिरूपात् सर्वदुःखनिवर्तकात् विमुखानिइंद्रियाणियेषाम् अकुशलानिअक्षेमकराणि ७ ७ ७

अकुशलमेवदर्शयति क्षुच्च तृट्‌ चत्रिधातवश्चवातपित्तश्लेष्माणस्तैः इमाः प्रजाः सुदुर्भरेणदुःसहेनकामाग्निना अच्युतया रुषा अविच्छिन्नक्रोधेनचपीड्यमानाः संपश्यतोमेमनःसीदति ८ नन्वेवंभूतायाः संसृतेरपरमार्थत्वात्‌ किमर्थंविषादःक्रियतेतत्राह यावदिति आत्मनइदंपृथक्त्वंदेहादिभावंभगवतस्तवइंद्रियार्थरूपायामायातयाबलमाधिक्यंयस्यतत्‌ नप्रतिसंक्रमेतननोपरमेत्‌ दुःखसमूहंप्रापयतीति क्रियाणामर्थः फलंयस्याम्‌ ९ भवत्वेवमविवेकिनांविवेकिनस्तुमुक्ताएवेतिकिंतेषांभक्त्याकृत्यमतआह अन्हिआपृतानिव्यापृतानिचतानिआर्त्तानिक्लिष्टानिकरणानींद्रियाणियेषाम्‌ रात्रौविषयसुखलवोऽपिनास्ति यतोनिशिनिःशयानाःस्वप्नदर्शनेनक्षणेक्षणेभग्ननिद्राःदैवेनाहताःसर्वतःप्रतिहताःअर्थरचनाअर्थोद्योगायेषाम्‌ १० तदेवमभक्तानांसंसारानिवृत्तिमुक्त्वाभक्तानांतन्निवृत्तिमाह त्वमिति भक्तियोगेनशोधितेहृत्सरोजेआस्सेतिष्ठसि श्रुतेनश्रवणेनेक्षितःपंथायस्य किंचश्रवणंविनाऽपित्वद्भक्तामनसायद्यत्तवरूपंस्वेच्छयाध्यायंतिनत्तत्प्रणयसे प्रकटयसि सतांभक्तानामनुग्रहाय ११ भक्तानांचनिष्कामाणांत्वमतिफलभोनेतरेषामित्याह नेति उपचितैरूर्जितैःउप

क्षुत्तृट्‌त्रिधातुभिरिमामुहुरर्द्यमानाःशीतोष्णवातवर्षैरितरेतराच्च कामाग्निनाच्युतरुषाचसुदुर्भरेणसंपश्यतोमनउरुक्रमसीदतेमे ८ यावत्पृथक्त्वमिदमात्मनइंद्रियार्थमायाबलंभगवतोजनईशपश्येत्‌ तावन्नसंसृतिरसौप्रतिसंक्रमेतव्यर्थाऽपिदुःखनिवहंवहतीक्रियार्था ९ अन्ह्यापृतार्त्तकरणानिशिनिःशयानानानामनोरथधियाक्षणभग्ननिद्राः दैवाहतार्थरचनाऋषयोऽपिदेवयुष्मत्प्रसंगविमुखाइहसंसरंति १० त्वंभावयोगपरिभावितहृत्सरोजआस्सेश्रुतेक्षितपथोननुनाथपुंसाम्‌ यद्यद्धियातउरुगायविभावयंतितत्तद्वपुःप्रणयसेसदनुग्रहाय ११ नातिप्रसीदतितथोपचितोपचारैराराधितःसुरगणैर्हृदिबद्धकामैः यत्सर्वभूतदययाऽसदलभ्ययैकोनानाजनेष्ववहितःसुहृदंतरात्मा १२ पुंसामतोविविधकर्मभिरध्वराद्यैर्दानेनचोग्रतपसाव्रतचर्ययाच आराधनंभगवतस्तवसत्क्रियाऽर्थोधर्मोऽर्पितःकर्हिचिद्‌ध्रियतेनयत्र १३ शश्वत्स्वरूपमहसैवनिपीतभेदमोहायबोधधिषणायनमःपरस्मै विश्वोद्भवस्थितिलयेषुनिमित्तलीलारासायतेनमइदंचकृमेश्वराय १४ यस्यावतारगुणकर्मविडंबनानिनामानियेऽसुविगमेविवशागृणंति तेनैकजन्मशमलंसहसैवहित्वासंयांत्यपावृतमृतंतमजंप्रपद्ये १५

चारैःपुष्पोपहारादिभिःयत्‌ यया असतामभक्तानामलभ्ययादयया प्रसादेहेतुः एकइत्यादि १२ यतःसकामानांभवान्नातिप्रसीदति अतःकामप्राप्तिःक्रियाणामुत्तमंफलंनभवति किंतु त्वत्प्रीणनमेव कामसंयोगस्तुअवांतरफलेनप्ररोचनार्थमित्याह पुंसामिति भगवतस्तवाराधनमेवसत्क्रियासोक्रियार्थश्च श्रेष्ठंक्रियाफलम्‌ श्रेष्ठत्वेहेतुःयत्रत्वय्यर्पितोधर्मोनकदाचित्‌ ध्रियतेननश्यति कामार्थस्तुधर्मःकामंदत्वानश्यतीत्यर्थः १३ अतस्त्वामेववयंनताइत्याह शश्वत्‌ सर्वदा स्वरूपचैतन्येनैवनिरस्तभेदभ्रमायपुनश्चबोधएवधिषणाविद्याशक्तिर्यस्य यद्वा बोधएवधिषणमाश्रयः अतएवपरस्मै अत्रहेतुः विश्वोद्भवादिनिमित्तंयामायातस्यालीलाविलासःतयारासःक्रीडायस्यतेतुभ्यंइदंनमःनमनंचकृम कृतवंतोवयम्‌ १४ नामग्रहणमात्रतःकैवल्यप्रदत्वेनैश्वर्यंव्यंजयन्नमस्करोति यस्येति अवतारादीनांविडंबनमनुकरणमस्तियेषु तत्रावतारविडंबनानिदेवकीनंदनइत्यादीनि गुणविडंबनानिसर्वज्ञोभक्तवत्सलइत्यादीनि कर्मविडंबनानिगोवर्द्धनोद्धरणःकंसारातिरित्यादीनि असुविगमेऽपिविवशाअपिगृणंतिउच्चारयंतिकेवलंशमलंपापमपावृतंनिरस्तावरणंऋतंब्रह्मप्राप्नुवंति १५ ७, ७

तत्रगुणावतारकर्माणिदर्शयन्प्रणमति योवैएकः त्रिपात्त्रयोब्रह्मादयःपादाःस्कंधायस्य प्रत्येकंचउरवः प्ररोहाःशाखोपशाखामरीच्यादिमन्वादिरूपायस्यतथाभूतःसन्व
वृधेतस्मैभुवनाकारायद्रुमायनमः किंकृत्वावद्धे आत्मास्वयमेवमूलमधिष्ठानंयस्यतत् प्रधानंभित्वागुणत्रयरूपेणविभज्य त्रिपात्त्वमेवाह अहंब्रह्मागिरिशश्च स्वयंविभुः
विष्णुश्चेतिस्थित्युद्भवप्रलयहेतवोयेवयम् एवंत्रिपाद्भूत्वायोववृधेइत्यर्थः १६ एवंगुणावतारकर्मविडंबनमुक्त्वातस्यैवतत्कालाख्यंरूपंतत्कर्मचदर्शयन्प्रणमति लो
कइतिद्वाभ्याम् विकर्मनिरतःविरुद्धकर्मनिष्ठः कुशलेहितेस्वेआत्मीयेत्वदुदितेत्वयैवसाक्षादुक्तेभवदर्चनरूपेकर्मणि उक्तंहिगीतायां यत्करोषियदश्नासियज्जुहो-
षिददासियत् यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमिति तस्मिन्प्रमत्तः अदत्तचित्तोयावद्भवतितावदस्यलोकस्य अनिमिषायकालाय १७ आस्तांतावल्लोकस्यक
था यस्मात्कालाख्यात्त्वत्तः यद्विपरार्द्धंस्थायिधिष्ण्यंस्थानंतदारूढोऽपिबिभेमि भीतश्चसन्त्वामेवावरुरुत्समानःप्राप्तुमिच्छन् तपस्तप्तवान् कथंभूतः बहुस
वः बहवःसवाःयागाःसंवत्सरावायस्य बहून्यागान्कृत्वापिबहून्संवत्सरान्वातपस्तप्तवानित्यर्थः अधिमखाय मखाधिष्ठात्रे १८ इदानींतत्तत्कालभाविली
लावतारकर्माणिदर्शयन्नाह तिर्यगादिषुजीवयोनिषुस्वेच्छयास्वीकृतमूर्त्तिःसन्स्वकृतधर्ममर्यादापालनेच्छयारेमे वस्तुतःस्वानंदानुभवेनैवनिरस्तविषय

योवाअहंचगिरिशश्चविभुःस्वयंचस्थित्युद्भवप्रलयहेतवआत्ममूलम् भित्त्वात्रिपाद्ववृधएकउरुप्ररोहस्तस्मैनमोभगवतेभुवनद्रुमाय १६
लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रमत्तःकर्मण्ययंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्त्यनिमिषायनमोऽस्तुत
स्मै १७ यस्माद्बिभेम्यहमपिद्विपरार्द्धधिष्ण्यमध्यासितःसकललोकनमस्कृतंयत् तेपेतपोबहुसवोऽवरुरुत्समानस्तस्मैनमोभगवतेऽधि-
मखायतुभ्यम् १८ तिर्यङ्मनुष्यविबुधादिषुजीवयोनिष्वात्मेच्छयाऽत्मकृतसेतुपरीप्सयायः रेमेनिरस्तरतिरप्यवरुद्धदेहस्तस्मैनमोभ
गवतेपुरुषोत्तमाय १९ योऽविद्ययाऽनुपहतोऽपिदशार्द्धवृत्त्यानिद्रामुवाहजठरीकृतलोकयात्रः अंतर्जलेहिकशिपुस्पर्शाऽनुकूलांभीमो
र्मिमालिनिजनस्यसुखंविवृण्वन् २० यन्नाभिपद्मभवनादहमासमीड्यलोकत्रयोपकरणोयदनुग्रहेण तस्मैनमस्तउदरस्थभवाययो
गनिद्राऽवसानविकसन्नलिनेक्षणाय २१ सुखोऽपियःअतएवपुरुषोत्तमः तत्तदुपाधिधर्मासंस्पर्शात् तदुक्तंगीतायां यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्ष
रादपिचोत्तमः अतोऽस्मिंल्लोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमइति १९ इदानींदृश्यमानामेवमूर्त्तिंप्रणमतियोऽविद्ययेतिद्वाभ्याम् दशार्धाःपंचवृत्तयोयस्याःतयाऽविद्य
यानिद्राहेतुभूतयाऽनभिभूतोऽपियोनिद्रामुवाहतस्मैतेनमइत्युत्तरेणान्वयः जठरीकृताउदरप्रविलापिताल्लोकयात्रालोकस्थितिर्येनअहिरेवकशिपुःशय्यात
स्याःस्पर्शोऽनुकूलोयस्यास्तांनिद्राम् भीमानामूर्मीणांमालाविद्यतेयस्मिन् अंतर्जलेनिद्राणस्याविवेकिनोजनस्यनिद्रासुखमीदृगितिविवृण्वन्प्रदर्शयन्नुप-
हसन्नित्यर्थः अतएवांतर्जलादिविशेषणानि यद्वा पूर्वकल्पेश्रांतस्यजनस्यविश्रामसुखंविवृण्वन्स्फारयन् तदानुपरोपकाराय स्वयंदुःसहमपिदुःखंसोढव्य-
मितिद्योतनार्थंविशेषणानि २० किंच यस्यनाभिपद्ममेवभवनंतस्मात् लोकत्रयमुपकरणंयस्य यद्वा लोकत्रयस्यसृष्ट्यादिद्वारेणोपकरोतीतितथाताहशोऽ
हंयदनुग्रहेणासम् उदरेस्थितःभवःसंसारप्रपंचोयस्य योगनिद्रावसानेकिंचित्विकसत्नलिनवदीक्षणंयस्य २१ ७ ७ ७

एवंस्तुत्वाप्रार्थयतेसोऽयमितिचतुर्भिः यत्येनसत्त्वेनज्ञानेनभगेनैश्वर्येणचमृडयते सुखयति विश्वंदृशंप्रजामनुस्पृशतात् योजयतु यथाऽहंसाष्टुंक्ष्मोभविष्या
मि यतः प्रणतप्रियोऽसौअहंचप्रणतः नचान्यः प्रार्थनीयोऽस्ति यतः भगवान् सएवसमस्तजगतांसुहृत् यतोऽसौएकोऽनुस्यूतआत्माअंतर्यामी २२ आत्मशक्त्या
रमयासहयद्यत्कर्मकरिष्यति स्वविक्रमं विष्णोरेवविक्रमः प्रभावोयस्मिन् तदिदंविश्वंतदाज्ञयासृजतोऽपिमेचेतः सएवयुंजीत प्रवर्त्तयतु कर्मासक्तिंतत्कृतंश-
मलंचवैषम्यादिपापंयथाविजह्यांत्यक्ष्यामि २३ अंभसिसतोयस्यनाभिन्हदादिहासम् विज्ञानेशक्तिर्यस्यमहत्तत्त्वात्मकस्यचित्तस्यतदभिमानीअस्यरू
पमिदंविस्तारयतोमेनिगमस्यावयवभूतानांगिरांविसर्गउच्चारणंमारीरिषीष्ट हलांतंब्रह्मचर्यसमितिन्यायेनमालुप्यतामित्यर्थः २४ विद्धप्रेम्णास्मितेन
नविजृंभयन् विश्वस्यविजयायउद्भवायचकारादस्मदनुग्रहायचोत्थाय २५ स्वस्यसंभवोयस्मात्तम् तपःशारीरंविद्याउपासनासमाधिरैकाग्र्यंतैःनिशम्य

सोऽयंसमस्तजगतांसुहृदेकआत्मासत्त्वेनयन्मृडयतेभगवान्भगेन तेनैवमेदृशमनुस्पृशताद्यथाऽहंस्रक्ष्यामिपूर्ववदिदंप्रणतप्रियोऽसौ २२ ए
षप्रपन्नवरदोरमयात्मशक्त्यायद्यत्करिष्यतिगृहीतगुणावतारः तस्मिन्स्वविक्रममिदंसृजतोऽपिचेतोयुंजीतकर्मशमलंचयथाविजह्याम् २३
नाभिन्हदादिहसतोऽभसियस्यपुंसोविज्ञानशक्तिरहमासमनंतशक्तेः रूपंविचित्रमिदमस्यविवृण्वतोमेमारीरिषीष्टनिगमस्यगिरांविसर्गः २४
सोऽसावदभ्रकरुणोभगवान्विवृद्धप्रेमस्मितेननयनांबुरुहंविजृंभन् उत्थायविश्वविजयायचनोविषादंमाध्व्यागिराऽपनयतात्पुरुषः पुराणः
२५ मैत्रेयउवाच स्वसंभवंनिशाम्यैवंतपोविद्यासमाधिभिः यावन्मनोवचस्तुत्वाविररामसखिन्नवत् २६ अथाभिप्रेतमन्वीक्ष्य-
ब्रह्मणोमधुसूदनः विषण्णचेतसंतेनकल्पव्यतिकरांभसा २७ लोकसंस्थानविज्ञानआत्मनः परिखिद्यतः तमाहागाधयावाचाकश्मलंशमय
न्निव २८ श्रीभगवानुवाच मावेदगर्भगास्तंद्रींसर्गउद्यममावह तन्मयाऽपादितंह्यग्रेयन्मांप्रार्थयतेभवान् २९ भूयस्त्वंत
पआतिष्ठविद्यांचैवमदाश्रयाम् ताभ्यामंतर्हृदिब्रह्मन्लोकान्द्रक्ष्यस्यपावृतान् ३० ततआत्मनिलोकेचभक्तियुक्तः समाहितः द्रष्टासिमांततंब्र
ह्मन्मयिलोकांस्त्वमात्मनः ३१ यदातुसर्वभूतेषुदारुष्वग्निमिवस्थितम् प्रतिचक्षीतमांलोकोजह्यात्तर्ह्येवकश्मलम् ३२ यदारहितमात्मानं-
भूतेंद्रियगुणाशयैः स्वरूपेणमयोपेतंपश्यन्स्वाराज्यमृच्छति ३३

स्यदृक्ष्वायथाशक्तिस्तुत्वाश्रांतवद्विरराम २६ आत्मनोलोकसंस्थानविज्ञानेप
रिखिद्यतोब्रह्मणोऽभिप्रेतमालक्ष्यतमाहेतिद्वयोरन्वयः तेनप्रलयोदकेनविषण्णचेतसम् २७ कश्मलंमोहम् इवेतिसमस्तमोहाशमनंदर्शयति २८ हेवेदगर्भ तं
द्रींविषादकृतमालस्यंमागाः तेनैवमेदृशमनुस्पृशतादित्यादियत्प्रार्थयते तदग्रेपूर्वमेवसंपादितम् २९ तर्हिकथमहंनजानामीत्यतआह भूयइति ३० अभियु-
क्तः समाहितश्चसन् आत्मनिस्वस्मिँल्लोकेचमांततंव्याप्यस्थितंद्रष्टाऽसि द्रक्ष्यसि आत्मनोजीवांश्च ३१ सर्वत्रमद्दर्शनेमोहोनिवर्त्ततइत्याह यदात्विति प्रतिचक्षी
तपश्येत् ३२ तदाचमिथ्याज्ञाननिवृत्तौमुच्यतइत्याह यदेति भूतादिभिर्विरहितम् आत्मानंजीवंशुद्धत्वंपदार्थंस्वरूपेणस्वस्यात्मभूतेनमयातत्पदार्थेनउपेत
मेकीभूतंपश्यन् भवतितदास्वाराज्यंमोक्षंप्राप्नोति ३३ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

यतः वर्षीयान् वृद्धतरः अस्याधिकोऽस्तीत्यर्थः ३४ अनुग्रहमेवाह ऋषिमितिचतुर्भिः यद्यतस्तेत्वयामनोमयिनिबद्धम् ३५ यद्यस्माद्भूतैरिंद्रियैर्गुणैः सत्वादिभिः आत्मना ऽहंकारेणचायुक्तंमन्यसे ३६ तुभ्यंतवनालेनमार्गेणपुष्करस्यमूलमधिष्ठानंसलिलेविचिन्वतोमयिविचिकित्सायांभवितव्यमस्याश्रयेणनचदृश्यते ततोऽस्तिनास्तीति संदेहेसतिआत्मास्वरूपमेमयाअवबहिरंतर्हृदिदर्शितः ३७ अंगहेब्रह्मन् चकर्यत्कृतवानसि मत्कथेवाभ्युदयंस्तेनांकितंसएषबंधाभावः मयिमनोनिर्बंधः मत्ज्ञान-मद्रूपस्यहृदिदर्शनम् मत्स्तुतिः तपोनिष्ठाचेतियत् एषसर्वोऽपिमदनुग्रहः ३८ गुणमयत्वेन प्रतीयमानमपिनिर्गुणमेवमानुवर्णयन् ३९ तवप्रीतइतिकिंवक्तव्यमित्या ह यद्गति ४० नचमत्प्रीतेरप्यधिकंकिंचिदस्तीत्याह पूर्तादिभिःराद्धं सिद्धंयन्निश्रेयसफलंतत्मत्प्रीतिरेवेतितत्वविदांमतम् ४१ अत्रहेतुमाह अहमितिआत्मना

नानाकर्मवितानेनप्रजाबह्वीःसिसृक्षतः नात्माऽवसीदत्यस्मिंस्तेवर्षीयान्मदनुग्रहः ३४ ऋषिमाद्यंनबध्नातिपापीयांस्त्वांरजोगुणः यन्म नोमयिनिर्बद्धंप्रजाःसंसृजतोऽपिते ३५ ज्ञातोऽहंभवताल्पद्यदुर्विज्ञेयोऽपिदेहिनाम् यन्मांत्वमन्यसेऽयुक्तंभूतेंद्रियगुणात्मभिः ३६ तुभ्य मद्विचिकित्सायामात्मामेदर्शितोबहिः नालेनसलिलेमूलंपुष्करस्यविचिन्वतः ३७ यच्चकर्थांगमत्स्तोत्रंमत्कथाऽभ्युदयांकितम् यद्वातप-स्तितेनिष्ठासएषमदनुग्रहः ३८ प्रीतोऽहमस्तुभद्रंतेलोकानांविजयेच्छया यदस्तोषीर्गुणमयंनिर्गुणंमाऽनुवर्णयन् ३९ यएतेनपुमान्नि त्यस्तुत्वास्तोत्रेणमांभजेत् तस्याशुसंप्रसीदेयंसर्वकामवरेश्वरः ४० पूर्तेनतपसायज्ञैर्दानैर्योगसमाधिना राद्धंनिःश्रेयसंपुंसांमत्प्रीतिस्त त्वविन्मतम् ४१ अहमात्मात्मनांधातःप्रेष्ठःसन्प्रेयसामपि अतोमयिरतिंकुर्याद्देहादिर्यत्कृतेप्रियः ४२ सर्ववेदमयेनेदमात्मनाऽत्मात्मयो निना प्रजाःसृजयथापूर्वंयाश्चमय्यनुशेरते ४३ मैत्रेयउवाच तस्माएवंजगत्स्रष्ट्रेप्रधानपुरुषेश्वरः व्यज्येदंस्वेनरूपेणकंज-नाभस्तिरोदधे ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपद्मोद्भवेविदुरमैत्रेयसंवादेनवमोऽध्यायः ९ विदुरउवाच अंतर्हितेभगवतिब्रह्मालोकपितामहः प्रजाःससर्जकतिधादैहिकीर्मानसीर्विभुः १ येचमेभगवन्पृष्टास्त्वय्यर्थाबहुवित्तम तान्वदस्वानुपू र्व्येणछिंधिनःसर्वसंशयान् २ सूतउवाच एवंसंचोदितस्तेनक्षत्त्राकौषारविर्मुनिः प्रीतःप्रत्याहतान्प्रश्नान्हृदिस्थानथभार्गव ३

महंकारोपाधीनांजीवानामात्माअतःप्रेयसामतिप्रियाणामपिमध्येप्रेष्ठःप्रियतमःसन्निरवद्यःयत्कृतेयदर्थम् ४२ अतस्त्वंकृतार्थएवतथाऽपिमत्प्रियार्थंसृष्टिंकुर्वि त्याह सर्वेति आत्मात्वमिदंत्रैलोक्यम् यामय्यनुशेरतेताः प्रजाश्चसृजकेनात्मनेवान्यनिरपेक्षेण तत्रज्ञापकापेक्षाऽभावमाह सर्ववेदमयेनेति आत्माअहंयोनिःका रणंयस्येतिज्ञानक्रियाशक्त्यतिशयंसूचयति यथापूर्वमिति तवात्राभ्यासोऽप्यस्तीत्युक्तंमय्यनुशेरतइतिस्थितानामभिव्यक्तिमात्रमेवकर्तव्यमित्यनायासत्वमुक्तम् ४३ इदंसृज्यंव्यज्यप्रकाश्यपद्मनाभःश्रीनारायणरूपेणतिरोदधे अदृश्योऽभवत् ४४ इतितृतीयेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमेकालसंप्रश्नंप्रतिवक्तुतदुद्भवः प्रा कृतादिविभागेनसर्गस्तुदशधोच्यते १ १ मेमयावदस्ववद भासयस्वेतिवा २ संचोदितःप्रार्थितः हृदिस्थानेवाह ननुतेप्रश्नाः तेनविस्मृताइत्यर्थः ३ ७ ७

आत्मनिश्रीनारायणेआत्मानंमनआवेश्य ४ अब्जसंभूतोब्रह्मायदधिष्ठायस्थितः कर्तारिक्तः तत्पद्मंमंभश्चविलोक्य कथंभूतंपद्मंमंभश्च तेन प्रलयकालेन कृ
तंवीर्यंयस्यतेनवायुनाकंपितम् न्यपादित्युत्तरेणान्वयः ५ विवृद्धंविज्ञानंबलंचयस्य न्यपात्सर्वंपीतवान् ६ पुष्करंपद्मंप्राग्लीनानूर्ध्वलोकान्कल्पिताऽस्मिस्त्वस्यामि
७ भगवतास्वयंकरणीयेकर्मणिचोदितोनियुक्तःसन् तदापद्मकोशंप्रविश्यतमेकमेवत्रिधालोकत्रयरूपेणव्यभाक्षीत् विबभाज एकेनकमलमुकुलेनकथंलोकत्रयस्य
स्थितिरित्यसंभावनांवारयितुंतस्यविशालतामाह द्विसप्तधाचतुर्दशलोकरूपेणउरुधाततोपिबहुप्रकारेणभाव्यंभावयितुंयोग्यमतोनतेनत्रिलोकीकरणंचित्रमित्यर्थः ८
त्रिलोकीरूपेणैवविभागेहेतुमाह एतावान्त्रिलोकीरूपःजीवलोकस्यजीवानांभोगस्थानस्यप्रत्यहंसृज्यस्यसंस्थाभेदोरचनाविशेषउक्तः ननुपरमेष्ठिनोपिजीवत्वाविशे
षाद्ब्रह्मलोकस्यापिकिमितिप्रत्यहंसृष्टिर्नभवतितत्राह द्वियस्मादनिमित्तस्यनिष्कामस्य धर्मस्यविपाकः फलरूपोऽसौउपलक्षणमेतत् सत्यलोकस्यमहःप्रभृतिलोकाना
तद्वासिनांत्रैलोक्यस्यकाम्यकर्मफलत्वात्प्रतिकल्पमुत्पत्तिविनाशौभवतः महःप्रभृतीनामुपासनासमुचितनिष्कामधर्मफलत्वात् द्विपरार्द्धपर्यंतंननाशः तत्रस्थानांचततः

मैत्रेयउवाच   विरिंचोऽपितथाचक्रेदिव्यंवर्षशतंतपः आत्मन्यात्मानमावेश्ययदाहभगवानजः ४ तद्विलोक्याब्जसंभूतोवायुनायदधि
ष्ठितः पद्ममंभश्चतत्कालकृतवीर्येणकंपितम् ५ तपसाह्येधमानेनविद्ययाचात्मसंस्थया विवृद्धविज्ञानबलोन्यपाद्वायुंसहांभसा ६ तद्विलो-
क्यवियद्व्यापिपुष्करंयदधिष्ठितम् अनेनलोकान्प्राग्लीनान्कल्पिताऽस्मीत्यचिंतयत् ७ पद्मकोशंतदाविश्यभगवत्कर्मचोदितः एकंव्यभाक्षी
दुरुधात्रिधाभाव्यंद्विसप्तधा ८ एतावान्जीवलोकस्यसंस्थाभेदःसमाहृतः धर्मस्यह्यनिमित्तस्यविपाकःपरमेष्ठ्यसौ ९ विदुरउवाच
यदात्थबहुरूपस्यहरेरद्भुतकर्मणः कालाख्यंलक्षणंब्रह्मन्यथावर्णयनःप्रभो १० मैत्रेयउवाच गुणव्यतिकराकारोनिर्विशेषो
ऽप्रतिष्ठितः पुरुषस्तदुपादानमात्मानंलीलयासृजत् ११ विश्वंवैब्रह्मतन्मात्रंसंस्थितंविष्णुमायया ईश्वरेणपरिच्छिन्नंकालेनाव्यक्तमूर्त्ति
ना १२

परंपरायेणमुक्तिरितिभावः ९ कालभेदेनलोकसृष्टिभेदंश्रुत्वातमेवकालंजिज्ञासुःपृच्छति यत्कालाख्यंलक्षणंस्वरूपमात्थअब्रवीः कथंकालःक
ल्पते किंवातस्यसूक्ष्मंस्थूलंचरूपमितियथावद्वर्णयेत्यर्थः १० तत्रसामान्यतःकालस्यस्वरूपमत्रोच्यते उत्तराध्यायेतुविशेषतः गुणानांव्यतिकरोमहदादिपरि-
णामः तैर्नैवाक्रियतेयःसकालइतिशेषः वक्ष्यतेचैकादशे गुणव्यतिकरःकालःस्वभावःसूत्रमेवचेति स्वतस्तुनिर्विशेषःअप्रतिष्ठितः क्वाप्यपर्यवसितः आद्यंतशून्य
इत्यर्थः एतदेवदर्शयितुमीश्वरः सृष्ट्यादितेननिमित्तभूतेनकरोतीत्याह पुरुषइति उपादीयतेनिमित्ततयास्वीक्रियइतिउपादानम् सकालउपादानंनिमित्तंयस्मिंस्त
म् आत्मानमेवविश्वरूपेणासृजत् स्वव्यतिरेकेणसृज्यस्याभावात् एतच्चवस्तुकथनमात्रम् कालेननिमित्तेनचासृजदित्येतावदेवविवक्षितम् ११ स्वव्यतिरिक्त
स्यसृज्याभावंदर्शयन् कालस्यसृष्टिनिमित्ततांदर्शयति विश्वमिति विष्णुमाययासंस्थितंसंहृतंब्रह्मतन्मात्रंसद्विश्वमीश्वरेणकर्त्राकालेननिमित्तेनपरिच्छिन्नंपृ
थक्प्रकाशितम् अव्यक्तामूर्त्तिःस्वरूपंयस्येतिस्वतोनिर्विशेषतादर्शिता १२ ६ ६ ६ ६ ६ ६

अप्रतिष्ठितत्वं दर्शयितुं तत्कार्यविश्वप्रवाहस्याप्रतिष्ठामाह यथेदानीमस्ति तथाऽग्रेपूर्वमप्यासीत् पश्चादपिभविष्यति एकसामान्यतःकालंनिरूप्यविशेषतोनिरूप यिष्यन् तन्निमित्तस्य सर्गस्य पूर्वोक्तानेवभेदाननुवदति सर्गइति यस्तुप्राकृतोवैकृतश्चसदशमः १३ तन्निमित्तमेवत्रिविधंप्रलयमाह कालेनैवकेवलेननित्यःप्रलयः द्रव्येणसंकर्षणाग्न्यादिनानैमित्तिकः गुणैःस्वस्वकार्यप्रसङ्गैःप्राकृतिकः तानेवसर्गान्प्रपंचयति आद्यइत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति महतोलक्षणंआत्मनोहरेः सकाशात्गुणानांवैषम्यमिति १४ अहमःअहंकारस्यतस्यलक्षणम् यत्रेति द्रव्यादयोवक्ष्यमाणास्त्रयःसर्गाः तन्मात्रोभूतसर्गः भूतसूक्ष्मसर्गइत्यर्थः द्रव्य-शक्तिमान्महाभूतोत्पादकः १५ ज्ञानकर्मेंद्रियात्मकश्चतुर्थः पंचमःवैकारिकः इंद्रियाधिष्ठातारोदेवामनश्च १६ षष्ठस्तुतमसःपंचपर्वाऽविद्यायाःअबुद्धिर्जीवानामावरणंवि क्षेपश्चताःकरोतीत्यबुद्धिकृत् तस्यमेमत्तःशृणु १७ अनुद्वेगेनश्राव्यतामाह यद्विषयामेधासंसारंहरतितस्यहरेर्लीला यद्वाऽयमितितमआदिसर्गरूपारजोभाजइ-तिब्रह्मरूपस्येत्यर्थः अस्मिन्पक्षेअबुद्धिकृतइतिप्रथमांतम् अनवधानकृतइत्यर्थः मुख्यमिवप्रथमंकृतोमुख्यःसर्गः तस्थुषांस्थावराणाम् १८ षड्विधत्वमेवाह येपुष्पं

यथेदानींतथाऽग्रेच पश्चादप्येतदीदृशम् सर्गोनवविधस्तस्यप्राकृतोवैकृतस्तुयः १३ कालद्रव्यगुणैरस्यत्रिविधःप्रतिसंक्रमः आद्यस्तुमह तःसर्गोगुणवैषम्यमात्मनः १४ द्वितीयस्त्वहमोयत्रद्रव्यज्ञानक्रियोदयः भूतसर्गस्तृतीयस्तुतन्मात्रोद्रव्यशक्तिमान् १५ चतुर्थऐंद्रियःसर्गोयस्तु ज्ञानक्रियात्मकः वैकारिकोदेवसर्गःपंचमोयन्मयंमनः १६ षष्ठस्तुतमसःसर्गोयस्त्वबुद्धिकृतःप्रभो षडिमेप्राकृताःसर्गावैकृतानपिमेशृणु १७ रजोभाजोभगवतोलीलेयंहरिमेधसः सप्तमोमुख्यसर्गस्तुषड्विधस्तस्थुषांचयः १८ वनस्पत्योषधिलतात्वक्सारावीरुधोद्रुमाः उत्स्रोत सस्तमप्रायाअंतस्पर्शाविशेषिणः १९ तिरश्चामष्टमःसर्गःसोऽष्टाविंशतिधोमतः अविदोभूरितमसोघ्राणज्ञाहृद्यवेदिनः २० गौरजोम हिषःकृष्णःसूकरोगवयोरुरुः द्विशफाःपशवश्चेमेअविरुष्ट्रश्चसत्तम २१ खरोऽश्वोऽश्वतरोगौरःशरभश्चमरीयथा एतेचैकशफाः क्षत्तःशृणुपंचनखान्पशून् २२ श्वासृगालोवृकोव्याघ्रोमार्जारःशशशल्लकौ सिंहःकपिर्गजःकूर्मोगोधाचमकरादयः २३

विनाफलंतितेवनस्पतयः ओषधयःफलपाकांताःलताःआरोहणापेक्षाः त्वक्सारावेण्वादयः लताएवकाठिन्येनारोहणानपेक्षावीरुधः येपुष्पैःफलंतितेद्रुमाः तेषां साधारणलक्षणमाह उर्ध्वंस्रोतआहारसंचारोयेषाम् तमःप्रायाअव्यक्तचैतन्याःअंतस्पर्शाःस्पर्शमेवजानंतिनान्यत् तदप्यंतरेव नबहिःविशेषिणः अव्यवस्थि तपरिणामाद्यनेकभेदवंतः १९ तिर्यक्स्रोतसांसर्गमाह तिरश्चामिति सचाष्टाविंशतिधः तिरश्चांलक्षणंअविदःश्वस्तनादिज्ञानशून्याः भूरितमसःआहारा दिमात्रनिष्ठाः घ्राणेनैवेष्टमर्थंजानंति हृदिअवेदिनःदीर्घानुसंधानशून्याः तथाचश्रुतिः अथेतरेषांपशूनामशनापिपासेएवाभिविज्ञानंनविज्ञातंवदंतिनवि-ज्ञातंपश्यंतिनविदुःश्वस्तनंनलोकालोकाविति २० अष्टाविंशतिभेदानेवाह गवादयउष्ट्रांताःद्विशफाःद्विखुरानव २१ खरादयएकशफाःषट् २२ श्वा दयोगोधांताःपंचनखाद्वादश एवमेतेभूचराःसप्तविंशतिः मकरादयोजलचराः २३ ७ ७ ७ ७ ७

कंकादयः खगाः अभूचरत्वेनैकीकृत्य गृहीताः तदेवमष्टाविंशतिभेदा भवंति तेषु कृष्णरुरुगौरा मृगविशेषाः अन्येषामपि तिर्यक्प्राणिनां यथायथमेतेष्वेवांतर्भावः २४
अध आहारसंचारो यस्य सोऽर्वाक्स्रोताः हृस्वमार्षम् नृणां सर्गः नृणां लक्षणं रजोधिकं येषु ते २५ एते त्रयो वैकृताः एवं च कौमार उभयात्मकः देवसर्गश्च वैकृत इत्यनुषं
गः वैकारिकस्तु देवसर्गः प्राकृतेषु पूर्वमेव प्रोक्तः अयं तु ततो न्यूनत्वाद्वैकृतः देवसर्गत्वात्तदंतर्भूतश्च सनत्कुमारादीनां सर्गस्तु प्राकृतो वैकृतश्च देवत्वेन मनुष्यत्वेन च सृज्य
इत्यर्थः २६ वैकृतश्च देवसर्गोऽष्टविधः तत्र विबुधादयस्त्रयो भेदाः गंधर्वाप्सरस एकः यक्षरक्षांस्येकः २७ भूतप्रेतपिशाचा एकः सिद्धचारणविद्याधरा एकः किंन
रादय एकः आदिशब्दात् किंपुरुषाश्वमुखादयः एतद्विंशेऽध्याये स्पष्टं भविष्यति २८ २९ ३० इति श्रीभागवते तृतीयस्कंधे टीकायां दशमोऽध्यायः १०
तत एकादशे कालपरमाण्वादिलक्षणैः युगमन्वंतरादिभ्यः कल्पमानादि वर्ण्यते १ तदेवं सामान्यतः कालस्योपलक्षणभूतगुणव्यतिकरं दशविधं निरूप्येदानीं तस्यैव वि
शेषं निरूपयितुं तत्परिच्छेद्यं वस्तु लक्षयति द्वाभ्याम् सतः कार्यस्य विशेषाणामंशानां यश्चरमः अंत्यः यस्यांशो नास्ति अनेकः कार्यावस्थामप्राप्तः असंयुतः समुदा-

कंकगृध्रबकश्येनभासभल्लूकबर्हिणः हंससारसचक्राह्वकाकोलूकादयः खगाः २४ अर्वाक्स्रोतस्तु नवमः क्षत्तरेकविधो नृणाम् रजोधि
काः कर्मपरा दुःखे च सुखमानिनः २५ वैकृतास्त्रय एवैते देवसर्गश्च सत्तम वैकारिकस्तु यः प्रोक्तः कौमारस्तूभयात्मकः २६ देवसर्गश्चाष्टवि
धो विबुधाः पितरोऽसुराः गंधर्वाप्सरसः सिद्धा यक्षरक्षांसि चारणाः २७ भूतप्रेतपिशाचाश्च विद्याध्राः किंनरादयः दशैते विदुराख्याताः
सर्गास्ते विश्वसृक्कृताः २८ अतः परं प्रवक्ष्यामि वंशान्मन्वंतराणि च एवं रजःप्लुतः स्रष्टा कल्पादिष्वात्मभूर्हरिः २९ सृजत्यमोघसंकल्प
आत्मैवात्मानमात्मना ३० इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे दशमोऽध्यायः १० मैत्रेय उवाच चरमः सद्वि
शेषाणामनेकोऽसंयुतः सदा परमाणुः स विज्ञेयो नृणामैक्यभ्रमो यतः १ सत एव पदार्थस्य स्वरूपावस्थितस्य यत् कैवल्यं परममहान्
विशेषो निरंतरः २ एवं कालोऽप्यनुमितः सौक्ष्म्ये स्थौल्ये च सत्तम संस्थानभुक्त्या भगवानव्यक्तो व्यक्तभुग्विभुः ३

यावस्थां चाप्राप्तः अत एव सदा कार्यसमुदायावस्थयोरपगमेऽप्यस्ति स परमाणुर्विज्ञेयः किं तत्र प्रमाणमत आह यतः येभ्यः समुदितेभ्यः नृणां व्यवहर्तॄणामैक्यभ्र
मः अवयविबुद्धिः तथा च पंचमेऽवयविनिराकरणे वक्ष्यति येषां समूहेन कृतो विशेष इति कार्यान्नुपपत्त्या कल्प्यत इति भावः १ सूक्ष्ममुक्त्वा स्थूलमाह सत एवे
ति यस्य चरमोंऽशः परमाणुः तस्यैव सतः कार्यमात्रस्य स्वरूपावस्थितस्य परिणामांतरमप्राप्तस्य यत्कैवल्यमैक्यं स परममहान् सुं स्तु परमाणुप्रतियोगित्वा
त् न तु नानाविशेषवान् परस्परभिन्नश्च सर्वः पदार्थः कथमैक्यं तस्य तत्राह अविशेषः विशेषविवक्षारहितः निरंतरः भेदविवक्षारहितश्च सर्वोऽपि प्रपंचः परममहानित्य
र्थः २ यथा सूक्ष्मः स्थूलश्चायं पदार्थः एवं कालोऽप्यनुमितः चकारान्मध्यमाऽवस्था गृह्यते संस्थानपरमाण्वाद्यवस्था तस्य भुक्तिः व्याप्तिः तया भगवानिति हरेः शक्तिः
सतोऽव्यक्तः व्यक्तं भुंक्ते व्याप्नोति परिच्छिनत्तीति तथा विभुः उत्तरस्यादिपदद्वयः ३ ७ ७ ७ ७ ७

एतदेवप्रपंचयति सद्त्यादिनासतः प्रपंचस्यपरमाणुतांपरमाण्ववस्थांयोभुंक्तेसकालः परमाणुः तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयोभुंक्तेसपरममहान् अयमर्थः ग्रहर्क्ष ताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्यपर्यटनंवक्ष्यते तत्रसूर्योयावतापरमाणुदेशमतिक्रामति तावान्कालः परमाणुः यावताचद्वादशराश्यात्मकंसर्वंभुवनकोशम् अतिक्रामतिसपरममहान् संवत्सरात्मकः कालः तस्यैवावृत्त्यायुगमन्वंतरादिक्रमेण द्विपरार्धंतत्वमिति तथाच पंचमेसूर्यगत्यैवकालादिविभागंवक्ष्यति ४ इदानीं द्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकंमध्यमकालावस्थांकथयति द्वौपरमाणूअणुःस्यात् त्रयोऽणवस्त्रसरेणुः सतुप्रत्यक्षइत्याह जालार्केतिगवाक्षप्रविष्टेषर्करश्मिषुव गतः कोऽसौयोतिलघुत्वेनखमेवानुपतन्नगात् गतः पाठांतरेखमेवानुपतन्नवगतः नतुगांपृथ्वीम् ५ शतंतंभागाःत्रुटिरूपाःयस्मिन्सवेधः ६ तेनिमेषास्त्र यःक्षणइत्याम्नातः काष्ठाःपंचदशएकलघु ७ नाडिकाःषट्सप्तवाप्रहरः सएवयामोदिनस्यरात्रेश्चतुर्थोभागः ह्रासेषट्वृद्धौसप्त संध्यांशमुहूर्त्तद्वयंविनेतिज्ञातव्यम् तत्राप्यनियमार्थोवाशब्दः प्रत्यहंतद्भेदानांगणयितुमशक्यत्वात् ८ नाडिकायाउन्मानमाह उन्मीयतेअनेनेतिउन्मानंपात्रम् षट्पलताम्रवि

सकालःपरमाणुर्वैयोभुंक्तेपरमाणुताम् सतोविशेषभुग्यस्तुसकालःपरमोमहान् ४ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्रसरेणुस्त्रयःस्मृतः जालार्करश्म्यवगतःखमेवानुपतन्नगात् ५ त्रसरेणुत्रिकंभुंक्तेयःकालःसत्रुटिःस्मृतः शतभागस्तुवेधःस्यात्तैस्त्रिभिस्तुलवःस्मृतः ६ निमेषस्त्रिलवोज्ञेयआम्नातस्तेत्रयःक्षणः क्षणान्पंचविदुःकाष्ठांलघुतादशपंचच ७ लघूनिवैसमाम्नातादशपंचचनाडिका तेद्वेमुहूर्त्तःप्रहरःषड्यामःसप्तवानृणाम् ८ द्वादशार्धपलोन्मानंचतुर्भिश्चतुरंगुलैः स्वर्णमाषैःकृतच्छिद्रंयावत्प्रस्थजलप्लुतम् ९ यामाश्चत्वारश्चत्वारोमर्त्यानामहनीउभे पक्षःपंचदशाहानिशुक्लःकृष्णश्चमानद १० तयोःसमुच्चयोमासःपितॄणांतदहर्निशम् द्वौतावृतुःषडयनंदक्षिणंचोत्तरंदिवि ११ अयनेचाहनीप्राहुर्वत्सरोद्वादशस्मृतः संवत्सरशतंनृणांपरमायुर्निरूपितम् १२ ग्रहर्क्षताराचक्रस्थःपरमाण्वादिनाजगत् संवत्सरावसानेनपर्य्येत्यनिमिषोविभुः १३ संवत्सरःपरिवत्सरइडावत्सरएवच अनुवत्सरोवत्सरश्चविदुरेवंप्रभाष्यते १४

रचितम् पंचगुंजोमाषः तैश्चतुर्भिश्चतुरंगुलायामशलाकारूपेणाविरचितैः कृतमूलच्छिद्रंतेनच्छिद्रेणयावत्प्रस्थपरिमितंजलंप्रविशाति तेन चप्लुतंनिमग्नंभवति तावान्कालोनाडिका अत्रपलच्छिद्रयोराधिक्येशीघ्रंनिमज्जेत् अल्पत्वेचविलंबेनेति पलशलाकयोर्नियमः ९ अहनीअहोरात्रम् १० षण्मासाअयनंदिवीत्यस्योत्तरेणान्वयः ११ देवानामहोरात्रेप्राहुर्द्वादशमासाः १२ अनेनक्रमेणासौसूर्योनित्यमायुःक्षपयतीत्याह ग्रहाश्चंद्रादयःऋक्षाण्यश्विन्यादीनि ताराअन्यानिनक्षत्राणि तदुपलक्षितंयत्कालचक्रंतत्रस्थितः अनिमिषःकालात्माविभुरीश्वरःसूर्यःजगत् द्वादशराश्यात्मकंभुवनकोशपर्येति पर्यटति १३ संवत्सरादिभेदश्चसौरबार्हस्पत्यसावनचांद्रनाक्षत्रमासभेदेनद्रष्टव्यः केचित्तुनरेवमाहुः यदाशुक्लपक्षप्रतिपदिसंक्रांतिर्भवति तदासौरचांद्रमासयोर्युगपदुपक्रमोभवतिससंवत्सरः ततःसौरमानेनवर्षेषट्दिनानिवर्द्धंते चांद्रमानेनवर्षेषट्दिनानिन्हसंतीति द्वादशदिनव्यवधानात् उभयोरग्रपश्चाद्भावोभवति एवंव्यवधानतारतम्येनपंचवर्षाणिगच्छंति तन्मध्येद्वौमलमासौभवतः पुनःषष्ठःसंवत्सरोभवतीति १४ ७

एवंभूतःकालात्मानित्यममभक्तैःपूजनीयइत्याह यइति सृज्यंकार्यमंकुरादितद्विषयांबीजादीनांशक्तिंकालरूपयास्वशक्त्याबहुधाउच्छ्वसयन् कार्याभिमुखींकुर्वन् दिवि अंतरिक्षेधावति कोऽसौभूतभेदः महाभूतविशेषः तेजोमंडलरूपीसूर्यः किमर्थंधावति पुंसःपुरुषस्यअभ्रमाय भ्रमोमाहः तन्निवृत्तये आयुरादिव्ययेनविषयास क्तिंनिवर्त्तयन्नित्यर्थः सकामानातुगुणमयंस्वर्गादिफलंक्रतुभिर्विस्तारयन् तस्मैसंवत्सरपंचकप्रवर्त्तकाय पूजांकुरुत १५ इदंस्वस्वमानेन वर्षशतगणितमायुर्मितं मत्यहंकल्प्यतेसृज्यतइतिकल्पःत्रैलोक्यंतस्माद्वाह्यतःविदोज्ञानिनः १६ योगराडेनयोगसिद्धेन १७ द्वादशभिर्वर्षसहस्रैरित्युत्तरश्लोकसामर्थ्याज्ज्ञातव्यम् अवधाय तइतिअवधानसंध्याचांशश्चतत्सहितम् १८ कृतयुगेचत्वारिसहस्राणि संध्यासंध्यांशयोश्चत्वारिचत्वारीत्यष्टौशतानिच एवंत्रेतादिष्वपियोज्यम् १९ युगस्यादौ संध्याअंतेसंध्यांशःउक्तानिशतानिसंख्यायययोस्तयोरंतरेणमध्येयुगंतस्यविशेषमाह यत्रेति गवालंभादिधर्मविशेषोयत्रविधीयतइत्यर्थः साधारणधर्मस्तुसंध्यांशयो

यःसृज्यशक्तिमुरुधोच्छ्वसयन्स्वशक्त्यापुंसोऽभ्रमायदिविधावतिभूतभेदः कालाख्ययागुणमयंक्रतुभिर्वितन्वंस्तस्मैबलिंहरतवत्सरपंचका य १५ विदुरउवाच पितृदेवमनुष्याणामायुःपरमिदंस्मृतम् परेषांगतिमाचक्ष्वयेस्युःकल्पाद्बहिर्विदः १६ भगवान्वेदकालस्यगतिंभ गवतोननु विश्वंविचक्षतेधीरायोगराद्धेनचक्षुषा १७ मैत्रेयउवाच कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चेतिचतुर्युगम् दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षैः सावधानंनिरूपितम् १८ चत्वारित्रीणिद्वेचैकंकृतादिषुयथाक्रमम् संख्यातानिसहस्राणिद्विगुणानिशतानिच १९ संध्यांशयोरंतरेणयःका लःशतसंख्ययोः तमेवाहुर्युगंतज्ज्ञायत्रधर्मोविधीयते २० धर्मश्चतुष्पान्मनुजान्कृतेसमनुवर्त्तते सएवान्येष्वधर्मेणव्येतिपादेनवर्धता २१ त्रि लोक्यायुगसाहस्रंबहिराब्रह्मणोदिनम् तावत्येवनिशातातयन्निमीलतिविश्वसृक् २२ निशाऽवसानआरब्धोलोककल्पोऽनुवर्त्तते यावद्दिनंभगव तोमनून्भुंजंश्चतुर्दश २३ स्वंस्वंकालंमनुर्भुंक्तेसाधिकांह्येकसप्ततिम् मन्वंतरेषुमनवस्तद्वंश्याऋषयःसुराः भवंतिचैवयुगपत्सुरेशाश्चानुयेचता- न् २४ एषदैनंदिनःसर्गोब्राह्मस्त्रैलोक्यवर्त्तनः तिर्यङ्नृपितृदेवानांसंभवोयत्रकर्मभिः २५ मन्वंतरेषुभगवान्बिभ्रत्सत्त्वंस्वमूर्त्तिभिः मन्वा- दिभिरिदंविश्वमवत्युदितपौरुषः २६ तमोमात्रामुपादायप्रतिसंरुद्धविक्रमः कालेनानुगताशेषआस्तेतूष्णींदिनात्यये २७

रथ्यस्येव २० चतुष्पात्सं

पूर्णःत्रेतादिषुपादेनपादेनव्येतिह्रसति पादेनपादेनवर्धमानेनाधर्मेणहेतुना एतच्चस्वरूपकथनमात्रंवैराग्यार्थंनतुधर्मसंकोचनार्थम् २१ त्रिलोक्याबहिर्महर्लोकप्र भृतिब्रह्मलोकमभिव्याप्य यच्चतुर्युगसहस्रमेकंदिनंयत्यस्यांविश्वसृक्ब्रह्मानिमीलति स्वपिति २२ तत्रादिनस्थितिमाह निशाऽवसानइत्यादिसार्धैश्चतुर्भिः चतुर्द शमनून्भुंजन् पालयन् व्याप्नुवन्नित्यर्थः २३ किंचिदधिकांयुगानामेकसप्ततिंमनुवंशाःपृथ्वीपालकाःक्रमेणभवंति सप्तर्षिप्रभृतयस्तुयुगपत्समकालमेवभवंति सुरेशाःइंद्राःताननुवर्त्ततेयेगंधर्वादयस्तेऽपि २४ त्रैलोक्यंवर्त्तयतीतितथा २५ स्वमूर्त्तिभिर्मन्वंतरावतारैः मन्वादिभिर्द्वारभूतैराविष्कृतपुरुषकारःसन्विश्वंरक्षति २६ रात्रिगतांस्थितिमाहपंचभिः तमसोमात्रांलेशम् प्रतिसंरुद्धःप्रत्याहृतोविक्रमोयेन अनुगतमनुप्रविष्टमशेषंयस्मिन् २७ ७. ७. ७.

तदेवस्पष्टयति अपिधीयंतइतिकर्मकर्त्तरिप्रयोगः तिरोहिताभवंतीत्यर्थः कथम् निर्मुक्तः रहितः शशिभास्करश्चयथाभवतितथा २८ भगवच्छक्तिरूपोयःसंकर्षणस्तु
स्याग्निस्तेनऊष्मणाअर्दिताःसंतःजनलोकंयांति २९ कल्पांतेनएधिताःसिंधवःसमुद्राःउत्कटआटोपःक्षोभोयेषांतेचतेचंडवातेरीरितोर्मयश्च ३० जनलोकआलयोये
षामहर्लोकगतानामन्येषांचतैः ३१ वैराग्यार्थमाह एवंविधैरहोरात्रैर्वर्षशतंसर्वेषांप्राणिनामायुषःपरमधिकमस्यब्रह्मणोयदायुस्तदप्यपक्षितमिवक्षीणमिवेति
लोकोक्तिःगतप्रायमित्यर्थः ३२ तदेवाह यइति ३३ पूर्वस्यपरार्धस्यादावितित्रिभिर्वस्तुकथनमात्रम् ३४ पाद्मत्वेहेतुःयदिति ३५ अयंतुद्वितीयस्यादौकथितः ३६ तदेवं
कालेननिमित्तेनसृज्यानामायुःपरिमाणमुक्त्वाकालपरिच्छेदरहितंतत्त्वमाह कालोऽयमितिपंचभिः उपचर्यतेकेवलंनत्वनेनापिक्रमेणायुर्गणनंतस्येत्याह अव्याकृ
तस्यकार्योपाधिशून्यस्यअतएवानंतस्यअनादेश्चजगदात्मनोजगत्कारणस्य ३७ तत्परिच्छेदेकालस्यासामर्थ्यादित्याह कालोऽयमीश्वरःसमर्थोऽपिभूम्नःपरिपू

तमेवान्वपिधीयंतेलोकाभूरादयस्त्रयः निशायामनुवृत्तायांनिर्मुक्तशशिभास्करम् २८ त्रिलोक्यांदह्यमानायांशक्त्यासंकर्षणाग्निना। यांत्यू
ष्मणामहर्लोकाज्जनंभृग्वादयोऽर्दिताः २९ तावत्त्रिभुवनंसद्यःकल्पांतैधितसिंधवः प्लावयंत्युत्कटाटोपचंडवातेरितोर्मयः ३० अंतःसत-
स्मिन्सलिलआस्तेऽनंतासनोहरिः योगनिद्रानिमीलाक्षःस्तूयमानोजनालयैः ३१ एवंविधैरहोरात्रैःकालगत्योपलक्षितैः अपक्षितमिवा-
स्याऽपिपरमायुर्वयःशतम् ३२ यदर्धमायुषस्तस्यपरार्धमभिधीयते पूर्वःपरार्धोऽपक्रांतोह्यपरोऽद्यप्रवर्त्तते ३३ पूर्वस्यादौपरार्धस्यब्राह्मो
नाममहानभूत् कल्पोयत्राभवद्ब्रह्माशब्दब्रह्मेतियंविदुः ३४ तस्यैवचांतेकल्पोऽभूद्यंपाद्ममभिचक्षते यद्धरेर्नाभिसरसआसील्लोकसरो
रुहम् ३५ अयंतुकथितःकल्पोद्वितीयस्यापिभारत वाराहइतिविख्यातोयत्रासीत्सूकरोहरिः ३६ कालोऽयंद्विपरार्धाख्योनिमेषउपचर्यते
अव्याकृतस्यानंतस्यअनादेर्जगदात्मनः ३७ कालोऽयंपरमाण्वादिर्द्विपरार्धांतईश्वरः नैवेशितुंप्रभुर्भूम्नईश्वरोधाममानिनाम् ३८ विकारैःस
हितोयुक्तैर्विशेषादिभिरावृतः आंडकोशोबहिरयंपंचाशत्कोटिविस्तृतः ३९ दशोत्तराधिकैर्यत्रप्रविष्टःपरमाणुवत् लक्ष्यतेऽतर्गताश्चान्येको-
टिशोह्यंडराशयः ४० तदाहुरक्षरंब्रह्मसर्वकारणकारणम् विष्णोर्धामपरंसाक्षात्पुरुषस्यमहात्मनः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृ
तीयस्कंधेएकादशोऽध्यायः ११ मैत्रेयउवाच इतितेवर्णितःक्षत्तःकालाख्यःपरमात्मनः महिमावेदगर्भोऽथयथाऽस्राक्षीन्निबोधमे १

र्णस्येशितुंनैवप्रभुःसमर्थःयतोधाममानिनांदेहगेहाभिमानिनामेवेश्वरः ३८ भूम्नइत्युक्तंतत्प्रपंचयन्नाह विकारैःषोडशभिर्युक्तैः अष्टप्रकृतिसंयुक्तैःसहितःत
दारब्धइत्यर्थःअयमांडकोशः यत्रप्रविष्टःपरमाणुवल्लक्ष्यतइत्युत्तरेणान्वयः कीदृशःअंतःपंचाशत्कोटियोजनविस्तृतः बहिश्चविशेषादिभिःपृथिव्यादिभिःसप्त-
भिरावृतः ३९ कीदृशैःआंडकोशप्रमाणाद्दशगुणमुत्तरोत्तरोऽधिकोयेषुतैः नकेवलमयमेकएव अपितुअन्येऽपिलक्ष्यंते ४० सर्वेषांकारणानांकारणंधामस्वरूपम्
४१ इतितृतीयस्कंधेटीकायांएकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेतुकुमारादिमनःसर्गासमेधनात् कायद्वैधेनयोनस्तुमनुसर्गोऽनुवर्ण्यते १ १ ७ ७

अग्रइति ब्रह्मास्वसृष्टेःप्रथममविद्यावृत्तीः ससर्ज तत्रतमोनामस्वरूपाप्रकाशः मोहोदेहाद्यहंबुद्धिः महामोहोभोगेच्छा तामिस्रंतत्प्रतिघातेक्रोधः अंधतामिस्रंतन्नाशो
ऽहमेवमृतोऽस्मीतिबुद्धिः तदेवोक्तंवैष्णवे तमोविवेकोमोहःस्यादंतःकरणविभ्रमः महामोहस्तुविज्ञेयोग्राम्यभोगसुखैषणा मरणंह्यंधतामिस्रंतामिस्रःक्रोधउच्यते
अविद्यापंचपर्वैषाप्रादुर्भूतामहात्मनइति पातंजलेऽप्येतएवोक्ताः अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशाइति श्रीविष्णुस्वामिभिरुक्तावा अज्ञानविपर्यासभेदभ
यशोकाःतदुक्तम् स्याद्दृगुत्थविपर्यासेत्यादि २ नबह्वमन्यत नाभ्यनंदत् ३ यद्यपिप्रतिकल्पंसनकादिसृष्टिर्नास्तितथाऽपिब्राह्मसर्गत्वादिहोच्यते वस्तुत

ससर्जाग्रेऽंधतामिस्रमथतामिस्रमादिकृत् महामोहंचमोहंचतमश्चाज्ञानवृत्तयः २ दृष्ट्वापापीयसींसृष्टिंनात्मानंबह्वमन्यत भगवद्ध्यान
पूतेनमनसाऽन्यांततोऽसृजत् ३ सनकंचसनंदंचसनातनमथात्मभूः सनत्कुमारंचमुनीन्निष्क्रियानूर्ध्वरेतसः ४ तान्बभाषेस्वभूःपुत्रान्
प्रजाःसृजतपुत्रकाः तन्नैच्छन्मोक्षधर्माणोवासुदेवपरायणाः ५ सोऽवध्यातःसुतैरेवंप्रत्याख्यातानुशासनैः क्रोधंदुर्विषहंजातंनियंतुमु
पचक्रमे ६ धियानिगृह्यमाणोऽपिभ्रुवोर्मध्यात्प्रजापतेः सद्योऽजायततन्मन्युःकुमारोनीललोहितः ७ सवैरुरोदद्देवानांपूर्वजोभगवान्भ-
वः नामानिकुरुमेधातःस्थानानिचजगद्गुरो ८ इतितस्यवचःपाद्मोभगवान्परिपालयन् अभ्यधाद्भद्रयावाचामारोदीस्तत्करोमिते ९
यदरोदीःसुरश्रेष्ठसोद्वेगइवबालकः ततस्त्वामभिधास्यंतिनाम्नारुद्रइतिप्रजाः १० हृदिंद्रियाण्यसुर्व्योमवायुरग्निर्जलंमही सूर्यश्चं-
द्रस्तपश्चैवस्थानान्यग्रेकृतानिमे ११ मन्युर्मनुर्महिनसोमहाञ्छिवऋतुध्वजः उग्ररेताभवःकालोवामदेवोधृतव्रतः १२ धीर्वृत्तिरुश-
नोमाचनियुत्सर्पिरिलांबिका इरावतीसुधादीक्षारुद्राण्योरुद्रतेस्त्रियः १३ गृहाणैतानिनामानिस्थानानिचसयोषणः एभिःसृजप्रजा
बह्वीःप्रजानामसियत्पतिः १४ इत्यादिष्टःसगुरुणाभगवान्नीललोहितः सत्वाकृतिस्वभावेनससर्जात्मसमाःप्रजाः १५ रुद्राणांरुद्रसृ
ष्टानांसमंताद्ग्रसतांजगत् निशाम्यासंख्यशोयूथान्प्रजापतिरशंकत १६ अलंप्रजाभिःसृष्टाभिरीदृशीभिःसुरोत्तम मयासहदहंती-
भिर्दिशश्चक्षुर्भिरुल्बणैः १७ तपआतिष्ठभद्रंतेसर्वभूतसुखावहम् तपसैवयथापूर्वंस्रष्टाविश्वमिदंभवान् १८ तपसैवपरंज्योति
र्भगवंतमधोक्षजम् सर्वभूतगुहावासमंजसाविंदतेपुमान् १९

स्तुमुख्यसर्गादयएवप्रतिकल्पंभवंति सनकादयस्तुब्राह्मकल्पसृष्टाएवानुवर्तंते ४ स्वभूर्ब्रह्मा ५ अवध्यातःअवज्ञातःप्रत्याख्यातमनंगीकृतमनुशासनं-
यैः ६ सचासौमन्युश्चतन्मन्युः ७ ८ ९ बालकइव १० अग्रेपूर्वमेवमयाकृतानि ११ १२ १३ सयोषणःसस्त्रीकःएभिःस्थानैर्नामभिश्चयुक्तःप्रजाः
सृज १४ सत्वंबलम् आकृतिर्नीललोहितत्वंस्वभावस्तीव्रतानेन १५ रुद्राणांयूथानिदृष्ट्वा १६ १७ स्रष्टास्यसि १८ १९ छ छ छ

२० २१ २२ २३ २४ २५ अधरदच्छदात् अधरोष्ठात् २६ २७ देहांतरेण कृतं सर्गं वक्तुं तद्देहत्यागे कारणमाह वाचमित्यादिना २८ २९ त्वत्तत्तोयं पू-
र्वैर्ब्रह्मादयोऽन्येवा तैरेतन्न कृतम् अंगजं कामम् ३० तेजीयसामपि तेजस्विनामपि सुश्लोक्यं सत्कीर्तिदं न भवति येषां तेजीयसां वृत्तम् ३१ ३२ तन्वं तनुम् ३३ कथं
स्रक्ष्यामीत्यभिध्यायतः स्रष्टुर्ब्रह्मणः चतुःसंख्यायुक्तात् मुखात् समवेतान् सुसंगतान् यथापुरा प्राक्कल्पे ३४ चातुर्होत्रं होत्रादीनां चतुर्णां कर्म तंत्रं यज्ञविस्तारः उ-

मैत्रेय उवाच एवमात्मभुवादिष्टः परिक्रम्य गिरां पतिम् बाढमित्यमुमामंत्र्य विवेश तपसे वनम् २० अथाभिध्यायतः सर्गं दश पुत्राः प्र-
जज्ञिरे भगवच्छक्तियुक्तस्य लोकसंतानहेतवः २१ मरीचिरत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः भृगुर्वसिष्ठो दक्षश्च दशमस्तत्र नारदः २२ उत्सं-
गान्नारदो जज्ञे दक्षोऽङ्गुष्ठात्स्वयंभुवः प्राणाद्वसिष्ठः संजातो भृगुस्त्वचि करात्क्रतुः २३ पुलहो नाभितो जज्ञे पुलस्त्यः कर्णयोर्ऋषिः अं-
गिरा मुखतोऽक्ष्णोऽत्रिर्मरीचिर्मनसोऽभवत् २४ धर्मः स्तनाद्दक्षिणतो यत्र नारायणः स्वयम् अधर्मः पृष्ठतो यस्मान्मृत्युर्लोकभयंकरः २५
हृदि कामो भ्रुवः क्रोधो लोभश्चाधरदच्छदात् आस्याद्वाक्सिंधवो मेढ्रान्निर्ऋतिः पायोरघाश्रयः २६ छायायाः कर्दमो जज्ञे देवहूत्याः पतिः
प्रभुः मनसो देहतश्चेदं जज्ञे विश्वकृतो जगत् २७ वाचं दुहितरं तन्वीं स्वयंभूर्हरतीं मनः अकामां चकमे क्षत्तः सकाम इति नः श्रुतम् २८
तमधर्मे कृतमतिं विलोक्य पितरं सुताः मरीचिमुख्या मुनयो विश्रंभात्प्रत्यबोधयन् २९ नैतत्पूर्वैः कृतं त्वद्य न करिष्यंति चापरे यत्त्वं दुहि-
तरं गच्छेरनिगृह्यांगजं प्रभुः ३० तेजीयसामपि ह्येतन्न सुश्लोक्यं जगद्गुरो यद्वृत्तमनुतिष्ठन्वै लोकः क्षेमाय कल्पते ३१ तस्मै नमो भगवते
य इदं स्वेन रोचिषा आत्मस्थं व्यंजयामास स धर्मं पातुमर्हति ३२ स इत्थं गृणतः पुत्रान्पुरो दृष्ट्वा प्रजापतीन् प्रजापतिपतिस्तन्वं तत्याज-
व्रीडितस्तदा ३३ तां दिशो जगृहुर्घोरां नीहारं यद्विदुस्तमः कदाचिद्ध्यायतः स्रष्टुर्वेदा आसंश्चतुर्मुखात् कथं स्रक्ष्याम्यहं लोकान्समवे-
तान्यथा पुरा ३४ चातुर्होत्रं कर्मतंत्रमुपवेदनयैः सह धर्मस्य पादाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्तयः ३५ विदुर उवाच स वै
विश्वसृजामीशो वेदादीन्मुखतोऽसृजत् यद्यद्येनासृजद्देवस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ३६ मैत्रेय उवाच ऋग्यजुःसामा-
थर्वाख्यान्वेदान्पूर्वादिभिर्मुखैः शस्त्रमिज्यां स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं व्यधात्क्रमात् ३७

पवेदैर्न्यायैश्च सह आश्रमास्तद्वृत्तयश्चासन् ३५ मुखतो मुखेभ्यः ३६ चातुर्होत्रसृष्टिक्रममाह शस्त्रं अप्रगीतमंत्रस्तोत्रं होतुः कर्म इज्या मध्वर्योः कर्म स्तु-
तिस्तोमः स्तुतिः संगीतं स्तोमम् तदर्थमृक्समुदायं त्रिवृत् स्तोमो भवतीत्यादिविहितमुद्गातृप्रयोज्यम् प्रायश्चित्तं ब्राह्मम् ३७ ५ ५ ५

उपवेदक्रममाह आयुर्वेदमिति आत्मनोमुखैः स्थापत्यंविश्वकर्मशास्त्रम् ३८ ३९ कर्मतंत्रक्रममाह षोडश्युक्थ्याविति पुरीषीचयनम् अग्निष्टुत्अग्नि
ष्टोमः ४० विद्येतिशौचम् क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमामतेतिस्मृतेः दानमितिदया भूताभयप्रदानस्य कलांनार्हंति षोडशीमितिवचनात् एवंच तपः
शौचंदयासत्यमितिपादाः कृतेकृताइति प्रथमस्कंधोक्तेरविरोधः ४१ सावित्रंब्रह्मचर्यम् उपनयनादारभ्यगायत्रीमधीयानस्यत्रिरात्रम् प्राजापत्यंव्रता-
न्याचरतःसंवत्सरम् ब्राह्मंवेदग्रहणांतम् बृहन्नैष्ठिकम् वार्त्ताअनिषिद्धकृष्यादिवृत्तिः संचयोयाजनादिवृत्तिः शालीनंअयाचितवृत्तिः शिलोंछंनपति
तकणिशकणवृत्तिः एकवचनमार्षम् इत्येताग्रहेवृत्तयइति यद्वा शिलोंछइति द्वंद्वैक्यसप्तमी एवंवृत्तिभेदेसतिगृहस्थिताभवंतीत्यर्थः ४२ वनेस्थिताश्च

आयुर्वेदंधनुर्वेदंगांधर्ववेदमात्मनः स्थापत्यंचासृजद्वेदंक्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः ३८ इतिहासपुराणानिपंचमंवेदमीश्वरः सर्वेभ्यएवव
क्त्रेभ्यःससृजेसर्वदर्शनः ३९ षोडश्युक्थौपूर्ववक्त्रात्पुरीष्यग्निष्टुतावथ आप्तोर्यामातिरात्रौच वाजपेयंसगोसवम् ४० विद्यादानंत
पःसत्यंधर्मस्येतिपदानिच आश्रमांश्चयथासंख्यमसृजत्सहवृत्तिभिः ४१ सावित्रंप्राजापत्यंचब्राह्मंचाथबृहत्तथा वार्त्तासंचयशा
लीनशिलोंछइतिवैगृहे ४२ वैखानसावालखिल्यौदुंबराःफेनपावने न्यासेकुटीचकःपूर्वंबह्वोदोहंसनिष्क्रियौ ४३ आन्वीक्षिकीत्रयी
वार्त्तादंडनीतिस्तथैवच एवंव्याहृतयश्चासन्प्रणवोह्यस्यदह्रतः ४४ तस्योष्णिगासील्लोमभ्योगायत्रीचत्वचोविभोः त्रिष्टुप्मांसात्स्नुतो
ऽनुष्टुप्जगत्यस्थ्नःप्रजापतेः ४५ मज्जायाःपंक्तिरुत्पन्नाबृहतीप्राणतोऽभवत् स्पर्शस्तस्याभवज्जीवःस्वरोदेहउदाहृतः ४६

त्वारः तत्रवैखानसाःअकृष्टपच्यवृत्तयः वालखिल्याः नवेन्नेलब्धेपूर्वसंचितान्नत्यागिनः औदुंबराः प्रातरुत्थाययांदिशंप्रथमंपश्यंतिततआहृतैःफलादिभिर्जी
वतःफेनपाःस्वयंपतितैःफलादिभिर्जीवंतः कुटीचकःस्वाश्रमकर्मप्रधानः बह्वोदःकर्मोपसर्जनीकृत्यज्ञानप्रधानः हंसोज्ञानाभ्यासनिष्ठः निष्क्रियःप्राप्ततत्त्वः ए
तेचसर्वेयथोत्तरंश्रेष्ठाः ४३ न्यायादीनांपूर्वादिक्रमेणोत्पत्तिमाह आन्वीक्षिकीति आन्वीक्षिक्याद्यामोक्षधर्मकामार्थविद्याः भूर्भुवःस्वरितिव्यस्तास्तिस्रःसमस्ताचतुर्थी य
थाहाश्वलायनःएवंव्याहृतयःप्रोक्ताव्यस्ताःसमस्ताइति यद्वा महइतिचतुर्थीतथाचश्रुतिः भूर्भुवःसुवरितिवाएतास्तिस्रोव्याहृतयः तासामुहस्मैतांचतुर्थीमाहाचमस्यप्रवे
दयतेमहइतीति दह्रतःहृदयाकाशात् ४४ स्नुतःस्नायुतःअनुष्टुप्त्वग्वानीतिश्रुतेः ४५ महाकल्पब्रह्माशब्दरूपोऽभवदित्युक्तंतदेवदर्शयन्वर्णानामुत्पत्तिमाहस्पर्शइतिसार्द्धेः
नस्पर्शःकादिवर्गपंचकम् स्वरोऽकारादिः ४६

ऊष्माणंशषसहचतुष्कम् अंतस्थायरलवाः सप्तस्वराः षड्जादयः विहारेणक्रीडया ४७ अतएवशब्दतनुत्वात् ब्रह्मणः परमेश्वरोनित्यंप्रकाशतइत्याह व्यक्तोवै
खरी अव्यक्तः प्रणवः तदात्मनस्तस्य ब्रह्मणः परः परमेश्वरः आभाति कीदृशः ब्रह्मपरिपूर्णः तत्राव्यक्तात्मनोब्रह्मरूपोविततोऽवभाति व्यक्तात्मनोनानाशक्त्युपबृं
हितइंद्रादिरूपोऽवभाति यापूर्वंविसृष्टासतीनीहारंतमोऽभवत् ततोपरामनिषिद्धकामासक्तांतनुम् शब्दब्रह्मतनुस्तुसदाऽस्तेप ४८ तन्वंतरग्रहणेकारणमा
ह ऋषीणामित्यादिना ४९ ५० युक्तस्ततः यथोचितंकुर्वतः अतएवकस्यब्रह्मणइदंद्विधाभूतमित्याश्चर्यात्कायमद्याप्यभिचक्षते ५१ ५२ यास्त्रीसाऽस्यमहिष्यासीत्
एधांबभूविरेवृद्धिंप्राप्ताः ५३ तदेवाह सचापीति ५४ यतः यासांसंततिभिः ५५ इतितृतीयेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेसिसृक्षायांमनोराकस्मिकाप्तु

ऊष्माणमिंद्रियाण्याहुरंतस्थाबलमात्मनः स्वराःसप्तविहारेण भवंतिस्मप्रजापतेः ४७ शब्दब्रह्मात्मनस्तातव्यक्ताव्यक्तात्मनः परः ब्रह्माऽ
वभातिविततोनानाशक्त्युपबृंहिताः ततोऽपरामुपादायससर्गायमनोदधे ४८ ऋषीणांभूरिवीर्याणामपिसर्गमविस्तृतम् ज्ञात्वातद्धृ
दयेभूयश्चिंतयामासकौरव ४९ अहोअद्भुतमेतन्मेव्यापृतस्यापिनित्यदा नह्येधंतेप्रजानूनंदैवमत्रविघातकम् ५० एवंयुक्तकृतस्त
स्यदैवंचावेक्षतस्तदा कस्यरूपमभूद्द्वेधायत्कायमभिचक्षते ५१ ताभ्यांरूपविभागाभ्यांमिथुनंसमपद्यत यस्तुतत्रपुमान्सोऽभून्मनुः
स्वायंभुवःस्वराट् ५२ स्त्रीयासीच्छतरूपाख्यामहिष्यस्यमहात्मनः तदामिथुनधर्मेणप्रजाह्येधांबभूविरे ५३ सचापिशतरूपायां
पंचापत्यान्यजीजनत् प्रियव्रतोत्तानपादौतिस्रःकन्याश्चभारत ५४ आकूतिर्देवहूतिश्चप्रसूतिरितिसत्तम आकूतिंरुचयेप्रादात्क
र्दमायतुमध्यमाम् दक्षायादात्प्रसूतिंचयतआपूरितंजगत् ५५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वादशोऽध्यायः १२
श्रीशुकउवाच निशम्यवाचंवदतोमुनेःपुण्यतमांनृप भूयःपप्रच्छकौरव्योवासुदेवकथादृतः १ विदुरउवाच सवै
स्वायंभुवःसम्राट्प्रियःपुत्रःस्वयंभुवः प्रतिलभ्यप्रियांपत्नींकिंचकारततोमुने २ चरितंतस्यराजर्षेरादिराजस्यसत्तम ब्रूहिमेश्रद्दधा
नायविष्वक्सेनाश्रयोह्यसौ ३ श्रुतस्यपुंसांसुचिरश्रमस्यनन्वंजसासूरिभिरीडितोर्थः तत्तद्गुणानुश्रवणंमुकुंदपादारविंदंहृदयेषुयेषा
म् ४ श्रीशुकउवाच इतिब्रुवाणंविदुरंविनीतंसहस्रशीर्ष्णश्चरणोपधानं प्रहृष्टरोमाभगवत्कथायांप्रणीयमानोमुनिरभ्यचष्ट ५

ताम् धरामुद्धर्तुमुद्भूतात्क्रोडाद्दैत्यानुसूदनम् १ १ स्वयंभुवःपुत्रःतद्देहांशत्वात्सः २ विष्वक्सेनोहरिरेवाश्रयोयस्यसः ३ अतस्तस्यचरितंश्रोतव्यमित्याह सुचि
रंश्रमोयस्मिन् तस्यपुंसांश्रुतस्यअंजसामुख्यत्वेनायमेवार्थईडितःस्तुतः ननुमुकुंदपादारविंदंयेषांहृदयेप्वस्तितेषांभागवतानांगुणानुश्रवणं ४ सहस्रशी
र्षश्रीकृष्णस्तस्यचरणावुपधीयेतेयस्मिन् श्रीकृष्णःप्रीत्यायस्योत्संगेचरणौप्रसारयतीत्यर्थः तमभ्यचष्टअभ्यभाषत प्रणीयमानःतेनप्रवर्त्यमानः ५ ६

६ त्वमेवैकः पितासर्वेषांयतोजन्मकृत् वृत्तिदः पोषकश्चत्वमेव अतस्तवयद्यप्यन्यापेक्षानास्ति अथाप्यस्माकंतेशुश्रूषाकेनकर्मणाभवेत् तद्विधेहीत्युत्तरेणान्वयः ७ हेईड्यआ
त्मशक्तिषु अस्मच्छक्येषुकर्मसुमध्येकेनकर्मणाभवेत् तद्विधेहि इदंकर्तव्यमितिकथय यत्कृत्वायस्मिन्कृतेसातिविष्वक्सर्वतः ८ वांयुवाभ्यांस्वस्तिभद्रंस्तात्भूयात् यद्यतः
मामांशाधिअनुशिक्षयेति आत्मनास्वयमेवार्पितंनिवेदितम् अतःप्रीतोऽस्मि ९ अपचितिः पूजागृह्येत आज्ञेतिशेषः सनकादयोनकुर्वंति वयंकिमितिकरिष्यामइतिएवंभू
तोगतोमत्सरोयेभ्यः १० गांशासशाधिपालयेत्यर्थः पुरुषंहरिम् ११ प्रजापालकस्यतेतुष्टोभविष्यति १२ यज्ञलिंगःयज्ञमूर्तिः अपगतोऽर्थोयस्मात्केवलंश्रमायेवेत्यर्थः

मैत्रेयउवाच   यदास्वभार्ययासाकंजातःस्वायंभुवोमनुः प्रांजलिःप्रणतश्चेदंवेदगर्भमभाषत ६ त्वमेकःसर्वभूतानांजन्मकृद्वृत्तिदःपिता अ-
थापिनःप्रजानांतेशुश्रूषाकेनवाभवेत् ७ तद्विधेहिनमस्तुभ्यंकर्मस्वीड्यात्मशक्तिषु यत्कृत्वेहयशोविष्वगमुत्रचभवेद्गतिः ८   ब्रह्मोवाच
प्रीतस्तुभ्यमहंतातस्वस्तिस्ताद्वांक्षितीश्वर यन्निर्व्यलीकेनहृदाशाधिमेत्यात्मनाऽर्पितम् ९ एतावत्यात्मजैर्वीरकार्याह्यपचितिर्गुरौ शक्त्याऽप्रम-
त्तैर्गृह्येतसादरंगतमत्सरैः १० सत्वमस्यामपत्यानिसदृशान्यात्मनोगुणैः उत्पाद्यशासधर्मेणगांयज्ञैःपुरुषंयज ११ परंशुश्रूषणंमह्यंस्यात्प्रजा
रक्षयानृप भगवांस्तेप्रजाभर्तुर्हृषीकेशोऽनुतुष्यति १२ येषांनतुष्टोभगवान्यज्ञलिंगोजनार्दनः तेषांश्रमोह्यपार्थाययदात्मानादृतःस्वयम् १३
मनुरुवाच   आदेशेऽहंभगवतोवर्त्तेयामीवसूदन स्थानंत्विहानुजानीहिप्रजानांममचप्रभो १४ यदोकःसर्वसत्वानांमहीमग्नामहांभसि
अस्याउद्धरणेयत्नोदेवदेव्याविधीयताम् १५ . मैत्रेयउवाच   परमेष्ठीत्वपांमध्येतथासन्नामवेक्ष्यगाम् कथमेनांसमुन्नेष्यइतिदध्यौधिया
चिरम् १६ सृजतोमेक्षितिर्वार्भिःप्लाव्यमानारसांगता अथात्रकिमनुष्ठेयमस्माभिःसर्गयोजितैः १७ यस्याहंहृदयादासंसईशोविदधातुमे इ
त्यभिध्यायतोनासाविवरात्सहसाऽनघ वराहतोकोनिरगादंगुष्ठपरिमाणकः १८ तस्याभिपश्यतःखस्थःक्षणेनकिलभारत गजमात्रःप्रववृधेत
दद्भुतमभून्महत् १९ मरीचिप्रमुखैर्विप्रैःकुमारैर्मनुनासह दृष्ट्वातत्सौकरंरूपंतर्कयामासचित्रधा २० किमेतत्सौकरव्याजंसत्वंदिव्यमवस्थितम्
अहोबताश्चर्यमिदंनासायामेवनिःसृतम् २१ दृष्टोऽगुष्ठशिरोमात्रःक्षणाद्गंडशिलासमः अपिस्विद्भगवानेषयज्ञोमेखेदयन्मनः २२

यद्यस्मादात्मैवस्वयंनादृतः तस्मिन्नतुष्टेस्वार्थस्यैवासिद्धेःसर्वात्मत्वाच्चतस्य १३ वर्त्तेय वर्त्तिष्ये अमीवसूदन पापनाशन अनुजानीहिअत्रस्थातव्यमित्यनुज्ञांदेहि १४
महीतिचेदतआह यदोकःस्थानंसामही हेदेवअस्याःदेव्याः १५ पूर्वपानेकृतेऽपिपुनरेकांडएवोद्भूतानामपांमध्येसन्नामवसन्नांनिमग्नांसमुन्नेष्ये उद्धरिष्यामि १६
चिंतामेवाह सृजतःसतःवार्भिरद्भिः रसांरसातलम् ईश्वरेणसर्गेनियुक्तैः १७ मेअनुष्ठेयंसएवविदधातुसंपादयतु वराहतोकःसूक्ष्मोवराहः १८ खस्थःआकाशेस्थितः
सन् १९ चित्रधाअनेकधा २० २१ पूर्वमंगुष्ठाग्रप्रमाणोदृष्टःगंडशिलास्थूलपाषाणःतत्समःयज्ञोविष्णुःनिजरूपतिरोधानेनमेमनःखेदयन् २२ ७ ५ ७

इतिमीमांसमानस्यसतःजगर्जअगर्जत् गिरींद्रतुल्यः २३ गर्जनप्रयोजनमाह ब्रह्माणमिति २४ घर्घरितंतज्जात्यनुकरणध्वनिम् अनिश्चयेनयःस्वरवेदः तस्यक्षयि ष्णुक्षपयिष्णुनाशकंतेइतिपुनरुक्तिः प्रसिद्धिख्यापनार्था त्रिभिःपवित्रैर्ऋग्यजुःसाममंत्रैरगृणन् अस्तुवन् २५ वेदैर्वितन्यतेस्तूयतेमूर्तिर्यस्यसः अतएवआत्मनोगु णान्अनुवदतितथातत्तेषांब्रह्मउच्चारितंवेदमवधार्यज्ञात्वा २६ कथंभूतःसन्आविवेशेत्यपेक्षायामाहद्वाभ्याम् उच्चैःक्षिप्तोवालःपुच्छंयेन खचरःआकाशचारी क- ठोरःकठिणःसटाःस्कंधवालान् खराणितीव्राणिरोमाणियस्याःसास्यस्य खुरैराहतानिअभ्राणियेन सितदंष्ट्रःअतिशक्लदंष्ट्रः ईक्षानिरीक्षणमेवज्योतिरालोकोयस्य नदाप्रकाशांतराभावात् बभासेअशोभत महीध्रःपृथिव्याउद्धर्ता २७ क्रोडापदेशःवराहच्छद्मास्वयमध्वरांगोऽपिपशुरिवघ्राणेनविजिघ्रन्गृणतःस्तोतॄन्विप्रान्‌ ईक्ष्यऊर्ध्वंवीक्ष्यकंजलमाविशत् २८ तदानींतनंसमुद्रध्वनिमुत्प्रेक्षते सउदन्वान्समुद्रःआर्त्तइवस्तनयन्शब्दंकुर्वन्भोयज्ञेश्वरमामांपाहि मामवेत्येवंचुक्रोश आर्त्तसाद श्यमाह उत्सृष्टाःप्रसारितादीर्घाऊर्मयएवभुजास्तैर्विशिष्टः आर्त्तत्वेहेतुः वज्रकूटोवज्रमयःपर्वतःतद्वदंगंयस्यभगवतः तस्यनिपातवेगेनविशीर्णाकुक्षिर्यस्य २९ तदारसा

इतिमीमांसतस्तस्य ब्रह्मणःसहसूनुभिः भगवान्यज्ञपुरुषोजगर्जागेंद्रसन्निभः २३ ब्रह्माणंहर्षयामासहरिस्तांश्चद्विजोत्तमान् स्वगर्जितेनक कुभःप्रतिस्वनयताविभुः २४ निशम्यतेघर्घरितंस्वखेदक्षयिष्णुमायामयसूकरस्य जनस्तपःसत्यनिवासिनस्तेत्रिभिःपवित्रैर्मुनयोगृणन्स्म २५ तेषांसतांवेदवितानमूर्त्तिर्ब्रह्मावधार्यात्मगुणानुवादम् विनद्यभूयोविबुधोदयाय गजेंद्रलीलोजलमाविवेश २६ उत्क्षिप्तवालःखचरःक ठोरःसटाविधुन्वन्खररोमशत्वक् खुराहताभ्रःसितदंष्ट्रईक्षाज्योतिर्बभासेभगवान्महीध्रः २७ घ्राणेनपृथ्व्याःपदवींविजिघ्रन्क्रोडापदे- शःस्वयमध्वरांगः करालदंष्ट्रोऽप्यकरालदृग्भ्यामुद्वीक्ष्यविप्रान्गृणतोऽविशत्कम् २८ सवज्रकूटांगनिपातवेगविशीर्णकुक्षिःस्तनयन्नुदन्वान् उत्सृष्टदीर्घोर्मिभुजैरिवार्त्तश्चुक्रोशयज्ञेश्वरपाहिमेति २९ खुरैःक्षुरप्रैर्दरयंस्तदापउत्पारपारंत्रिपरूरसायाम् ददर्शगांतत्रसुषुप्सुरग्रेयांजी वधानींस्वयमभ्यधत्त ३० स्वदंष्ट्रयोद्धृत्यमहींनिमग्नांसउत्थितःसंरुरुचेरसायाः तत्रापिदैत्यंगदयापतंतंसुनाभसंदीपिततीव्रमन्युः जघान रुंधानमसह्यविक्रमंसलीलयेभंमृगराडिवांभसि ३१ तद्रक्तपंकांकितगंडतुंडोयथागजेंद्रोजगतींविभिंदन् ३२

यांरसातलेगांपृथ्वींददर्श क्वःत्रिपरूः त्रीणिपरूंषिसवनात्मकानिपर्वाणियस्य यज्ञमूर्त्तिरित्यर्थः किंकुर्वन् क्षुरप्रा आयताग्राःक्षुरास्तत्सदृशैः खुरैरपोदरयन् कथमु त्पारपारम् उत्पाराणांपारशून्यानामप्यपापारम् अवसानयथाभवतितथाविदारयन् कथंभूतः अग्रेप्रलयसमयेतत्रतास्वप्सुसुषुप्सुः शिशयिषुःसन् जीवाधीय तेयस्यांसर्वजीवाधारभूतांयांस्वयमभ्यधत्त आभिमुख्येनदधार जठरेधृतवानित्यर्थः अनेनतदुद्धरणेऽनायासंद्योतयति ३० रसायाःसकाशादुत्थितःसंरुरुचे स म्यगशोभत तत्राप्यंभसिगदामुद्यम्यागच्छंतंरुंधानंप्रतिघ्नंतम् नसह्यःसहनानर्होविक्रमोयस्यतंदैत्यंसुनाभश्चक्रंतद्वत्संदीपितस्तीव्रोमन्युर्यस्य यद्वा मयिविद्य- मानेकिमितिपरिभवंसहसइति सुनाभेनसंदीपितस्तीव्रमन्युःसभगवान्सिंहोगजमिवलीलयाजघान ३१ गजेंद्रोजगतींक्रीडयाविदारयन्गैरिकयायथाऽरुण गंडतुंडोभवतितथा तस्यरक्तमेवपंकस्तेनांकितोगंडोतुंडंचयस्यसः जघानेतिपूर्वेणैवान्वयः ३२ ५ ५ ५ ५ ५

प्रज्ञायालक्ष्य अनुवाकोवैदिकंसूक्तंतत्सदृशैर्वाक्यैस्तुष्टुवुः ३३ भोअजित त्वयाजितंजितमितिसंभ्रमेवीप्सायद्वौभ्र्याव्यते आक्रियतइति तथात्रयींवेदमयींनिलि-
ल्युःलीनप्रायाःकारणंपृथिव्युद्धरणंतेनसूकराय ३४ यज्ञात्मतांप्रपंचयंतःस्तुवंति रूपमित्यादिचतुर्भिः छंदांसिगायत्र्यादीनि यज्ञांगभूतच्छदआद्यनुवादेनभगव
द्वयवतानिविधीयते बर्हिःशब्देदीर्घाभावआर्षः दृशिचक्षुषि चातुर्होत्रंहोत्रादिकर्मचतुष्टयम् ३५ स्रुक्जुहूः तुंडेमुखाग्रे स्रुवोनासिकयोः इडाभक्षणपात्रंचमसाग्र
हाश्चसोमपात्राणि प्राशित्रंब्रह्मभागपात्रम् ग्रस्यतेऽनेनेतिग्रसनमुखांतर्वर्तिच्छिद्रंचर्वणंभक्षणम् ३६ दीक्षादीक्षणीयेष्टिः अनुजन्मवारंवारमभिव्यक्तिःउपस
दस्तिस्रः इष्टयःशिरोधरग्रीवाप्रायणीयादीक्षाऽनंतरेष्टिः उदयनीयासमाप्तेष्टिः तेएवदंष्ट्रेयस्य प्रवर्ग्योमहावीरःप्रत्युपसदःपूर्वक्रियते सभ्योहोमरहितोऽग्निः
आवसथ्यमौपासनाग्निः तयोर्हृद्वैक्यंतत्तवक्रतुरूपस्यशीर्षशिरः चितयइष्टकाचयनानिपंचअसवःप्राणाः ३७ प्रातःसवनादीनिअवस्थितिः आसनंबाल्याद्यव

तमालनीलंसितदंतकोट्याक्ष्मामुत्क्षिपंतंगजलीलयाऽग प्रज्ञायबद्धांजलयोऽनुवाकैर्विरिंचिमुख्याउपतस्थुरीशम् ३३ ऋषयऊचुः जितंजितं
तेऽजितयज्ञभावनचर्यांतनुंस्वांपरिधुन्वतेनमः यद्रोमगर्तेषुनिलिल्युरध्वरास्तस्मैनमःकारणसूकरायते ३४ रूपंतवैतन्ननुदुष्कृतात्मनांदुर्दर्शनंदेवय
दध्वरात्मकम् छंदांसियस्यत्वचिबर्हिरोमस्वाज्यंदृशित्वंघ्रिषुचातुर्होत्रम् ३५ स्रुक्तुंडआसीत्स्रुवईशनासयोरिडोदरेचमसाःकर्णरंध्रे प्राशित्रमास्ये
ग्रसनेग्रहास्तुतेयच्चर्वणंतेभगवन्नग्निहोत्रम् ३६ दीक्षाऽनुजन्मोपसदःशिरोधरंत्वंप्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः जिह्वाप्रवर्ग्यस्तवशीर्षकंक्रतोःसभ्या
वसथ्यंचितयोऽसवोहिते ३७ सोमस्तुरेतःसवनान्यवस्थितिःसंस्थाविभेदास्तवदेवधातवः सत्राणिसर्वाणिशरीरसंधिस्त्वंसर्वयज्ञक्रतुरिष्टिबंधनः
३८ नमोनमस्तेऽखिलमंत्रदेवताद्रव्यायसर्वक्रतवेक्रियात्मने वैराग्यभक्त्यात्मजयाऽनुभावितज्ञानायविद्यागुरवेनमोनमः ३९ दंष्ट्राग्रकोट्याभगवं
स्त्वयाधृताविराजतेभूधरभूःसभूधरा यथावनान्निःसरतोदताधृतामतंगजेंद्रस्यसपत्रपद्मिनी ४० त्रयीमयंरूपमिदंचसौकरंभूमंडलेनाथदता
धृतेनते चकास्तिशृंगोढघनेनभूयसाकुलाचलेंद्रस्ययथैवविभ्रमः ४१

स्थावा अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोमउक्थ्यःषोडशीवाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तो
र्यामइतिसप्तसंस्थाविभेदाः त्वङ्मांसादिसप्तधातवः सत्राणिद्वादशाहादीनिबहुयागसंघातरूपाणि असोमायज्ञाःससोमाःक्रतवःतद्रूपस्त्वमिष्टिर्यजनमनुष्ठानंतदेव
बंधनंयस्यसः ३८ पूर्वोक्तमेवसपरिकरंकीर्तयंतःप्रणमंति नमोनमइति अखिलमंत्रादिरूपायक्रियात्मनेसामान्यव्यापाररूपाय किंच वैराग्ययुक्तकर्मसाध्यासत्त्व-
शुद्धिः ततोभक्तिः ततआत्मजयःचित्तस्थैर्यंतेनअनुभावितंसाक्षात्कृतंयज्ज्ञानंतस्मै एवंभूतज्ञानप्रदायगुरवेच ३९ हेभूधरसभूधरासपर्वतावनादुदकान्निर्गच्छ
तोगजेंद्रस्यदतादंतेन ४० त्वयाधृताभूर्विराजतइत्युक्तंइदानींभूमंडलेनत्वद्रूपंविराजतइत्याहुः त्रयीति अथेत्यर्थांतरे तेइदंरूपंदंतेनधृतंयद्भूमंडलंतेनचकास्तिशो
भते शृंगेणऊढोधृतोयोघनःतेनभूयसाअतिमहताविभ्रमोविलासः ४१

लोकायवासस्थानार्थंतेपत्नींजगतांमातरम् यतस्त्वंपिताअसि एवंसतितत्रस्थिताःसंतःत्वयापित्रासह अस्यैमात्रेनमसाविधेम नमनंकरिष्यामः नमस्कारेणपरिचरेमे-
तिवा स्वतेजःधारणशक्तिम् याज्ञिकाःमंत्रतः अग्निमरणाविव अधाःनिहितवानसि ४२ इदंचत्वयाअतिदुष्करंकृतमित्याहुः कइति हेप्रभोतवत्वयाकृतंभुवउद्धिबर्हणं-
उद्धरणंत्वदन्यःकःश्रद्दधीत स्पृहयेत् अध्यवस्येदित्यर्थः त्वयिपुनरसौविस्मयोनभवति यतोविश्वेसर्वेविस्मयायस्मिन् कुतःयोभवान् अतिविस्मयमत्यद्भुतमिदंविश्वं
क्रियाविशेषणंवा ससृजेसृष्टवान् ४३ विस्मयंदर्शयंतःप्रार्थयंते विधुन्वतेतिद्वाभ्याम् सयनाःशिखाभिः उच्चैःउद्भूताउच्छलिताःयेशिवाअंबुबिंदवःतैःसिच्यमानाव
यंपवित्रीकृताः ४४ तवकर्मणांपारंयएषतेअवलोकयतिज्ञातुमिच्छतीत्यर्थः यस्यतवयोगमाययायोगुणैःसहयोगस्तेनमोहितम् अतोविश्वस्यशंमंगलंविधेहि य
यात्वामचिंत्यानंतशक्तिंज्ञात्वाभजेत्तथाऽनुगृहाणेत्यर्थः ४५ उपस्थीयमानःस्तूयमानःस्वखुराक्रांतइतिजलेऽपिधारणशक्त्याधानंदर्शयति अविताररक्षकः ४६ ४७

संस्थापयैनांजगतांसतस्थुषांलोकायपत्नीमसिमातरंपिता विधेमचास्यैनमसासहत्वयायस्यांस्वतेजोऽग्निमिवारणावधाः ४२ कःश्रद्दधीतान्यतम-
स्तवप्रभोरसांगतायाभुवउद्विबर्हणम् नविस्मयोऽसौत्वयिविश्वविस्मयेयोमाययेदंससृजेऽतिविस्मयम् ४३ विधुन्वतावेदमयंनिजंवपुर्जनस्तपःस
त्यनिवासिनोवयम् सटाशिखोद्धूतशिवांबुबिंदुभिर्विमृज्यमानाभृशमीशपाविताः ४४ सवैबतभ्रष्टमतिस्तवैषतेयःकर्मणांपारमपारकर्मणः य-
द्योगमायागुणयोगमोहितंविश्वंसमस्तंभगवान्विधेहिशम् ४५ मैत्रेयउवाच इत्युपस्थीयमानस्तैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः सलिलेस्वखुरा
क्रांतउपाधत्तावितावनिम् ४६ सइत्थंभगवानुर्वींविष्वक्सेनःप्रजापतिः रसायालीलयोन्नीतामप्सुन्यस्ययथौहरिः ४७ यएवमेतांहरिमेधसोहरेः
कथांसुभद्रांकथनीयमायिनः शृण्वीतभक्त्याश्रवयेतवोशतींजनार्दनोऽस्याशुहृदिप्रसीदति ४८ तस्मिन्प्रसन्नेसकलाशिषांप्रभौकिंदुर्लभंताभि
रलंलवात्मभिः अनन्यदृष्ट्याभजतांगुहाशयःस्वयंविधत्तेस्वगतिंपरःपराम् ४९ कोनामलोकेपुरुषार्थसारवित्पुराकथानांभगवत्कथासुधाम् आ
पीयकर्णांजलिभिर्भवापहामहोविरज्येतविनानरेतरम् ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसूकररूपानुवर्णनेत्रयोदशोऽध्यायः १३
श्रीशुकउवाच निशम्यकौषारविणोपवर्णितांहरेःकथांकारणसूकरात्मनः पुनःसपप्रच्छतमुद्यतांजलिर्नचातितृप्तोविदुरोधृतव्रतः १
विदुरउवाच तेनैवतुमुनिश्रेष्ठहरिणायज्ञमूर्तिना आदिदैत्योहिरण्याक्षोहतइत्यनुशुश्रुम २

कथनीयानिमायीनिमायावंतिचरित्राणियस्यश्र
वयेतश्रावयेत् न्हस्वमार्षम् उशतींकमनीयाम् हृदिप्रसीदतिस्वमनसिसंतुष्यतीत्यर्थः ४८ यद्यपिस्वल्पभाःतथापिनप्रार्थनीयाइत्याह ताभिराशीभिरलंलवात्मभिःतु-
च्छाभिः नचनदाभजनस्यवैफल्यंशंकनीयमित्याह भगवद्भजनव्यतिरेकेणफलांतरदृष्टिंविनाभजतांस्वपदप्राप्तिंस्वयमेवविधत्ते गुहाशयत्वादहैतुकींभक्तिंजानन् ४९ अ
तःकोनामपुराकथानांपूर्ववृत्तानांमध्येकथंचिदापीयविरज्येतविरमेत् नरेतरंपशुंविना ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३
चतुर्दशेनिदानंतुतद्वधेवक्तुमुच्यते संध्यायांकश्यपाद्गर्भसंभवःकामतोदितेः १ १ तेनैवयेनभूमिरुद्धृताअनुशुश्रुमसत्संनिधानात् २ ५ ५ ५

मृधोयुद्धम् ३ साधुत्वेहेतुः यद्यस्मात्त्वंहरेरवतारकथांपृच्छसीतिमृत्योःपाशंविशातयतिमोचयतीतितथा ४ तदेवदर्शयति ययाकथयाउत्तानपदः पुत्रोध्रुवःमुनिनानार
रदेनअर्भकएवयदाध्रुवायसुनंदादिभिर्विमानमानीतंतदाऽस्यदेहत्यागोऽपेक्षितःस्यादितिमत्वामृत्यावासन्नेऽपिदेहंनतत्याज किंतुसोपानइवतस्यमूर्ध्निपदंदत्त्वाविमान
मारुह्यविष्णुपदमारूढःवक्ष्यतिहि परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंकृतस्वस्त्ययनोद्विजैः इयेषतदधिष्ठातुंबिभ्रद्रूपंहिरण्मयम् इति ५ तयोःसंग्रामेहेतुंवक्तुमितिहासंप्रस्तौति
अथेति अनुपृच्छतांदेवानांब्रह्मणावर्णितइतिहासोमयाश्रुतः ६ देवप्रश्नप्रस्तावायप्रथमंहिरण्याक्षहिरण्यकशिपूत्पत्तिप्रसंगमाह दितिरित्यादिनायावदध्यायपरिसमा
प्ति मरीचेःपुत्रंकश्यपंहृच्छयःकामःतेनार्दिताअतःसंध्यायामेवकामितवती ७ तदप्यग्निहोत्रशालायाम् तत्रापिसमाहितम् अग्निर्जिह्वायस्य यजुषांयज्ञानांपतिंपुरु
षंश्रीविष्णुम् ८ कृपणांबहुभाषिणीमितिवक्ष्यति तत्रएषमामितिद्वाभ्याम् कार्पण्यंभर्त्तरीतिचतुर्भिश्च बहुभाषणंवर्ण्यते दुनोतिपीडयति विक्रम्यशौर्यमाविष्कृ-

तस्यचोद्धरतःक्षौणींस्वदंष्ट्राग्रेणलीलया दैत्यराजस्यचब्रह्मन्कस्माद्धेतोरभून्मृधः ३ मैत्रेयउवाच साधुवीरत्वयापृष्टमवतारकथांहरेः
यत्त्वंपृच्छसिमर्त्यानांमृत्युपाशविशातनीम् ४ ययोत्तानपदःपुत्रोमुनिनागीतयाऽर्भकः मृत्योःकृत्वैवमूर्ध्न्यङ्घ्रिमारुरोहहरेःपदम् ५ अथात्रा
पीतिहासोऽयंश्रुतोमेवर्णितःपुरा ब्रह्मणादेवदेवेनदेवानामनुपृच्छताम् ६ दितिर्दाक्षायणीक्षत्तर्मारीचंकश्यपंपतिम् अपत्यकामाचकमेसंध्या
यांहृच्छयार्दिता ७ इष्ट्वाग्निजिह्वंपयसापुरुषंयजुषांपतिम् निम्लोचत्यर्कआसीनमग्न्यागारेसमाहितम् ८ दितिरुवाच
एषमांत्वत्कृतेविद्वन्कामआत्तशरासनः दुनोतिदीनांविक्रम्यरम्भामिवमतंगजः ९ तद्भवान्दह्यमानायांसपत्नीनांसमृद्धिभिः प्रजावतीनांभद्रं
मय्यायुंक्तामनुग्रहम् १० भर्त्तर्याप्तोरुमानानांलोकानाविशतेयशः पतिर्भवद्विधोयासांप्रजयाननुजायते ११ पुरापितानोभगवान्दक्षोदु
हितृवत्सलः कंवृणीतवरंवत्साइत्यपृच्छतनःपृथक् १२ सविदित्वात्मजानांनोभावंसंतानभावनः त्रयोदशाददात्तासांयास्तेशीलमनुव्रता.
१३ अथमेकुरुकल्याणकामंकंजविलोचन आर्त्तोपसर्पणंभूमन्नमोघंहिमहीयसि १४ इतितांवीरमारीचःकृपणांबहुभाषिणीम् प्रत्या
हानुनयन्वाचाप्रवृद्धानंगकश्मलाम् १५ एषतेहंविधास्यामिप्रियंभीरुयदिच्छसि तस्याःकामंनकःकुर्यात्सिद्धिस्त्रैवर्गिकीयतः १६ सर्वाश्रमा
नुपादायस्वाश्रमेणकलत्रवान् व्यसनार्णवमत्येतिजलयानैर्यथाऽर्णवम् १७

त्यरंभांकदलीम् ९ आयुंक्तांसर्वतोयुनक्तु सम्यक्करोतु १० भर्तरिआप्तबहुमानानांस्त्रीणांयशःलोकान्आविशतेव्याप्नोति प्रजयापुत्ररूपेण तज्जायाजायाभवति यदस्यांजाय
तेपुनरितिश्रुतेः ११ नोऽस्माकंपितानोऽस्मान्पृथक्अपृच्छत् अयंभावः त्रयोदशानामप्यस्माकंत्वयिभावसाम्येवैषम्याचरणंतवानुचितमिति १२ १३ मोघंनभवतिहिमही-
यसित्वादृशेमहत्तमे १४ प्रवृद्धानंगेनकश्मलंमोहोयस्यास्ताम् १५ संध्याकालवंचनायभार्याप्रशंसाएषइतिपंचभिः यतःयस्याःसकाशात् १६ सर्वाश्रमानुपादाये
तितानप्यन्नादिदानेनकृतकृतार्थयन्स्वयंतरतीत्यर्थः १७ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

आत्मनोदेहस्याहं कर्मस्कहृयोः सहाधिकारात् यच्छब्दानांतांत्वामितितृतीयश्लोकेनसंबंधः स्वधुरंदृष्ट्वाह ? कर्म भारं विज्वरः निश्चिंतः १८ हेलाभिर्लीलाभिः जयेमेतिसमार्यस्येंद्रियाणिप्रायेणेतरस्तोनसर्पतीतिभावः १९ तामनेकोपकारकर्त्रीं त्वांकात्स्न्येनअनुकर्तुं प्रत्युपकारैः त्वत्सदृशीभवितुनप्रभवः नसमर्थाः येचान्येगुणगृध्नवः गुणाग्रियास्तेऽपिनसमर्थाः संपूर्णेनाप्यायुषा वाशब्दात्जन्मांतरैरपिनप्रभवइत्युक्तम् २० यद्यपित्वदनुकरणमशक्यंप्रजात्यैपुत्रोत्पत्त्यै नातिवोचंतिननिंदंति प्रतिपालयप्रतीक्षस्व २१ स्वनिंदामगणयंतींभाषयन् श्रीरुद्रमनुवर्णयति एषेतिसप्तभिः घोराणामेषावेलास्त्वयंचघोरदर्शना २२ भूतपर्षद्भिः भूतगणैः २३ तर्हितत्संमुखत्वमात्रंवर्जनीयमितिचेत्तत्राह श्मशानेयश्चक्रानिलः वातमंडलीतस्मिन्याधूलिस्तयाधूम्रः विकीर्णोविक्षिप्तः विद्योतोद्युतिमान्जटाकलापोयस्य भस्मनाऽवगुंठःप्रावृतः अमलः रुक्मवद्देहोयस्य सदेवः त्रिभिः सोमार्काग्निनेत्रैः पश्यतीत्यस्योत्तरश्लोकत्रयेष्वनुषंगः एकस्यजामातरः परस्परंभ्रात-

याभाहुरात्मनोह्यर्धंश्रेयस्कामस्यमानिनि यस्यांस्वधुरमध्यस्यपुमांश्चरतिविज्वरः १८ यामाश्रित्येंद्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रमैः वयंजयेमहेलाभिर्दस्यून्दुर्गपतिर्यथा १९ नवयंप्रभवस्तांत्वामनुकर्तुंगृहेश्वरि अप्यायुषावाकात्स्न्येनयेचान्येगुणगृध्नवः २० अथापिकाममेतंतेप्रजात्यैकरवाण्यलम् यथामांनातिवोचंतिमुहूर्तंप्रतिपालय २१ एषाघोरतमावेलाघोराणांघोरदर्शना चरंतियस्यांभूतानिभूतेशानुचराणिह २२ एतस्यांसाध्विसंध्यायांभगवान्भूतभावनः परीतोभूतपर्षद्भिर्वृषेणाटतिभूतराट् २३ श्मशानचक्रानिलधूलिधूम्रविकीर्णविद्योतजटाकलापः भस्मावगुंठामलरुक्मदेहोदेवस्त्रिभिःपश्यतिदेवरस्ते २४ नयस्यलोकेस्वजनःपरोवानात्याहतोनोतकश्चिद्विगर्ह्यः वयंव्रतैर्यच्चरणापविद्धामाशास्महेऽजांवतभुक्तभोगाम् २५ यस्यानवद्याचरितमनीषिणोगृणंत्यविद्यापटलंबिभित्सवः निरस्तसाम्यातिशयोऽपियत्स्वयंपिशाचचर्यामचरद्गतिःसताम् २६ हसंतियस्याचरितंहिदुर्भगाःस्वात्मन्रतस्याविदुषःसमीहितम् यैर्वस्त्रमाल्याभरणानुलेपनैःश्वभोजनंस्वात्मतयोपलालितम् २७ ब्रह्मादयोयत्कृतसेतुपालायत्कारणंविश्वमिदंचमाया आज्ञाकरीतस्यपिशाचचर्याअहोविभूम्नश्चरितंविडंबनम् २८ मैत्रेयउवाच सैवंसविदितेभर्त्रामन्मथोन्माथितेंद्रिया जग्राहवासोब्रह्मर्षेर्वृषलीवगतत्रपा २९

रोव्यवह्रियंते अतोममभ्राताअसौतवदेवरइतिलज्जार्थमुक्तम् २४ ननुतथाऽपिमहत्वेनादरणीयस्यस्वजनस्यचतवससर्वंक्षमेतैवतत्राह यस्यस्वजनादिर्नास्ति समत्वादीश्वरस्य ऐश्वर्यमेवाह येनचरणेनापविद्धांनिर्माल्यवत् दूरतस्त्यक्ताम् तेनभुक्तभोगामजांमायांतन्मयींविभूतिंमहाप्रसादइत्याशास्महे व्रतैस्तमाराध्य २५ अनिषिद्धसुखत्यागादसौपिशाचइत्युपहासोनकार्यइत्याहद्वाभ्याम् यस्यअनवद्यांविषयासक्तिशून्यमाचरितंबिभित्सवः भेत्तुमिच्छवः २६ समीहितमभिप्रेतंलोकशिक्षारूपम् अविदुषःअविद्वांसः यद्वा नविद्वान्यस्मादितितस्यसर्वज्ञस्येत्यर्थः दुर्भगानेवाह यैरितिश्वभोजनंशुनांभोज्यंशरीरंस्वात्मतयाऽयमेवात्मेतिबुद्ध्या २७ अहोअतर्क्यंतस्याचरणमित्याह ब्रह्मादयोयेनकृतान्सेतून्स्वस्वाधिकारान्पालयंति यत्कारणंयस्य येनकृतमिदंविश्वम् मायाचयस्याज्ञाकरी विभूम्नःपरमेश्वरस्यविडंबनमतर्क्यमित्यर्थः २८ भर्त्रानिरूपकेणएवंसंविदितेज्ञापितेऽपिसतिवृषलीववेश्येव २९ ७ ७ ७

विकर्मणिनिषिद्धे दिष्ट्यादैवरूपायेश्वराय उपविवेशेतिमैथुनंलक्ष्यते ३० उपस्पृश्यस्नात्वागमर्षशब्दवाच्यंविरजंज्योतिर्ध्यायन्सनातनंब्रह्मगायत्रींप्रणवंवाजजाप ३१ कु
संविघ्नेनकर्मदोषेण ३२ मावधीत्माहंलिप्सुर्यः वधशंकाबीजमाहरुद्रइति अंहसमंहः अपराधमकरवंकृतवत्यस्मि ३३ रुत्दुःखंततद्रावयतीतिरुद्रस्तस्मै उग्रायानतिलं
घ्यायमीढुषेसकामेषुफलसेचनकर्त्रेनिष्कामेषुशिवाय वस्तुतोन्यस्तदंडाय दुष्टेषुधृतदंडाय संहारेमन्यवे ३४ भामोभगिनीभर्त्ताउरुरनुग्रहोयस्य व्याधस्यनिर्दयस्यापि
सतीपतिरित्यनेनस्त्रीणांस्वभावंस्वयमपिवेत्तीतिसूचयति ३५ स्वसर्गस्यस्वसंतानस्यआशिषंशुभं लोक्यांलोकद्वयार्हांसंध्यायांयोनियमःसनिवृत्तोयस्य ३६ तेआत्म
नश्चित्तस्यअमायत्वादशुचित्वात्मौहूर्तिकालंसंध्यारूपात्उतअपिममनिदेशस्याज्ञायाअतिचारेणातिक्रमेणदेवानांरुद्रानुचराणाम् ३७ एतैश्चतुर्भिर्हेतुभिःजाठराधमौ

सविद्लाऽथभार्यायास्तंनिर्बंधंविकर्मणि नत्वादिष्टायरहसितयाथोपविवेशह ३० अथोपस्पृश्यसलिलंप्राणानायम्यवाग्यतः ध्यायन्जजाप-
विरजंब्रह्मज्योतिःसनातनम् ३१ दितिस्तुव्रीडितातेनकर्मावद्येनभारत उपसंगम्यविप्रर्षिमधोमुख्यभ्यभाषत ३२ दितिरुवाच न
मेगर्भमिमंब्रह्मन्भूतानामृषभोऽवधीत् रुद्रःपतिर्हिभूतानांयस्याकरवमंहसम् ३३ नमोरुद्रायमहतेदेवायोग्रायमीढुषे शिवायन्यस्तदंडायधृ
तदंडायमन्यवे ३४ सनःप्रसीदतांभामोभगवानुर्वनुग्रहः व्याधस्याप्यनुकंप्यानांस्त्रीणांदेवःसतीपतिः ३५ मैत्रेयउवाच स्वसर्गस्या
शिषंलोक्यामाशासानांप्रवेपतीम् निवृत्तसंध्यानियमोभार्यामाहप्रजापतिः ३६ कश्यपउवाच अप्रायत्यादात्मनस्तेदोषान्मौहूर्त्ति
कादुत मन्निदेशातिचारेणदेवानांचातिहेलनात् ३७ भविष्यतस्तवाभद्रावभद्रौजाठराधमौ लोकान्सपालांस्त्रींश्चंडिमुहुराक्रंदयिष्यतः ३८
प्राणिनांहन्यमानानांदीनानामकृतागसाम् स्त्रीणांनिगृह्यमाणानांकोपितेषुमहात्मसु ३९ तदाविश्वेश्वरःक्रुद्धोभगवान्लोकभावनः हनिष्यत्य
वतीर्यासौयथाऽद्रीञ्छतपर्वधृक् ४० दितिरुवाच वधंभगवतासाक्षात्सुनाभोदारबाहुना आशासेपुत्रयोर्मह्यंमाक्रुद्धाद्ब्राह्मणाद्वि-
भो ४१ नब्रह्मदंडदग्धस्यनभूतभयदस्यच नारकाश्चानुगृह्णंतियांयांयोनिमसौगतः ४२ कश्यपउवाच कृतशोकानुतापेनस-
द्यःप्रत्यवमर्शनात् भगवत्युरुमानाच्चभवेमय्यपिचादरात् ४३ पुत्रस्यैवतुपुत्राणांभवितैकःसतांमतः गास्यंतियद्यशःशुद्धंभगवद्यशसासम
म् ४४ योगैर्हेमेवदुर्वर्णंभावयिष्यंतिसाधवः निर्वैरादिभिरात्मानंयच्छीलमनुवर्तितुम् ४५

पुत्रापसदौहेचंडिकोपने ३८ हन्यमानानांसताम् ३९
शतपर्वधृक् वज्रधरइंद्रः ४० सुनाभेनोदारोबाहुर्यस्य मह्यंममकोपितेषित्युक्तत्वात् शंकितचित्तासतीप्रार्थयते ब्राह्मणान्माभूदिति ४१ नारकाअपितत्यांयांयां
योनिमसौगतोभवतितत्रस्थाश्चनानुगृह्णंति कृपांनकुर्वंति ४२ कृतोयोऽपराधस्तेनशोकस्ततोऽनुतापस्तेनप्रत्यवमर्शनात् युक्तायुक्तविचारात् भगवतिहरौभवे
श्रीरुद्रेएतैःपंचभिःकारणैः ४३ पुत्रस्यहिरण्यकशिपोःपुत्राणांमध्येएकःसतांमतोभविष्यति तमेववर्णयति गास्यंतीतिसार्धैःपंचभिः समंसहसदृशंवा
४४ हेमवर्णंहेमयथायोगैर्दाहादिभिरुपायैःशोध्यते तथायस्यशीलस्वभावमनुवर्त्तितुमनुगंतुंप्राप्तुंनिर्वैरादिभिर्योगैरात्मानंभावयिष्यंति ४५ ७ ७

विश्वप्रसादेहेतुः यदात्मकंसत्त्वदृक् आत्मसाक्षी यस्यानन्ययाभगवानेवसत्यइत्येवंभूतयादृशातोष्यते तोषंप्राप्स्यते ४६ तत्रहेतुःसवाइति महात्माअपरिच्छिन्नदृष्टिः महानुभावः महतामपिमध्येमहिष्ठः अतिशयेनमहान् प्रवृद्धयाभक्त्याऽनुभाविते शोधितेचित्तेवैकुंठंहरिंनिवेश्यदेहाद्यभिमानंत्यक्ष्यति ४७ महाभागवतत्वमाह अलंपटइति शीलधरः सत्स्वभावः गुणानांधैर्यादीनामाकरः जन्मभूमिः परेषांसमृद्ध्याहृष्टः परेषुदुःखितेषुसत्सु नभूतोजातःशत्रुर्यस्य निदाघेप्रवृत्तंतापंचंद्रोयथाहरति एवंजगतःशोकहर्त्ताभविष्यति ४८ अपरिच्छिन्नदृष्टित्वमाह अंतरिति स्वपुरुषाणामिच्छयापुनःपुनर्गृहीतानिरूपाणियेन श्रीरेवललनासुंदरीतस्याः ललामंमंडनंद्रक्ष्यति ४९ महामनाःसोत्साहचित्ताहरिणासहयुद्धेनमरणेपुत्रयोःकीर्त्तिःसद्गतिश्चभवेदिति ५० इतितृतीयस्कंधेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ हतप्रभैःसुरैःपृष्टःप्राहपंचदशेविधिः तद्बीजंविप्रशापादिवैकुंठेविष्णुभृत्ययोः १ तदेवंदेवानांब्रह्मणश्चसंवादप्रस्तावमुक्त्वेदानींतंसंवादंवक्तुमा

यत्प्रसादादिदंविश्वंप्रसीदतियदात्मकम् सस्वदृक्भगवान्यस्यतोष्यतेऽनन्ययादृशा ४६ सवैमहाभागवतोमहात्मामहाऽनुभावोमहतांमहिष्ठः प्रवृद्धभक्त्याह्यनुभाविताशयेनिवेश्यवैकुंठमिमंविहास्यति ४७ अलंपटःशीलधरोगुणाकरोहृष्टःपरर्द्ध्याव्यथितोदुःखितेषु अभूतशत्रुर्जगतःशोकहर्त्तानैदाधिकंतापमिवोडुराजः ४८ अंतर्बहिश्चामलमब्जनेत्रंस्वपूरुषेच्छाऽनुगृहीतरूपम् पौत्रस्तवश्रीललनाललामंद्रष्टास्फुरत्कुंडलमंडिताननम् ४९ मैत्रेयउवाच श्रुत्वाभागवतंपौत्रममोदतदितिर्भृशम् पुत्रयोश्चवधंकृष्णाद्विदित्वासीन्महामनाः ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेदितिकश्यपसंवादेचतुर्दशोऽध्यायः १४ मैत्रेयउवाच प्राजापत्यंतुतत्तेजःपरतेजोहनंदितिः दधारवर्षाणिशतंशंकमानासुरार्दनात् १ लोकेतेनहतालोकेलोकपालाहतौजसः न्यवेदयन्विश्वसृजेध्वांतव्यतिकरंदिशाम् २ देवाऊचुः तमएतद्विभोवेत्थसंविग्नायद्वयंभृशम् नह्यव्यक्तंभगवतःकालेनास्पृष्टवर्त्मनः ३ देवदेवजगद्धातर्लोकनाथशिखामणे परेषामपरेषांत्वंभूतानामसिभाववित् ४ नमोविज्ञानवीर्यायमाययेदमुपेयुषे गृहीतगुणभेदायनमस्तेऽव्यक्तयोनये ५ येत्वाऽनन्येनभावेनभावयंत्यात्मभावनम् आत्मनिप्रोतभुवनंपरंसदसदात्मकम् ६

ह प्राजापत्यंकाश्यपंतेजोवीर्यंपरेषांतेजोहंतीतितथा आर्षःस्वपुत्राभ्यांकरिष्यतेयत्सुराणामर्दनंपीडनंतस्मात्शंकमाना १ तेनगर्भतेजसाहतालोकेनिरस्तसूर्यादिप्रकाशेहतौजसःहतप्रभावाः ध्वांतेनव्यतिकरंसंकरम् २ वेत्थजानासिकिंविचारयसि यद्यतोवयंसंविग्नाभीताः अव्यक्तमज्ञातम् नस्पृष्टंवर्त्मज्ञानप्रचारोयस्य ३ ब्रह्माणंपरमेश्वरत्वेनस्तुवंतःप्रार्थयंते देवदेवेतिसप्तभिः लोकनाथानांशिखामणे भाववित् अभिप्रायज्ञोऽसि केनाभिप्रायेणदितेर्गर्भोविवर्धतइतिजानासीत्यर्थः ४ विज्ञानंवीर्यंबलंयस्य इदंब्रह्मदेहमुपेयुषेप्राप्तवते गृहीतोगुणभेदःरजोगुणोयेन व्यक्तस्यप्रपंचस्ययोनयेकारणायनव्यक्ताकेनापिप्रमाणेनविज्ञातायोनिर्यस्येतिवा ५ सकामतयाप्रतिक्षणंदुःखमनुभवंतोनिष्कामभक्तान्स्तुवंतआहुर्द्वाभ्याम् येत्वात्वामनन्येननिष्कामेणभावेनभक्त्याध्यायंति आत्मनोजीवान्भावयतीतितथा स्वस्मिन्प्रोतानिग्रथितानिभुवनानियेन चेतनाचेतनप्रपंचकारणमित्यर्थः तत्रहेतुः सदसदात्मकंकार्यकारणरूपंवस्तुतस्ताभ्यांपरम् ६ ७ ७ ७

जितःश्वास इंद्रियाणि आत्मा मनश्चयैः अतःसुपक्वयोगाः अतएवप्राप्तोयुष्मत्प्रसादोयैस्तेषाम् ७ अन्येतुनित्यंकर्मक्लेशिनइत्याहुः यस्येति तंत्यादामन्या आयत्ता अधीनाः मुख्यायनि यंत्रे प्राणरूपायेतिवा तथाचश्रुतिः तस्यवाकृतंतिर्नामानिदामानिइत्यादिः ८ तमसा अहोरात्रविभागाभावेन लुप्तानिकर्माणियेषाम् आपन्नान् आपद्गतानस्मान् ९ आपत् कारणमाहुः एषगर्भःतस्यविशेषणम् अर्पितंनिक्षिप्तं काश्यपमोजोवीर्यंदिशस्तिमिरयन् तमोव्याप्ताःकुर्वन् १० दितेःकुक्षेस्थितंज्ञात्वाप्रहस्य देवानांयेशब्दाविज्ञप्तिवाक्यानि- तेषांगोचरोविषयभूतःप्रत्यभाषत ११ युष्मत्सकाशात्पूर्वंजाताः १२ वैकुंठाख्यंलोकंययुः १३ तंवर्णयति वसंतीत्यादिद्वादशभिः वैकुंठस्यहरेरिवमूर्तिर्येषांते निमित्तंफलं नमिमित्तंप्रवर्त्तकंयस्मिन् निष्कामेणधर्मेणेत्यर्थः आराधयन् आराधितवंतः १४ यत्रेतिशब्दगोचरोवेदांतैकवेद्यः विरजंसत्वंमूर्त्तिविष्टभ्यधृत्वावृषोधर्ममूर्त्तिःस्वानांस्मा न् १५ तत्रत्यंवनंविशिनष्टि यत्रेतिचतुर्भिः सर्वेष्वपृतुषुश्रीःपुष्पादिसंपद्येषांतैः १६ चरितानिचरित्राणिभर्त्तुःप्रभोः अनुविकसंत्यःमधुमकरंदः तद्युक्तामाध-

तेषांसुपक्वयोगानांजितश्वासेंद्रियात्मनाम् लब्धयुष्मत्प्रसादानांनकुतश्चित्पराभवः ७ यस्यवाचाप्रजाःसर्वागावस्तंत्येवयंत्रिताः हरंतिबलिमायत्ता स्तस्मैमुख्यायतेनमः ८ सत्वंविधत्स्वशंभूमन्तमसालुप्तकर्मणाम् अदभ्रदययादृष्ट्याआपन्नानार्हसीक्षितुम् ९ एषदेवदितेर्गर्भओजःकाश्यपम र्पितम् दिशस्तिमिरयन्सर्वावर्धतेऽग्निरिवैधसि १० मैत्रेयउवाच सप्रहस्यमहाबाहोभगवान् शब्दगोचरः प्रत्याचष्टात्मभूर्देवान्प्रीणन् रुचिरयागिरा ११ ब्रह्मोवाच मानसामेसुतायुष्मत्पूर्वजाःसनकादयः चेरुर्विहायसालोकाल्लोकेषुविगतस्पृहाः १२ तएकदाभगवतो- वैकुंठस्यामलात्मनः ययुर्वैकुंठनिलयंसर्वलोकनमस्कृतम् १३ वसंतियत्रपुरुषाःसर्वेवैकुंठमूर्तयः येनिमित्तनिमित्तेनधर्मेणाराधयन् हरिम् १४ यत्रचाद्यःपुमानास्तेभगवान् शब्दगोचरः सत्वंविष्टभ्यविरजंस्वानांनोमृडयन्वृषः १५ यत्रनैःश्रेयसंनामवनंकामदुघैर्द्रुमैः सर्वर्त्तुश्रीभिर्विभ्राजत्कै वल्यमिवमूर्त्तिमत् १६ वैमानिकाःसललनाश्चरितानियत्रगायंतिलोकशमलक्षपणानिभर्त्तुः अंतर्जलेऽनुविकसन्मधुमाधवीनांगंधेनखंडितधियोऽ प्यनिलंक्षिपंतः १७ पारावतान्यभृतसारसचक्रवाकदात्यूहहंसशुकतित्तिरिबर्हिणांयः कोलाहलोविरमतेचिरमात्रमुच्चैर्भृंगाधिपेहरिकथामिवगायमा ने १८ मंदारकुंदकुरबोत्पलचंपकार्णपुन्नागनागबकुलांबुजपारिजाताः गंधेऽर्चितेतुलसिकाभरणेनतस्यायस्मिंस्तपःसुमनसोबहुमानयंति १९

व्योवासंत्योलताः यद्वा अनुविकसन्मधवःप्रसरन्मकरंदाः माधव्यःमधुकालीनाःसुमनसः तासांगंधेनखंडिताविघ्निताधीर्येषांतेऽपितद्गंधप्रापकमनिलंक्षिपंतः ति रस्कुर्वंतोगायंति अनेनभगवत्पार्षदानांनिरतिशयविषयसुखेपिभगवद्गुणजनानंदासक्तिर्दर्शिता १७ अन्यभृताःकोकिलाःदात्यूहश्चातकः अचिरमात्रंक्षणमा त्रंविरमति अनेनतत्रत्यपक्षिणामपिहरिकथाश्रवणादिपरमानंदोदर्शितः १८ मंदारपारिजातौसुरतरुविशेषौ कुरबस्तिलकवृक्षः उत्पलंरात्रिविकाशिअंबुजं दिनविकाशिपुंनागोनागकेसरः एताःसुमनसःपुष्पजातयःसुगंधाअपितुलसिकाभरणेनश्रीहरिणातुलस्यागंधेऽर्चितेसतियस्मिन्वनेतस्यास्तपोबहुमानयंति अनेनतत्रत्यागुणग्राहिणएवनमत्सरिणइत्युक्तम् एवंभूतंवनंयत्रतद्वैकुंठंययुरितिपूर्वेणान्वयः १९ छ छ छ छ

पुनर्वैकुंठमेवविशिनष्टि तत्संकुलंव्याप्तंभवतिकेहरिपदयोरानतिःप्रणामः तावन्मात्रेणदृष्टैर्भक्तानांविमानैः नकर्मादिप्राप्यैर्वैडूर्यमारकतैर्हैमनमयैश्चविमानैः बृहंतिकरितटानि यासांस्मितशोभानिमुखानियासांताअपिकृष्णेआत्मायेषांरजःकामसुखमयाद्यैःपरिहासादिभिः नआदधुः नजनयामासुः २० श्रीर्लक्ष्मीःरूपिणीमनोहरमूर्त्तिधारिणीस तीश्रीहरेःसद्मनिसंमार्जनंकुर्वतीवयस्मिन्लोकेसंलक्ष्यते चरणारविंदंक्वणयतीनूपुरेणशब्दयंती विमुक्तोदोषश्चांचल्यंयया यद्वा मुक्तेनदोषाप्रसारितेनबाहुना की दृशेसद्मनि स्फटिकमयानिकुडयानियस्मिन्मध्येमध्येचशोभार्थंउपेतंसंयुक्तंहेमयस्मिन् यस्याअनुग्रहणेश्रीरनुग्रहंकरोतु तदर्थमन्येषांब्रह्मादीनांयत्नःसा अयंभावः यद्यपितत्ररजोनास्त्येवतथाऽपिस्वर्णपट्टिकाऽवच्छिन्नभित्तिभागेषुबहुधाप्रतिबिंबितासतीलीलाऽबुजंभ्रामयंती विनयभक्तिभ्यांतथालक्ष्यतइति २१ अंगहेदेवाः यद्यस्मिँल्लोकेश्रीरेवममतअमंस्तमेने किंकुर्वतीविद्रुममयानितटानियासाम् अमलाअमृततुल्याआपोयासांतास्ववापीषुनिजवनेलक्ष्मीवनेपरिचारिकाभिरन्वितातु लसीभिःश्रीविष्णुंपूजयंतीतदाउदकेप्रतिबिंबितंशोभनालकयुक्तमुत्कृष्टनासिकायुक्तंचस्ववक्त्रंवीक्ष्यभगवताउच्छेषितंचुंबितमित्यमन्यत अनेनलक्ष्म्याअपिसौभा ग्यसुखंभगवदनुग्रहेणैवेतिद्योतितम् २२ पुनःकथंभूतंतत् यद्वैकुंठंनव्रजंति केयेकुकथाःशृण्वंति कास्ताःअघंभिनत्तीत्यघभित् तस्यहरेःरचनासृष्ट्यादिलीलात-

तत्संकुलंहरिपदानतिमात्रदृष्टैर्वैडूर्यमारकतहेममयैर्विमानैः येषांबृहत्कटितटाःस्मितशोभिमुख्यःकृष्णात्मनांनरजआदधुरुत्स्मयाद्यैः २० श्री रूपिणीक्वणयतीचरणारविंदंलीलाऽबुजेनहरिसद्मनिमुक्तदोषा संलक्ष्यतेस्फटिककुड्यउपेतहेम्निसंमार्जतीवयदनुग्रहणेऽन्ययत्नः २१ वापीषु विद्रुमतटास्वमलामृताप्सुप्रेष्यान्वितानिजवनेतुलसीभिरीशम् अभ्यर्चतीस्वलकमुन्नसमीक्ष्यवक्त्रमुच्छेषितंभगवतेत्यमतांगयच्छ्रीः २२ यन्नव्र जंत्यघभिदोरचनानुवादाच्छृण्वंतियेऽन्यविषयाःकुकथामतिघ्नीः यास्तुश्रुताहतभगैर्नृभिरात्तसारास्तांस्तान्क्षिपंत्यशरणेषुतमस्सुहंत २३ येऽभ्य र्थितामपिचनोनृगतिंप्रपन्नाज्ञानंचतत्त्वविषयंसहधर्मयत्र नाराधनंभगवतोवितरंत्यमुष्यसंमोहितावितत्तयाबतमाययाते २४ यच्चव्रजंत्यनि मिषामृषभानुवृत्त्यादूरेयमाह्युपरिनःस्पृहणीयशीलाः भर्तुर्मिथःसुयशसःकथनानुरागवैक्लव्यबाष्पकलयापुलकीकृतांगाः २५

स्याअनुवादादन्यविषयाःअर्थकामादिवार्ताःमतिभ्रंशिकाः तेषामव्रजनेहेतुः यास्तुहतभाग्यैर्नरैःश्रुताःसत्यः तांस्तान्श्रोतॄन्अशरणेषुनिराश्रयेषुतमस्सुनरकेषुक्षि पंति हंतखेदे कथंभूताःआत्तःसारःश्रोतॄणांपुण्यंयाभिस्ताः २३ प्रसंगात्तान्शोचंति नोऽस्माभिर्ब्रह्मादिभिरभ्यर्थितांनृगतिंमनुष्यजातिंप्रपन्नाःप्राप्ताःसंतोऽपिहरेराराध नंनकुर्वंति कीदृशींनृगतिं यत्रयस्यांधर्मसहितंतत्त्वज्ञानंभवति तदुभयसाधकत्वात्तस्याः तेऽमुष्यभगवतोविस्तृतयामाययानत्तुसंमोहिताः बतेतिखेदे यदित्येवंसं बंधः केवलंतएवनव्रजंति किंतुयेभगवदाराधनंनकुर्वंतितेऽपि तेषांमायामोहितत्वादिति २४ पुनःकथंभूतम् यच्चनःउपरिस्थितंव्रजंतिके अनिमिषादेवानामृषभः श्रेष्ठोहरिस्तस्यानुवृत्त्यादूरेयमोयेषां यद्वा दूरीकृतयमनियमाः पाठांतरे दूरीकृताहंकाराइत्यर्थः स्पृहणीयंकरुणादिशीलंयेषाम् किंच भर्तुर्हरेःयत्सुयशःतस्यमिथः कथनेयोऽनुरागस्तेनवैक्लव्यंवैवश्यंतेनबाष्पकलातयासहपुलकीकृतमंगंयेषाम् यद्वा नःउपरीतिव्रजंतांविशेषणम् निरहंकारत्वादस्मत्तोऽपियेऽधिकास्तेयत्रव्रजंतीत्यर्थः

२५ ६७

तत्तदाअपूर्वविकुंठम् अथोअनंतरमुपेत्यमुनयःपरामुत्कृष्टांमुदमापुः अपूर्वत्वेहेतवःविश्वगुरुणाहरिणाअधिकृतमधिष्ठितंभुवनानामेकमेववंद्यंदिव्यमलौकिकम् विचित्रा
णिविबुधाग्र्याणांविमानानितेषांशोचिर्दीप्तिर्यस्मिन् योगमायाबलेनेति अष्टांगयोगप्रभावेणोपेत्यपरमेश्वरेतुयोगमायेतिचिच्छक्तिविलासइतिद्रष्टव्यम् २६ तस्मिन्वैकुं
ठेषट्कक्षाःप्राकारद्वाराणि असज्जमानाःभगवद्दर्शनोत्कंठयातत्तदद्भुतदर्शनेआसक्तिमकुर्वाणाःद्वारपालौदेवावपश्यन् समानंवयोययोः गृहीतेगदेयाभ्यांपरार्ध्यैःकेयूरादि
भिःविटंकःसुंदरोवेषोययोः २७ तावेववर्णयति मत्ताद्विरेफायस्यांतयावनमालयानिवीतौकंठलंबिन्याअलंकृतौ असितानीलाःचतुष्टयेचतुःसंख्याकाःबाहवस्तेषांम-
ध्येविन्यस्तयावक्रंचमनाक्प्रसंकिंचित्क्षुब्धंदधानौ स्फुटौउत्फुल्लौनिर्गमौश्वासमार्गौनासापुटेताभ्याम् २८ एतयोर्मिषतोःपश्यतोःतावनादृत्यापृष्ट्वैवयाःपूर्वाःषड्द्वा
रःपुरटालंकृतवज्रमय्यःकपाटिकायास्ताः यथाविविशुःतथासप्तमायामपिद्वारितेविविशुःअप्रश्नेहेतुः सर्वत्रयअविहताःअनिवारिताःसंचरंति निःशंकत्वेहेतुः अवि
षमयाचस्वदृष्ट्येति २९ वातरशनान्नग्नान् वृद्धानपिपंचवर्षबालकवत्प्रतीयमानान् चक्रारादाज्ञयाचअस्खलयतांनिवारितवंतौ नतत्स्खलनमर्हतीतितथा

तद्विश्वगुर्वधिकृतंभुवनैकवंद्यंदिव्यंविचित्रविबुधाग्र्यविमानशोचिः आपुःपरांमुदमपूर्वमुपेत्ययोगमायाबलेनमुनयस्तदथोविकुंठम् २६ तस्मिन्न-
तीत्यमुनयःषडसज्जमानाःकक्षाःसमानवयसावथसप्तमायाम् देवावचक्षतगृहीतगदौपरार्ध्यकेयूरकुंडलकिरीटविटंकवेषौ २७ मत्तद्विरेफवनमालि
कयानिवीतौविन्यस्तयाऽसितचतुष्टयबाहुमध्ये वक्रंचभ्रुवाकुटिलयास्फुटनिर्गमाभ्यांरक्तेक्षणेनचमनाग्रभसंदधानौ २८ द्वार्येतयोर्निविविशुर्मिषतो
रपृष्ट्वापूर्वायथापुरटवज्रकपाटिकायाः सर्वत्रतेऽविषमयामुनयःस्वदृष्ट्याविश्वंचरंत्यविहताविगताभिशंकाः २९ तान्वीक्ष्यवातरशनांश्चतुरःकुमारान्वृ
द्धान्दशार्धवयसोविदितात्मतत्त्वान् वेत्रेणचास्खलयतामतदर्हणांस्तौतेजोविहस्यभगवत्प्रतिकूलशीलौ ३० ताभ्यांमिषत्स्वनिमिषेषुनिषिध्यमानाःस्व
र्हत्तमाह्यपिहरेःप्रतिहारपाभ्याम् ऊचुःसुहृत्तमदिदृक्षितभंगईषत्कामानुजेनसहसातउपप्लुताक्षाः ३१ मुनयऊचुः कोवामिहैत्य
भगवत्परिचर्ययोच्चैस्तद्धर्मिणांनिवसतांविषमःस्वभावः तस्मिन्प्रशांतपुरुषेगतविग्रहेवांकोवात्मवत्कुहकयोःपरिशंकनीयः ३२

तान् अहोअत्रापिधार्ष्ट्यमित्येवंतेषांतेजोविहस्य भगवतोब्रह्मण्यदेवस्यप्रतिकूलंशीलंययोः ३० हरेःद्वारपालपतिभ्यांदेवेषुपश्यत्सुवार्यमाणास्तेमुनयः कोवामि
त्यादिश्लोकत्रयीमूचुः सुहृत्तमःश्रीहरिःतस्यदिदृक्षितंदर्शनेच्छातस्यभंगेसतिकामस्यानुजःक्रोधःतेनसहसाअकस्मादेवउपप्लुतानि क्षुभितान्यक्षीणियेषांते सुष्ठु
पूज्यतमाअपातिनिषेधानर्हत्वेक्रोधानर्हत्वेवाहेतुः ३१ उच्चैर्महत्याभगवत्परिचर्ययाएत्यप्राप्यइहवैकुंठेनिव सतांतद्धर्मिणांभगवद्धर्मिणांसमदर्शिनांमध्ये-
वांयुवयोरेवकोयंविषमःस्वभावः केश्चित्सेवेष्टव्यंकैश्चिन्नेत्येवंभूतः ननुस्वामिनोरक्षार्थंद्वारपालयोरेषः स्वभावोगुणएवेतिचेदतआहुः तस्मिन्निति कुहक-
योःकपटयोःआत्मवत्स्वदृष्टांतेनयथाआवांकपटौतथाऽन्योऽपिकश्चित्कपटःप्रवेक्ष्यतीतिअयंभावः नत्वत्रभगवद्भक्तंविमाकश्चिदागच्छति नचेश्वरेप्रशांत
त्वादविद्यमानविरोधेभयशंकाअतोयुवांकेवलंधूर्तावेवेति ३२

भयशंकाबीजंचभेदः सचकस्याप्यस्मिन्नास्तीत्याहुः नह्यीति समस्तंविश्वंकुक्षौयस्य यत्रयदाइह भगवतिधीराविद्वांसः आत्मनोंऽतरंभेदंनपश्यंति किंत्वस्मिन्परमात्मनिआत्मान मंतर्भूतंपश्यंति महाकाशेघटाकाशमिवतदायथाऽन्यस्य राजादेः उदरभेदिउदरभेदयुक्तंभयंभवतितथाऽस्यश्रीहरेस्त्वादृग्भयंयतः येनकारणेनस्वरवेषधारिणोर्युवयोर्वि शेषेणोत्पादितंतत्किम् नकिंचिदित्यर्थः ३३ तत्तस्मादमुष्यवैकुंठनाथस्य भृत्याभ्यांयुवाभ्यांप्रकृष्टंभद्रमेवकर्तुं इहास्मिन्नपराधेयत्युक्तंतद्धीमहि चिंतयेम तदेवाहुः अंतरस्यभेदस्यभावः सत्त्वातद्दर्शनेनइतःवैकुंठलोकात्तद्व्रजतम् यत्रयेषुलोकेषुअस्यपापीयसोंऽतरदृष्टः इमेकामःक्रोधस्तथालोभइतिगीतोक्तास्त्रयोरिपवोभवंति इतोवैकुंठात् पापीयसोलोकानितिवा ३४ इतितेषामीरितंभाषणंघोरमवधार्यतंचब्रह्मदंडंब्रह्मशापमवधार्यतेचास्त्रसमूहैरप्यनिवार्यमवधार्यहरेरनुचरौअतिकातरे णअतिकातर्येणभयेनतत्पादग्रहणंकुर्वंतौसंतौदंडवदपतताम् कथंभूतस्यहरेः एवंभूतेभ्योमुनिभ्यः ताभ्यामपिउरुअधिकंबिभ्यतः भयंभावयतः ३५ अहोअप राद्धमस्माभिरित्यनुतप्यमानान्प्रत्यूचतुः अघोनिअघवति यउचितोदंडः सएवभगवद्भिरकारि नात्रभवतामपराधः कश्चित् अतोऽस्मिनोआवयोःभूयात् यअशेषम

नह्यंतरंभगवतीहसमस्तकुक्षावात्मानमात्मनिनभोनभसीवधीराः पश्यंतियत्रयुवयोःसुरलिंगिनोःकिंव्युत्पादितंह्युदरभेदिभयंयतोऽस्य ३३ तद्वामुष्यपरमस्यविकुंठभर्तुः कर्तुंप्रकृष्टमिहधीमहिमंदधीभ्याम् लोकानितोव्रजतमंतरभावदृष्ट्यापापीयसस्त्रयइमेरिपवोऽस्ययत्र ३४ तेषा मितीरितमुभाववधार्यघोरंतंब्रह्मदंडमनिवारणमस्त्रपूगैः सद्योहरेरनुचरावुरुबिभ्यतस्तत्पादग्रहावपततामतिकातरेण ३५ भूयादघोनिभग वद्भिरकारिदंडोयोनौहरेतसुरहेलनमप्यशेषम् मावोऽनुतापकलयाभगवत्स्मृतिघ्नोमोहोभवेदिहतुनौव्रजतोरधोऽधः ३६ एवंतदैवभगवानरविं दनाभःस्वानांविबुध्यसदतिक्रममार्यहृद्यः तस्मिन्ययौपरमहंसमहामुनीनामन्वेषणीयचरणौचलयन्सहश्रीः ३७ तंत्वागतंप्रतिहृतौपयि कंस्वपुंभिस्तेऽचक्षताक्षविषयंस्वसमाधिभाग्यम् हंसश्रियोर्व्यजनयोःशिववायुलोलत् शुभ्रातपत्रशशिकेसरशीकरांबुम् ३८

पिसुरहेलनम् ईश्वरा- ज्ञाऽतिक्रमरूपंपापंहरेत् किंतुयुष्माकंयः कृपानिमित्तोऽनुतापस्तस्यलेशेननौअधोऽधःमूढयोनीर्व्रजतोरपिभगवत्स्मृतिप्रतिघातकोमोहोनभवेत् किंतु मोहोऽपि स्मृतिमेवप्रवहतादितिप्रार्थना ३६ एवंस्वानांमहत्सुअतिक्रममपराधंतत्क्षणमेवविबुध्यतस्मिन् यत्रतेरुद्धास्तंदेशंययौ आर्याणांहृद्यः मनोज्ञः चरणौचलयन्नितिअ यंभावः मच्चरणदर्शनप्रतिघातजंक्रोधंतौदर्शयन्शमयिष्यामीतित्वराव्याजेनपद्भ्यामेवययौ श्रीसाहित्यंचनिष्कामानामपिविभूतिभिःपूरयित्वाक्षमापयितुम् ३७ तत्रतैर्दृष्टंदेवमनुवर्णयतिपंचभिः तंतुआगतंतेअचक्षत अपश्यन् आपंचमादिदमेवक्रियापदम् स्वपुंभिःशीघ्रंप्रतिहृतमानीतमौपयिकंगमनोचितंछत्रपादुकादियस्य कथंभूतम् स्वसमाधिनाभाग्यंभजनीयंफलंयद्ब्रह्मतदेवाक्षविषयंहंसवत्श्रीर्ययोस्तयोरुभयतश्चलतोर्व्यजनयोर्यःशिवोऽनुकूलोवायुःतेनलोलंतश्चलंतः शुभ्रात पत्रशशिकेसराः शुभ्रंयदातपत्रंतदेवशशिसादृश्याच्छशीतस्यकेसराः मुक्ताहारविलंबाः तेभ्योगलंतिशीकरांबूनियस्मिन्तम् शीकरोंबुकणः ३८ ७ ७

कृत्स्नस्यद्वारपालमुनिवृंदस्यप्रसादेसमुखम् स्पृहणीयानांगुणानांधामस्थानम् स्नेहावलोककल्यासप्रेमकटाक्षेण हृदिसंस्पृशंतंसुखयंतम् त्रैलोक्यविवक्षापक्षेस
त्सलोकपर्यंतःस्वर्गः तस्यचूडामणिवत् स्थितंस्वधिष्ण्यंवैकुंठंसुभगयंतंशोभयंतम् ३९ पृथुर्नितंबः आश्रयत्वेनविद्यतेयस्यतस्मिन् पीतांशुके अलिभिर्नादितयावन
मालयाचयुक्तम् सुभगयतमितिपूर्वेणैववासंबंधः वल्गुषुप्रकोष्ठेषुवलयानियस्यगरुडस्यस्कंधेविन्यस्त एकोहस्तोयेन इतरेणान्येनअ ब्जंलीलाकमलंधुनानंभ्रा
मयंतम् विन्यस्येतिपाठेचवल्गिवत्यादिहस्तस्यविशेषणम् ४० स्वकांत्याविद्युतःक्षिपतीयेमकराकारेकुंडलेतयोर्मंडनस्याहेर्गंडस्थलेयस्मिन् तच्चतदुन्नसंचमुखं
यस्यमणियुक्तंकिरीटंयस्यदोर्दंडानांखंडंसमूहः तस्यविवरेमध्येस्थितेनहरतामनोहरेणविहरतेतिवा परार्ध्यउत्कृष्टः तेनहारेणकंधरायांस्थितेन ४१ किंबहु
नाइंदिरायाःउत्स्मितंअहमेवसर्वसौंदर्यनिधिरित्यहंकरणमत्रभगवत्सौंदर्येउपसृष्टमसंगतमितिस्वानांभक्तानांधियारचितंमूर्त्यैःस्वमनस्येवंवितर्कितमित्यर्थःकुतः

कृत्स्नप्रसादसुमुखंस्पृहणीयधामस्नेहावलोककलयाहृदिसंस्पृशंतम् श्यामेपृथावुरसिशोभितयाश्रियास्वश्चूडामणिंसुभगयंतमिवात्मधिष्ण्य
म् ३९ पीतांशुकेपृथुनितंबिनिविस्फुरंत्याकांच्याऽलिभिर्विरुतयावनमालयाच वल्गुप्रकोष्ठवलयंविनतासुतांसेविन्यस्तहस्तमितरेणधुनानमब्ज
म् ४० विद्युत्क्षिपन्मकरकुंडलमंडनार्हगंडस्थलोन्नसमुखंमणिमत्किरीटम् दोर्दंडखंडविवरेहरतापरार्ध्यहारेणकंधरगतेनचकौस्तुभेन ४१ अ
त्रोपसृष्टमितिचोत्स्मितमिंदिरायाःस्वानांधियाविरचितंबहुसौष्ठवाढ्यम् मह्यंभवस्यभवतांचभजंतमंगंनेमुर्निरीक्ष्यनवितृप्तदृशोमुदाकैः ४२
तस्यारविंदनयनस्यपदारविंदकिंजल्कमिश्रतुलसीमकरंदवायुः अंतर्गतःस्वविवरेणचकारतेषांसंक्षोभमक्षरजुषामपिचित्ततन्वोः ४३ तेवाअमु
ष्यवदनासितपद्मकोशमुद्वीक्ष्यसुंदरतराधरकुंदहासम् लब्धाशिषःपुनरवेक्ष्यतदीयमंघ्रिद्वंद्वंनखारुणमणिश्रयणंनिदध्युः ४४ पुंसांगतिं
मृगयतामिहयोगमार्गैर्ध्यानास्पदंबहुमतंनयनाभिरामम् पौंस्नंवपुर्दर्शयानमनन्यसिद्धैरौत्पत्तिकैःसमगृणन्युतमष्टभोगैः ४५

बहुसौष्ठवेनसौंदर्येणाढ्यं
युक्तम् किंचमह्यंममभवस्येश्वरस्यभवतांचकृतेअंगंभजंतंमूर्तिंप्रकटयंतमचक्षत निरीक्ष्यचकैःशिरोभिर्मुदानेमुःनमश्चक्रुः नविशेषेणतृप्तादृशोनेत्राणियेषांते
४२ स्वरूपानंदादपितेषांभजनानंदाधिक्यमाह तस्यपादारविंदकिंजल्कैःकेसरैर्मिश्रायातुलसीतस्यामकरंदेनयुक्तोवायुःस्वविवरेणनासाछिद्रेणअक्षरजुषांब्रह्मानं
दसेविनामपिसंक्षोभंचित्तेऽतिहर्षंतनौरोमांचम् ४३ हर्षकारितंसंभ्रममाहद्वाभ्याम् तेवैकिलअमुष्यवदनमेवासितपद्मस्यकोशोंऽतर्भागस्तम् असितपद्मकोशमित्यभूतोप-
मा सुंदरतरेअरुणेअधरोष्ठेकुंदवद्धासोयस्मिन्तम् उत्ऊर्ध्वंवीक्ष्यलब्धमनोरथाःसंतः नखाएवारुणमणयस्तेषांश्रयणमाश्रयभूतमंघ्रिद्वंद्वंपुनरवेक्ष्यअधोदृष्ट्वावीक्ष्यपु
नःपुनरेवंनिरीक्ष्ययुगपत्सर्वांगलावण्यग्रहणाशक्तेःपश्चान्निदध्युःध्यातवंतः ४४ योगमार्गैर्गतिंमृगयतांपुंसांध्यानस्यविषयभूतंबहुमतमत्यादरास्पदंबहूनांतत्त्वदर्शांसंम
तमितिवा पौंस्नंपौरुषंवपुर्दर्शयंतम् अन्येष्वसिद्धैरसाधारणैःऔत्पत्तिकैर्नित्यैरणिमाद्यष्टैश्वर्यैर्युतंसमगृणन् सम्यगस्तुवन् ४५ ७ ७ ७

नित्यंब्रह्मरूपेणप्रकाशतेनतच्चित्रं इदानींतुपरममंगलविशुद्धसत्वश्रीमूर्त्याप्रत्यक्षोऽसि अहोभाग्यमस्माकमित्याहुः हेअनंतयस्त्वंहृद्गतोऽपिदुरात्मनामंतर्हितोनस्फु-
रसि सनोऽस्माकमंतर्हितोनभवसि नयनमूलंलब्धेवराद्धः प्राप्तोसि अंतर्धानाभावेहेतुः भगवतःसकाशादुद्भवोयस्यतेनास्यत् पित्रायर्हियदैवअनुवर्णितरहाः उपदि-
ष्टरहस्यः तदैवनःकर्णमार्गेणगुहांबुद्धिंगतः प्राप्तोऽसीति ४६ ननुपित्रोपदिष्टंभ वतामन्यादृशमदृश्यमात्मतत्वमहंत्वन्यएवस्यादृश्यत्वात् नैवमस्मत्प्रत्यभि-
ज्ञयाभेदनिरासादित्याहुः तमिति हेभगवन् आत्मतत्वमेवपरंतत्वांविदामविद्मः प्रत्यभिजानीमः ननुनिरुपाधेरात्मतत्वस्यकथमीदृशमैश्वर्यंस्यात् अतआहुः सत्वे-
नविशुद्धसत्वमूर्त्या एषांभक्तानांसम्यक्प्रतिक्षणंसंप्रतिरतिः प्रीतिः तांरचयंतम् आत्मतत्वमेवाहुः तेऽनुतापः कृपातेनविदितैर्ज्ञातैः दृढैर्भक्तियोगैः श्रवणादिभिर्मु-
नयोहृदियहिदुः कीदृशाः उद्ग्रंथयोनिरहंमानाः अतएवविगतरागाः ४७ स्वयमपिभक्तिंप्रार्थयितुंभक्तानांस्वरवातिशयमाहुः आत्यंतिकंमोक्षाख्यमपित्वत्प्र-
सादंतेनगणयंति नाद्रियंते किंतुकिमुतअन्यत् इंद्रादिपदंते भ्रुवउन्नयैरुज्जृंभैः आर्पितंनिहितंभयंयस्मिन् तत् तेके अंगहेभगवन् येभवतःकथायाःरसज्ञाः कथं-

कुमाराऊचुः योंऽतर्हितोहृदिगतोऽपिदुरात्मनांत्वंसोऽद्यैवनोनयनमूलमनंतराद्धः यर्ह्येवकर्णविवरेणगुहांगतोनःपित्राऽनुवर्णितरहाभ-
वदुद्भवेन ४६ तंत्वाविदामभगवन्परमात्मतत्वंसत्वेनसंप्रतिरतिंरचयंतमेषाम् यत्तेऽनुतापविदितैर्दृढभक्तियोगैरुद्ग्रंथयोहृदिविदुर्मुनयोवि-
रागाः ४७ नात्यंतिकंविगणयंत्यपितेप्रसादंकिंत्वन्यदर्पितभयंभ्रुवउन्नयैस्ते येंऽगत्वदंघ्रिशरणाभवतःकथायाःकीर्तन्यतीर्थयशसःकुशलार-
सज्ञाः ४८ कामंभवःस्ववृजिनैर्निरयेषुनःस्ताच्चेतोऽलिवद्यदितुतेपदयोरमेत वाचश्चनस्तुलसिवद्यदितेऽघ्रिशोभाःपूर्येततेगुणगणैर्यदिकर्णरं-
ध्रः ४९ प्रादुश्चकर्थयदिदंपुरुहूतरूपंतेनेशनिर्वृतिमवापुरलंदृशोनः तस्माइदंभगवतेनमइद्विधेमयोनात्मनांदुरुदयोभगवान्प्रतीतः ५०
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपंचदशोऽध्यायः १५

भूतस्यरमणीयत्वेनपावनत्वेनचकीर्तन्यंकीर्तनार्हंतीर्थंचयशोयस्य ४८ इदानींस्वीयापराधंद्योतयंतोभक्तिंप्रार्थयंते काममिति हेभगवन् इतःपूर्वमस्माकंवृजिनं-
नाभवत् इदानींसर्वाण्यपिजातानियतःत्वद्भक्तोशाप्तो अतस्तैःस्ववृजिनैर्निरयेषुकामंनोऽस्माकंभवोजन्मस्तात् नुवितर्के यदितुनश्चेतस्तेपदयोरमेत अलिर्यथा
कंटकैराविध्यमानोऽपिपुष्पेषुरमते तद्वद्विघ्नानविगणय्ययदिरमेत अंघ्रिभ्यांशोभायासांयथाचतुलसीगुणनैरपेक्ष्येणत्वदंघ्रिसंबंधेनैवशोभते तथायदिनोवाचः
शोभेरन् यदिचतेगुणैरापूर्येत कर्णरंध्रइत्यल्पस्यपूरणमेवयाचकरीत्याप्रार्थयंते अयंतुगूढोऽभिप्रायः कर्णरंध्रस्यआकाशत्वात् गुणगणानांचामूर्तत्वान्नकदाचि-
त्पूरणमतोनित्यमेवश्रवणंफलिष्यतीति ४९ अद्यवयंकृतार्थाःस्मेत्याहुः हेपुरुहूतविपुलकीर्तेयदिदंप्रादुश्चकर्थप्रकटितवानसि दृशोनेत्राणि अनात्मनामजितें-
द्रियाणांदुरुदयःअप्रकटोऽपिइतइत्थंयःप्रतीतोऽसि तस्मैतुभ्यमिदंनमोविधेम ५० इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ छ

हरिणासांत्विनैर्विप्रैरनुतप्तैस्तुषोडशे तयोरस्करभावेऽपिकृतोऽनुग्रह ईर्यते १ इतिगृणतांतेषांतद्वाक्यंप्रतिनंद्य इदंजगाद एताविसैकादशभिः १ यद्यस्मात्मांकदर्थीकृ-
त्यतुच्छीकृत्य बहुयथाभवतितथा अतिक्रमंवःकृतवंतौ २ तस्मात्सएवदंडोंऽगीकृतः ३ हियस्माद्ब्रह्मब्राह्मणाएवमेपरमंदैवतम् ततस्माद्युष्वःप्रसादयामि तवकोऽप
राध इतिचेत्तत्राह तद्वीतिमदीयैःपुंभिरसत्कृताःतिरस्कृताइतियत् तदात्मकृतमेवमन्ये ४ किंचममैवैताभ्यामनिष्टंकृतमित्याह यस्यस्वामिनोनामानितस्यकीर्त्तिम्
आमयोऽन्यश्वेतकुष्ठम् ५ यस्यमेअमृतरूपेअमलेयशसिश्रवणेनावगाहःप्रवेशःश्वपचमभिव्याप्यजगत् सद्यस्तत्क्षणमेवपुनाति सोऽहंविकुंठःभवद्भ्योहेतुभूतेभ्यः
उपलब्धाप्राप्तासुशोभनातीर्थभूताकीर्त्तिर्येनसःस्वबाहुस्थानीयंलोकेऽपरमपिहन्याम् काऽन्यस्यकथेत्यर्थःस्वगुणानुवर्णनंतुब्राह्मणोत्कर्षार्थमेव ६ चरणपद्म-
योःस्थितःपवित्रोरेणुर्यस्य अतएवक्षतोनिरस्तअखिलस्यलोकस्यमलोयेन यद्वा चरणपद्मात्लग्नःपवित्रोरेणुर्यस्मिन्नितिक्षतोऽखिलोमलोयस्येतिचविग्र-

ब्रह्मोवाच इतितद्गृणतांतेषांमुनीनांयोगधर्मिणाम् प्रतिनंद्यजगादेदंविकुंठनिलयोविभुः १ श्रीभगवानुवाच एतौतौपार्षदौ
मह्यंजयोविजयएवच कदर्थीकृत्यमांयद्वोबह्वक्रातामतिक्रमम् २ यस्त्वेतयोर्धृतोदंडोभवद्भिर्मामनुव्रतैः सएवानुमतोऽस्माभिर्मुनयोदेव
हेलनात् ३ तद्वःप्रसादयाम्यद्यब्रह्मदैवंपरंहिमे तद्वीत्यात्मकृतंमन्येयत्स्वपुंभिरसत्कृताः ४ यन्नामानिचगृण्हातिलोकोभृत्येकृतागसि सो
ऽसाधुवादस्तत्कीर्त्तिंहंतित्वचमिवामयः ५ यस्यामृतामलयशःश्रवणावगाहःसद्यःपुनातिजगदाश्वपचाद्विकुंठः सोऽहंभवद्भ्यउपलब्धसु-
तीर्थकीर्त्तिश्छिंद्यास्वबाहुमपिवःप्रतिकूलवृत्तिम् ६ यत्सेवयाचरणपद्मपवित्ररेणुंसद्यःक्षताखिलमलंप्रतिलब्धशीलम् नश्रीर्विरक्तमपि
मांविजहातियस्याःप्रेक्षालवार्थइतरेनियमान्वहंति ७ नाहंतथाऽद्मियजमानहविर्वितानेश्च्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन यद्ब्राह्मणस्यमु-
खतश्चरतोऽनुघासंतुष्टस्यमय्यवहितैर्निजकर्मपाकैः ८ येषांबिभर्म्यहमखंडविकुंठयोगमायाविभूतिरमलांघ्रिरजःकिरीटैः विप्रांस्तुकोन
विषहेतयदर्हणांभःसद्यःपुनातिसहचंद्रललामलोकान् ९

हःप्रतिलब्धंप्राप्तंशीलंयेन येषांसेवयाएतेगुणाममअतएवश्रीर्मांनविजहाति प्रेक्षालवार्थमवलोकनलेशार्थमितरेब्रह्मादयः तेषांवःप्रतिकूलवृत्तिंछिंद्यामितिपूर्वे
णैवसंबंधः ७ किंच ब्राह्मणोममैवश्रेष्ठंमुखमतोयुष्मदवज्ञयामन्मुखतिरस्कारएवकृतइत्याह नाहमिति वितानेयज्ञेयजमानस्यहविश्चरुपुरोडाशादिहुतभु
गग्निस्तेनमुखेनअदन्अश्नन्नपितथानाद्मि नाश्नामि यद्यथाश्च्योतताक्षरताघृतेनप्लुतंविलोडितंपायसादिप्रतिग्रासंरसास्वादपूर्वकंचरतोभुंजानस्यज्ञानिनो-
ब्राह्मणस्यमुखतोऽश्नामि मयिसमर्पितैःकर्मफलैःतुष्टस्यनिष्कामस्येत्यर्थः ८ किंच येषाममलमंघ्रिरजःअहंकिरीटैर्बिभर्मितान्विप्रानपकुर्वतोऽपिकोऽन्यो
नविषहेत कथंभूतोऽहम् अखंडाऽनवच्छिन्नाविकुंठाअप्रतिहताचयोगमायाविलासभूताविभूतिर्यस्यसः तथा यस्यममार्हणांभःपादोदकंचंद्रललामेनेश्वरे
णसहितान्लोकान्सद्यःपुनाति एवंपरमेश्वरःपरमपावनोऽपिसन्नहंबिभर्मीति ९

किंच मेतनूः अधिष्ठानानि कास्ताः द्विजवरान् दुहतीर्दोग्ध्रीः गाइत्यर्थः दुहितॄरितिपाठेऽपि गाएव विष्णुरूपात्सूर्यादुत्पन्नत्वात् सूर्यसुताश्चगावइतिवचनात् अलब्धशर णानिरक्षकहीनानिभिदबुध्यामदधिष्ठानंनभवंतीतिपृथक्दृष्ट्यायेद्रक्ष्यंति अघेनक्षतानष्टादृष्टिर्येषांतान् मदीयोऽधिकृतोदंडनेतायोयमःतस्यगृध्राकारायेदूताःअहिवं तृमन्युर्येषांक्रोधेनकुषंतिचंचुभिश्छिंदंति १० एवंभूतास्तुमांवशीकुर्वंतीत्याह येक्षिपतःपुरुषंभाषमाणानपिब्राह्मणान्संबोधयंति मयियाधीस्तयावास्देवदृष्ट्याऽ र्चयंतःसंतःतुष्यद्हृदःप्रीयमाणाचित्ताःस्मितमेवसुधातयाउक्षितंपद्मतुल्यंवक्त्रंयेषामनुरागकल्ययाप्रेमशोभयावाचागृणतःस्तुवंतः यथाकुपितमात्मजंस्निग्धःपितास त्पुत्रोवापितरम् अहमिवभृगुंबुभुक्षान्वातैरहमुपाहृतोवशीकृतः ११ ततस्मान्मेव्यवसायमभिप्रायमलक्षमाणौअजानंतौयुष्मदपराधोचितांगतिंसद्यःप्राप्यमत्समीप मितामू प्राप्नुवंतातदितिसःमेऽनुग्रहः तमेवाह यत्भृत्तयोर्विवासअचिरतःशीघ्रंकल्प्यतांसंपद्यतांसमाप्यतामिति १२ उशतींकमनीयांप्रियांदेवींद्योतमानामृषिकुल्या म् ऋषयोमंत्रास्तद्रूपातत्प्रवाहरूपाम् ऋषिकुलयोग्यामितिवा सरस्वतींवाचम् आस्वाद्यतन्माधुर्यमनुभूयसर्पप्रायेणमन्युनादष्टानामपिक्रोधविषव्याप्तानाहिमनो

येमेतनूर्द्विजवरान्दुहतीर्मदीया भूतान्यलब्धशरणानिचभेदबुध्या द्रक्ष्यंत्यघक्षतदृशोह्यहिमन्यवस्तान्गृध्रारुषाममकुषंत्यधिदंडनेतुः १०
येब्राह्मणान्मयिधियाक्षिपतोऽर्चयंतस्तुष्यद्हृदःस्मितसुधोक्षितपद्मवक्त्राः वाण्याऽनुरागकलयात्मजवद्गृणतःसंबोधयंत्यहमिवाहमुपाहृतस्तैः ११
तन्मेस्वभर्तुरवसायमलक्षमाणौयुष्मद्व्यतिक्रमगतिंप्रतिपद्यसद्यः भूयोममांतिकमितांतदनुग्रहोमेयत्कल्पतामचिरतोभृतयोर्विवासः १२
ब्रह्मोवाच अथतस्योशतींदेवीमृषिकुल्यांसरस्वतीम् नास्वाद्यमन्युदष्टानांतेषामात्माऽप्यतृप्यत १३ सतींव्यादायशृण्वंतोलघ्वींगुर्व र्थगव्हराम् विगाह्यागाधगंभीरांनविदुस्तच्चिकीर्षितम् १४ तेयोगमाययारब्धपारमेष्ठ्यमहोदयम् प्रोचुःप्रांजलयोविप्राःप्रहृष्टाःक्षुभि तत्वचः १५ ऋषयऊचुः नवयंभगवन्विद्मस्तवदेवचिकीर्षितम् कृतोमेऽनुग्रहश्चेतियदध्यक्षःप्रभाषसे १६ ब्रह्मण्यस्यपरंदैवंब्राह्मणाःकि लतेप्रभो विप्राणांदेवदेवानांभगवानात्मदैवतम् १७ त्वत्तःसनातनोधर्मोरक्ष्यतेतनुभिस्तव धर्मस्यपरमोगुह्योनिर्विकल्पोभवान्मतः १८

रसानुभवाभावात् प्रियभाषणमपिनसहते तेषांतुआत्मामनःनातृप्यत् अलमितिनामन्यत १३ सतींश्रेष्ठांव्यादायप्रसार्यकर्णौकृत्वेत्यर्थः लघ्वींमिताक्षरांगुरुभिरर्थैर्गव्ह रांदुष्प्रवेशाम् अगाधामभिप्रायतःगंभीरामर्थतः विगाह्यविचार्यापिकिमस्मानभिनंदति निंदतिवा अस्मत्कृतंदंडवासंकोचयतीतिनविदुः १४ ततश्चाभिनंदतीतिज्ञात्वा तेप्रहृष्टाःसंतःप्रोचुःक्षुभितारोमांचितात्वक्येषाम् कुपितेतिपाठेसंजातरोमकूपोत्त्यारोमांचितत्वमेवोक्तम् आरब्धःआविष्कृतःपारमेष्ठ्यस्यपरमैश्वर्यस्यमहोदयःपरमो त्कर्षोयेनतम् अधिराजत्वमाविष्कृत्यराजशिक्षार्थंब्राह्मणान्मानयतीतिज्ञात्वेत्यर्थः १५ अध्यक्षःसर्वेश्वरःसन्तद्धीत्यात्मकृतमन्यइत्युक्त्यामयाऽपराधःकृतइतितथात दनुग्रहोमेइत्यादिवचनेनममानुग्रहश्चेतियत्प्रभाषसे तेनयच्चिकीर्षितंतन्नविद्मः १६ किलेतिलोकशिक्षार्थंसूचितंपरमार्थमाहुः विप्राणामितिदेवदेवानांदेवपूज्यानामपिभ गवान्त्वमात्माचदैवतंच १७ लोकशिक्षाऽर्थतामप्रपंचः त्वत्तइत्यष्टभिः धर्मस्त्वत्तएवभवतिरक्ष्यतेचत्वदवतारैः परमःफलरूपः अतएवगुह्यःगोप्यःनचस्वर्गादिफलवद्विकारी किंतु निर्विकारोमतः अतएवंभूतस्यतवेदंलोकशिक्षामात्रमितिभावः १८ ७

विपरीतंचेदमित्याहुः तरंतीति यस्यानुग्रहादेवनिवृत्ताःविरक्ताःयोगिनश्चसंतोमृत्युंतरंतिसभवान् परैरनुगृह्येतेतिकिंस्वित् नकिंचिदित्यर्थः १९ यच्चोक्तंयत्सेवयाच रणपद्मपवित्ररेणुंसद्यःक्षताखिलमलंप्रतिलब्धशीलमित्यादितदत्यंतमसंभावितमित्याहुर्द्वाभ्याम् यंवैविभूतिर्लक्ष्मीःअनुवेलमवसरेउपयाति सेवते धृतःपादरे- णुर्यस्याः धन्यैःसुकृतिभिरर्पितमंघ्रौयत्तुलस्यानवंदाममालातद्धामस्थानंयस्यतस्यमधुव्रतपतेर्भ्रमरमुख्यस्यलोकंस्थानम् अंघ्रिंकामयमानेव २० विविक्त चरितैर्विशुद्धैःपरिचरणैःअनुवर्त्तमानांसेवमानामपियोनात्याद्रियत् नातीवादृतवान् सएवंभूतस्त्वम् अयंभावः इत्थंनामातिलंपटतयालक्ष्मीस्त्वांसेवते कथम् एवंहिसामेने अयंहिसारग्राहीमधुव्रतः चंचलश्चसत्त्वांघ्रिगतायांतुलस्यांसपरिवारोनिश्चलःसन्रमते अतोंऽघ्रिलावण्यमत्यधिकंस्यात् ततोऽहंवक्षसिस्थि ताऽपियोगिजनादिबहुसेवकसंघर्षमंगीकृत्यापितुलस्यासहसापत्न्येनाप्यिचरणौसेविष्यामीति तदेवमतीवलुब्धयेनानुवर्त्तमानामपितांत्वंनातीवाद्रियसे य तःपरमभागवतेष्वेवप्रकृष्टसंगवान् सएवपरमसौभाग्यनिधिस्त्वम् अतोब्राह्मणप्रसादात्मांश्रीर्नविजहातीतिअलभ्यलाभत्वेननिर्देशोनसमंजसइति किंच स्वतएवत्वंभ

तरंतिस्वंजसामृत्युंनिवृत्तायदनुग्रहात् योगिनःसभवान्किंस्विदनुगृह्येतयत्परैः १९ यंवैविभूतिरुपयात्यनुवेलमन्यैरर्थार्थिभिःस्वशिरसाधृतपादरेणुः धन्यार्पितांघ्रितुलसीनवदामधाम्नोलोकंमधुव्रतपतेरिवकामयाना २० यस्तांविविक्तचरितैरनुवर्त्तमानांनात्याद्रियत्परमभागवतप्रसंगः सत्वंद्वि जानुपथपुण्यरजःपुनीतःश्रीवत्सलक्ष्मकिमगाभगभाजनस्त्वम् २१ धर्मस्यतेभगवतस्त्रियुगत्रिभिःस्वैःपद्भिश्चराचरमिदंद्विजदेवतार्थम् नूनं भृतंतदभिघातिरजस्तमश्चसत्वेननोवरदयातनुवानिरस्य २२ नत्वंद्विजोत्तमकुलंयदिहात्मगोपंगोप्तावृषःस्वर्हणेनससूनृतेन तर्ह्येवनंक्ष्यतिशि वस्तवदेवपंथालोकोग्रहीष्यदृषभस्यहितत्प्रमाणम् २३

गभाजनःभजनीयानांगुणानामाश्रयःपरमशुद्धश्चत्वंत्वांद्विजानामनुपथंपथिपथि लग्नंयत्पुण्यंरजः तथाश्रीवत्सलक्ष्मचकिंपुनीतःपवित्रीकुरुतः किंकिमर्थंचतेउभेअगाःप्राप्तःभूषणत्वेनस्वीकृतवानसि अतोयत्सेवयाचरणपद्मपवित्ररेणुमित्या दिवचनंलोकसंग्रहमात्रमित्यर्थः २१ धर्ममूर्तेश्चतवेदमुचितमेवेत्याहुः धर्मस्येतित्रिभिः त्रिष्वेवयुगेष्वाविर्भवतीतित्रियुगः यद्वा त्रीणियुगलानित्रियुगाःषड्- गुणाः भगवच्छब्दवाच्याःसंत्यस्येतित्रियुगः हेत्रियुगधर्मरूपस्यतवत्रिभिःपद्भिःस्वैरसाधारणैःतपःशौचदयाभिः सत्यस्यधर्मैविप्लवेपिकलावनुवर्त्तमानत्वात्त्रि भिरित्युक्तम् भृतंपालितम् किंकृत्वानोऽस्माकंवरदयासत्वेनतनुवातन्वासत्वमूर्त्यातदभिघातितेषांपादानामभिघातकंरजश्चतमश्चनिरस्यनिराकृत्यद्विजानांदे वतानांचप्रयोजनायनूनंभृतम् यद्वा द्विलोपेरूपंनिरस्येति अस्माकंतन्निवर्त्तयेत्यर्थः २२ आत्मगोपंत्वयैवरक्षणीयंद्विजोत्तमानांकुलंयदिहस्फुटंत्वंनगो- प्तानरक्षिता तृन्प्रत्ययांतत्वात् नषष्ठीप्रयोगः वृषःश्रेष्ठःहेदेवपंथाःवेदमार्गोनंक्ष्यति नाशंयास्यति ऋषभस्यश्रेष्ठस्यहियस्मात् तत् अनर्हणमसूनृतंचअग्रही ष्यत् तदुक्तंगीतासु यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्त्ततइति २३ ७ ७ ७ ७

नश्यत्विति चेत्तत्राहुः तद्वेदमार्गनाशनम् इवेति लोकोक्तिः सत्वनिधिस्त्वाज्जनायक्षेमंशंविधातुमिच्छोः अतएवनिजशक्तिभिः राजादिभिरुत्पादितधर्मप्रतिपक्षस्य अतस्तव ब्रह्मकुलेऽवनतिर्युक्तैव ननुमहतोऽन्येष्ववनतिस्तेजोहानिकरीतत्राहुः एतावतातुधर्मत्राणप्रयोजनेनअवनतस्यनमनंकृतवतः तवतेजःप्रभावःनक्षतंनक्षीणंयतःसः नमनादिस्तेविनोदः २४ शापाग्रहंपरित्यज्यविज्ञापयंति यंवाऽन्यंदंडंविधास्यतिभवान्वृत्तिंतुअधिकंजीविकांवातत्सर्वमनुमत्यामहे येवयंनिरपराधावेतौकिल्बिषे णशापेनायुष्माभिर्हि योजितवंतः २५ मत्कारितत्वाच्छापस्ययुष्माकंनापराधइत्याश्वासयन्नाह एतौसद्यएवासुरयोनिंप्राप्यभूयोऽप्यासु मत्समीपमागमिष्यतःसंरंभे णक्रोधावेशेनसंभृतःसंवृद्धोयःसमाधिःएकाग्रतातेनानुबन्धोदृढीकृतोयोगोययोः हेविप्राःयोवःशापोयुष्मत्कृतःशापस्तदितिसःमयैवनिमितःनिर्मितः इत्येवंतजानीत २६ नेत्रोत्सवजनकंविकुंठंहरिंतन्निवासंचवैकुंठंलोकम् स्वयंप्रकाशंप्रकाशांतरानपेक्षंसत्वपरिणामत्वात् २७ अनुमान्यअनुज्ञाप्य २८ ममैवतुमतंसंमतम्

तत्तेनभीष्टमिवसत्त्वनिधेर्विधित्सोःक्षेमंजनायनिजशक्तिभिरुद्धृतारेः नैतावताअधिपतेर्बतविश्वभर्तुस्तेजःक्षतंत्ववनतस्यसतेविनोदः २४ यंवानयोर्दममधीशभवान्विधत्तेवृत्तिंनुवातदनुमन्महिनिर्व्यलीकम् अस्मासुवायउचितोध्रियतांसदंडोयेऽनागसौवयमयुंक्ष्महिकिल्बिषेण २५ श्रीभगवानुवाच एतौसुरेतरगतिंप्रतिपद्यसद्यःसंरंभसंभृतसमाध्यनुबद्धयोगौ भूयःसकाशमुपयास्यतआशुयोवः शापोमयैवनिमितस्तदवैतविप्राः २६ ब्रह्मोवाच अथतेमुनयोदृष्ट्वानयनानंदभाजनम् वैकुंठंतदधिष्ठानंविकुंठंचस्वयंप्रभम् २७ भगवंतंपरिक्रम्यप्रणिपत्यानुमान्यच प्रतिजग्मुःप्रमुदिताःशंसंतोवैष्णवींश्रियम् २८ भगवाननुगावाहयातमाभैष्टमस्तुशम् ब्रह्मतेजःसमर्थोऽपिहंतुंनेच्छेमतंतुमे २९ मयिसंरंभयोगेननिस्तीर्यब्रह्महेलनम् प्रत्येष्यतंनिकाशंमेकालेनाल्पीयसापुनः ३० द्वाःस्थावादिश्य भगवान्विमानश्रेणिभूषणम् सर्वातिशययालक्ष्म्याजुष्टंस्वंधिष्ण्यमाविशत् ३१ तौतुगीर्वाणऋषभौदुस्तराद्धरिलोकतः हतश्रियौब्रह्मशापादभूतांविगतस्मयौ ३२ तदाविकुंठधिषणात्तयोर्निपतमानयोः हाहाकारोमहानासीद्विमानाग्र्येषुपुत्रकाः ३३

इदमत्रतत्वम् यद्यपिसनकादीनांक्रोधोनसंभवति नचभगवत्पार्षदयोर्ब्राह्मणप्रातिकूल्यम् नचभगवतःस्वभक्तोपेक्षानचवैकुंठगतानांपुनर्जन्मतथाऽपिभगवतःसिसृक्षादिवत्कदाचित्युयुत्सासमजनि तदाऽन्येषामल्पबलत्वात्स्वपार्षदानांतुल्यबलत्वेऽपिप्रातिपक्ष्यानुपपत्तेरेतावेवब्राह्मणनिवारणेप्रवर्त्यतेषुचक्रोधमुद्दीप्यतच्छापव्याजेनप्रतिपक्षौविधाययुद्धकौतुकंसंपादनीयमितिभगवतैवव्यवसितमतःसर्वंसंगच्छते तदिदमुक्तंशापोमयैवनिमितइतिमाभैष्टमितिअस्तुशमितिहंतुंनेच्छेमतंतुमइत्यादिच २९ प्रत्येष्यतंप्रत्येष्यथः निकाशंसमीपम् ३० ३१ दुस्तरात्ब्रह्मशापात्हरिलोकतःपततावितिशेषः हरिलोकतएवहतश्रियावभूतामितिवा विगतस्मयौनष्टगर्वौच ३२ विकुंठस्यधिषणात्स्थानात् पुत्रकाहेदेवाः ३३

काश्यपंतेजोवीर्यंग्रासीसहैवगर्भेप्रविष्टोयमौ ३४ तयोस्तेजसावस्तेजआक्षिप्तंतिरस्कृतम् नचात्रप्रतिविधिःशक्यः यतएतर्हिइदानीं भगवानेवतदेवंविधातु
मिच्छति ३५ तथाऽपिकोऽप्युपायोविचार्यतामितिचेत्तत्राह विश्वस्येति त्रयाणांगुणानामीशः सएवसत्वोत्कर्षकालेनःक्षेमंविधास्यति विमृशेनविमर्शेन ३६
इतितृतीयस्कंधेटीकायांषोडशोऽध्यायः १६ ततःसप्तदशेजन्मतयोर्लोकभयंकरम् हिरण्याक्षप्रभावश्चवर्ण्यतेदिग्जयेऽद्भुतः १ क्षेमंविधास्यतीतिब्र-
ह्मवचनानंतरंशंकयात्यक्ताः १ भर्तुरादेशात्लोकान्सपालांस्त्रीन्चंडिमुहुराक्रंदयिष्यतइतिवाक्यात्स्वापत्याभ्यांपरिशंकिनीदेवोपद्रवंशंकमाना २ तत्रतदानिपे
तुःउद्भूवुः ३ अचलैःसहिताभुवःप्रदेशाःकेतवश्चउदयंचक्रुरितिशेषः ४ फूत्कारानितितीव्रवायुशब्दानुकरणम् नगपतीन्महावृक्षान्वात्याएवअनीकंयस्य

तावेवत्यधुनाग्रासीपार्षदप्रवरौहरेः दितेर्जठरनिर्विष्टंकाश्यपंतेजउल्बणम् ३४ तयोरसुरयोरद्य तेजसायमयोर्हिवः आक्षिप्तंतेजएतर्हिभग
वांस्तद्विधित्सति ३५ विश्वस्ययःस्थितिलयोद्भवहेतुराद्योयोगेश्वरैरपिदुरत्ययYogमायः क्षेमंविधास्यतिसनोभगवांस्त्र्यधीशस्तत्रास्मदीयवि-
मृशेनकियानिहार्थः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ मैत्रेयउवाच निशम्यात्मभुवा
गीतंकारणंशंकयोज्झिताः ततःसर्वेन्यवर्त्तंतत्रिदिवायदिवौकसः १ दितिस्तुभर्तुरादेशादपत्यपरिशंकिनी पूर्णेवर्षशतेसाध्वीपुत्रौप्रसुषुवे-
यमौ २ उत्पाताबहवस्तत्रनिपेतुर्जायमानयोः दिविभुव्यंतरिक्षेचलोकस्योरुभयावहाः ३ सहाचलाभुवश्चेलुर्दिशःसर्वाःप्रजज्वलुः
सोल्काश्चाशनयःपेतुःकेतवश्चार्त्तिहेतवः ४ ववौवायुःसुदुःस्पर्शःफूत्कारानीरयन्मुहुः उन्मूलयन्नगपतीन्वात्याऽनीकोरजोध्वजः ५ उद्ध-
सत्तडिदंभोदघटयानष्टभागणे व्योम्निप्रविष्टतमसानस्मव्यादृश्यतेपदम् ६ चुक्रोशविमनावार्धिरुदूर्मिःक्षुभितोदरः सोदपानाश्चसरित-
श्चुक्षुभुःशुष्कपंकजाः ७ मुहुःपरिधयोऽभूवन्सराह्वोःशशिसूर्ययोः निर्घातारथनिर्ह्रादाविवरेभ्यःप्रजज्ञिरे ८ अंतर्ग्रामेषुमुखतोव
मंत्योवन्हिमुल्बणम् सृगालोलूकटंकारैःप्रणेदुरशिवंशिवाः ९ संगीतवद्रोदनवदुन्नमय्यशिरोधराम् व्यमुंचन्विविधावाचोग्रामसिंहा-
स्ततस्ततः १० खराश्चकर्कशैःक्षत्तःखुरैर्घ्नंतोधरातलम् खार्काररभसामत्ताःपर्यधावन्वरूथशः ११ रुदंतोरासभत्रस्तानीडादुदपतन्खगाः
घोषेऽरण्येचपशवःछ्रशन्मूत्रमकुर्वत १२

रजएवध्वजोयस्य ५ उद्धेर्हसंत्यइवतडितोयेषुतेषामंबुदानांघटयासमूहेन
नष्टोभागणःसूर्यादिप्रभासमूहोयस्मिन् पदंस्थानंनव्यादृश्यतेस्मईषदपिनादृश्यत ६ वार्धिःसमुद्रःविमनाइवउद्गताऊर्मयोयस्मात् क्षुभिताउदरस्थामकरादयो-
यस्मिन्उदपानैर्वापीकूपादिभिःसहिताःशुष्काणिपंकजानियासु ७ परिधयःपरिवेषाःसराह्वोःराहुग्रस्तयोःनिर्घाताःनिरभ्रगर्जितानिरथनिर्ह्रादतुल्याःध्वन
यःविवरेभ्यःगिरिगुहाभ्यः ८ सृगालानामुलूकानांचटंकारैर्ध्वनिभिःसह ९ ग्रामसिंहाःश्वानः १० कर्कशैस्तीक्ष्णैर्हेक्षत्तः खार्कारोगर्दभजातिशब्दस्त-
स्मिन्रभसःसंभ्रमोयेषांवरूथशःसंघशः ११ रासभशब्दत्रस्ताःसर्वतःक्रोशंतः १२ ७ ७ ७ ७

गावोऽत्रसन् असृक्दोहाश्चबभूवुः देवलिंगानिव्यरुदन् प्रतिमानामश्रुस्रावआसीदित्यर्थः १३ पुण्यतमान्गुरुबुधादीन्भगणान्बहूनिनक्षत्राणिच अन्येक्रूरग्रहामंगलादयः अतिचेरुः अतिक्रम्यजग्मुःवक्रगत्याप्रत्यावृत्त्यायुयुधुश्च १४ ब्रह्मपुत्रान्ऋतेविना तेषांस्वशापादिज्ञानात् १५ व्यज्यमानमात्मपौरुषंपूर्वसिद्धंस्वपौरुषंययोः १६ निरुद्धाःव्याप्ताःकाष्ठादिशोयाभ्याम् स्फुरंत्यंगदानिकेयूराणिबाहुवलयानि येषुतेभुजाययोः अंगदेनिटाबंतत्वमार्षम् शोभनाकांचीयस्यांतयाकट्या १७ यमयोर्मध्येयःस्वदेहात्प्रथममजायत तंयथाहिरण्यकशिपुंविदुःसादितिःप्रथमंयमसूततंहिरण्याक्षंयथाविदुः तथानामकृतवानित्यर्थः अयंभावः यदाहिगर्भाधानसमयेयोनिपुष्पविशद्वीर्यंद्विधाविभक्तंआदिपश्चाद्भावेनप्रविशतितदायमौभवतः तयोश्चपितृतःप्रवेशक्रमविपर्ययेणमातृतःप्रसूतिः यदाविशेद्द्विधाभूतंबीजंपुष्पंपरिक्षरत् द्वौतदाभवतोगर्भौसूतिर्वेशविपर्ययादितिपिंडसिद्धिस्मरणात् अतःस्वदेहात्पूर्वंयोजातस्तस्यहिरण्यकशिपुरितिदितिःप्रथमंयमसूततस्यहि

गावोऽत्रसन्नसृग्दोहास्तोयदाःपूयवर्षिणः व्यरुदन्देवलिंगानिद्रुमाःपेतुर्विनाऽनिलम् १३ ग्रहान्पुण्यतमानन्येभगणांश्चापिदीपिताः अतिचेरुर्वक्रगत्यायुयुधुश्चपरस्परम् १४ दृष्ट्वान्यांश्चमहोत्पातान्अतत्तत्त्वविदःप्रजाः ब्रह्मपुत्रानृतेभीतामेनिरेविश्वसंप्लवम् १५ तावादिदैत्यौसहसाव्यज्यमानात्मपौरुषौ ववृधातेऽश्मसारेणकायेनाद्रिपतीइव १६ दिविस्पृशौहेमकिरीटकोटिभिर्निरुद्धकाष्ठौस्फुरदंगदाभुजौ गांकंपयंतौचरणैःपदेपदेकट्यासुकांच्याऽर्कमतीत्यतस्थतुः १७ प्रजापतिर्नामतयोरकार्षीद्यःप्राक्स्वदेहाद्यमयोरजायत तंवैहिरण्यकशिपुंविदुःप्रजायंतंहिरण्याक्षमसूतसाऽग्रतः १८ चक्रेहिरण्यकशिपुर्दोर्भ्यांब्रह्मवरेणच वशेसपालाँल्लोकांस्त्रीनकुतोमृत्युरुद्धतः १९ हिरण्याक्षोऽनुजस्तस्यप्रियःप्रीतिकृदन्वहम् गदापाणिर्दिवंयातोयुयुत्सुर्मृगयन्रणम् २० तंवीक्ष्यदुःसहजवंरणत्कांचननूपुरम् वैजयंत्यास्रजाजुष्टमंसन्यस्तमहागदम् २१ मनोवीर्यवरोत्सिक्तमसृण्यमकुतोभयम् भीतानिलिल्यिरेदेवास्तार्क्ष्यत्रस्ताइवाहयः २२ सवैतिरोहितान्दृष्ट्वामहसास्वेनदैत्यराट् सेंद्रान्देवगणान्क्षीबानपश्यन्व्यनदद्भृशम् २३ ततोनिवृत्तःक्रीडिष्यन्गंभीरंभीमनिःस्वनम् विजगाहेमहासत्त्वोवार्धिंमत्तइवद्विपः २४ तस्मिन्प्रविष्टेवरुणस्यसैनिकायादोगणाःसन्नधियःससाध्वसाः आहन्यमानाअपितस्यवर्चसाप्रधर्षितादूरतरंप्रदुद्रुवुः २५ सवर्षपूगानुदधौमहाबलश्चरन्महोर्मीन्श्वसनेरितान्मुहुः मौर्व्याऽभिजघ्नेगदयाविभावरीमासेदिवांस्तातपुरींप्रचेतसः २६

रण्याक्षइतिनामकृतवानिति १८ दोर्भ्यामुद्धतःब्रह्मवरेणाकुतोमृत्युः १९ रणंयुद्धम् २० दुःसहोजवोवेगोयस्य रणंतौकांचनमयौनूपुरौयस्य अंसेन्यस्तामहतीगदायेन २१ मनसाशौर्येणवीर्येणबलेनवरेणचउत्सिक्तंगर्वितम् असृण्यंनिरंकुशंनिलिल्यिरे लीनाबभूवुः २२ स्वेनमहसातेजसातिरोहितान् सदृष्ट्वाज्ञात्वाक्षीबान्मत्तानपश्यन्सन् क्लीबानितिपाठेपौरुषहीनान् २३ २४ सन्नाअवसन्नाधीर्येषाम् वर्चसातेजसाप्रधर्षिताअभिभूताःसंतः २५ महोर्मीन् अभिजघ्ने मौर्व्यामारयतीतिमूर्वःकार्ष्णायसंतन्मय्या यद्वा मूर्वानामतृणविशेषः तन्मयरज्वा दृढनिबद्धयेत्यर्थः विभावरीसंज्ञाम् आसेदिवान्प्राप्तः २६ ७५ ७५

असुराणांलोकःपातालंतत्पालकंप्रलब्धुमुपहसितुम् प्रणिपत्य २७ यद्यस्माद्राजसूयेनभवानयजत् २८ उपशमंयुद्धादिकौतुकादुपरमम् २९ युद्धमार्गनिपुणंत्वां-
यस्तोषयिष्यतितमिहि गच्छगृणतेस्तुवंति ३० आरात्शीघ्रम् विस्मयःनष्टगर्वःवीरशयेरणांगणेरूपाणिवराहाद्यवतारान् ३१ इतितृतीयस्कंधेटीकायां
सप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशेहिरण्याक्षधरोद्धर्तृवराहयोः निर्विशेषंमहायुद्धंदेवक्षोभिनिरूप्यते १ प्रतियोद्धारंश्रुत्वामहामनाः शयिष्यसइतिय
दुक्तंतत्विगणय्यअगणित्वा यतोदुर्मदः १ अभितोजयतीत्यभिजित्तंश्रीहरिंप्रकर्षेणोर्ध्वंनीयमानाऽवनिर्येन अग्रदंष्ट्रयादंष्ट्राग्रेणस्वरुचःहिरण्याक्षतेजां
सि अरुणश्रियायुक्तंयत्तेनअक्ष्णानेत्रेणमुष्णंतंतिरस्कुर्वंतम् अहोचित्रंवनगोचरोमृगः वारिचरोवराहः २ एहिआगच्छरसौकसांपातालवासिनांनोऽस्मा
कंसमर्पिता अन्यथापातालावतरणमस्यानघटतइतिभावः हिरण्याक्षेणाधिक्षेपार्थंप्रयुक्ताऽपिभारतीवस्तुतोभगवंतंस्तौति तथाहिवनगोचरःजलेशया

तत्रोपलभ्यासुरलोकपालकंयादोगणानामृषभंप्रचेतसम् स्मयन्प्रलब्धुंप्रणिपत्यनीचवज्जगादमेदेह्यधिराजसंयुगम् २७ त्वंलोकपालोऽ
धिपतिर्बृहच्छ्रवावीर्यापहोदुर्मदवीरमानिनाम् विजित्यलोकेऽखिलदैत्यदानवान्यद्राजसूयेनपुराऽयजत्प्रभो २८ सएवमुत्सिक्तमदेनविद्वि-
षादृढंप्रलब्धोभगवानपांपतिः रोषंसमुत्थंशमयन्स्वयाधियाव्यवोचदंगोपशमंगतावयम् २९ पश्यामिनान्यंपुरुषात्पुरातनाद्यःसंयुगे
त्वांरणमार्गकोविदम् आराधयिष्यत्यसुरर्षभेहितंमनस्विनोयंगृणतेभवादृशाः ३० तंवीरमारादभिपद्यविस्मयःशयिष्यसेवीरशयेश्वभिर्वृ
तः यस्त्वद्विधानामसतांप्रशांतयेरूपाणिधत्तेसदनुग्रहेच्छया ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेहिरण्याक्षदिग्विजयेसप्त
दशोऽध्यायः १७ मैत्रेयउवाच तदेवमाकर्ण्यजलेशभाषितंमहामनास्तद्विगणय्यदुर्मदः हरेर्विदित्वागतिमंगनारदाद्रसा
तलंनिर्विविशेत्वरान्वितः १ ददर्शतत्राभिजितंधराधरंप्रोन्नीयमानावनिमग्रदंष्ट्रया मुष्णंतमक्ष्णास्वरुचोऽरुणश्रियाजहासचाहोवनगोच
रोमृगः २ आहैनमेह्यज्ञमहींविमुंचनोरसौकसांविश्वसृजेयमर्पिता नस्वस्तियास्यस्यनयाममेक्षतःसुराधमासादितसूकराकृते ३ त्वन्नः
सपत्नैरभवायकिंभृतोयोमायया हंत्यसुरान्परोऽक्षजित् त्वांयोगमायाबलमल्पपौरुषंसंस्थाप्यमूढप्रमृजेसुहृच्छुचः ४

नःश्रीनारायणः सएव-
योगिभिर्मृग्यतेदुष्टान्वाहंतुंमृगयतइतिमृगःअज्ञोनास्तिज्ञोयस्मात्सर्वज्ञेत्यर्थः सुराअधमायस्मात् हेसुरोत्तममभेक्षमाणस्यापिसतः मामनादृत्यापित्वमनयासहवर्त्तमा
नोनःअस्मदीयंस्वस्तिसमस्तंमंगलंराज्यंयास्यसिप्राप्स्यसि नात्रसंदेहः तथाप्यस्मत्कृपयाविमुंचेत्यर्थः आसादितालीलयास्वीकृतासूकराकृतिर्येन ३ अभवायनाशाय
भृतःपुष्टःवस्तुतस्तुमोक्षायभृतोधृतः आश्रितइत्यर्थः योभवान् परोक्षेणचौर्येणजयतीतितथावस्तुतस्तुदूरतएवस्थित्वाजयतीतिसंस्थाप्यहत्वावस्तुतस्तुयोगमायारू
पमचिंत्यंबलंयस्यअल्पंपौरुषंयस्मात् तंत्वांसम्यक्स्थापयित्वाभक्त्याहृदिस्थिरीकृत्येत्यर्थः हेमूढप्रमूढान्प्रातिआप्यायतीतितथाप्रापूर्त्तावितिधातुःसुहृदांशुचः
संसारदुःखानिमृजेनाशयामि यतस्त्वंसमर्तुर्बंधिवानपिमोचयसीतिभावः ४ ७ ७ ७ ७ ७

अस्मद्भुजच्युतयाऽपिगदयाअशीर्णशीर्षेयस्यतथाभूतेत्वयिस्थिरत्वंस्थितेसतियेतुभ्यमधुनाबलिंहरंति नवीनाभक्तायेचपूर्वेभक्ताऋषयोदेवाश्चतेसर्वेस्वयमेवउद्यमांविनै
वअमूलानभविष्यंति किंतुदृढमूलाश्चभविष्यंतीत्यर्थः ५ सहरिः अरेर्दुरुक्तान्येवतोमराःशस्त्रविशेषाः तैस्तुद्यमानोव्यथ्यमानः दंष्ट्राग्रगतांपृथ्वींभीतामालक्ष्यतो
दंदुरुक्तव्यथांमृषन्नसहमानएवनिर्गतः करेणुहस्तिनी वस्तुतस्तुअरिदुरुक्तितः अमरैर्निमित्तभूतैः तुद्यमानः यथाश्रुतार्थग्राहिणांब्रह्मादीनांव्यथांदृष्ट्वाअनुकंप
यापीड्यमानइत्यर्थः तोदंमृषन्नित्यस्याप्ययमेवार्थः ६ सलिलान्निर्गच्छंतमनुगतःसन् हिरण्यवत्कशिपाःकेशाःयस्यदैत्यस्य झषोमकरः करालादंष्ट्रायस्य अ-
शनिव न्निस्वनोयस्य निर्लज्जानामसतांकिंविगर्हितमस्ति निंदाभयाभावात् पलायनंनायुक्तमित्यर्थः वस्तुतस्तुगतान्हियः प्राप्तान्हियोनसंतोयेभ्यः तेषांकृपालूनां
किंविगर्हितंनकिंचित् अतःकृपालुत्वाद्दृष्ट्वाश्रितभूरक्षणार्थंकिंचित्पलायनमपिननिंदितमित्यर्थः यद्वा लोकोपकारायभुवमुद्धरतोऽनुद्रवणमनुचितंमन्वानोदैत्य
आत्मानमेवाधिक्षिपति गतान्हियांस्वार्थैकपराणामसतामस्माकंकिंविगर्हितगणनाऽस्ति अपितुनास्त्येव धिगस्मानित्यब्रवीदित्यर्थः ७ सभगवान्विश्वसृजाऽभि

त्वयिसंस्थितेगदयाशीर्णशीर्षण्यस्मद्भुजच्युतयायेचतुभ्यम् बलिंहरंत्यृषयोयेचदेवाः स्वयंसर्वेनभविष्यंत्यमूलाः ५ सतुद्यमानोऽरिदुरुक्ततो-
मरैर्दंष्ट्राऽग्रगांगामुपलक्ष्यभीताम् तोदंमृषन्निरगादंबुमध्याद्ग्राहाहतःसकरेणुर्यथेभः ६ तन्निःसरंतंसलिलादनुद्रुतोहिरण्यकेशोद्विरदंयथा
झषः करालदंष्ट्रोशनिनिःस्वनोऽब्रवीद्गतान्हियांकिंत्वसतांविगर्हितम् ७ सगामुदस्तात्सलिलस्यगोचरेविन्यस्यतस्यामदधात्स्वसत्त्वम् अभिष्टुतो
विश्वसृजाप्रसूनैरापूर्यमाणोविबुधैःपश्यतोऽरेः ८ परानुषक्ततपनीयोपकल्पंमहागदंकांचनचित्रदंशम् मर्माण्यभीक्ष्णंप्रतुदंतंदुरुक्तैःप्रचंडम
न्युःप्रहसंस्तंबभाषे ९ श्रीभगवानुवाच सत्यंवयंभोवनगोचरामृगायुष्मद्विधान्मृगयेग्रामसिंहान् नमृत्युपाशैःप्रतिमुक्तस्यवीरा
विकत्थनंतवगृण्हंत्यभद्र १० एतेवयंन्यासहराःरसौकसांगतान्हियोगदयाद्राविताःस्ते तिष्ठामहेऽथापिकथंचिदाजौस्थेयंक्वयामोबलिनोत्पाद्यवै
रम् ११ त्वंपद्रथानांकिलयूथपाधिपोघटस्वनोस्वस्तयआश्वनूहः संस्थाप्यचास्मान्प्रमृजाश्रुस्वकानांयःस्वांप्रतिज्ञांनातिपिपर्त्यसभ्यः १२

ष्टुतोविबुधैश्चप्रसूनैरापूर्यमाणः पाठांतरेविश्वसृजांप्रसूनैर्विबुधैरभिष्टुतइति सलिलस्योदस्तात्उपरिव्यवहारगोचरेदेशेगांविन्यस्यस्वसत्त्वमाधारशक्तिंनिहित
वान् अरेस्तस्यपश्यतएव ८ पराक्पृष्ठतोऽनुषक्तंलग्नंतपनीयोपकल्पंसुवर्णाभरणम् कांचनमयंचित्रंदंशःकवचंयस्यतंदैत्यंप्रचंडमन्युत्वम् अधिक्षेपादिकंचानुक
रणमात्रंदैत्यवाक्यभीतानांदेवानांभयनिवृत्तयेवस्तुतस्तेनतथाऽनुषक्तत्वेनकोपादिहेत्वभावात् ९ ग्रामसिंहान्शुनः प्रतिमुक्तस्यबद्धस्यविकत्थनंश्लाघाम् १०
न्यासहराःनिक्षेपहराः द्राविताःपलायनंकारिताः अथापिअसमर्थाअपितिष्ठामः तत्किंयतःस्थेयंस्थातव्यमेवास्माभिः तत्किमित्याह क्वयामःगंतव्यदेशाभावात्
११ पद्रथानांपदातीनांयेयूथपास्तेषामधिपःमुख्यइत्यर्थः अस्वस्तयेपराभवार्थम् आशुघटस्वयतस्वअनूहोनिर्वितर्कः योनातिपिपर्त्तिनपूरयतिपालयतिवा असाव
सभ्यःसभायामनर्हः १२ ७

अंतःखेआकाशमध्येचकासत्प्रकाशमानं उदीर्णाउत्कटादीधितिर्दीप्तिर्यस्यनिशातनेमिनानिशितधारेण हरिरिंद्रोयथातार्क्ष्यस्यपतत्रमुज्झितंचिच्छेददेवान्हि निर्जित्याम्
तकलशंनयतागरुडेनेंद्रप्रयुक्तवज्रस्यामोघस्यमानंदातुंपिच्छमेकंत्यक्तम् तद्यथाइंद्रश्चिच्छेद छिन्नंचतत्यथाखेप्रकाशत्तद्वत् प्रकाशमानमित्यभिसंधिः १४ अराः
संत्यस्येतिअरिचक्रम् तेनबहुधावृक्णेछिन्नेसतिप्रत्येत्यअभिमुखमागत्यहरेरुरःवक्षःप्रहत्य १५ मनाक्ईषदपिक्वाप्यंशे १६ अस्यजगतःउपसंयमंप्रलयम् १७
पांसून्हृततमश्वप्रेरितवंतः क्षेपणैःयंत्रैः १८ नष्टोभगणोनक्षत्रसमूहोयस्याम् अनेनदैत्यबलातिरेकात्ब्रह्मदत्तमुहूर्त्तातिक्रमोगम्यते अन्हिनक्षत्राणामसंभवात् १९
नानायुधानिमुंचंतीतितथा यातुधान्यःप्रत्यदृश्यंत २० हिंस्राःछिंधिभिंधीत्येवंभूताः अतिवैशसाअत्युग्रावाचउत्सृष्टाइत्यत्रैवंवाक्यसमाप्तिः २१ प्रादुष्कृतानामि

तदोजसादैत्यमहाभटार्पितंचकासदंतःखउदीर्णदीधिति चक्रेणचिच्छेदनिशातनेमिनाहरिर्यथातार्क्ष्यपतत्रमुज्झितम् १४ वृक्णेस्वशूलेब-
हुधारिणाहरेःप्रत्येत्यविस्तीर्णमुरोविभूतिमत् प्रवृद्धरोषःसकठोरमुष्टिनानदन्प्रहृत्यांतरधीयतासुरः १५ तेनेत्थमाहतःक्षत्तर्भगवानादिसूक
रः नाकंपतमनाक्क्वापिस्रजाहतइवद्विपः १६ अथोरुधासृजन्मायायोगमायेश्वरेहरौ यांविलोक्यप्रजास्त्रस्तामेनिरेऽस्योपसंयमम् १७ प्र
ववुर्वायवश्चंडास्तमःपांसवमैरयन् दिग्भ्योनिपेतुर्ग्रावाणःक्षेपणैःप्रहिताइव १८ द्यौर्नष्टभगणाभ्रौघैःसविद्युत्स्तनयित्नुभिः वर्षद्भिःपूयके-
शासृग्विण्मूत्रास्थीनिचासकृत् १९ गिरयःप्रत्यदृश्यंतनानायुधमुचोऽनघ दिग्वाससोयातुधान्यःशूलिन्योमुक्तमूर्धजाः २० बहुभिर्यक्षर-
क्षोभिःपत्त्यश्वरथकुंजरैः आततायिभिरुत्सृष्टाहिंस्रावाचोऽतिवैशसाः २१ प्रादुष्कृतानांमायानामासुरीणांविनाशयत् सुदर्शनास्त्रंभगवा
न्प्रायुंक्तदयितंत्रिपात् २२ तदादितेःसमभवत्सहसाहृदिवेपथुः स्मरंत्याभर्तुरादेशंस्तनाच्चासृक्प्रसुस्रुवे २३ विनष्टासुस्वमायासुभूय
श्चाव्रज्यकेशवम् रुषोपगूहमानोऽमुंददृशेऽवस्थितंबहिः २४ तंमुष्टिभिर्विनिघ्नंतंवज्रसारैरधोक्षजः करेणकर्णमूलेऽहन्यथात्वाष्ट्रम-
रुत्पतिः २५ सआहतोविश्वजितात्ह्यवज्ञयापरिभ्रमद्गात्रउदस्तलोचनः विशीर्णबाह्वंघ्रिशिरोरुहोऽपतद्यथानगेंद्रोलुलितोनभस्वता २६
क्षितौशयानंतमकुंठवर्चसंकरालदंष्ट्रंपरिदष्टदच्छदम् अजादयोवीक्ष्यशशंसुरागताअहोइमंकोऽनुलभेतसंस्थितिम् २७ यंयोगिनोयो
गसमाधिनारहोध्यायंतिलिंगादसतोमुमुक्षया तस्यैषदैत्यापसदःपदाहतोमुखंप्रपश्यंस्तनुमुत्ससर्जह २८ एतौतौपार्षदावस्यशापाद्या
तावसद्गतिम् पुनःकतिपयैःस्थानंप्रपत्स्येतेहजन्मभिः २९

ति प्रकटिताःमायाःविनाशयत् विनाशनमितिपाठेयथाश्रुतैवषष्ठी त्रीणिसवनानिपादायस्य यज्ञमूर्तिरित्यर्थः त्रयोऽस्यपादाइतिश्रुतेः २२ भर्तुरादेशंत्वत्सुतौ-
भगवान्हनिहष्यतीत्येवंभूतम् २३ उपगूहमानःबाह्वोरंतःनिधाय्यसंघट्टयन् २४ अहन्जघान त्वाष्ट्रंवृत्रम् मरुत्पतिरिंद्रः २५ परितोभ्रमत्गात्रंशरीरंय
स्य उदस्तेबहिर्निर्गतेलोचनेयस्य विशीर्णाबाह्वादयोयस्य नगेंद्रोमहाद्रुमः लुलितःउन्मूलितः नभस्वतावायुना २६ संस्थितिमृत्युम् २७ असत्आरोपितात्
लिंगशरीरात्मोक्तुमिच्छयावराहस्यपूर्वपादयोरेवकरत्वात्करेणाहन्नितिपदाहतइतिचाविरुद्धम् २८ २९ ७ ७ ७ ७

अखिलयज्ञानांतंतवेविस्ताराय कारणायेतिवा अरुंतुदः मर्मभेत्ता ३० सादयित्वा हत्वेत्यर्थः पुष्करविष्टरादिभिः ब्रह्मादिभिः संस्तुतः ३१ यथानूक्तंगुरूक्तिमन
तिक्रम्य मयावादि तवकथितम् हेसमित्र यथायेनप्रकारेण ३२ हेद्विजशौनक ३३ कथासुपश्रुत्स ३४ भक्तिमात्रेणपशूनामपिसुलभः अन्यथादेवानामपिदु
र्लभइतितत्कथाश्रवणेकस्यानंदोनस्यादित्याह यइतिद्वाभ्याम् झषोग्राहः कौशंतीनांसतीनामितिकृपालुत्वमुक्तम् संकटात्अमोचयत् ३५ ३६ कारणेनपृ-
थिव्युद्धरणादिनासूकररूपस्य ३७ एतद्धरेर्विक्रीडितंशृण्वतांमंतेश्रीनारायणोगतिर्भवति महापुण्यंस्वर्गादिप्रदम् अलंपवित्रमतिशयेनशोधकम् धन्यंधनावह
म् यशस्यंकीर्तिकरम् आयुषश्चाशिषांचपदंस्थानं परित्राणंवा प्राणानामिंद्रियाणांचपदम् अंगविदुर ३८ इतितृतीयस्कंधेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९

देवाऊचुः नमोनमस्तेऽखिलयज्ञतंतवेस्थितौगृहीतामलसत्त्वमूर्त्तये दिष्ट्याहतोऽयंजगतामरुंतुदस्त्वत्पादभक्त्यावयमीशनिर्वृताः
३० मैत्रेयउवाच एवंहिरण्याक्षमसत्त्वविक्रमंससादयित्वाहरिरादिसूकरः जगामलोकंस्वमखंडितोत्सवंसमीडितःपुष्करवि
ष्टरादिभिः ३१ मयायथाऽनूक्तमवादितेहरेःकृतावतारस्यसमित्रचेष्टितम् यथाहिरण्याक्षउदारविक्रमोमहामृधेक्रीडनवन्निराकृतः ३२
सूतउवाच इतिकौषारवाख्यातामाश्रुत्यभगवत्कथाम् क्षत्तानंदंपरंलेभेमहाभागवतोद्विज ३३ अन्येषांपुण्यश्लोकानामुद्दामयशसांस-
ताम् उपश्रुत्यभवेन्मोदःश्रीवत्साकस्यकिंपुनः ३४ योगजेंद्रंझषग्रस्तंध्यायंतंचरणांबुजम् कौशंतीनांकरेणूनांकृच्छ्रतोऽमोचयद्द्रुतम् ३५
तंसुखाराध्यमृजुभिरनन्यशरणैर्नृभिः कृतज्ञःकोनसेवेतदुराराध्यमसाधुभिः ३६ योवैहिरण्याक्षवधंमहाऽद्भुतंविक्रीडितंकारणसूकरात्मनः
शृणोतिगायत्यनुमोदतेऽजसाविमुच्यतेब्रह्मवधादपिद्विजाः ३७ एतन्महापुण्यमलंपवित्रंधन्यंयशस्यंपदमायुराशिषाम् प्राणेंद्रियाणांयुधि-
शौर्यवर्धनंनारायणोऽंतेगतिरंगशृण्वताम् ३८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः १९ शौनकउ
वाच महींप्रतिष्ठामध्यस्यसौतेस्वायंभुवोमनुः कान्यन्वतिष्ठद्द्वाराणिमार्गायावरजन्मनाम् १ क्षत्तामहाभागवतःकृष्णस्यैकांति-
कःसुहृत् यस्तत्याजाग्रजंकृष्णेसापत्यमघवानिति २ द्वैपायनादनवरोमहित्वेतस्यदेहजः सर्वात्मनाश्रितःकृष्णंतत्परांश्चाप्यनुव्रतः ३
किमन्वपृच्छन्मैत्रेयंविरजास्तीर्थसेवया उपगम्यकुशावर्त्तआसीनंतत्त्ववित्तमम् ४

विंशेवराहजन्मादिव्यवधानादथादितः सर्गोऽनुस्मार्यतेवक्तुमन्वयंप्रस्तुतंमनोः १ प्रतिष्ठांस्थानंअध्यस्यप्राप्यसौतेसूतस्यरोमहर्षणस्यपुत्रअवरमर्वाचीनंजन्म
येषांतेषामीश्वरेलीनानांमार्गायनिर्गमायकानिद्वाराणिकृतवान् अर्वाचीनान्प्राणिनःकैरुपायैःसृष्टवानित्यर्थः १ विदुरमैत्रेयसंवादेनैवेतत्ज्ञास्यत इतितमेवसंवा
दंप्रष्टुमाह क्षत्तेतिपंचभिः श्रीकृष्णासुहृत्त्वेहेतुः यइति दुर्योधनादिभिरपत्यैःसहितमग्रजंधृतराष्ट्रम् अघवान्कृतापराधइतिहेतोः श्रीकृष्णोक्तमंत्रानादरात्
यस्तत्याज २ अनवरः अन्यूनःमहित्वेमहिम्नि ३ कुशावर्त्तेगंगाद्वारे ४ ७ ७ ७ ७ ७

यस्मिन्नपिपृच्छतु किंतवेतिचेत्तत्राह तयोरिति अघघ्नीः अघध्यः नूनंकथाः प्रवृत्ताः ५ कीर्त्तन्यानिकीर्त्तनार्हाणिउदाराणिकर्माणियस्यहरेः ६ एवमितिव्यासवाक्यम् उग्र श्रवाः रोमहर्षणपुत्रः नैमिषमयनमाश्रयोयेषाम् अर्पितमध्यात्ममनोयेन ७ गोःउद्धरणंलीलांहिरण्याक्षंचावज्ञयाहतंनिशाम्य भारतोविदुरः ८ यस्मात्त्वमव्यक्तमार्गवि त्ब्रह्मणोवाविशेषणम् ९ एतत्जगत् अभावयन् उत्पादयामासुः १० सद्वितीयाः सभार्याः स्वतंत्राभार्यानपेक्षाः कर्मसुप्रजासर्गादिषुसंहताः परस्परापेक्षाः इदंजगत् ११ ब्रह्माकिमारभतेतिप्रश्नस्ययक्षादीन्सृष्टवानित्युत्तरंवक्तुंपूर्वोक्तांसृष्टिमनुस्मारयतिदैवेनेतिसप्तभिः मन्वादिप्रश्नानांतूत्तराध्यायमारभ्योत्तरंभविष्यति दुर्वितर्क्ये णदैवेनजीवादृष्टेन परेणप्रकृत्यधिष्ठात्रामहापुरुषेण अनिमिषेणकालेनचहेतुना भगवतोनिर्विकारात्जातक्षोभंयद्गुणत्रयंप्रधानंतस्मान्महानासीत् तदुक्तंतंत्रे वि ष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषाख्यान्ययोविदुः प्रथमंमहतःस्रष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितम् तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्यतइति १२ महतोजातोभूतादिरहंकार

तयोःसंवदतोःसूतप्रवृत्ताह्यमलाःकथाः आपोगांगाइवाघघ्नीर्हरेःपादांबुजाश्रयाः ५ तानःकीर्त्तयभद्रंतेकीर्त्तन्योदारकर्मणः रसज्ञःकोऽनुतृप्ये तहरिलीलामृतंपिबन् ६ एवमुग्रश्रवाःपृष्टऋषिभिर्नैमिषायनैः भगवत्यर्पिताध्यात्मस्तानाहश्रूयतामिति ७ सूतउवाच हरे र्धृतक्रोडतनोःस्वमाययानिशम्यगोरुद्धरणंरसातलात् लीलांहिरण्याक्षमवज्ञयाहतंसंजातहर्षोमुनिराहभारतः ८ विदुरउवाच प्रजापतिपतिःसृष्ट्वाप्रजासर्गेप्रजापतीन् किमारभतमेब्रह्मन्प्रब्रूह्यव्यक्तमार्गवित् ९ येमरीच्यादयोविप्रायस्तुस्वायंभुवोमनुः तेवैब्रह्मणआ देशात्कथमेतदभावयन् १० सद्वितीयाःकिमसृजन्स्वतंत्राउतकर्मसु आहोस्वित्संहताःसर्वइदंस्मसमकल्पयन् ११ मैत्रेयउवाच दैवेनदुर्वितर्क्येणपरेणानिमिषेणच जातक्षोभाद्भगवतोमहानासीद्गुणत्रयात् १२ रजःप्रधानान्महतस्त्रिलिंगोदैवचोदितात् जातःससर्ज भूतादिर्वियदादीनिपंचशः १३ तानिचैकैकशःस्रष्टुमसमर्थानिभौतिकम् संहत्यदैवयोगेनहैममंडमवासृजन् १४ सोऽशयिष्टाब्धिसलिले आंडकोशोनिरात्मकः साग्रंवैवर्षसाहस्रमन्ववात्सीत्तमीश्वरः १५ तस्यनाभेरभूत्पद्मंसहस्रार्कोरुदीधिति सर्वजीवनिकायौकोयत्रस्वयम भूत्स्वराट् १६ सोऽनुविष्टोभगवतायःशेतेसलिलाशये लोकसंस्थांयथापूर्वंनिर्ममेसंस्थयास्वया १७ ससर्जच्छाययाविद्यांपंचपर्वाणमग्रतः तामिस्रमंधतामिस्रंतमोमोहोमहातमः १८

त्रिलिंगस्त्रिगुणःरजःप्रधानादितिस्वतःसत्त्वप्रधानस्यापिमहतोऽहंकारोत्पत्तिकालेकार्यानुरूपं रजःप्रधानत्वंभवतीतिभावः पंचशःतन्मात्राणिमहाभूतानिज्ञानेंद्रियाणिकर्मेंद्रियाणितत्तद्देवताश्चेतिपंचपंचससर्जेत्यर्थः १३ भौतिकंहैममंडमेकैकशःप्रत्येकं स्रष्टुमसमर्थानिसंति संहत्यससृजुः १४ अन्ववात्सीत् अधिष्ठितवान् १५ सहस्रार्काणामिवोरुदीधितिर्यस्यतत् सर्वजीवनिकायानामोकःस्थानंपद्मंस्वराट्ब्र ह्मा १६ यःसलिलाशयेगर्भोदकस्यांतःशेते तेनभगवताऽनुविष्टोऽधिष्ठितःसन् सःस्वराट्स्वयासंस्थयानामरूपादिक्रमेण १७ छायाप्रभाप्रतियोगिनीतयाऽबु ध्येत्यर्थः यस्त्वबुद्धिकृतःप्रभोरित्युक्तत्वात् महातमइतिमहामोहःस्वरूपनिर्देशमात्रविवक्षया मोहइतिप्रथमाप्रयोगः १८ ७ ७ ७

तदेवंप्रथमोक्तांसाधारणांसृष्टिमनूद्यकेनचित्विशेषेणासाधारणांसृष्टिमाह विससर्जेत्यादिनायावत्समाप्ति तद्विसृष्टंकायंरात्रिरूपंनतएवजातानियक्षरक्षांसिजगृ
हुः क्षुत्तृषोःसमुद्भवोयस्यांताम् अत्रचयाऽस्यसातनूरासीत् तामपाहतसातमिस्राऽभवदित्यादिश्रुतिरनुसंधेया १९ उपसृष्टाअभिभूताः जग्धुमत्तुंभक्षयितुम् यतो
वयंक्षुत्तृड्भ्यामर्दिताःअतएनंपिबेतिरूपयामारक्षतेत्येके अन्येतुजक्षध्वंभक्षयतेतिब्रुवंतः जक्षभक्षहसनयोरितिधातुः २० देवोब्रह्मासंविग्नोभीतःसन्मांमाजक्ष
तमाभक्षयत किंतुरक्षत अहोहेयक्षरक्षांसियूयंमेप्रजाःसुताबभूविथ जाताःस्थ एवमुग्रस्वभावायक्षराक्षसाजाताइत्यर्थः तत्रयेयक्षध्वमित्यूचुस्तेयक्षाः येतुमारक्षते
तितेराक्षसाइतिज्ञेयम् एतच्चातिर्यगादितामससर्गस्याप्युपलक्षणम् २१ प्रभयादीव्यन्द्योतमानायायाःदेवताःद्युतिमत्यःसात्विक्यस्तास्ताःप्रमुखतःप्राधान्येना
सृजत् तेदेवाःदेवताइतिस्त्रीत्वेननिर्दिष्टानामप्यर्थमात्रविवक्षयातइतिपुंस्त्वेनप्रतिनिर्देशः एवंयक्षरक्षांसीत्यत्रापिज्ञेयम् तेनविसृष्टांत्यक्तांप्रभामहःदिवसरूपां
सतींदेवयंतःक्रीडयंतःअहार्षुर्जगृहुः २२ अदेवानितिच्छेदः सजघनादसुरानसृजतेतिश्रुतेः अतिलोलुपान्स्त्रीलंपटान् अभिपेदिरेप्राप्ताः २३ पराऽपतत् अपलायत

विससर्जात्मनःकायंनाभिनंदंस्तमोमयम् जगृहुर्यक्षरक्षांसिरात्रिंक्षुत्तृट्समुद्भवाम् १९ क्षुत्तृड्भ्यामुपसृष्टास्तेतंजग्धुमभिदुद्रुवुः मारक्षतैनं
जक्षध्वमित्यूचुःक्षुत्तृडर्दिताः २० देवस्तानाहसंविग्नोमामांजक्षतरक्षत अहोमेयक्षरक्षांसिप्रजायूयंबभूविथ २१ देवताःप्रभयायाया
दीव्यन्प्रमुखतोऽसृजत् तेअहार्षुर्देवयंतोविसृष्टांतांप्रभामहः २२ देवोऽदेवाञ्जघनतःसृजतिस्मातिलोलुपान् तएनंलोलुपतयामैथुनाया
भिपेदिरे २३ ततोहसन्सभगवानसुरैर्निरपत्रपैः अन्वीयमानस्तरसाक्रुद्धोभीतःपराऽपतत् २४ सउपव्रज्यवरदंप्रपन्नार्तिहरंहरिम्
अनुग्रहायभक्तानामनुरूपात्मदर्शनम् २५ पाहिमांपरमात्मंस्तेप्रेषणेनासृजंप्रजाः ताइमायभितुंपापाउपाक्रामंतिमांप्रभो २६ त्वमेकः
किललोकानांक्लिष्टानांक्लेशनाशनः त्वमेकःक्लेशदस्तेषामनासन्नपदांतव २७ सोऽवधार्यास्यकार्पण्यंविविक्ताध्यात्मदर्शनः विमुंचात्मतनुंघो
रामित्युक्तोविमुमोचह २८ तांक्वणच्चरणांभोजांमदविह्वललोचनाम् कांचीकलापविलसद्दुकूलच्छन्नरोधसम् २९

२४ भक्तेच्छाऽनुरूपमात्मानंदर्शयतीतितथातमुपव्रज्य २५ पाहीतिद्वाभ्याम्प्रार्थितवान् यभितुंमैथुनेनधर्षयितुम् २६ लोकानांजनानांतवअनासन्नौअनाश्रि
तौपादौयैःतेषाम् २७ विविक्तमसंदिग्धमध्यात्मदर्शनंपरचित्तज्ञानंयस्यहरेः घोरांकामकश्मलांस्वतनुंविमुंचेतिउक्तवानितिशेषः इत्युक्तश्चब्रह्मातांतनुंविमुमो
चसर्वत्रतनुत्यागोनामतत्तन्मनोभावत्यागोविवक्षितः ग्रहणंचतत्तद्भावापत्तिरितिद्रष्टव्यम् २८ सोऽहोरात्रयोःसंधिरभवदितिश्रुतेःसातेनविसृष्टातनुःसायंत
नीसंध्याबभूवसाचकामोद्रेकवेलाअसुराश्चराजसत्वात्स्त्रीलंपटाःअतस्तांसंध्यामेवस्त्रियंकल्पयित्वातेसंमोहंप्राप्ताइत्याह तामितित्रिभिः नूपुराभ्यांक्वणंतौचर
णांभोजेयस्याःमदेनविह्वलेलोचनेयस्याःकांचीकलापेनविलसद्दुकूलंतेनाच्छन्नंरोधःकटितटंयस्याःताम् २९

सोऽधिक्षिप्तः सत्यंवयमितिश्लोकेनरुषाप्रलब्धः उपहसितश्च एतेवयमितिद्वाभ्याम् क्रीडांकार्यमाणोऽहिराट्महासर्पइव १३ मन्युनाप्रचलितानिक्षुभितानिइंद्रिया णियस्य १४ अंतकंमृत्युम् १५ १६ सौम्यविदुर तांगदामप्राप्तामेवाहनत् १७ हर्यक्षोहिरण्याक्षः १८ स्पृधोःस्पर्धमानयोः तिग्माभ्यांगदाभ्यामाहतानिअंगानिययोःक्षता दास्त्रवतीतिक्षतास्त्रवंरुधिरंतस्यघ्राणमवघ्राणंतेनविवृद्धोमन्युर्ययोः विचित्रान्मार्गान्गदायुद्धक्रमणभेदान् इळागौः तस्यानिमित्तभूतायांशुष्मिणोर्मत्तयोर्वृषभयोः प्रस्तुतेऽपिइलापृथ्वीतदर्थंवृषभौहिखलुबहूनिदिनानिसंप्रथितोत्तुगशृंगसंघर्षविदीर्णगिगलद्रुधिरौपरस्परोपमर्द्दव्ययोग्रसंरंभौचमत्कारितगजयूथपौयुध्यमानौ तिष्ठतइतिप्रसिद्धम् १९ यज्ञएवावयवायस्यतस्यच महीनिमित्तंद्विषतोः २० आगत्यचनारायणमाह किंकृतोदैत्यंविलक्ष्यकथंभूतम् आसन्नंप्राप्तंशौंडीरंशौर्य्य-

मैत्रेयउवाच सोऽधिक्षिप्तोभगवताप्रलब्धश्चरुषाभृशम् आजहारोल्बणंक्रोधंक्रीड्यमानोऽहिराडिव १३ सृजन्नमर्षितःश्वासा न्मन्युप्रचलितेंद्रियः आसाद्यतरसादैत्योगदयाऽभ्यहनद्धरिम् १४ भगवांस्तुगदावेगंविसृष्टंरिपुणोरसि अवंचयत्तिरश्चीनोयोगारूढइवां तकम् १५ पुनर्गदांस्वामादायभ्रामयंतमभीक्ष्णशः अभ्यधावद्धरिःक्रुद्धःसंरंभाद्दष्टदच्छदम् १६ ततश्चगदयारातिंदक्षिणस्यांभ्रुविप्रभुः आजघ्नेसतुतांसौम्यगदयाकोविदोऽहनत् १७ एवंगदाभ्यांगुर्वीभ्यांहर्यक्षोहरिरेवच जिगीषयासुसंरब्धावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः १८ तयोःस्पृ धोस्तिग्मगदाहतांगयोःक्षतास्त्रवघ्राणविवृद्धमन्व्योः विचित्रमार्गांश्चरतोजिगीषयाव्यभादिलायामिवशुष्मिणोर्मृधः १९ दैत्यस्ययज्ञावयवस्य मायागृहीतवाराहतनोर्महात्मनः कौरव्यमह्यांद्विषतोर्विमर्द्दनंदिदृक्षुरागादृषिभिर्वृतःस्वराट् २० आसन्नशौंडीरमपेतसाध्वसंकृतप्रतीकार महार्यविक्रमम् विलक्ष्यदैत्यंभगवान्सहस्त्रणीर्जगादनारायणमादिसूकरम् २१ ब्रह्मोवाच एषतेदेवदेवानामंघ्रिमूलमुपेयुषा म् विप्राणांसौरभेयीणांभूतानामप्यनागसाम् २२ आगस्कृद्भयकृद्दुष्कृदस्मद्राद्धवरोऽसुरः अन्वेषन्नप्रतिरथोलोकानटतिकंटकः २३ मै नंमायाविनंदृप्तंनिरंकुशमसत्तमम् आक्रीडबालवद्देवयथाशीविषमुत्थितम् २४ नयावदेषवर्धेतस्वांवेलांप्राप्यदारुणः स्वांदेवमायामास्थाय तावज्जह्यघमच्युत २५ एषाघोरतमासंध्यालोकच्छंबट्करीप्रभो उपसर्पतिसर्वात्मन्सुराणांजयमावह २६

मदोवायेन अपेतंसाध्वसंयस्मा त्कृतःप्रतीकारोयेन अहार्यःअप्रतीकार्योविक्रमोयस्य सहस्त्रणीःसहस्त्राणामृषिसहस्त्राणांनेता २१ हेदेवतेंऽघ्रिमूलंप्राप्तानांदेवादीनामेषोऽसुरः २२ आगस्कृत् वृथैवापराधारोपकः तत्परिहारायप्रवृत्तोभयकृत् भीतंज्ञात्वादुष्कृत् अर्थप्राणादिहर्ता अस्मत्तोराद्धोलब्धोवरोयेन अन्वेषन् प्रतिरथमवलोकयन् अप्रतिरथः प्र तिपक्षशून्यः २३ यद्यस्मात् एवंभूतोऽयंतस्मादेनंमाक्रीडमाक्रीडय हेदेवयथाउत्थितंक्षुभितम् आशीविषंसर्पबालः पुच्छाकर्षणादिनाक्रीडयतितद्वत् २४ स्वामासुरीम् हेदेवस्वांमायाम् अघंपापरूपम् २५ वेलामेवाह एषेति लोकानां छंबट्करीविनाशकरी छंबडित्यव्ययंविनाशेवर्त्तते २६ ६९ ६९

अभिजित्मध्यान्हः सएवमौहूर्त्तिकोयोगःसन् मुहूर्त्तःशुभदःकालः अगात्गतप्रायः अतोयावन्मुहूर्त्तशेषोऽस्तितावदेवसुदुस्तरमेनंनिस्तरजहि २७ त्वांमृत्युंत्व-
यैवशापानुग्रहकालेविहितंनिर्मितम् आसादितःप्राप्तः शर्मणिसुखेआधेहिस्थापय २८ इतितृतीयेटीकायामष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशेविरिंच्यादि
प्रार्थितेनमहामृधे वराहेणहिरण्याक्षवधःश्लाघ्योऽनुवर्ण्यते १ निर्व्यलीकंचतदमृतंच पाठांतरेनिष्कपटाभिप्रायंचतत् ऋतंचकालात्मनोऽपिममसुहूर्तबलमुपदि-
शतीतिप्रहस्यअपांगालोकनेनस्वीकृतवान् १ मुखतःअभिमुखेहनौकपोलस्याधोभागे अक्षजःब्रह्मणोघ्राणेंद्रियादाविर्भूतः २ सास्वगदयातेनहतातत्तोविहिता
विच्युतासतीविघूर्णिताभूत्वाऽपतत्रेजेच तत्भगवत्करात्पतनम् यद्वा तत्सदस्याद्भुत्वारेजदित्यनेनापिसंबंधः तत् दैत्यपौरुषंरेजइति ३ लब्धतीर्थेलिब्धावसरः

अधुनैषोऽभिजिन्नामयोगोमौहूर्त्तिकोह्यगात् शिवायनस्त्वंसुहृदामाशुनिस्तरदुस्तरम् २७ दिष्ट्यात्वांविहितंमृत्युमयमासादितःस्वयम् विक्र
म्यैनंमृधेहित्वालोकानाधेहिशर्मणि २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेहिरण्याक्षवधेअष्टादशोऽध्यायः १८ मैत्रेयउ
वाच अवधार्यविरिंचिस्यनिर्व्यलीकामृतंवचः प्रहस्यप्रेमगर्भेणतदपांगेनसोऽग्रहीत् १ ततःसपत्नंमुखतश्चरंतमकुतोभयम् जघा
नोत्पत्यगदयाहनावसुरमक्षजः २ साहतातेनगदयाविहताभगवत्करात् विघूर्णिताऽपतद्रेजे नदद्भुतमिवाभवत् ३ सतदालब्धतीर्थोपि
नबबाधेनिरायुधम् मानयन्त्समृधेधर्मंविष्वक्सेनंप्रकोपयन् ४ गदायामपविद्धायांहाहाकारेविनिर्गते मानयामासतद्धर्मंसुनाभंचास्मर
द्विभुः ५ तंव्यग्रचक्रंदितिपुत्राधमेनस्वपार्षदमुख्येनविषज्जमानम् चित्रावाचोतद्विदांखेचराणांतत्रास्मासन्स्वस्तितेऽमुंजहीति ६ सतंनि
शाम्यात्तरथांगमग्रतोव्यवस्थितपद्मपलाशलोचनम् विलोक्यचामर्षपरिप्लुतेंद्रियोरुषास्वदतच्छदमादशच्छ्वसन् ७ करालदंष्ट्रश्चक्षुर्भ्यां-
संचक्षाणोदहन्निव अभिप्लुत्यस्वगदयाहतोसीत्याहनद्धरिम् ८ पदासव्येनतांसाधोभगवान्यज्ञसूकरः लीलयामिषतःशत्रोःप्राहरद्वा-
तरंहसम् ९ आहचायुधमाधत्स्वघटस्वत्वंजिगीषसि इत्युक्तःसतदाभूयस्ताडयन्व्यनदद्भृशम् १० तांसआपततींवीक्ष्यभगवान्समव
स्थितः जग्राहलीलयाप्राप्तांगरुत्मानिवपन्नगीम् ११ स्वपौरुषेप्रतिहतेहतमानोमहासुरः नैच्छद्गदांदीयमानांहरिणाविगतप्रभः १२ ज
ग्राहत्रिशिखंशूलंज्वलज्ज्वलनलोलुपम् यज्ञायधृतरूपायविप्रायाभिचरन्यथा १३

सचनबबाधेनप्राहरत् समानयन्बभूवेतिवाक्यभेदात्सइत्य-
स्यापौनरुक्त्यम् ४ ५ व्यग्रंससंभ्रमंचक्रंयस्य विषज्जमानंविशेषेणसंगंप्राप्नुवंतंप्रति अतद्विदांतत्प्रभावमजानतांआसमंतादासन्स्म ६ सदैत्यःतमात्तच-
क्रंनिशाम्यदृष्ट्वाअग्रतोव्यवस्थितंचविलोक्यअमर्षेणक्रोधेनपरिप्लुतानिक्षुभितानींद्रियाणियस्यसःआदशत्दष्टवान् ७ चक्षुर्भ्यांदहन्निवसंचक्षाणःपश्यन्निवे
तिवस्तुतःक्रोधाभावमाह हतोऽसिज्ञातोऽसीतिवास्त्वयोऽर्थः ८ वातरंहसम्वायुवेगाम् ९ घटस्वउद्यमंकुरु यतस्त्वंजेतुमिच्छसि १० ११ हतोमानोगर्वोयस्य
१२ ज्वलन्योज्वलनःतद्वल्लोलुपंग्रसनव्यग्रम् यज्ञायविष्णुमालक्ष्यअकार्यकरत्वेदृष्टांतः विप्रमुद्दिश्याभिचारंकुर्वन्यथा १३ ६३ ६३ ६३

अन्योन्यंश्लेषयाउपमर्देनहेतुनाउत्तुंगौनिरंतरौपयोधरौयस्याःसुद्विजांसुदतींस्निग्धोहासोलीलावलोकनंचयस्याः ३० गूहंतींवस्त्रांचलेनाङ्गप्रत्यङ्गानाम् नीलाना
मलकानांवरूथःस्तोमोविद्यतेयस्याःहेधर्मतांस्त्रियंउपलभ्यमत्वा ३१ संमूढानांविभावनाक्रममाह अहोइति ३२ अभिसंभाव्यसत्कृत्यविश्रंभात्प्रणयात्कु
तूहलात् ३३ कासीतित्रिभिः काऽसिजात्याकस्यवाकन्या हेभामिनि कोपने रूपमेवद्रविणमनर्घ्यंवस्तुतदेवपण्यंक्रयार्हंतेनतदसमर्पणेनविबाधसे
३४ किंजातिकुलादिप्रश्नेनयावाकाचिद्भव दिष्ट्याइदंतावद्भद्रंजातंयत्तवदर्शनम् किंतुकेवलंनोमनःउत्सुकोषिविमथ्नासि ३५ क्षुभितचित्तानांवाक्यंहेशा
लिनिश्लाघ्ये एकत्रनजयतिनस्थिरीभवति यद्वा नैकत्रअनेकगतिविलासेषुजयंतिसर्वोत्कर्षेणवर्त्तते पतत्पतंगमुच्छलंतंकंदुकम् बृहतोःस्तनयोर्भाराद्भीतंतव
कृशंमध्यंविषीदतिश्राम्यति शांतामंथरेवप्रसरति सुशिखासमूहःशोभनःकेशकलापस्ते पाठांतरेसुशिखाःशोभनान्केशान्अवकीर्यमाणान्समूह बधान

अन्योऽन्यश्लेषयोत्तुंगनिरंतरपयोधराम् सुनासांसुद्विजांस्निग्धहासलीलावलोकनाम् ३० गूहंतींव्रीडयात्मानंनीलालकवरूथिनीम् उपलभ्या
सुराधर्मसर्वेसंमुमुहुःस्त्रियम् ३१ अहोरूपमहोधैर्यमहोअस्यानवंवयः मध्येकामयमानानामकामेवविसर्पति ३२ वितर्कयंतोबहुधातांसंध्यां
प्रमदाकृतिम् अभिसंभाव्यविश्रंभात्पर्यपृच्छन्कुमेधसः ३३ काऽसिकस्यासिरंभोरुकोवाऽर्थस्तेऽत्रभामिनि रूपद्रविणपण्येनदुर्भगान्नोविबा
धसे ३४ यावाकाचित्त्वमबलेदिष्ट्यासंदर्शनंतव उत्सुनोषीक्षमाणानांकंदुकक्रीडयामनः ३५ नैकत्रतेजयतिशालिनिपादपद्मंघ्नंत्यामुहुःक
रतलेनपतत्पतंगम् मध्यंविषीदतिबृहत्स्तनभारभीतंशांतेवदृष्टिरमलासुशिखासमूहः ३६ इतिसायंतनींसंध्यामसुराःप्रमदायतीम् प्रलो-
भयंतींजगृहुर्मत्वामूढधियःस्त्रियम् ३७ प्रहस्यभावगंभीरंजिघ्रंत्यात्मानमात्मना कांत्याससर्जभगवान्गंधर्वाप्सरसांगणान् ३८ विससर्ज
तनुंतांवैज्योत्स्नांकांतिमतींप्रियाम् तएवचाददुःप्रीत्याविश्वावसुपुरोगमाः ३९ सृष्ट्वाभूतपिशाचांश्चभगवानात्मतंद्रिणा दिग्वाससोमुक्तके-
शान्वीक्ष्यचामीलयद्दृशौ ४० जगृहुस्तद्विसृष्टांतांजृंभणाख्यांतनुंप्रभोः निद्रामिंद्रियविक्लेदोययाभूतेषुदृश्यते येनोच्छिष्टान्धर्षयंतितमुन्मा
दंप्रचक्षते ४१ ऊर्जस्वंतंमन्यमानआत्मानंभगवानजः साध्यान्गणान्पितृगणान्परोक्षेणासृजत्प्रभुः ४२

ति अत्रचअस्तंगच्छन्सूर्यएवपतत्पतंगःमेघविच्छेदोमध्यविषादः तारकारूपादृष्टिः तमएवकेशाइत्याद्यूह्यम् ३६ प्रमदेवाचरंतींस्त्रियंमत्वाजगृहुः ३७
प्रहस्यात्मानमात्मनाजिघ्रंत्याकांत्यासौंदर्येणप्रहसनमात्मावघ्राणंचसौंदर्यानुभावचातुर्यविकारः ३८ ज्योत्स्नांचंद्रिकारूपाम् तेएवगंधर्वादिगणाःविश्वावसुः
पुरोगमोमुख्योयेषु ३९ आत्मनस्तंद्रिणाआलस्येनतांश्चमुक्तकेशान्वीक्ष्यनेत्रेनिमीलितवान् ४० इंद्रियाणांविक्लेदःस्रावोययातांनिद्रांप्रचक्षते येनें-
द्रियविक्लेदेनहेतुनाउच्छिष्टांश्चसंतःधर्षयंति भ्रांतान्कुर्वंति तंभूतादिगणमुन्मादंप्रचक्षते तंद्राजृंभिकानिद्रोन्मादहेतुत्वेनभूतादीनांतनूनांचचातुर्विध्यमुक्त
म् ४१ ऊर्जस्वंतंबलवंतम् परोऽक्षेणअदृश्यरूपेण ४२ ५ ५ ५ ५ ५ ५

आत्मनः सर्गो यस्मात् तं यत् येन कायेन संप्रदानत्वनिमित्तेन कवयः कर्मकोविदाः साध्येभ्यः पितृभ्यश्च स्वपितृरूपेभ्यः वितन्वते श्राद्धादिना हव्यं कव्यं च ददति ४३ निरोधानेन दृश्यत्वे सत्यपि अंतर्धानशक्त्या ४४ प्रत्यात्म्येन प्रतिबिंबेन आत्माभासं प्रतिबिंबम् आत्मना आत्मनो मनः प्रतिबिंबदर्शिनः सुंदरस्य शिरःकंपादिचेष्टा अत एव तत्सृष्टानां मिथः संमानेन नित्यं मिथुनीभावः ४५ तत् प्रतिबिंबरूपम् कर्मभिः तत्पराक्रमानुवर्णनैः ४६ भोग आभोगो विस्तारः पादादिप्रसरणं तद्वता देहेन अनुपचिते वृद्धिमप्राप्ते तत् भोगक्रोधादियुक्तम् ४७ अमुतः अमुष्मात् देहात् ये केशा अहीयंत प्रच्युताः ते अहयो जाताः प्रसर्पतः पादाद्याकुंचनैः प्रचलतोऽमुष्मात् सर्पाः अत एव अगा न भवंतीति नागाः अतिवेगवंत इत्यर्थः भोगघनो जातत्वात् भोगेन फणेन उरु विस्तीर्णा कंधरा येषां सर्वे चैते तत् क्रोधयोगात् क्रूराः तेषामवांतरजातिभेदः सर्पसिद्धांते प्रसिद्धः ४८ यदा मन्यमानोऽभूत् तदा मनून् ससर्ज ४९ तेभ्यः स्वीयं पुरुषं पुरुषाकारं पुरं देहमत्यसृजत् ददौ तान्मनून् ५० तेत्वया कृतम् सुकृतं तत्त्व

तमात्मसर्गं तत्कायं पितरः प्रतिपेदिरे साध्येभ्यश्च पितृभ्यश्च कवयो यद्वितन्वते ४३ सिद्धान्विद्याधरांश्चैव तिरोधानेन सोऽसृजत् तेभ्योऽददात्तमात्मानमंतर्धानाख्यमद्भुतम् ४३ स किन्नरान् किंपुरुषान्प्रत्यात्म्येनासृजत्प्रभुः मानयन्नात्मनात्मानमात्माभासं विलोकयन् ४५ ते तु तज्जगृहू रूपं त्यक्तं यत्परमेष्ठिना मिथुनीभूय गायंतस्तमेवोषसि कर्मभिः ४६ देहेन वै भोगवता शयानो बहुचिंतया सर्गेऽनुपचिते क्रोधादुत्ससर्ज ह तद्वपुः ४७ येऽहीयंतामुतः केशा अहयस्तेऽगजज्ञिरे सर्पाः प्रसर्पतः क्रूरा नागा भोगोरुकंधराः ४८ स आत्मानं मन्यमानः कृतकृत्यमिवात्मभूः तदा मनून्ससर्जांते मनसा लोकभावनान् ४९ तेभ्यः सोऽत्यसृजत्स्वीयं पुरं पुरुषमात्मवान् तान्दृष्ट्वा ये पुरा सृष्टाः प्रशशंसुः प्रजापतिम् ५० अहो एतज्जगत्स्रष्टः सुकृतं बत ते कृतम् प्रतिष्ठिताः क्रिया यस्मिन् साकमन्नमदामहे ५१ तपसा विद्यया युक्तो योगेन सुसमाधिना ऋषीनृषिर्हृषीकेशः ससर्जाभिमताः प्रजाः ५२ तेभ्यश्चैकैकशः स्वस्य देहस्यांशमदादजः यत्तत्समाधियोगर्द्धितपोविद्याविरक्तिमत् ५३ इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे विंशतितमोऽध्यायः २० विदुर उवाच स्वायंभुवस्य च मनोर्वंशः परमसंमतः कथ्यतां भगवन्यत्र मैथुनेनैधिरे प्रजाः १ प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ स्वायंभुवस्य वै यथाधर्मं जुगुपतुः सप्तद्वीपवतीं महीम् २ तस्य वै दुहिता ब्रह्मन्देवहूतीति विश्रुता पत्नी प्रजापतेरुक्ता कर्दमस्य त्वयाऽनघ ३

माहुः यस्मिन् मनुसर्गे क्रिया अग्निहोत्राद्याः अतोऽस्मिन् सर्वे वयं साकं सह अन्नं हविर्भागादि अदाम भक्षयाम हे ब्रह्मन् ५१ कार्यसृष्टिमुक्त्वा ऋषीणां सृष्टिमाह तपसेति विद्या उपासना योगोऽत्रासनादिः सुसमाधिः वैराग्यैश्वर्यादियुक्तः समाधिः तेन च युक्तः हृषीकेशः स्ववशेंद्रियः सन् ऋषिर्ब्रह्मा ऋषीन् प्रजाः ससर्ज ५२ किं तद्देहं यस्यांशमदादित्यत आह यदिति समाधिश्च योगश्च ऋद्धिश्च ऐश्वर्यं तपश्च विद्या च विरक्तिश्च विद्यंते यस्मिन् तत् ५३ इति तृतीयस्कंधे टीकायां विंशोऽध्यायः २० एकविंशे तपोविद्यातोषितेन तु विष्णुना कर्दमस्य मनोः पुत्र्या विवाहघटनोच्यते १ एधिरे एधांचक्रिरे १ धर्मं महीं च यथा जुगुपतुः ररक्षतुः तन्मे वदेति तृतीयेनान्वयः २ तस्य मनोः ३ ७ ७ ७ ७

योगलक्षणैरैश्वर्यादिभिर्युक्तायाम् कतिधावीर्यंससर्ज कतिपुत्रानुत्पादयामासेत्यर्थः ४ मनोःकन्यामाकूतिंचप्रसूतिंचभार्यालब्ध्वायथाभूतानिससर्जतच्चवदेतिचकारस्यार्थः ५ सहस्राणांसमादशसहस्राणिसंवत्सरानित्यर्थः ६ ततस्तस्मिंस्तपसिक्रियायोगेनपूजाप्रकारेणसंप्रपेदेसिषेवे प्रपन्नेभ्योभक्तेभ्योवरदातारम् ७ शब्देकवेद्यंयद्ब्रह्मतन्मयंवपुर्दधत्तंप्रत्यात्मानंदर्शयामास ८ सकर्दमस्तंखेऽवस्थितंदृष्ट्वाभूमौक्षितावपतत् गीर्भिश्चाभ्यगृणादितिचतुर्णामन्वयः पद्मोत्पलेदिनरात्रिविकासेसितानांपद्मानामुत्पलानांचस्रक्यस्यतम् स्निग्धानीलाश्चयेअलकास्तेषांव्रातोवक्त्राब्जेयस्य ९ श्वेतोत्पलंक्रीडनकंयस्य मनःस्पर्शमनस्यानंदजनकंस्मितमीक्षणंचयस्यतम् १० वक्षसिश्रीर्यस्य कौस्तुभःकंधरायांयस्य ११ प्रीतिरेवस्वभावःस्वतःसिद्धोधर्मोयस्यतथाविधआत्मामनोयस्य १२ त्वामृतेपरमानंदांधिगन्यवरकामुकं

तस्यांसवैमहायोगीयुक्तायांयोगलक्षणैः ससर्जकतिधावीर्यंतन्मेशुश्रूषवेवद ४ रुचिर्योभगवान्ब्रह्मन्दक्षोवाब्रह्मणःसुतः यथाससर्जभूतानिलब्ध्वाभार्यांचमानवीम् ५ मैत्रेयउवाच प्रजाःसृजेतिभगवान्कर्दमोब्रह्मणोदितः सरस्वत्यांतपस्तेपेसहस्राणांसमादश ६ ततःसमाधियुक्तेनक्रियायोगेनकर्दमः संप्रपेदेहरिंभक्त्याप्रपन्नवरदाशुषम् ७ तावत्प्रसन्नोभगवान्पुष्कराक्षःकृतेयुगे दर्शयामासतंक्षत्तःशाब्दंब्रह्मदधद्वपुः ८ सतंविरजमर्काभंसितपद्मोत्पलस्रजम् स्निग्धनीलालकव्रातवक्त्राब्जंविरजांबरं ९ किरीटिनंकुंडलिनंशंखचक्रगदाधरम् श्वेतोत्पलक्रीडनकंमनःस्पर्शस्मितेक्षणम् १० विन्यस्तचरणांभोजमंसदेशेगरुत्मतः दृष्ट्वाखेऽवस्थितंवक्षःश्रियंकौस्तुभकंधरम् ११ जातहर्षोऽपतन्मूर्ध्नाक्षितौलब्धमनोरथः गीर्भिस्त्वभ्यगृणात्प्रीतिस्वभावात्माकृताजलिः १२ ऋषिरुवाच जुष्टंबताद्याखिलसत्वराशेःसांसिध्यमक्ष्णोस्तवदर्शनान्नः यद्दर्शनंजन्मभिरीड्यसद्भिराशासतेयोगिनोरूढयोगाः १३ येमाययातेहतमेधसस्त्वत्पादारविंदंभवसिंधुपोतम् उपासतेकामलवायतेषांरासीशकामान्निरयेपियेस्युः १४ तथासचाहंपरिवोढुकामःसमानशीलांगृहमेधधेनुम् उपेयिवान्मूलमशेषमूलंदुराशयःकामदुघांघ्रिपस्य १५

अथापित्वत्पर्णमानुगृहाणवरदानतः बतेतिहर्षे हेईड्यनोऽस्माभिःसमग्रसत्वनिधेस्तवदर्शनात् अद्याक्ष्णोःसांसिध्यंसाफल्यंजुष्टंसेवितम् त्वद्दर्शनमेवमहाफलमित्युपपादयति यस्यतवदर्शनंसद्भिरुत्तरोत्तरमापादितप्रकर्षैर्जन्मभिः रूढोविरूढोयोगोयेषांतेऽपि १३ सकामभक्तान्विगर्हयन्नाह यइति हेईशयेनिरयेऽपिस्युः तेषांकामानांलवाययेत्वन्मायायानष्टबुद्धयः तएवोपासते त्वंतुतेषांतान्कामानपिरासिदद्यासि १४ यःसकामान्निंदामिसोऽहमपितादृशएवेत्याह तथेतिगृहमेधोगृहाश्रमः तत्रधेनुंत्रिवर्गदोग्ध्रींभार्यांपरिवोढुकामःपरिणेतुमिच्छन्कामदुघांघ्रिपस्यकल्पद्रुमस्यतवपादमूलमंघ्रिमुपेयिवान् उपगतोऽस्मि ननुकामाद्यर्थमन्यात्किमप्युपास्यताम् नयतःअशेषस्यपुरुषार्थस्यमूलमेतदेव १५

ननुतर्हिमुक्त्यर्थमेवकिंनभजसि अनधिकारादित्याह हेऽधीशयस्त्वंप्रजापतिः तस्यतववचसातंत्याअयंकामहतोलोकःपशुवद्बद्धः हेमुक्तधर्ममूर्ते अहंचकिल-
लोकानुगतःअतःतुभ्यंबलिंवहामि कर्ममर्यादांत्वदाज्ञामनुवर्ते अनिमिषायकालात्मने तदर्थंभार्यांचेच्छामीतिचकारस्यार्थः नकेवलंलोकानुगतोवहामि किंतुऋ
णत्रयापाकरणार्थमितिकिलेत्युक्तम् १६ अनिमिषायेति अनेनकालात्मकत्वात् त्वत्तोभीतः कर्मकरोमीत्युक्तम् एतत्तुभयंत्वद्भक्तानानास्तीत्याह द्वाभ्याम् लो
कान् कामाभिभूतान्ताननुसृतान्पशूंश्च विवेकेसत्यपिपुनःकर्मजडान् मादृशान् हित्वाअनादृत्ययेतवचरणरूपमातपत्रंश्रिताः तानेवाह त्वद्गुणानांवादःकथातदे
वसीधुसंसारविस्मारकत्वात्पीयूषंरुचिकरत्वात् तेननिर्यापितावित्लापितादेहधर्माःक्षुत्पिपासादयोयैः एषामित्युत्तरेणान्वयः १७ तवयत्त्रिणाभिकालचक्रं
तत्जगदाच्छिद्यआकृष्यधावदपियेषांत्वद्भक्तानामायुराच्छिद्यधावन्नभवति कथंभूतम् अजरंब्रह्मतस्मिन् अक्षरूपेभ्रमिर्भ्रमणंभ्रमदितिवक्तव्येअतिक्रमण
शीलत्वात् उपचारेणभ्रमिरित्यभेदनिर्देशः अधिकमासेनसहत्रयोदशमासाअरायस्य त्रिशतंषष्टिश्चाहोरात्राःपर्वाणियस्य शतशब्देविभक्तेरलुगार्षः षट्ऋ
तवोनेमयोयस्य अनंताःक्षणलवादयःछदाःपत्राणिपत्राकाराधाराःसंतियस्य त्रीणिचातुर्मास्यानिनाभयःआधारभूतानिवलयानियस्य करालस्रोतःतीव्रवेगम्

प्रजापतेस्तेवचसाऽधीशतंत्यालोकःकिलायंकामहतोनुबद्धः अहंचलोकानुगतोवहामिबलिंचशुक्लानिमिषायतुभ्यम् १६ लोकांश्चलोका
नुगतान्पशूंश्चहित्वाश्रितास्तेचरणातपत्रम् परस्परंत्वद्गुणवादसीधुपीयूषनिर्यापितदेहधर्माः १७ नतेऽजराक्षभ्रमिरायुरेषांत्रयोदशारं
त्रिशतंषष्टिपर्व षण्नेम्यनंतच्छदियत्त्रिणाभिकरालस्रोतोजगदाच्छिद्यधावत् १८ एकःस्वयंसन्जगतःसिसृक्षयाद्वितीययात्मन्नधि
योगमायया सृजस्यदःपासिपुनर्ग्रसिष्यसेयथोर्णनाभिर्भगवान्स्वशक्तिभिः १९ नैतद्बताधीशपदंतवेप्सितंयन्मायययानस्तनुषेभूतसूक्ष्म
म् अनुग्रहायास्त्वपियर्हिमाययालसत्तुलस्यातनुवाविलक्षितः २० तंत्वाऽनुभूत्योपरतक्रियाऽर्थंस्वमाययावर्त्तितलोकतंत्रम् नमाम्यभी
क्ष्णंनमनीयपादसरोजमल्पीयसिकामवर्षम् २१

एतैर्विशेषणैरेवसंवत्सरात्मकंचक्रमुक्तमितिद्रष्टव्यम् १८ ननुनिरुपाधिमुदासीनंमांकिंयाचसे तथाऽ
पिमाययाविश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वात्त्वमेवयाच्यइत्याह स्वयमेकएवसन्नपिआत्मन्यधिकृतयायोगमाययाहेतुनायाःस्वीकृताःशक्तयःसत्वाद्याःताभिःअदोविश्वंस्वव्य
तिरिक्तसाधनानपेक्षत्वेदृष्टांतःयथेति १९ यद्यपिमायिकत्वात्भक्तेभ्योविषयसुखंदातुंनेच्छसि तथाप्यस्मदभिप्रायानुसारेणतत्संपादयेत्याह नैतदिति हेअधीश
नोऽस्माकंभजतांभूतसूक्ष्मरूपंपदंशब्दादिविषयसुखंमाययातनुषे विस्तारयसीतियत् एतत्तवयद्यपीप्सितंनभवतितथाऽप्यस्मदनुग्रहायास्तुऋणत्रयापाक
रणानंतरमेवापवर्गायभवत्वित्यर्थः यर्हियतःमाययापरिच्छिन्नइवलसंत्यातुलस्यायुक्तस्त्वंविलक्षितोऽसि एवंभूतस्यतवदर्शनंयतोभुक्तिमुक्तिप्रदमित्यर्थः २०
तंत्वात्वांभुक्तिमुक्तिप्रदंनमामि मुक्तिदत्वेहेतुः अनुभूत्याज्ञानेनउपरतःक्रियाऽर्थःकर्मफलभोगोयस्मिन् भोगदत्वेहेतुःस्वमाययाआवर्त्तितंलोकतंत्रंविश्वोप-
करणंयेन अतःसकामैर्निष्कामैश्चनमनीयंपादसरोजयुगंयस्यतम् तत्रअल्पीयसिसकामेपुंसिभजनेवाकामान्वर्षतीतितथातम् २१ ७ ७ ७

अमृतेनऋरवकरेणप्रेमस्मिताभ्यामीक्षणेनविभ्रमंतीभ्रूर्यस्य २२ चेतसंहार्दंभावम् मेमयासमयोजिसंघटितम् यदर्थमेवाहंसमाचितःतत् २३ मयिसंगृभितःसंगृहीतएकाग्रीकृतःआत्माचित्तंयैस्तेषांयन्मदर्हणंत्वादृशेषुअतितरांसर्वथामृषानिष्फलंनस्यात् २४ विख्यातंमंगलमभ्युदयःसदाचारादिलक्षणंयस्य २५ हेविप्रमाहिष्यासह २६ २७ यत्रयस्यांभार्यायाम् समाहितंअभिसंधानेनस्थितम् नृपवधूराजकन्या २८ तेवीर्यमात्मनिभृतंधृतयाप्रसविष्यतिसाभाजिष्यति वीर्येवीर्यप्रसूतासकन्यासऋअंजसाआत्मनःपुत्रानाधास्यंति २९ निदेशमाज्ञाम् उशत्तमःशुद्धसत्त्वःतीर्थपात्रंतेनदानंलक्ष्यते मयिसमर्पितसर्वकर्मफलइत्यर्थः ३० गार्हस्थ्येनदयांकृत्वासंन्यासेनाभयंदत्वामयिआत्मानंजगच्चसहएकीभूतंद्रक्ष्यसि ३१ त्वद्वीर्येणसहदेवहूत्यामवतीर्यनिशेषः ३२ प्रत्यग्भूतेषक्षेत्रेषुजायतेआविर्भवतीतिप्रत्य

ऋषिरुवाच इत्यव्यलीकंप्रणुतोऽब्जनाभस्तमाबभाषेवचसाऽमृतेन सुपर्णपक्षोपरिरोचमानःप्रेमस्मितोद्वीक्षणविभ्रमद्भ्रूः २२
श्रीभगवानुवाच विदित्वातवचैत्यंमेपुरैवसमयोजितत् यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैवाहंसमर्चितः २३ नवैजातुमृषैवस्यात्प्रजाध्यक्षमदर्हणम् भवद्विधेष्वतितरांमयिसंगृभितात्मनाम् २४ प्रजापतिसुतःसम्राट्मनुर्विख्यातमंगलः ब्रह्मावर्त्तंयोऽधिवसन्शास्तिसप्तार्णवांमहीम् २५ सचेहविप्रराजर्षिर्महिष्याशतरूपया आयास्यतिदिदृक्षुस्त्वांपरश्वोधर्मकोविदः २६ आत्मजामसितापांगींवयःशीलगुणान्विताम् मृगयंतींपतिंदास्यत्यनुरूपायतेप्रभो २७ समाहितंतेहृदयंयत्रेमान्परिवत्सरान् सात्वांब्रह्मन्नृपवधूःकाममाशुभजिष्यति २८ यातआत्मभृतंवीर्यंनवधाप्रसविष्यति वीर्येत्वदीयेऋषयआधास्यंत्यंजसात्मनः २९ त्वंचसम्यगनुष्ठायनिदेशंमेउशत्तमः मयितीर्थीकृताशेषक्रियार्थोमांप्रपत्स्यसे ३० कृत्वादयांचजीवेषुदत्वाचाभयमात्मवान् मय्यात्मानंसहजगत्द्रक्ष्यस्यात्मनिचापिमाम् ३१ सहाहंस्वांशकलयात्वद्वीर्येणमहामुने तवक्षेत्रेदेवहूत्यांप्रणेष्येतत्वसंहिताम् ३२ मैत्रेयउवाच एवंतमनुभाष्याथभगवान्प्रत्यगक्षजः जगामबिंदुसरसःसरस्वत्यापरिश्रितात् ३३ निरीक्षतस्तस्यययावशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमार्गः आकर्णयन्पत्ररथेंद्रपक्षैरुच्चारितंस्तोमसुदीर्णसाम ३४ अथसंप्रस्थितेशुक्लेकर्दमोभगवानृषिः आस्तेस्मबिंदुसरसितंकालंप्रतिपालयन् ३५ मनुःस्यंदनमास्थायशातकौंभपरिच्छदम् आरोप्यस्वांदुहितरंसभार्यःपर्यटन्महीम् ३६ तस्मिन्सुधन्वन्नहनिभगवान्यत्समादिशत् उपायादाश्रमपदंमुनेःशांतव्रतस्यतत् ३७

गक्षजःसरस्वत्यानद्यापरिश्रितात्परिवेष्टितात् ३३ अशेषैस्तपोमंत्रादिसिद्धेश्वरैःअभिष्टुतःसिद्धमार्गःवैकुंठमार्गोयस्य यद्वाअशेषसिद्धेश्वरैरभिष्टुतश्चासौसिद्धैर्मृग्यतइतिसिद्धमार्गश्चसययौ पत्ररथेंद्रोगरुडस्तस्यपक्षैरुदीर्णमभिव्यक्तंसमाकर्णयन् बृहद्रथंतरेपक्षावितिश्रुतेःउच्चारितंस्तोमंचसामाधारभूतानांऋचांसमुदायश्शृण्वन्स्तोमआत्मेतिश्रुतेःसमासपाठेउच्चारितःस्तोमःस्तोत्रीयसमुदायोयस्यसाम्नइति ३४ तंकालंपरश्वइत्युक्तंप्रतीक्षमाणः ३५ शातकौंभाःसौवर्णाःपरिकरायस्मिन् तंरथमास्थायदुहितरंचारोप्यवरान्वेषणार्थंपर्यटन् ३६ हेसुधन्वन्विदुर यदहः ३७ ७ ७ ७ ७

तत्प्रवेशमात्रेण परमानंदंप्राप्त इतिदर्शयितुमाश्रमंवर्णयति यस्मिन्नित्यादिभिः सप्तभिः श्लोकैः प्रपन्नेकर्दमे ३८ शिवमारोग्यममृतवत्स्वादुजलंयस्मिन् ३९ कूजंतः पु-
ण्यामृगाः द्विजायेषुतैः पुण्यद्रुमलतानांजालैः समूहैर्युक्तम् ४० घुष्टंनादितम् मत्तभ्रमराणांविभ्रमः विनोदोयस्मिन् मत्ताबर्हिणएवनटास्तेषामाटोपोनृत्यसंभ्र
मोयस्मिन् आव्हयंतः मिथोमत्ताः कोकिलायस्मिन् ४१ कदंबादिभिर्वृक्षैरलंकृतम् ४२ कारंडवादिभिः पक्षिभिः वल्गुयथातथाकूजितम् ४३ हरिणादिभिर्वृ
तम् तत्रक्रोडः सूकरः श्वावित् शल्लकः मर्कोमर्कटः तद्विशेषागोपुच्छाः हरिर्वानरः सिंहोवा नाभिः कस्तूरीमृगः ४४ हुतः हुताशनः ब्रह्मचारियोग्योयेन ४५ उग्रा
युक्तयोगोयस्यतेनवपुषाविद्योतमानम् ४६ तस्यभगवतोव्याहृतंभाषणमेवअमृतकलाअमृतमयस्यचंद्रस्यकलातन्मयंपीयूषंतस्यश्रवणेनचनातिक्षामंतपसाकृ

यस्मिन्भगवतोनेत्रान्न्यपतन्नश्रुबिंदवः कृपयासंपरीतस्यप्रपन्नेऽर्पितयाभृशम् ३८ तद्वैबिंदुसरोनामसरस्वत्यापरिप्लुतम् पुण्यंशिवामृत
जलंमहर्षिगणसेवितम् ३९ पुण्यद्रुमलताजालैः कूजत्पुण्यमृगद्विजैः सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यवनराजिश्रियाऽन्वितम् ४० मत्तद्विजगणैर्घुष्टं
मत्तभ्रमरविभ्रमम् मत्तबर्हिनटाटोपमाव्हयन्मत्तकोकिलम् ४१ कदंबचंपकाशोककरंजबकुलासनैः कुंदमंदारकुटजैश्चूतपोतैरलंकृतम्
४२ कारंडवैः प्लवैर्हंसैः कुररैर्जलकुक्कुटैः सारसैश्चक्रवाकैश्चचकोरैर्वल्गुकूजितम् ४३ तथैवहरिणैः क्रोडैः श्वाविद्गवयकुंजरैः गोपुच्छैर्हरि
भिर्मर्कैर्नकुलैर्नाभिभिर्वृतम् ४४ प्रविश्यतत्तीर्थवरमादिराजः सहात्मजः ददर्शमुनिमासीनंतस्मिन्हुतहुताशनम् ४५ विद्योतमानंवपुषात
पस्युग्रयुजाचिरम् नातिक्षामंभगवतः स्निग्धापांगावलोकनात् ४६ तद्व्याहृतामृतकलापीयूषश्रवणेनच प्रांशुपद्मपलाशाक्षंजटिलंचीरवा
ससम् उपसंसृत्यमलिनंयथाऽर्हणमसंस्कृतम् ४७ अथोटजमुपायातंनृदेवंप्रणतंपुरः सपर्यया प्रत्यगृह्णात्प्रतिनंद्यानुरूपया ४८ गृ-
हीतार्हणमासीनंसंयतंप्रीणयन्मुनिः स्मरन्भगवदादेशमित्याहश्लक्ष्णयागिरा ४९ नूनंचंक्रमणंदेवसतांसंरक्षणायते वधायचासतांयस्त्वंह
रेःशक्तिर्हिपालनी ५० योऽर्केंद्वग्नींद्रवायूनांयमधर्मप्रचेतसाम् रूपाणिस्थानआधत्सेतस्मैशुक्लायतेनमः ५१ नयदारथमास्थायजैत्रंमणिगणा
र्पितम् विस्फूर्जच्चंडकोदंडोरथेनत्रासयन्नघान् ५२

शंसंतमपिअकृशम् प्रांशुमुन्नतम् उपसंसृत्यसमीपंगत्वामलिनंददर्शेतिपूर्वेणक्रिया अर्हयतेअ
नेनेतिअर्हणंमहारत्नंतत् असंस्कृतमनिर्णिक्तंयथामलिनंदृश्यतेतद्वत् ४७ उटजंपर्णशालांप्राप्तम् पुरःपादसमीपेप्रणतम् आशीर्भिरभिनंद्यसपर्ययापूजयाप्र
त्यगृह्णात् सत्कृतवान् ४८ ४९ तेचंक्रमणंपर्यटणम् हियस्मात् ५० मनुस्त्वंविष्णुंप्रणमामि यइति स्थानेतत्तत्कार्यावसरे शुक्लायविष्णवे ५१ नयदेतिपंचा-
नामयमर्थः यद्यपिधर्मरक्षाऽर्थम् सर्वतः पर्यटतस्तवप्रसंगादप्यागमनंसंभवति तथाऽपिविशेषकार्यंचेदस्तितत्कथ्यतामिति जैत्रंजयप्रदम् मणिगणाअर्पि
तायस्मिन् तंरथमारुह्ययदाभुवोमंडलंनपर्यटसि तदासेतवोभिद्येरन्निितित्रयाणामन्वयः विस्फूर्जन्नादंकुर्वंश्चंडकोदंडंधनुर्यस्य ५२ ७ ७ ७

स्वसैन्यस्यचरणैःक्षुण्णंसंघट्टितम् ५३ वर्णाश्रमाणांनिबंधनंयैःबतअहो ५४ निरंकुशैर्नृभिर्निमित्तभूतैःशयानेनिश्चिंते ५५ निर्व्यलीकेनसंहर्षेणप्रतिपद्यामहेस्वी
कुर्महे ५६ इतितृतीयस्कंधेटीकायांएकविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशेकर्दमायादाद्यथादिष्टंहिविष्णुना मनुर्दुहितरंदेवहूतिमित्युपवर्ण्यते १ एवमाविष्कृतअ-
शेषाणांगुणानांकर्मणांचउदयउत्कर्षोयस्यसस्सम्राट्मनुःसव्रीडइवस्वकीर्त्तिश्रवणात् प्रत्याख्यानशंकयावा तंमुनिमुवाच उपारतंनिवृत्तिनिरतम् १ मदीयाकन्यात्वया
परिणेयेतिविज्ञापयिष्यन् युष्मदस्मत्संबंधस्तावदीश्वरेणपूर्वमेवघटितइत्याह ब्रह्मेतिसार्धाभ्याम् आत्मनःपरीप्सयापर्याप्तुमिच्छया छंदोमयस्यात्मनःपर्याप्तिःपाल
नंवेदप्रवर्त्तनंतस्येच्छया युष्मान् ब्राह्मणान् २ तत्त्राणायब्राह्मणपालनाय ब्रह्मब्राह्मणजातिः क्षत्त्रंक्षत्त्रियजातिः ३ एवंसदेवएवरक्षतिस्म कोऽसौ यःसदसदात्म

स्वसैन्यचरणक्षुण्णंवेपयन्मंडलंभुवः विकर्षन्बृहतींसेनांपर्य्यटस्यंशुमानिव ५३ तदैवसेतवःसर्वेवर्णाश्रमनिबंधनाः भगवद्रचिताराजन्भि
द्येरन्बतदस्युभिः ५४ अधर्मश्चसमेधेतलोलुपैर्व्यंकुशैर्नृभिः शयानेत्वयिलोकोऽयंदस्युग्रस्तोविनंक्ष्यति ५५ अथापिपृच्छेत्वांवीरय
दर्थंत्वमिहागतः तद्वयंनिर्व्यलीकेनप्रतिपद्यामहेहृदा ५६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकविंशतितमोऽध्यायः २१
मैत्रेयउवाच एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयोमुनिम् सव्रीडइवतंसम्राडुपारतमुवाचह १ मनुरुवाच ब्रह्मासृजत्स्वमु
खतोयुष्मानात्मपरीप्सया छंदोमयस्तपोविद्यायोगयुक्तानलंपटान् २ तत्त्राणायासृजच्चास्मान्दोःसहस्रात्सहस्रपात् हृदयंतस्यहिब्रह्मक्षत्त्रम
गंप्रचक्षते ३ अतोह्यन्योऽन्यमात्मानंब्रह्मक्षत्त्रंचरक्षतः रक्षतिस्माव्ययोदेवःसयःसदसदात्मकः ४ तवसंदर्शनादेवच्छिन्नामेसर्वसंशयाः यत्स्व
यंभगवान्प्रीत्याधर्ममाहरिरक्षिषोः ५ दिष्ट्यामेभगवान्दृष्टोदुर्दर्शोयोऽकृतात्मनाम् दिष्ट्यापादरजःस्पृष्टंशीर्ष्णामेभवतःशिवम् ६ दिष्ट्यात्वयाऽ
नुशास्तोऽहंकृतश्चानुग्रहोमहान् अपावृतैःकर्णरंध्रैर्जुष्टादिष्ट्योशतीर्गिरः ७ सभवान्दुहितृस्नेहपरिक्लिष्टात्मनोमम श्रोतुमर्हसिदीनस्यश्रावितं
कृपयामुने ८ प्रियव्रतोत्तानपदोःस्वसेयंदुहितामम अन्विच्छतिपतिंयुक्तंवयःशीलगुणादिभिः ९ यदातुभवतःशीलश्रुतरूपवयोगुणान् अ
शृणोन्नारदादेषात्वय्यासीत्कृतनिश्चया १० तत्प्रतीच्छद्विजाग्र्येमांश्रद्धयोपाहृतांमया सर्वात्मनाऽनुरूपांतेगृहमेधिषुकर्मसु ११ उद्यतस्यहिका
मस्यप्रतिवादोनशस्यते अपिनिर्मुक्तसंगस्यकामरक्तस्यकिंपुनः १२ यउद्यतमनादृत्यकीनाशमभियाचते क्षीयतेतद्यशःस्फीतंमानश्चावज्ञयाहृ
तः १३

कःसर्वात्मकः तथाऽपिअव्ययोनिर्विकारः ४ तंविज्ञापयितुमेवतद्दर्शनादिकमभिनंदति तवेतित्रिभिः ५ ६ अनुग्रहोऽनुशासनादिरूपएव उश
तीःउशत्यः ७ विज्ञापयतिसभवानितिसप्तभिः दुहितुःस्नेहेनपरिक्लिष्टआत्मायस्य श्रावितंविज्ञापनम् ८ प्रियव्रतोत्तानपदोःस्वसेतिपुत्रिकाकरणश
ङ्कानिरस्ता ममसुतेतिकस्त्रकन्यातवयोग्येतिदर्शितम् ९ १० प्रतीच्छ स्वीकुरु ११ उद्यतस्यस्वतःप्राप्तस्य प्रतिवादःप्रत्याख्यानम् १२
कीनाशंकृपणम् अवज्ञयापरापमानेन १३ ५ ५ ५ ५ ५ ५

यस्यसावधिब्रह्मचर्यंसउपकुर्वाणः प्रत्तांमयादत्ताम् १४ अप्रत्तावेतिमध्येवकृतनिश्चयत्वात् कस्मैचित् प्रतिश्रुताचनभवतीत्यर्थः आद्यः प्रथमः ततःपूर्वंविवाहाभावात्
मुख्यइतिवा १५ भूयात् भवेत् प्रतीतः गृह्णामितेसोभगत्वायहस्तंमयापत्येत्यादि मंत्रप्रसिद्धः स्वयाऽगकांत्यैवश्रियंभूषणादिशोभाम् १६ यांविलोक्यन्यपतन् स
मोहेनविमूढंव्याकुलंचेतोयस्य क्वणन्त्यामंघ्रिभ्यांशोभायस्याः १७ तांललनानांललामंभूषणभूताम् असेवितौश्रियश्चरणौयैस्तैरदृष्टांद्रष्टुमप्ययोग्याम् उत्तानपदः
उत्तानपादस्य अभियातांस्वयंप्राप्ताम् १८ भजिष्येस्वीकरिष्ये यावदपत्योत्पत्तिस्तावद्गार्हस्थ्यम् ततः परंसंन्यास इतिभाषाबंधःसमयः तमेवाह यावदात्मनोमम
चतेजोगर्भंबिभृयात् यद्वा ममात्मनोदेहात्च्युतंतेजोवीर्यंबिभृयादिति अतः परंपारमहंस्यंज्ञानंतस्मिन् मुख्यान् शुक्लेनविष्णुनासाक्षात् प्रकर्षेणोक्तान् अविहिं

अहंत्वाश्रृणवंविद्वन्विवाहार्थंसमुद्यतम् अतस्त्वमुपकुर्वाणः प्रत्तांप्रतिगृहाणमे १४ ऋषिरुवाच बाढमुद्वोढुकामोऽहम
प्रत्ताचतवात्मजा आवयोरनुरूपोऽसावाद्योवैवाहिकोविधिः १५ कामःसभूयान्नरदेवतस्याःपुत्र्याःसमाम्नायविधौप्रतीतः कएवतेतन
यांनाद्रियेनस्वयैवकांत्याक्षिपतीमिवश्रियम् १६ याहर्म्यपृष्ठेक्वणदंघ्रिशोभांविक्रीडतींकंदुकविह्वलाक्षीम् विश्वावसुर्न्यपतत्स्वाद्विमा-
नाद्विलोक्यसंमोहविमूढचेताः १७ तांप्रार्थयंतींललनाललाममसेवितश्रीचरणैरदृष्टाम् वत्सांमनोरुच्चपदःस्वसारंकोनानुमन्येतबुधोऽ
भियाताम् १८ अतोभजिष्येसमयेनसाध्वींयावत्तेजोबिभृयादात्मनोमे अतोधर्मान्पारमहंस्यमुख्यान्शुक्लप्रोक्तान्बहुमन्येविहिंस्रान् १९
यतोऽभवद्विश्वमिदंविचित्रंसंस्थास्यतेयत्रचवावतिष्ठते प्रजापतीनांपतिरेषमह्यंपरंप्रमाणंभगवाननंतः २० मैत्रेयउवाच
सउग्रधन्वन्नियदेवाबभाषआसीच्चतूष्णीमरविंदनाभम् धियोपगृण्हन्स्मितशोभितेनमुखेनचेतोलुलुभेदेवहूत्याः २१ सोऽनुज्ञात्वाव्य
वसितंमहिष्यादुहितुःस्फुटम् तस्मैगुणगणाढ्यायददौतुल्यांप्रहर्षितः २२ शतरूपामहाराज्ञीपारिबर्हान्महाधनान् दंपत्योःपर्य-
दात्प्रीत्याभूषावासःपरिच्छदान् २३ प्रत्तांदुहितरंसम्राट्सदृक्षायगतव्यथः उपगूह्यचबाहुभ्यामौत्कंठ्योन्मथिताशयः २४ अशक्नुवंस्तद्वि
रहंमुंचन्बाष्पकलांमुहुः आसिंचदंबवत्सेतिनेत्रोदैर्दुहितुःशिखाः २५ आमंत्र्यतंमुनिवरमनुज्ञातःसहानुगः प्रतस्थेरथमारुह्यसभार्यः
स्वपुरंनृपः २६ उभयोर्ऋषिकुल्यायाःसरस्वत्याःसुरोधसोः ऋषीणामुपशांतानांपश्यन्नाश्रमसंपदः २७

स्रान् हिंसारहितान् शमादीन् बहुयथाभव
ति एवमनुष्ठेयान्मन्ये१९ ननुतवपितुःप्रजापतेराज्ञासृष्टावेव नसंन्यासेतत्राह यतइति संस्थास्यतेचलयंयास्यतिवावेतिएवार्थेऋणत्रयापाकरणानंतरंसंन्यास एवमादृशानां
भगवतांक्तइत्यर्थः२० हेउग्रधन्वन् लुलुभेमुनेर्मुखेनप्रलोभ्यतेस्म यद्वा मुखेनप्रलोभितवान् २१ समनुःअनुअनंतरंमहिष्याश्चव्यवसितंनिश्चयंज्ञात्वा२२ पारिबर्हान् वि
वाहकालेप्रदेयान् भूषाःभूषणानिचवासांसिपरिच्छदान्गृहोपकरणानिच २३ प्रत्तांप्रदत्तांसदृक्षायसदृशाय गताव्यथाचिंतायस्य औत्कंठ्येनोन्मथितःक्षुभितःआशयो
यस्य २४ तस्याविरहंसोढुम् हेअंबहेवत्सेइतिब्रुवन् संधिरार्षः शिखाःकेशानासिंचत् २५ २६ ऋषिकुलहितायाःउभयोःसुरोधसोःशोभनतटयोः २७ छ॰

अभिमेत्यज्ञात्वाब्रह्मावर्त्तदेशात्प्रजाः प्रजापतिंप्रत्युज्जग्मुः २८ कोऽसौब्रह्मावर्त्तइत्यपेक्षायामाह यत्रबर्हिष्मतीनामपुरीतिसाऽपिकुत्रयत्रयज्ञस्ययज्ञवराहस्यरोमाणि
न्यपतन्निति सर्वत्रसंबध्यते २९ बर्हिष्मतीनामनिरुक्तिंब्रुवन्प्रसंगाद्देशस्यश्रैष्ठ्यमाहद्वाभ्याम् कुशाःकाशाश्चासन् शश्वन्नित्यंहरितंवर्चोवर्णोयेषाम् यज्ञघ्नान्रा
क्षसादीन्पराभवन्नीत्वा यज्ञंविष्णुम् ३० यज्ञपुरुषंविष्णुम् यत्तद्इतियंत्रायजत् भुवस्थानंलब्धेतितृच्प्रत्ययांतम् लब्धवानित्यर्थः यतोलब्धवान्तंयज्ञ
पुरुषमितिवा स्वर्गादपिभूमिःश्रेष्ठा तत्रापितत्स्थानंश्रेष्ठमितियुक्तंभवति ३१ प्रस्तुतमाह यांबर्हिष्मतींनामपुरींसमावसत् पूर्वंयस्यामुषितस्तस्यांनिर्विश्यभवनं-
प्रविष्टःसन्भोगान्बुभुजइत्यन्वयः अन्येषांधर्मादीनामविरोधेन ३२ प्रत्यूषेषुउषःसुसंगीयमानासत्कीर्तिर्यस्यतथाऽपिस्वयंहरेरेवकथाःशृण्वन्भोगान्बुभुजे

तमायांतमभिप्रेत्यब्रह्मावर्त्तात्प्रजापतिम् गीतसंस्तुतिवादित्रैःप्रत्युदीयुःप्रहर्षिताः २८ बर्हिष्मतीनामपुरीसर्वसंपत्समन्विता न्यपतन्यत्ररो
माणियज्ञस्यांगंविधुन्वतः २९ कुशाःकाशास्तएवासन्शश्वद्धरितवर्चसः ऋषयोयैःपराभाव्ययज्ञघ्नान्यज्ञमीजिरे ३० कुशकाशमयंबर्हि
रास्तीर्यभगवान्मनुः अयजद्यज्ञपुरुषंलब्धास्थानंयतोभुवम् ३१ बर्हिष्मतींनामविभुर्यांनिर्विश्यसमावसत् तस्यांप्रविष्टोभवनंतापत्रय-
विनाशनम् सभार्यःसप्रजःकामान्बुभुजेऽन्याविरोधतः ३२ संगीयमानसत्कीर्तिःसस्त्रीभिःसुरगायकैः प्रत्यूषेष्वनुबद्धेनहृदाशृण्वन्हरेः
कथाः ३३ निष्णातंयोगमायासुमुनिंस्वायंभुवंमनुम् यदाभ्रंशयितुंभोगानशेकुर्भगवत्परम् ३४ अयातयामास्तस्यासन्यामाःस्वांतरयाप
नाः शृण्वतोध्यायतोविष्णोःकुर्वतोब्रुवतःकथाः ३५ सएवस्वांतरंनिन्येयुगानामेकसप्ततिम् वासुदेवप्रसंगेनपरिभूतगतित्रयः ३६ शारी
रामानसादिव्यावैयासेयेचमानुषाः भौतिकाश्चकथंक्लेशाबाधंतेहरिसंश्रयम् ३७ यःपृष्टोमुनिभिःप्राहधर्मान्नानाविधान्शुभान् नृणांव
र्णाश्रमाणांचसर्वभूतहितःसदा ३८ एततआदिराजस्यमनोश्चरितमद्भुतम् वर्णितंवर्णनीयस्यतदपत्योदयंशृणु ३९ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वाविंशतितमोऽध्यायः २२ मैत्रेयउवाच पितृभ्यांप्रस्थितेसाध्वीपतिमिंगितकोविदा नि
त्यंपर्यचरत्प्रीत्याभवानीवभवंप्रभुम् १ विश्रंभेणात्मशौचेनगौरवेणदमेनच शुश्रूषयासौहृदेनवाचामधुरयाचभो २

३३ योगमायासुऐच्छिकभोगरचनासु यद्यतःआभ्रंशयितुंआईषदपिभ्रंशयितुमभिभवितुम् ३४ अतःयातोयामोयस्यपक्कस्यान्नस्यतद्गतसारंभवति अ
तोऽन्यदपिगतसारंयातयाममित्युच्यते अयातयामाःअगतसाराःआसन् स्वांतरंतदीयंमन्वंतरंयापयंतिनयंतियेयामाःकालावयवाःकुर्वतःस्वनाश्चेरुपनिब
ध्नतः ३५ परिभूतंगतित्रयंजाग्रदादिसात्विकादिवायेन ३६ दिव्यास्त्वंतरिक्षाःमानुषाःशत्रुप्रभावाःभौतिकाःशीतोष्णादिप्रभवाः वैयासेविदुर ३७ तस्यज्ञा
नातिशयमाह यइति नृणांसाधारणधर्मान् ३८ तस्ययदपत्यंदेवहूतिस्तस्योदयंप्रभावम् ३९ इतितृतीयस्कंधेटीकायांद्वाविंशतितमोऽध्यायः २२
त्रयोविंशेतपोयोगनिर्मितेसर्वसंपदि विमानेकामगेचित्रानयोरतिरुदीर्यते १ प्रस्थितेगमनेकृतेसति १ २ ७ ७ ७

दंभंकपटम् अघंनिषिद्धाचरणम् तेजीयांसम् अतितेजस्विनम् ३ दैवाद्गरीयसः दैवादपिगुरुतरात् दैवमप्यन्यथाकर्तुंसमर्थादित्यर्थः ४ व्रतचर्ययाकर्शितांतन्त्रा पिभूयसाकालेनातिक्षामामित्यर्थः ५ रूढत्प्रियःमदर्थेक्षपयितुंनावेक्षितः नगणितःसमुचितः श्लाघ्योऽपिमत्सेवासक्तयाउपेक्षितइत्यर्थः ६ तपश्चसमाधिश्च विद्याचउपासनातासांयआत्मयोगः चित्तैकाग्र्यंतेनविजिताः प्राप्ताः भगवत्प्रसादाः दिव्याभोगाः तानेवतेअवरुद्धान् त्वयाऽपिवशीकृतान्प्रपश्य तेदिव्यांदृष्टिंवितरा मि ययाद्रक्ष्यसि ७ अन्येपुनर्भोगाः किंनकिमपि अतितुच्छाइत्यर्थः तत्रहेतुः भगवतउरुक्रमस्ययाभ्रूस्तस्याउद्विजृंभोवक्रीभावस्तेनविभ्रंशिनाअर्थरच नामनोरथायेषु निजधर्मेणपातिव्रत्येनदुर्लभंनइतितथातान् दुरधिगान् दुष्प्रापान् नृपावयमितितथाविक्रियास्तत्तद्भोगविकृतयःताभिः ८ अखिलायोगमायाश्च तत्तदुपासनास्तासुविचक्षणांनिपुणामेवंब्रुवाणंपतिमवेक्ष्यगताधिःनिश्चिंताजातासंभ्रमश्रयोविनयःप्रणयःप्रेमताभ्यांविह्वलागद्गदातयागिरा ईषत्व्रीडासहितो-

विसृज्यकामंदंभंचद्वेषंलोभमघंमदम् अप्रमत्तोद्यतानित्यंतेजीयांसमतोषयत् ३ सर्वैर्देवर्षिवर्यस्तांमानवींसमनुव्रताम् दैवाद्गरीयसःपत्यु राशासानांमहाशिषः ४ कालेनभूयसाक्षामांकर्शितांव्रतचर्यया प्रेमगद्गदयावाचापीडितः कृपयाऽब्रवीत् ५ तुष्टोऽहमद्यतवमानविमा- नदायाःशुश्रूषयापरमयापरयाचभक्त्या योदेहिनामयमतीवसुहृत्स्वदेहोनावेक्षितःसमुचितःक्षपितुंमदर्थे ६ येमेस्वधर्मनिरतस्यतपःस माधिविद्यात्मयोगविजिताभगवत्प्रसादाः तानेवतेमदनुसेवनयाऽवरुद्धान्दृष्टिंप्रपश्यवितराम्यभयानशोकान् ७ अन्येपुनर्भगवतोभ्रुव- उद्विजृंभविभ्रंशितार्थरचनाःकिमुरुक्रमस्य सिद्धासिभुंक्ष्वविभवान्निजधर्मदोहान्दिव्यान्नरैर्दुरधिगान्नृपविक्रियाभिः ८ एवंब्रुवाणम- बलाऽखिलयोगमायाविद्याविचक्षणमवेक्ष्यगताधिरासीत् संप्रश्रयप्रणयविह्वलयागिरेषद्व्रीडाऽवलोकविलसद्धसिताननाह ९ देव हूतिरुवाच राद्धंबतद्विजवृषैतदमोघयोगमायाधिपेत्वयिविभोतदवैमिभर्त्तः यस्तेऽभ्यधायिसमयःसकृदंगसंगोभूयाद्गरीयसिगु- णःप्रसवःसतीनाम् १० तत्रेतिकृत्यमुपशिक्षयथोपदेशंयेनैषमेकर्शितोऽतिरिरंसयात्मा सिध्येतनेकृतमनोभवधर्षितायादीनस्तदीशभ वनंसदृशंविचक्ष्व ११

योऽवलोकस्तेनविलसद्धसितमाननंयस्याःसाआहजगाद ९ बतेतिहर्षे द्विजवृषद्विजश्रेष्ठहेभर्त्तः त्वयिएतत्सर्वंराद्धंसिद्धमेव तदहमवैमि जानामि किंतुयस्तेत्वयासमयोऽभिहितःसतावद्भूयात् सकृदितिगर्भसंभवमात्रपर्यंतइत्यर्थः यस्माद्गरीयसिश्रेष्ठेभर्तरिहेतुभूतेस्त्रीणांप्रसवोगुणःमहान्लाभःस- मासपाठेगरीयसिपत्यौसतिसतीनांयतोगुणप्रसवःगुणविस्तारोभवति अतःपुत्रोत्पत्त्यामगुणविस्तारेजातेपश्चात्त्वदुक्तंसर्वंभवत्वितिभावः १० अंगसंगार्थंचप्र थममितिकर्तव्यतांसंपादयेत्याह हेईशतत्रअंगसंगेइतिकृत्यंसाधनम् यथोपदेशंकामशास्त्रानुसारेणउपशिक्षसंजानीहि उपकल्पयेत्यर्थः येनसाधनेनाभ्यं गभोजनपानादिनाऽतीवरंतुमिच्छयाकर्शितोदीनश्च ममैषआत्मादेहःसिध्येतरतिसमर्थोभवेत् कथंभूतायाः तेत्वयैवकृतःक्षोभितोयोमनोभवस्तेनधर्षिता- याः तत्ततोऽनुरूपंभवनंविचक्ष्ववितर्कयविचारयेतितियावत् ११ छ छ छ छ छ

तर्हितत्क्षणमेवआविरचीकरत् आविर्भावयांबभूव १२ तदेवविशिनष्टिसर्वकामदुघमितिनवभिः सर्वैश्चरत्नादिभिःसमन्वितम् सर्वर्द्धीनांसर्वसंपदांयउपचयः स्तस्यउदर्कउत्तरोत्तराभिवृद्धिर्यस्मिन् उपस्कृतंशोभितम् १३ उपकरणंपरिकरःपट्टिकाअल्पविस्तारपट्टवस्त्रविशेषाःपताकाःविस्तृतास्ताभिः १४ विचित्राणि माल्यानिपुष्पाणियासुस्रक्षुमंजुयथाभवतिएवंसिंजंतःषडंघ्रयोयासुताभिःस्रग्भिः १५ उपर्युपरिविरचितगृहेषुकशिपुभिःशय्याभिःकांतंकमनीयम् पर्यंकादिभि श्चकांतम् १६ १७ द्वास्सुद्वारेषु विद्रुमनिर्मितादेहलीउदुंबरस्तयाभातंशोभितम् वज्रखचितकपाटयुक्तम् इंद्रनीलमयेषुशिखरेषुप्रासादाग्रभागेषु १८ चक्षुष्मतइवयेपद्मरागाग्र्यास्तैः यद्वा चक्षुष्मद्भिर्बकैःपद्मरागाग्र्यैः विचित्रैर्वैतानैर्वितानसमूहैः १९ कृत्रिमानपिहंसादीन्स्वान्स्वजातीयान्मन्यमानैस्तत्रतत्रा

मैत्रेयउवाच् प्रियायाःप्रियमन्विच्छन्कर्दमोयोगमास्थितः विमानंकामगंक्षत्तस्तर्ह्येवाविरचीकरत् १२ सर्वकामदुघंदिव्यंसर्वरत्नसम न्वितम् सर्वर्द्ध्युपचयोदर्कंमणिस्तंभैरुपस्कृतम् १३ दिव्योपकरणोपेतंसर्वकालसुखावहम् पट्टिकाभिःपताकाभिर्विचित्राभिरलंकृतम् १४ स्रग्भिर्विचित्रमाल्याभिर्मंजुसिंजत्षडंघ्रिभिः दुकूलक्षौमकौशेयैर्नानावस्त्रैर्विराजितम् १५ उपर्युपरिविन्यस्तनिलयेषुपृथक्पृथक् क्षिप्तैःक शिपुभिःकांतंपर्यंकव्यजनासनैः १६ तत्रतत्रविनिक्षिप्तनानाशिल्पोपशोभितम् महामरकतस्थल्याजुष्टंविद्रुमवेदिभिः १७ द्वास्सुविद्रुमदेहल्या भातंवज्रकपाटमत् शिखरेष्विंद्रनीलेषुहेमकुंभैरधिश्रितम् १८ चक्षुष्मत्पद्मरागाग्र्यैर्वज्रभित्तिषुनिर्मितैः जुष्टंविचित्रवैतानैर्महार्हैर्हेमतोर णैः १९ हंसपारावतव्रातैस्तत्रतत्रनिकूजितम् कृत्रिमान्मन्यमानैःस्वानधिरुह्याधिरुह्यच २० विहारस्थानविश्रामसंवेशप्रांगणाजिरैः यथोप जोषंरचितैर्विस्मापनमिवात्मनः २१ ईदृग्गृहंतत्पश्यंतींनातिप्रीतेनचेतसा सर्वभूताशयाभिज्ञःप्रावोचत्कर्दमःस्वयम् २२ निमज्ज्यास्मिन्ह्र देभीरुविमानमिदमारुह इदंशुक्लकृतंतीर्थमाशिषांयापकंनृणाम् २३ सातद्भर्तुःसमादायवचःकुवलयेक्षणा सरजंबिभ्रतीवासोवेणीभूतां श्चमूर्द्धजान् २४ अंगंचमलपंकेनसंच्छन्नंशबलस्तनम् आविवेशसरस्वत्याःसरःशिवजलाशयम् २५ सांतःसरसिवेश्मस्थाःशतानिदशक न्यकाः सर्वाःकिशोरवयसोददर्शोत्पलगंधयः २६ तांदृष्ट्वासहसोत्थायप्रोचुःप्रांजलयःस्त्रियः वयंकर्मकरीस्तुभ्यंशाधिनःकरवामकिम् २७

धिरुह्यअधिरुह्यनिकूजितम् २० विहारस्थानंक्रीडाप्रदेशःविश्रामःशयनगृहम् संवेशउपभोगस्थानम् प्रांगणंगृहाद्बहिः अजिरंप्राकाराद्बहिः यथोपजोषंयथासु खमात्मनःस्वस्यमायाविनोऽपिविस्मयजनकमिव २१ नातिप्रीतेनमलिनदेहत्वात्परिचारिकाभावाच्च २२ अस्मिन्ह्रदेबिंदुसरसि आरुह अधिरोह शुक्लेनवि ष्णुनाकृतमानंदाबिंदुनिपातनेन यापकंप्रापकम् २३ समादायआदृत्य सरजंमलिनम् २४ शबलोविवर्णोस्तनोयस्मिन्तत् सरस्वत्याःशिवानिजलानिआशे रतेयस्मिन् शिवाजलाशयाजलचरायस्मिन्वितिवा २५ सातत्रनिमग्नासतीविस्मयंददर्शतमाह सांऽतःसरसीतिदशभिःउत्पलगंधयःकमलगंधिन्यः२६ स्त्रियःप्रो चुःतवकर्मकरीःपरिचारिकावयमस्मान् आज्ञापयेति २७ ६२

ततश्चस्नानेनस्नानयोग्यतैलादिना २८ परार्ध्यानिउत्कृष्टानि वरीयांसितच्छ्रियाणिदीप्तिमंतिच पानंपेयम् अमृतंस्वादुआसवंमादकम् २९ आदर्शेस्वमात्मानंददर्शेति
शेषः आत्मानंविशिनष्टिचतुर्भिः कृतंस्वस्त्ययनंमंगलंयस्य पुंस्त्वमात्मशब्दसामानाधिकरण्यात् ३० विरजमित्यस्यप्रपंचःस्नातंउद्वर्तक्षालितम् कृतंशिरःस्नानमभ्यंगो-
येन भूषितत्वमेवाह निष्कंपदकम्ग्रीवायांयस्य ३१ बहूनिरत्नानियस्यांतयारुचकेनमंगलद्रव्येणकुंकुमादिना तदुक्तंविश्वप्रकाशे रुचकंमंगलद्रव्येग्रीवाभरणदंतयो
रिति ३२ स्रुदतास्रग्वुवानदक्षत्वेनिचजातावेकवचनानि एतैर्लसत्शोभमानंसुखंयस्य कथंभूतेनचक्षुषा श्लक्ष्णोमनोहरःस्निग्धोऽपांगोनेत्रप्रांतोयस्य पद्मकोशेनस्प-
र्धतइतिपद्मकोशस्पृत्तेन ३३ दृष्ट्वाचयदापतिंसस्मारतदायत्रासौतत्रैवस्वयमप्यास्ते ३४ आत्मानंनिशाम्यदृष्ट्वातांचतस्ययोगगतिंयोगप्रभावंदृष्ट्वासंशयंकिमिद
मितिविस्मयम् ३५ समुनिर्विवाहात्प्राकृयदात्मनोरूपंतदेवपुनर्बिभ्रतींसंवीतोभाच्छतोरुचिरोस्तनौयस्याःपाठांतरेतुरूपविशेषणम् ३६ शोभनेवाससीयस्याःजातो

स्नानेनतांमहार्हेणस्नापयित्वामनस्विनीम् दुकूलेनिर्मलेनूत्नेददुरस्यैचमानद २८ भूषणानिपरार्ध्यानिवरीयांसिद्युमंतिच अन्नंसर्वगुणोपे
तंपानंचैवामृतासवम् २९ अथादर्शेस्वमात्मानंस्रग्विणंविरजांबरम् विरजंकृतस्वस्त्ययनंकन्याभिर्बहुमानितम् ३० स्नातंकृतशिरस्नानंसर्वा
भरणभूषितम् निष्कग्रीववलयिनंकूजत्कांचननूपुरम् ३१ श्रोण्योरध्यस्तयाकांच्याकांचन्याबहुरत्नया हारेणचमहाऽर्हेणरुचकेनचभूषित
म् ३२ स्रुदतास्रग्वुवाम्श्लक्ष्णस्निग्धापांगेनचक्षुषा पद्मकोशस्पृधानीलैरलकैश्चलसन्मुखम् ३३ यदासस्मारऋषभमृषीणांदयितंपतिम्
तत्रचास्तेसहस्त्रीभिर्यत्रास्तेसप्रजापतिः ३४ भर्तुःपुरस्तादात्मानस्त्रीसहस्रवृतंतदा निशाम्यतद्योगगतिंसंशयंप्रत्यपद्यत ३५ सतांकृत
मलस्नानांविभ्राजंतीमपूर्ववत् आत्मनोबिभ्रतींरूपंसंवीतरुचिरस्तनीम् ३६ विद्याधरीसहस्रेणसेव्यमानांस्रुवाससम् जातभावोविमानं
तदारोहयदमित्रहन् ३७ तस्मिन्नलुप्तमहिमाप्रिययाऽनुरक्तोविद्याधरीभिरुपचीर्णवपुर्विमाने बभ्राजउत्कचकुमुद्गणवानपीच्यस्ताराभिरावृतइवोडुपतिर्नभस्थः ३८ तेनाष्टलोकपविहारकुलाचलेंद्रद्रोणीष्वनंगसखमारुतसौभगासु सिद्धैर्नुतोद्युधुनिपातशिवस्वनासुरेमे
चिरंधनदवल्ललनावरूथी ३९ वैश्रंभकेसुरसनेनंदनेपुष्पभद्रके मानसेचैत्ररथ्येचसरेमेरामयारतः ४०

भावःप्रेमयस्य हेअमित्रहन्जितकाम ३७ तस्मिन्विमानेसुनिर्बभ्राजे नलुप्तोमहिमास्वातंत्र्यंयस्य उपचीर्णंशुश्रूषितंवपुर्यस्य विकसितकुमुद्गणवान् अपीच्योऽ
तिसुंदरःपूर्णचंद्रवत्मुनिः नभइवविमानम् ताराइवताःस्त्रियःकुमुदानीवतासांनेत्राणीतिज्ञेयम् ३८ तेनविमानेन अष्टलोकपालानांविहारोयस्मिन्कुलाचलें
द्रेमेरौतस्यद्रोणीषुदरीषु अनंगस्यसखायोमारुतःशीतसुगंधमंदानिलःतेनसौभगंसौभाग्यंसौंदर्यंयासुसिद्धैर्नुतःस्तुतःसन् द्युधुनिर्गंगातस्याःपातेनशिवःस्व
नोयासुतासुरेमे ललनावरूथीस्त्रीरत्नसमूहवान् ३९ वैश्रंभकादिषुदेवोद्यानेषु मानसेचसरसिरतःप्रीतःसन् ४० ५ ५ ५

अत्यशेत अतिक्रम्यस्थितः ४१ उद्दामचेतसांधीराणांव्यसनंसंसारस्तस्यात्ययोयस्मात् ४२ प्रेक्षयित्वादर्शयित्वागोलंभूमंडलंस्वसंस्थयाद्वीपवर्षादिरचनयायावान् ता-
वंतंबहून्याश्चर्याणियस्मिन्तम् ४३ विभज्यनवधानवप्रभेदेनात्मानंकृत्वा ४४ ४५ शरदः संवत्सराः मनागीषदिवव्यतीयुः ४६ आत्मनास्वदेहार्धरूपेणअतिप्री
त्याभावयन् तथासतिसदपत्यंभवेदिति नोधानवधासर्वसंकल्पविदितितस्याः बव्हपत्यसंकल्पंजानान्नित्यर्थः विभुस्तथाकर्तुंसमर्थश्चआत्मविदितिच तस्यामनास
क्तत्वात् स्त्रियोजाताइतिभावः पुमान्पुंसोऽधिकेशुक्रेस्त्रीभवत्यधिकेस्त्रियाइतिस्मृतेः ४७ अतःअनंतरमेवसद्यःएकस्मिन्नेवाहनिचारूणिसर्वाण्यंगानियासा
म् ४८ प्रव्रजिष्यंतम् आलक्ष्यवितर्क्यस्मयमानाबहिः अंतस्तुविक्लवेनव्याकुलेनविदूयतासंतप्यमानेनहृदाउवाचेत्युत्तरेणान्वयः ४९ नखाएवमणयः तैःश्रीःशो

भ्राजिष्णुनाविमानेनकामगेनमहीयसा वैमानिकानत्यशेतचरन्लोकान्यथाऽनिलः ४१ किंदुरापादनंतेषांपुंसामुद्दामचेतसाम् यैराश्रितस्ती
र्थपदश्चरणोव्यसनात्ययः ४२ प्रेक्षयित्वाभुवोगोलंपत्न्यैयावान्स्वसंस्थया बव्हाश्चर्यंमहायोगीस्वाश्रमायन्यवर्तत ४३ विभज्यनवधात्मा
नंमानवींसुरतोत्सुकाम् रामान्निरमयन्रेमेवर्षपूगान्मुहूर्तवत् ४४ तस्मिन्विमानउत्कृष्टांशय्यांरतिकरींश्रिता नचाबुध्यत तंकालंपत्या-
पीच्येनसंगता ४५ एवंयोगानुभावेनदंपत्योरममाणयोः शतंव्यतीयुःशरदःकामलालसयोर्मनाक् ४६ तस्यामाधत्तरेतस्तांभावयन्नात्मनात्म
वित् नोधाविधायरूपंस्वंसर्वसंकल्पविद्विभुः ४७ अतःसासुषुवेसद्योदेवहूतिःस्त्रियःप्रजाः सर्वास्ताश्चारुसर्वांग्योलोहितोत्पलगंधयः ४८
पतिंसाप्रव्रजिष्यंतंतदालक्ष्योशतीसती स्मयमानाविक्लवेनहृदयेनविदूयता ४९ लिखंत्यधोमुखीभूमिंपदानखमणिश्रिया उवाचललितां-
वाचंनिरुध्याश्रुकलांशनैः ५० सर्वंतद्भगवान्मह्यमुपोवाहप्रतिश्रुतम् अथापिमेप्रपन्नायाअभयंदातुमर्हसि ५१ ब्रह्मन्दुहितृभिस्तुभ्यंविमृग्याः
पतयःसमाः कश्चित्स्यान्मेविशोकायत्वयिप्रव्रजितेवनम् ५२ एतावताऽलंकालेनव्यतिक्रांतेनमेप्रभो इंद्रियार्थप्रसंगेनपरित्यक्तपरात्मनः
५३ इंद्रियार्थेषुसज्जंत्याप्रसंगस्त्वयिमेकृतः अजानंत्यापरंभावंतथाऽप्यस्त्वभयायमे ५४ संगोयःसंसृतेर्हेतुरसत्सुविहितोधिया सएव
साधुषुकृतोनिःसंगत्वायकल्पते ५५

भाग्यस्यतेनपदाभुवंलिखंतीतिदुरंतचिंतालक्षणम् ५० उपोवाहसंपादितवान् अभयमितिभाविनोदैन्यात्संसाराच्च यद्भयंतन्निवर्तयेत्यर्थः ५१ तत्रदैन्यंनिवेदयति
तुभ्यंनवदुहितृभिः स्वयमेवात्मनः समायोग्याःपतयोविमृग्याइतिदैन्यप्राप्तम् संसारभयमुररीकृत्याह कश्चिदितिविशोकायज्ञानोपदेशायस्त्रीभिर्ज्ञानापाकरणात्
कंचित्कालंसदवस्थानेनब्रह्मवित्पुत्रःकश्चित्किंस्यादित्यर्थः ५२ विषयान्भुंक्ष्वकिंब्रह्मविद्ययेतिचेन् तत्राह एतावताअलंपूर्यताम् परित्यक्तःपरआत्मायया तस्याममम
५३ स्वकृतमनुशोचंत्याह इंद्रियार्थेष्वितिचतुर्भिः मेमयापरंभावंतत्त्वंब्रह्मविदिति ५४ प्रसंगःकथमभयायास्तुतत्राह संगइति अधियाअज्ञानेन ५५ ७ ७

स्वभावतः प्रवृत्तंयस्य कर्मधर्मार्थंनकल्पते धर्माभिमुखंनभवेत् तत्रापिनिष्कामधर्मद्वाराविरागायनकल्पते तद्द्वाराचतीर्थपदस्यहरेःसेवाऽर्थंनपर्यवस्येदित्यर्थः ५६
नमुमुक्षेय मोक्तुमिच्छांनकृतवत्यस्मि ५७ इतितृतीयस्कंधेटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ चतुर्विंशेततोजन्मकपिलस्याहतास्मितुः
प्रव्रज्यांतमनुज्ञाप्यऋणत्रयविमोक्षनः १ शालिनींश्लाघ्याम् शुक्लेनाभिव्याहृतंसहाहंस्वांशकलयेत्यादि १ इत्थंमाखिदः खेदंमाकार्षीः आत्मानंप्रति अहंभा
ग्यहीनेति अदूरात्शीघ्रम् २ दमेनइंद्रियसंयमेननियमेनस्वधर्मेणतपांसिद्रविणदानानिचतैः ३ हृदयग्रंथिंचिज्जडात्मकंअहंकारलक्षणंबंधंछेत्ता छेत्स्यति ओ
दर्यःपुत्रःसन् ब्रह्मभावयनिउपदिशतीतितथा ४ श्रद्धायविश्वस्य ५ बहुतिथेबहुतरेकालेऽतिक्रांते ६ घनाघनाइत्येकंपदम् वर्षंतोमेघाःगायंतिस्मनृत्यंतिस्म

नेहयत्कर्मधर्माययनविरागायकल्पते नतीर्थपदसेवायैजीवन्नपिमृतोहिसः ५६ साऽहंभगवतोनूनंवंचितामाययाद्दढम् यत्त्वांविमुक्तिदं
प्राप्यनमुमुक्षेयबंधनात् ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३
मैत्रेयउवाच निर्वेदवादिनीमेवंमनोर्दुहितरंमुनिः दयालुःशालिनीमाहशुक्लाभिव्याहृतंस्मरन् १ ऋषिरुवाच माखिदोरा
जपुत्रीत्थमात्मानंप्रत्यनिंदिते भगवांस्तेऽक्षरोगर्भमदूरात्संप्रपत्स्यते २ धृतव्रतासिभद्रंतेदमेननियमेनच तपोद्रविणदानैश्चश्रद्धयाचेश्वरं
भज ३ सत्वयाऽराधितःशुक्लोवितन्वन्मामकंयशः छेत्ताते हृदयग्रंथिमौदर्योब्रह्मभावनः ४ मैत्रेयउवाच देवहूत्यपिसंदेशंगौ
रवेणप्रजापतेः सम्यक्‌श्रद्धायपुरुषंकूटस्थमभजद्गुरुम् ५ तस्यांबहुतिथेकालेभगवान्मधुसूदनः कार्दमंवीर्यमापन्नोजज्ञेऽग्निरिवदारुणि
६ अवादयंस्तदाव्योम्निवादित्राणिघनाघनाः गायंतितंस्मगंधर्वानृत्यंत्यप्सरसोमुदा ७ पेतुःसुमनसोदिव्याःखेचरैरपवर्जिताः प्रसेदुश्चदिशः
सर्वाअंभांसिचमनांसिच ८ तत्कर्दमाश्रमपदंसरस्वत्यापरिश्रितम् स्वयंभूःसाकमृषिभिर्मरीच्यादिभिरभ्ययात् ९ भगवंतंपरंब्रह्मसत्त्वेनां
शेनशत्रुहन् तत्त्वसंख्यानविज्ञप्त्यैजातंविद्वानजःस्वराट् १० सभाजयन्विशुद्धेनचेतसातच्चिकीर्षितम् प्रहृष्यमाणैरसुभिःकर्दमंचेदमभ्यधा
त् ११ ब्रह्मोवाच त्वयामेऽपचितिस्तातकल्पितानिर्व्यलीकतः यन्मेसंजगृहेवाक्यंभवान्मानदमानयन् १२ एतावत्येवशुश्रु-
श्रूषाकार्यापितरिपुत्रकैः बाढमित्यनुमन्येतगौरवेणगुरोर्वचः १३ इमादुहितरःसभ्यतवतवत्सकमध्यमाः सर्गमेतंप्रभावैःस्वैर्बृंहयिष्य-
त्यनेकधा १४ अतस्त्वमृषिमुख्येभ्योयथाशीलंयथारुचि आत्मजाःपरिदेह्यद्यविस्तृणाहियशोभुवि १५

७ अपवर्जितामुक्ताः ८ परिश्रितंवेष्टितम् ९ आगत्यकिंकृतवान् तदाह भगवंतमितिद्वाभ्याम् तत्वानांसंख्यानंयस्मिन् तस्यसांख्यस्यविज्ञप्त्यैविशेषेण
ज्ञापनायभगवंतंजातंविद्वान् अजोब्रह्मास्वराट्स्वतःसिद्धज्ञानः १० तस्यचिकीर्षितंसभाजयन् पूजयन् प्रहृष्यमाणैरसुभिरिंद्रियैरुपलक्षितः कर्दमंचेदमभ्य
धादितिद्वयोरन्वयः चकाराद्देवहूतिंच ११ तत्रत्वयेतिपंचभिः कर्दमंप्रत्याह अपचितिःपूजाकृता यद्यस्मात् निष्कपटंसम्यग्गृहीतवान् १२ अनुमन्येतेतियत्
एतावत्येव १३ अनेकधाप्रभावैःवंशैर्बृंहयिष्यंति वर्धयिष्यंति १४ ऋषिमुख्येभ्योमरीच्यादिभ्यः १५ ७ ७ ७ ७

पुत्रस्तुसाक्षादीश्वरइत्याह वेदाहमिति शेवधिंनिधिंसर्वाभीष्टदम् १६ देवहूतिंप्रत्याहत्रिभिः ज्ञानंशास्त्रोक्तम् विज्ञानमपरोक्षंचतेएवयोगउपायस्तेन कर्मणांजटाः मूलानिवा-
सनाउद्धरन्उत्पाटयिष्यन् पद्मसुद्रायुक्तंपदांबुजंयस्य १७ हेमानविअविद्यास्वरूपाज्ञानम् संशयाःमिथ्याज्ञानानितन्मयंतवहृदयग्रंथिम् १८ रुसंमतःसुपूजितःसन्गं
ताप्राप्स्यति १९ कुमारैःसहेतिशेषः सहनारदःनारदसहितश्चमरीच्यादीन्विवाहार्थमवस्थाप्यनैष्ठिकैरेतैःपंचभिःसहितःहंसोब्रह्मायंयौ त्रिधामतृतीयंधामस्वर्गात्त
स्यपरंकाष्ठांसत्यलोकम् २० शतधृतौब्रह्मणि २१ २२ युक्तांयोग्याम् अयच्छत् अदात् २३ वितन्यतेसमृद्धःक्रियते शांत्यधिष्ठात्रींदेवतामित्यर्थः समलालयत्
संतोषितवान् २४ निमंत्र्यपृष्ट्वा नंदिंहर्षंप्राप्ताःसंतः २५ सचमुनिःत्रियुगंविष्णुंविविक्तेरहसि २६ पापच्यमानानांभृशंदह्यमानानांनिरयेसंसारेस्वीयैरमंगलैः

वेदाहमाद्यंपुरुषमवतीर्णंस्वमायया भूतानांशेवधिंदेहंबिभ्राणंकपिलंमुने १६ ज्ञानविज्ञानयोगेनकर्मणामुद्धरन्जटाः हिरण्यकेशःपद्माक्षः
पद्ममुद्रापदांबुजः १७ एषमानवितेगर्भंप्रविष्टःकैटभार्दनः अविद्यासंशयग्रंथिंछित्वागांविचरिष्यति १८ अयंसिद्धगणाधीशःसांख्याचार्यैः
रुसंमतः लोकेकपिलइत्याख्यांगंतातेकीर्त्तिवर्धनः १९ मैत्रेयउवाच तावाश्वास्यजगत्स्रष्टाकुमारैःसहनारदः हंसोहंसेनया
नेनत्रिधामपरमंययौ २० गतेशतधृतौक्षत्तःकर्दमस्तेनचोदितः यथोदितंस्वदुहितॄःप्रादाद्विश्वसृजांततः २१ मरीचयेकलांप्रादादनसूयामथा
त्रये श्रद्धामंगिरसेयच्छत्पुलस्त्यायहविर्भुवम् २२ पुलहायगतिंयुक्तांक्रतवेचक्रियांसतीम् ख्यातिंचभृगवेयच्छद्वसिष्ठायाप्यरुंधतीम् २३
अथर्वणेददाच्छांतिंययायज्ञोवितन्यते विप्रर्षभान्कृतोद्वाहान्सदारान्समलालयत् २४ ततस्तऋषयःक्षत्तःकृतदारानिमंत्र्यतम् प्रातिष्ठन्नं
दिमापन्नाःस्वंस्वमाश्रममंडलम् २५ सचावतीर्णंत्रियुगमाज्ञायविबुधर्षभम् विविक्तउपसंगम्यप्रणम्यसमभाषत २६ अहोपापच्यमानानां
निरयेस्वैरमंगलैः कालेनभूयसानूनंप्रसीदंतीहदेवताः २७ बहुजन्मविपक्वेनसम्यग्योगसमाधिना द्रष्टुंयतंतेयतयःशून्यागारेषुयत्पदम् २८
सएवभगवानद्यहेलनंनगणय्यनः गृहेषुजातोग्राम्याणांयःस्वानांपक्षपोषणः २९ स्वीयंवाक्यमृतंकर्त्तुमवतीर्णोऽसिमेगृहे चिकीर्षुर्भगवान्
ज्ञानंभक्तानांमानवर्धनः ३० तान्यवतेऽभिरूपाणिरूपाणिभगवंस्तव यानियानिचरोचंतेस्वजनानामरूपिणः ३१ त्वांसूरिभिस्तत्त्वबुभुत्स
याऽद्धासदाऽभिवादार्हणपादपीठम् ऐश्वर्यवैराग्ययशोऽवबोधवीर्यश्रियापूर्त्तमहंप्रपद्ये ३२

२७ कुतःसर्वदेवताःप्रसन्नाइतिज्ञातम् अलभ्य
लाभादित्याहद्वाभ्याम् बहुषुजन्मसुविपक्वेनसुसिद्धेनसम्यक्योगोभक्तियोगस्तस्मिन्समाधिरैकाग्र्यंतेनशून्यागारेषुविविक्तस्थानेषुयस्यतवपदम् २८ हेलन
मवज्ञाम् लाघवंनगणय्यअगणयित्वाउचितमेवतवैतदित्याह यस्त्वंस्वानांभक्तानांपक्षंपुष्णासीतितथासः २९ एतत्प्रपंचयतिद्वाभ्याम् स्वयमेवावतीर्णोऽ
सि स्ववाक्यंतवपुत्रोभविष्यामीतियत् तत्सत्यंकर्त्तुंज्ञानंज्ञानसाधनंसांख्यंचचिकीर्षुःसन् ३० यानितवालौकिकानिचतुर्भुजादिरूपाणितान्येवतेऽभिरूपा
णियोग्यानियानिचस्वजनानांरोचंतेमनुष्यसरूपाणितान्यपितेरोचंतइत्यर्थः अरूपिणःप्राकृतरूपरहितस्य ३१ अभिवादार्हंपादपीठंयस्य ऐश्वर्यादिभिःपूर्त्तंपूर्णम्
३२

ऐश्वर्यादिकंविद्दृणवन्नाह परंपरमेश्वरम् तत्रहेतुः स्वच्छंदाः स्वाधीनाः शक्तयोयस्य ताएवाह प्रधानंप्रकृतिरूपम् पुरुषंतदधिष्ठातारम् महांतंमहतत्त्वरूपम् कालंतेषांक्षोभकम् त्रिवृतमहंकाररूपंलोकात्मकंतत्पालात्मकंच तदेवंमायया प्रधानादिरूपतामुक्त्वाचिच्छक्त्यानिष्प्रपंचतामाह आत्मानुभूत्याचिच्छक्त्याअनुगतःस्वस्मिन्लीनःप्रपंचोयस्यतम् कविंसर्वज्ञम् प्रधानाद्याविर्भावलयसाक्षिणमित्यर्थः ३३ संन्यासानुज्ञांप्रार्थयते आस्माभिपृच्छे यत्किंचिदभिपृच्छामीत्यर्थः त्वयापुत्ररूपेणावतीर्णानिनिवृत्तानिऋणानिदेवादिरूपाणियस्यसः आप्तकामश्चाहंपरिव्रजतांसंन्यासिनांपदवींमार्गमाश्रितःसन्त्वांयुंजन्स्मरन्विचरिष्यामि ३४ अहंतावज्ज्ञानोपदेशायैवत्वद्गृहेऽवतीर्णः अतस्तवगृहेवसतोऽपिमुक्तिः सुलभैव यद्यवश्यंगंतव्यमेवेत्याग्रहः तथाऽपिमामेवानुस्मरन्गच्छेत्याशयेनाहमयेतिषड्भिः सत्यलौकिकेवैदिकेलौकिकेच वृत्तेस्वोक्तस्यप्रामाण्यमभिदर्शयति यद्यस्मात्तुभ्यंतवपुत्रोभविष्यामीत्यवोचम् अथअतएवतत्ऋतंयथाभवतितथामयाऽजनिजन्मस्वीकृतम् ३५

परंप्रधानंपुरुषंमहांतंकालंकविंत्रिवृतंलोकपालम् आत्मानुभूत्याऽनुगतप्रपंचंस्वच्छंदशक्तिंकपिलंप्रपद्ये ३३ आस्माभिपृच्छेऽद्यपतिंप्रजानांत्वयाऽवतीर्णर्णउताप्तकामः परिव्रजत्पदवीमास्थितोऽहंचरिष्येत्वांहृदियुंजन्विशोकः ३४ श्रीभगवानुवाच मयाप्रोक्तंहिलोकस्यप्रमाणंसत्यलौकिके अथाजनिमयातुभ्यंयदवोचमृतंमुने ३५ एतन्मेजन्मलोकेऽस्मिन्मुमुक्षूणांदुराशयात् प्रसंख्यानायतत्त्वानांसंमतायात्मदर्शने ३६ एषआत्मपथोऽव्यक्तोनष्टःकालेनभूयसा तंप्रवर्त्तयितुंदेहमिमंविद्धिमयाभृतम् ३७ गच्छकामंमयापृष्टोमयिसंन्यस्तकर्मणा जित्वासुदुर्जयंमृत्युममृतत्वायमांभज ३८ मामात्मानंस्वयंज्योतिःसर्वभूतगुहाशयम् आत्मन्येवात्मनावीक्ष्यविशोकोऽभयमृच्छसि ३९ मात्रेआध्यात्मिकींविद्यांशमनींसर्वकर्मणाम् वितरिष्येययाचासौभयंचातितरिष्यति ४० मैत्रेयउवाच एवंसमुदितस्तेनकपिलेनप्रजापतिः दक्षिणीकृत्यतंप्रीतोवनमेवजगामह ४१ व्रतंसआस्थितोमौनमात्मैकशरणोमुनिः निःसंगोव्यचरत्क्षोणीमनग्निरनिकेतनः ४२ मनोब्रह्मणियुंजानोयत्तत्सदसतःपरम् गुणावभासेविगुणएकभक्त्याऽनुभाविते ४३

दुराशयात् लिंगात् मुमुक्षूणां मुनीनामात्मदर्शनेसंमतायतत्त्वानांप्रसंख्यानायविद्धीत्युत्तरस्यानुषंगः ३६ नन्वयमात्मज्ञानमार्गःपूर्वसिद्धएव नेदानीमपूर्ववत्प्रवर्त्तनीयस्तत्राह एषइति अव्यक्तःसूक्ष्मः ३७ कामंयथेच्छम् आपृष्टःअनुज्ञातः यद्वा यथात्वंगंतुंमांपृष्टवान् तथाऽत्रव्यवस्थातुंमयाऽपित्वमापृष्टइत्यर्थः मयिसंन्यस्तेनसमर्पितेनकर्मणाअविद्यामृत्युंतीर्त्वाविद्ययाऽमृतमश्नुतइतिश्रुतेः ३८ ततश्चमांपरमंपरमात्मानमात्मनिस्वस्मिन्आत्मनामनसाअन्वीक्ष्यमाणोऽभयंमोक्षंप्राप्स्यसि ३९ मात्रेदेवहूत्यै शमनीमुन्मूलनीम् भयमतिशयेनतरिष्यतिपरमानंदंचप्राप्स्यतीतिचकारार्थः ४० समुदितःसम्यगुक्तःसन् तंप्रदक्षिणीकृत्य ४१ मुनीनांव्रतंमौनम् अहिंसालक्षणम् ४२ सदसतःपरंयत्तस्मिन्ब्रह्मणिगुणावभासकेनिर्गुणेएकभक्त्याअव्यभिचारिण्याभक्त्याअनुभावितेअपरोऽक्षीकृते ४३ ७ ७

ततःकिमतआह भक्त्येति ममरचनायासृष्ट्यादिलीलातस्याअनुचिंतयायाभक्तिस्तयाऐंद्रियात्सुखात्जातविरागःसन् दृष्टश्रुतात् ऐहिकामुष्मिकात्ततोय
त्नउद्युक्तःसन्चित्तस्यग्रहणेयतिष्यते यतिष्यति ऋजुभिःभक्तिप्रधानत्वादनायासैः २६ तदेवंप्रकृतेर्गुणानामसेवयाज्ञानादिभिश्च अयंजीवइहैवदेहेमामेवाव
रुंधेप्राप्नोति २७ काचिदितिकास्विदित्यर्थः उचितायोग्यातत्रापिममस्त्रियाःकीदृशीगोचरायोग्या निर्वाणंमोक्षात्मकंतवपदंस्वरूपम् अन्वश्नवै अनंतरमेव-
सर्वात्मनाप्राप्स्यामि अंजसाश्नवितिपाठेअहंत्विति संबंधः २८ भगवद्बाणोयोभगवंतंलक्षीकरोतीत्यर्थः यतःयस्मात्योगात् २९ विजानीहिविशेषेणज्ञाप-
य सुखमनायासेन ३० इत्थंमातुरर्थंप्रयोजनंविदित्वा जानस्नेहत्वेहेतुःयत्रयस्यांतन्वादेहेनाविर्भूतः तत्त्वान्याम्नायंतेअनुक्रम्यंते यस्मिन् किंतत् यत्सांख्यं
प्रवदंतितत्प्रोवाचभक्तिवितानंचयोगंच ३१ काचित्त्वय्युचिताभक्तिरितिपृष्टामुत्तमांभक्तिंलक्षयति गुणाःविषयाःलिंग्यंतेज्ञायंतेयैस्तेषांदेवानांद्योतनात्म

भक्त्यापुमान्जातविरागऐंद्रियाद्दृष्टश्रुतान्मद्रचनाऽनुचिंतया चित्तस्ययत्तोग्रहणेयोगयुक्तोयतिष्यतेऋजुभिर्योगमार्गैः २६ असेवयायंप्रकृतेर्गुणा
नांज्ञानेनवैराग्यविजृंभितेन योगेनमय्यर्पितयाचभक्त्यामांप्रत्यगात्मानमिहावरुंधे २७ देवहूतिरुवाच काचित्त्वय्युचिताभक्तिःकी
दृशीममगोचरा ययापदंतेनिर्वाणमंजसाऽन्वश्नवाअहम् २८ योयोगोभगवद्बाणोनिर्वाणात्मंस्त्वयोदितः कीदृशःकतिचांगानियतस्तत्त्वावबो
धनम् २९ तदेतन्मेविजानीहियथाऽहंमंदधीर्हरे सुखंबुध्येयदुर्बोधंयोषाभवदनुग्रहात् ३० मैत्रेयउवाच विदित्वार्थंकपिलोमा
तुरित्थंजातस्नेहोयत्रतन्वाऽभिजातः तत्त्वाम्नायंयत्प्रवदंतिसांख्यंप्रोवाचवैभक्तिवितानयोगम् ३१ श्रीभगवानुवाच देवानांगुण
लिंगानामानुश्रविककर्मणाम् सत्वएवैकमनसोवृत्तिःस्वाभाविकीतुया ३२ अनिमित्ताभागवतीभक्तिःसिद्धेर्गरीयसी जरयत्याशुयाकोशंनि
गीर्णमनलोयथा ३३ नैकात्मतांमेस्पृहयंतिकेचिन्मत्पादसेवाऽभिरतामदीहाः येऽन्योऽन्यतोभागवताःप्रसज्यसभाजयंतेममपौरुषाणि ३४
पश्यंतितेमेरुचिराण्यबसंतःप्रसन्नवक्त्रारुणलोचनानि रूपाणिदिव्यानिवरप्रदानिसाकंवाचंस्पृहणीयांवदंति ३५

कानामिंद्रियाणांतदधिष्ठातॄणांवासत्त्वेसत्त्वमूर्तौहरावेवयावृत्तिःसाभक्तिःसिद्धेर्मुक्तेरपिगरीयसीत्युत्तरेणान्वयः कथंभूताअनिमित्तानिष्कामास्वाभाविकीअयत्नसिद्धा
तेषामेवंविधवृत्तौहेतुमाह गुरोरुच्चारणमनुश्रूयतइत्यनुश्रवोवेदः तद्विहितमानुश्रविकंतदेवकर्मयेषामतएवएकमेकरूपमविकृतंमनोयस्यपुंसः शुद्धसत्त्वस्येत्यर्थः
३२ भक्तिश्चप्रासंगिकीभवत्येवेत्याह याभक्तिःकोशंलिंगशरीरंजरयतिक्षपयतिस्वप्रयत्नंविनैवसिद्धौदृष्टांतः निगीर्णभुक्तमन्नमनलोजाठरोयथाजरयतीति ३३
भक्तेर्गरिष्ठत्वमेवोपपादयति नैकात्मतामितिपंचाभिः एकात्मतांसायुज्यमोक्षंमदर्थमीहाक्रियायेषांप्रसज्य आसक्तिंकृत्वापौरुषाणिवीर्याणि ३४ प्रसन्नानिव
क्त्राण्यरुणानिलोचनानिचयेषुतैर्मद्रूपैःसाकंसहनित्यंपरमेश्वरानुभवसुखंभक्तावधिकमितिभावः ३५

आत्मानंदस्त्ववश्यंभावीत्याह तैरिति दर्शनीयामनोहराअवयवामुखनेत्रादयोयेषुतैः हृतःआत्माचित्तंयेषांहृताआकृष्टाः प्राणाश्चेंद्रियाणियेषांतान् भजतःअनिच्छतः इच्छाहीनानपि अण्वींगतिंमुक्तिंप्रयुंक्तेप्रापयति कैःसाधनैःहृतात्मनःउदारैर्विलासादिभिः तत्रविलासोलीलावामंमनोहरंसूक्तंमधुरंभाषणम् ३६ विभूत्यादिकंच तत्राधिकमित्याह अथोअविद्यानिवृत्त्यनंतरंविभूतिंसत्यलोकाधिगतांभोगसंपत्तिम् अणिमाद्यष्टांगमैश्वर्यम् अनुप्रवृत्तंभक्तिमनुस्वतएवप्राप्तमपिभागवतींच-श्रियंवैकुंठस्थांसंपत्तिम् अस्पृहयंति तेयद्यपिनस्पृहयंतीत्यर्थः तथाऽपितुलोकेवैकुंठेअश्नुवते प्राप्नुवंत्येव ३७ नन्वेवंतर्हिलोकलाविशेषात्स्वर्गादिवद्भोक्तृभोग्यानांकदाचिद्विनाशःस्यात्तत्राह हेशांतरूपे यद्वा शांतंशुद्धसत्त्वंतद्रूपेवैकुंठेमत्पराःकदाचिदपिननंक्ष्यंति भोग्यहीनानभवंति अनिमिषोमेहेतिःमदीयंकालचक्रंचनोलेढितान्नग्रसति तत्रहेतुर्येषामिति सुतइवस्नेहविषयः सखेवविश्वासास्पदंगुरुरिवोपदेष्टासुहृदिवहितकारीइष्टंदैवमिवपूज्यः एवंसर्वभावेनमांयेभजंतितान्मदीयंकालचक्रंनग्रसतीत्यर्थः ३८ एवंभूतांतुमुक्तिमेकांतभक्तेभ्योददामीत्याह इममितिद्वाभ्याम् उभयायिनंलोकद्वयगामिनमात्मानंसोपाधिकमात्मानमनुयेपुत्रकलत्रादयः

तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेक्षितवामसूक्तैः हृतात्मनोहृतप्राणांश्चभक्तिरनिच्छतोमेगतिमण्वींप्रयुंक्ते ३६ अथोविभूतिंमममायाविनस्तामैश्वर्यमष्टांगमनुप्रवृत्तम् श्रियंभागवतींवास्पृहयंतिभद्रांपरस्यमेतेऽश्नुवतेतुलोके ३७ नकर्हिचिन्मत्पराःशांतरूपेनंक्ष्यंतिनोमेनिमिषोलेढिहेतिः येषामहंप्रियआत्मासुतश्चसखागुरुःसुहृदोदैवमिष्टम् ३८ इमंलोकंतथैवामुमात्मानमुभयायिनम् आत्मानमनुयेचेहयेरायःपशवोगृहाः ३९ विसृज्यसर्वानन्यांश्चमामेवंविश्वतोमुखम् भजंत्यनन्ययाभक्त्यातान्मृत्योरतिपारये ४० नान्यत्रमद्भगवतःप्रधानपुरुषेश्वरात् आत्मनःसर्वभूतानांभयंतीव्रंनिवर्त्तते ४१ मद्भयाद्वातिवातोऽयंसूर्यस्तपतिमद्भयात् वर्षतींद्रोदहत्यग्निर्मृत्युश्चरतिमद्भयात् ४२ ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्तियोगेनयोगिनः क्षेमायपादमूलंमेप्रविशंत्यकुतोभयम् ४३ एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुंसांनिःश्रेयसोदयः तीव्रेणभक्तियोगेनमनोमय्यर्पितंस्थिरम् ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेपंचविंशतितमोऽध्यायः २५

श्रीभगवानुवाच अथतेसंप्रवक्ष्यामितत्त्वानांलक्षणंपृथक् यद्विदित्वाविमुच्येतपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः १

येचपश्वादयःरायःधनानि ३९ अन्यांश्चपरिग्रहान्मृत्योःसंसारात् अतिपारयेअतितारयामि ४० अभक्तानांतुकथंचिदपिनमोक्षइत्याह नेति मद्भगवतोऽन्यत्रभगवतोमत्तोविनासर्वभूतानामात्मनोभगवदादिविशेषणत्रयेणसामर्थ्यंनिरपेक्षत्वंहितकारित्वंचोक्तम् ४१ ऐश्वर्यंस्फुटयतिमद्भयादिति श्रुतिश्च भीषाऽस्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः भीषाऽस्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ४२ मद्भजनादेवमोक्षइत्यत्रसदाचारंप्रमाणयति ज्ञानेति ४३ उपसंहरति एतावानिति मय्यर्पितंसत् मनःस्थिरंभवतीतियत् एतावानेव ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांपंचविंशतितमोऽध्यायः २५ षड्विंशेपुंप्रकृत्योस्तुविवेकायोपवर्ण्यते सांख्येनसर्वभावानांजन्मलक्षणभेदतः १ धात्रापुत्राययत्प्रोक्तंक्षत्त्रेमित्रासुतेनयत् मात्रेसांख्यंतदध्यात्मंप्राधान्येनाहतत्त्ववित् २ तत्तस्मायंयत्प्रवदंतिसांख्यमित्यत्रसांख्यंभक्तियोगश्चेतित्रयमुपक्षिप्तंतत्रभक्तिमुक्त्वाइदानींसांख्यमाह अथेति १ ७ ७ ७ ७

अतोदेहादिषुअहंकारादिरहितः अतएवनिर्द्वंद्वः शीतोष्णाद्यनाकुलः समदृक्भेदाग्राहकः किंतुस्वदृक्स्वमेवपश्यन् प्रत्यक्प्रवणाप्रशांताविक्षेपरहिताधीर्यस्य ४४ तदे
वंविधकल्पितोपाधिनिवृत्तिमुक्त्वापरमेश्वरपदप्राप्तिमाह वासुदेवइतित्रिभिः प्रतीचोजीवस्यात्मनिलब्धमात्मनाचित्तंयेन यतोमुक्तंबंधनंअज्ञानंयस्य ४५ लब्ध्यात्मतामेवा
ह आत्मानमिति ४६ तदेवंतेनभागवतीगतिःप्राप्ता पाठांतरेसएवतांगतिंप्राप्तइति ४७ इतितृतीयस्कंधेटीकायांचतुर्विंशतितमोऽध्यायः २४ पंचविं
शेजनन्यातुपृष्टेबंधविमोचनम् आदावाहपरंभक्तिलक्षणंकपिलःस्रुतः १ कपिलेनार्पितामात्रेगूढभावनियंत्रिता योगमाणिक्यमंजूषास्फुटमुद्घाट्यतेऽधुना २
उक्तानुवादपूर्वकंकापिलंयोगंपृच्छति कपिलइतित्रिभिः तत्त्वानांसंख्यातागणकः सांख्यप्रवर्त्तकइत्यर्थः अतएवस्वयंजातःआत्मप्रज्ञप्तयेआत्मतत्त्वज्ञापनाय
१ पुंसांमध्येवर्ष्मणः वृद्धस्यउत्तमस्येत्यर्थः सर्वयोगिनांमध्येवरिम्णः वरस्यभावोवरिमा भवितृप्रधानोऽयंनिर्देशः वरिष्ठस्येत्यर्थः यद्वा वरीयस्त्वादित्यर्थः विश्रु

निरहंकृतिर्निर्ममश्चनिर्द्वंद्वःसमदृक्स्वदृक् प्रत्यक्प्रशांतधीर्धीरःप्रशांतोर्मिरिवोदधिः ४४ वासुदेवेभगवतिसर्वज्ञेप्रत्यगात्मनि परेणभक्ति-
भावेनलब्धात्मामुक्तबंधनः ४५ आत्मानंसर्वभूतेषुभगवंतमवस्थितम् अपश्यत्सर्वभूतानिभगवत्यपिचात्मनि ४६ इच्छाद्वेषविहीनेन-
सर्वत्रसमचेतसा भगवद्भक्तियुक्तेनप्राप्ताभागवतीगतिः ४७ इतिश्रीभाग० तृ० कापिलेयेचतुर्विंशतितमोऽध्यायः २४ शौनक
उवाच कपिलस्तत्त्वसंख्याताभगवानात्ममायया जातःस्वयमजःसाक्षादात्मप्रज्ञप्तयेनृणाम् १ नह्यस्यवर्ष्मणःपुंसांवरिम्णःसर्वयोगि
नाम् विश्रुतौश्रुतदेवस्यभूरितृप्यंतिमेसवः २ यद्यद्विधत्तेभगवान्स्वच्छंदात्मात्ममायया तानिमेश्रद्दधानस्यकीर्त्तन्यान्यनुकीर्त्तय ३
सूतउवाच द्वैपायनसखस्त्वेवंमैत्रेयोभगवांस्तथा प्राहेदंविदुरंप्रीतआन्वीक्षिक्यांप्रचोदितः ४ मैत्रेयउवाच पितरिप्र
स्थितेरण्यंमातुःप्रियचिकीर्षया तस्मिन्बिंदुसरेऽवात्सीद्भगवान्कपिलःकिल ५ तमासीनमकर्माणंतत्त्वमार्गाग्रदर्शनम् स्वसुतंदेवहूत्याह
धातुःसंस्मरतीवचः ६ देवहूतिरुवाच निर्विण्णानितरांभूमन्नसदिंद्रियतर्षणात् येनसंभाव्यमानेनप्रपन्नांधंतमःप्रभो ७
तस्यत्वंतमसोऽधस्यदुष्पारस्याद्यपारगम् सच्चक्षुर्जन्मनामंतेलब्धंमेत्वदनुग्रहात् ८ यआद्योभगवान्पुंसामीश्वरोवैभवान्किल लोकस्य
तमसांऽधस्यचक्षुःसूर्यइवोदितः ९

तौकीर्त्तौ असवइंद्रियाणि भूरिअलंनतृप्यंति श्रुतेनश्रवणेनदीव्यतिद्योततइतितथातस्य यद्वा भूरिबहुशःश्रुतोदेवोये
न तस्यापिमेअसवइतिसंबंधः २ स्वानांछंदेनइच्छयाआत्माआदेहोयस्यसः यद्यत्कर्मविधत्तेतानिकर्माणिकीर्त्तनार्हाणिअनुकीर्त्तय ३ यथात्वंमांप्रचोदयसि एवंप्र
चोदितःसन् तथातत्प्रश्नानुसारेण आन्वीक्षिक्यामात्मविद्यायाम् ४ बिंदुसरेबिंदुसरसि ५ तत्त्वमार्गस्याग्रंपारंदर्शयतीतितथा एषमान्वितेगर्भंप्रविष्टइत्या
दिधातुर्वचःसंस्मरंतीप्राह ६ असतामिंद्रियाणांतर्षणात् विषयाभिलाषात्निर्विण्णाश्रांताऽस्मि येनसंभाव्यमानेनपूर्यमाणेन ७ पारंगमयतीतिपारगंत्वमेव
श्रेष्ठंचक्षुर्मयालब्धंत्वदनुग्रहाज्जन्मनामंतेभाव्येसति ८ तत्प्रपंचयति सभगवान्भवान्चक्षूरूपउदितःसूर्योयथा ९

अपाकृष्टुमपनेतुंकोऽसौसंमोहः तमाह एतस्मिन्देहादौत्वयैवयोजितोयोऽहंममेत्यवग्रहः आग्रहः द्वितीयइतिशब्दः तत्कार्यरागादिग्रहणार्थः १० प्रकृतेःपुरुषस्य चजिज्ञासयात्वामहंशरणंगतास्मीतिनमामीत्यन्वयः कुठारंछेत्तारम् ११ अपवर्गवर्धनंमोक्षेरतिजनकम् ईषत्स्मितेनशोभितमाननंयस्य १२ आध्यात्मिकआत्मनिष्ठः यत्रयस्मिन् १३ १४ तत्रसर्वांगनैपुण्यंचित्तसंयमाधीनमितिदर्शयन्नाह चेतइति अस्यात्मनोजीवस्यगुणेषुविषयेषुपुंसिपरमेश्वरेवाशब्दस्तुशब्दार्थे १५ यथाचचित्तसंयमेपुरुषार्थसिद्धिस्तद्दर्शयतित्रिभिः मलैर्वीतंविरहितंयदाशुद्धंमनोभवति मनःशब्देज्ञापकमाह अदुःखमिति १६ निरंतरंनिर्भेदं आणिमानंसूक्ष्ममखंडितमपरिच्छिन्नम् १७ हतौजसंक्षीणबलाम् १८ मनःशुद्धौचभक्तिरेवांतरंगसाधनमित्याह नेति १९ अस्यसर्वस्यापिसत्संगोमूलमित्याह

अथमेदेवसंमोहमपाकृष्टुंत्वमर्हसि योऽवग्रहोऽहंममेतीत्येतस्मिन्योजितस्त्वया १० तंत्वागताऽहंशरणंशरण्यंस्वभृत्यसंसारतरोःकुठारम् जिज्ञासयाहंप्रकृतेःपूरुषस्यनमामिसद्धर्मविदांवरिष्ठम् ११ मैत्रेयउवाच इतिस्वमातुर्निरवद्यमीप्सितंनिशम्यपुंसामपवर्गवर्धनम् धियाऽभिनंद्यात्मवतांसतांगतिर्बभाषईषत्स्मितशोभिताननः १२ श्रीभगवानुवाच योगआध्यात्मिकःपुंसांमतोनिःश्रेयसायमे अत्यंतोपरतिर्यत्रदुःखस्यचसुखस्यच १३ तमिमंतेप्रवक्ष्यामियमवोचंपुराऽनघे ऋषीणांश्रोतुकामानांयोगंसर्वांगनैपुणम् १४ चेतःखल्वस्यबंधायमुक्तयेचात्मनोमतम् गुणेषुसक्तंबंधायरतंवापुंसिमुक्तये १५ अहंममाभिमानोत्थैःकामलोभादिभिर्मलैः वीतंयदामनःशुद्धमदुःखमसुखंसमम् १६ तदापुरुषआत्मानंकेवलंप्रकृतेःपरम् निरंतरंस्वयंज्योतिरणिमानमखंडितम् १७ ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्तियुक्तेनचात्मना परिपश्यत्युदासीनंप्रकृतिंचहतौजसम् १८ नयुज्यमानयाभक्त्याभगवत्यखिलात्मनि सदृशोऽस्तिशिवःपंथायोगिनांब्रह्मसिद्धये १९ प्रसंगमजरंपाशमात्मनःकवयोविदुः सएवसाधुषुकृतोमोक्षद्वारमपावृतम् २० तितिक्षवःकारुणिकाःसुहृदःसर्वदेहिनाम् अजातशत्रवःशांताःसाधवःसाधुभूषणाः २१ मय्यनन्येनभावेनभक्तिंकुर्वंतियेदृढाम् मत्कृतेत्यक्तकर्माणस्त्यक्तस्वजनबांधवाः २२ मदाश्रयाःकथामृष्टाःशृण्वंतिकथयंतिच तपंतिविविधास्तापानैतान्मद्गतचेतसः २३ तएतेसाधवःसाध्विसर्वसंगविवर्जिताः संगस्तेष्वथतेप्रार्थ्यःसंगदोषहराहिते २४ सतांप्रसंगान्ममवीर्यसंविदोभवंतिहृत्कर्णरसायनाःकथाः तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्त्मनिश्रद्धारतिर्भक्तिरनुक्रमिष्यति २५

प्रसंगमिति अपावृतंनिरावरणम् २० साधूनांलक्षणमाह तितिक्षवइतिचतुर्भिः साधवःशास्त्रानुवर्तिनः साधुसुशीलंतदेवभूषणंयेषाम् २१ २२ एतानुक्तलक्षणान् तापाआध्यात्मिकादयोनतपंति नव्यथयंति कुतःमद्गतंचेतोयेषांतान् २३ येतापैर्नाभिभूयंतेतेसाधवइत्यर्थः २४ सत्संगस्यभक्त्यंगतामुपपादयति सतामिति वीर्यस्यसम्यक्वेदनंयासुताःवीर्यसंविदः हृत्कर्णयोरसायनाःसुखदाः तासांजोषणात्सेवनात् अपवर्गोऽविद्यानिवृत्तिर्वर्त्मयस्मिन्तस्मिन्हरौ प्रथमंश्रद्धाततोरतिःततोभक्तिः अनुक्रमिष्यतिअनुक्रमेणभविष्यतीत्यर्थः २५

ननुमुक्तिरात्मज्ञानादेवनतुतत्त्वलक्षणज्ञानात् तमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतीतिश्रुतेरतआह ज्ञानमिति आत्मदर्शनरूपंज्ञानम् अतएवहृदयग्रंथिभेदनम् अहंकारनिव
र्त्तकंनिःश्रेयसप्रयोजनाययदाहुः तत्तेवर्णयामि तल्लक्षणादेवविविक्तात्मज्ञानंभवतीतिभावः २ तत्रपुरुषंलक्षयति अनादिरिति आत्मैवपुरुषः कोऽसावात्मा प्रत्य
क् प्रतिलोमंधामस्फूर्त्तिर्यस्य क्षणिकपक्षंव्यावर्त्तयति अनादिरिति संसारित्वपक्षंव्यावर्त्तयति प्रकृतेःपरःअन्यःअसंगः ज्ञानादिगुणत्वंवारयति निर्गुणः मीमांस-
काद्यभिमतज्ञानविषयत्वंवारयति स्वयंज्योतिः अनेनैवप्राभाकराभिमतंज्ञानाधारत्वेनस्फुरणमपिनिरस्तम् स्वयंज्योतिष्ट्वेहेतुः विश्वंयेनसमन्वितंप्रकाशतइति
शेषः एतैरेवहेतुभिःपुरुषस्यप्रकृतेःपरत्वमपिसिद्धम् ३ अत्रावरणविक्षेपशक्तिभेदेनप्रकृतिर्द्विविधा तत्रावरणशक्त्यासैवजीवोपाधिरविद्याविक्षेपशक्त्यासैव-
मायापारमेश्वरीपुरुषश्चजीवेश्वररूपेणद्विविधः तत्रयःप्रकृत्यविवेकेनसंसरतिसजीवः यस्तुप्रकृतिंवशीकृत्यविश्वसृष्ट्यादिकरोतिसपरमेश्वरः तत्रप्रकृत्यविवेकेन
जीवस्यसंसारप्रकारमाह सएषइतिपंचभिः सूक्ष्मामव्यक्तांदेवींदेवस्यविष्णोःशक्तिंलीलयाउपगतांयदृच्छयैवाभ्यपद्यतेत्यन्वयः ४ तस्यालीलामाह गुणैरिति
ज्ञानंगूहयतिआवृणोतीतिज्ञानगूहातया तथाचश्रुतिः अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णांबह्वीःप्रजाःजनयंतींसरूपाम् अजोह्येकोजुषमाणोऽनुशेतेजहात्येनांभुक्तभो

ज्ञानंनिःश्रेयसार्थायपुरुषस्यात्मदर्शनम् यदाहुर्वर्णयेत्तत्तेहृदयग्रंथिभेदनम् २ अनादिरात्मापुरुषोनिर्गुणःप्रकृतेःपरः प्रत्यक्धामास्व
यंज्योतिर्विश्वंयेनसमन्वितम् ३ सएषप्रकृतिंसूक्ष्मांदेवींगुणमयींविभुः यदृच्छयैवोपगतामभ्यपद्यतलीलया ४ गुणैर्विचित्राःसृजतींस
रूपाःप्रकृतिंप्रजाः विलोक्यमुमुहेसद्यःसइहज्ञानगूहया ५ एवंपराभिध्यानेनकर्तृत्वंप्रकृतेःपुमान् कर्मसुक्रियमाणेषुगुणैरात्मनिमन्य
ते ६ तदस्यसंसृतिर्बंधःपारतंत्र्यंचतत्कृतम् भवत्यकर्तुरीशस्यसाक्षिणोनिर्वृतात्मनः ७ कार्यकारणकर्तृत्वेकारणंप्रकृतिंविदुः भोक्तृत्वेसु
खदुःखानांपुरुषंप्रकृतेःपरम् ८ देवहूतिरुवाच प्रकृतेःपुरुषस्यापिलक्षणंपुरुषोत्तम ब्रूहिकारणयोरस्यसदसच्चयदात्मकम् ९

गामजोन्यइति मुमुहे आत्मानंविस्मृतवान् ५ पराभिध्यानंप्रकृत्यध्यासः तेनप्रकृतेर्गुणैः कर्मसुक्रियमाणेषुकर्तृत्वमात्मनिमन्यते ६ तदितिकर्तृत्वंमननमेव
अस्यपुरुषस्यसाक्षिमात्रत्वात् अकर्तुरेवसतः कर्मभिर्बंधः ईशस्यापरतंत्रस्यैवकर्मबंधकृतंभोगेपारतंत्र्यम् निर्वृतात्मनः सुखात्मकस्यैवसंसृतिर्जन्ममृत्युप्रवाहः
प्रकृत्यविवेककृतमेतत्सर्वंभवतीत्यर्थः ७ ननुचैतन्यसामानाधिकरण्येनैवकर्तृत्वादिप्रतीतेस्तस्यैवतदंगीक्रियतांनेत्याह कार्यंशरीरंकारणमिंद्रियंकर्त्तादेवता
वर्गः तद्भावापत्तौपुरुषस्यप्रकृतिंकारणंविदुः कूटस्थस्यस्वतोविकाराभावात् प्रकृतिपरिणामभूतदेहाद्यहंकारकृतमेवकर्तृत्वादिकमित्यर्थः भोक्तृत्वेतुपुरुषंका
रणंविदुरित्यस्यायंभावः यद्यप्यहंकारगतमेवकर्तृत्वादिकंभोक्तृत्वंचतथाऽपिविकारस्यजडावसानत्वादुपाधिप्राधान्यं भोगस्यचिदवसानत्वात्उपहितप्राधान्यमिति
८ तदेवंसंसारिणंपुरुषंतद्धेतुंप्रकृतिंचज्ञात्वेदानींजगत्कारणमीश्वरंतत्प्रकृतिंचपृच्छति प्रकृतेरिति अस्यविश्वस्यसदसच्चस्थूलंसूक्ष्मंचकार्यंयदात्मकंतयोःप्रकृतिपुरु
षयोः ९

तत्रप्रकृतिंलक्षयति यत्प्रधानंतदेवप्रकृतिंप्राहुः किंतत् प्रधानंस्वतोऽविशेषंविशेषवत्विशेषाणामाश्रयः तर्हिकिंब्रह्म नत्रिगुणंकिंमहत्तत्त्वादि नअव्यक्तमकार्यंकिंकालादि न सदसदात्मकंकार्यकारणरूपम् किंजीवःप्रकृतिःननित्यम् १० अन्येषांतत्त्वानांलक्षणंवक्तुंतानिगणयतिपंचभिरित्यादिसंख्याभेदेन एतच्चतुर्विंशतिकम् एतानि चतुर्विंशतिर्यस्मिन्गणेतंगणंप्राधानिकंप्रधानकार्यात्मकंब्रह्मविदुः ११ एतद्विवृणोति महाभूतानीतित्रिभिः तावंतिपंचैव १२ १३ अंतरात्मकमंतःकरणम् लक्षणरूपयाव्यवच्छेदिकया १४ यावान्मयाप्रोक्तः एतावानेवसंख्यातः तत्त्वज्ञैः कालेतुमतद्वयमाह यःकालः सपंचविंशकः प्रकृतेरेवावस्थाविशेषइत्यर्थः १५ एकेतुपौरुषंपुरुषस्येश्वरस्यप्रभावंविक्रमंकालमाहुः तमेवकालंद्वेधालक्षयतियतोभयंभवतिकस्यप्रकृतिमीयुषःप्राप्तस्य अतएवदेहेअहंकारेणविमूढस्यकर्तुर्जीवस्यअनेनसंहारकर्त्वेनलक्षितः १६ सृष्टिहेतुत्वेनलक्षयति प्रकृतेरिति १७ कोऽसौभगवान्तमाह अंतःसर्वप्राणिनांयःपुरुषरूपेणनियंतृत्वेनसमन्वेति सम्यक्तद्वि

श्रीभगवानुवाच यत्तत्त्रिगुणमव्यक्तंनित्यंसदसदात्मकम् प्रधानंप्रकृतिंप्राहुरविशेषंविशेषवत् १० पंचभिःपंचभिर्ब्रह्मचतुर्भिर्दशभिस्तथा एतच्चतुर्विंशतिकंगणंप्राधानिकंविदुः ११ महाभूतानिपंचैवभूरापोऽग्निर्मरुन्नभः तन्मात्राणिचतावंतिगंधादीनिमतानिमे १२ इंद्रियाणिदशश्रोत्रंत्वग्दृग्रसननासिकाः वाक्करौचरणौमेढ्रंपायुर्दशमउच्यते १३ मनोबुद्धिरहंकारश्चित्तमित्यंतरात्मकम् चतुर्धालक्ष्यतेभेदोवृत्त्यालक्षणरूपया १४ एतावानेवसंख्यातोब्रह्मणःसगुणस्यह सन्निवेशोमयाप्रोक्तोयःकालःपंचविंशकः १५ प्रभावंपौरुषंप्राहुःकालमेकेयतोभयम् अहंकारविमूढस्यकर्तुःप्रकृतिमीयुषः १६ प्रकृतेर्गुणसाम्यस्यनिर्विशेषस्यमानवि चेष्टायतःसभगवान्कालइत्युपलक्षितः १७ अंतःपुरुषरूपेणकालरूपेणयोबहिः समन्वेत्येषसत्त्वानांभगवानात्ममायया १८ दैवात्क्षुभितधर्मिण्यांस्वस्यांयोनौपरःपुमान् आधत्तवीर्यंसाऽसूतमहत्तत्त्वंहिरण्मयम् १९ विश्वमात्मगतंव्यंजन्कूटस्थोजगदंकुरः स्वतेजसाऽपिबत्तीव्रमात्मप्रस्वापनंतमः २०

काररहितएवानुस्यूतोवर्त्तते बहिश्चकालरूपेणएषभगवान् यद्वा यःपुरुषइतिप्रसिद्धःकालःसपंचविंशः एकेतुपुरुषस्यप्रभावंकालमाहुः प्रभावस्यैवलक्षणंयतइति पुरुषस्यैवकालत्वेहेतुः प्रकृतेरिति उभयथाविवक्षायांहेतुःअंतरिति शेषंसमानम् तदेवंप्रकृतेश्चतुर्विंशतिभेदाः जीवेश्वरयोश्चैक्यविवक्षयाअतःपंचविंशानितत्वानिभवंति तयोर्भेदविवक्षायांचषड्विंशतिर्भवंति १८ इदानींतत्त्वानामुत्पत्तिपूर्वकंलक्षणान्याह दैवादित्यादिनाएतान्यसंहृत्यैत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन तत्रचित्तस्योत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाहचतुर्भिः दैवात्जीवादृष्टात्क्षुभिताधर्मागुणायस्याः योनौअभिव्यक्तिस्थानेप्रकृतौवीर्यंचिच्छक्तिम् साप्रकृतिर्महत्तत्त्वमसूत महतःस्वरूपमाह हिरण्मयंप्रकाशबहुलम् १९ विश्वमहंकारादिप्रपंचम् आत्मगतंस्वस्मिन्सूक्ष्मरूपेणास्थितंव्यंजन्प्रकटयन्महान्तीव्रंप्रलयकालीनंतमोऽपिबत् कूटस्थःलयविक्षेपशून्यः आत्मानंप्रस्वापयतीतितथा यत्पूर्वंप्रलयसमयेमहांतंप्रकृतौविलापयामासेत्यर्थः २० छ छ छ

प्रसंगाच्चतुर्व्यूहोपासनामाह यत्तदितिसर्वागमप्रसिद्धत्वमाह स्वच्छंविशदंशांतंरागादिरहितंभगवतःपदमुपलब्धिस्थानम् अतएववासुदेवाख्यंयदाहुः अ यमर्थः अधिभूतरूपेणतस्यैवमहानितिसंज्ञा अध्यात्मरूपेणचित्तमिति उपास्यरूपेणवासुदेवइति अधिष्ठातातुतस्यक्षेत्रज्ञएवमहंकारेसंकर्षणउपास्यःरुद्रोऽधि ष्ठातामनस्यनिरुद्धउपास्यः चंद्रोऽधिष्ठाताबुद्धौप्रद्युम्नउपास्यः ब्रह्माधिष्ठातेतिज्ञातव्यम् २१ स्वच्छत्वंभगवद्बिंबग्राहित्वम् अविकारित्वंलयविक्षेपरहित्यम् अपांप्रकृतिःफेनतरंगादिरहिताऽवस्थापराभूसंसर्गात्प्राक्तनीयायथामधुरास्वच्छाशांताचतद्वदित्यर्थः २२ अहंकारस्योत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाह महत्तत्वादितिच तुर्भिः क्रियारूपशक्तिर्यस्यसःक्रियाशक्तिः २३ त्रैविध्यमाह वैकारिकइति तस्यकार्यमाह यतःयस्मात् मनआदीनांभवउत्पत्तिः २४ तस्मिन्नुपास्यव्यूहमाह सहस्रशि रसमिति २५ कर्तृत्वंदेवतादिरूपेणकरणत्वमिंद्रियरूपेणकार्यत्वंभूतरूपेण शांतत्वादिकंतुतत्कारणगुणत्रयरूपेण २६ मनसउत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाह वैकारिका दितिद्वाभ्याम् संकल्पश्चिंतनंविकल्पोविशेषचिंतनंयस्यमनसःसंकल्पविकल्पाभ्यांकामसंभवोवर्त्ततइतिकामरूपावृत्तिर्लक्षणत्वेनोक्ता नतुप्रद्युम्नव्यूहोत्पत्तिः तस्य

यत्तत्सत्वगुणंस्वच्छंशांतंभगवतःपदम् यदाहुर्वासुदेवाख्यंचित्तंतन्महदात्मकम् २१ स्वच्छत्वमविकारित्वंशांतत्वमितिचेतसः वृत्तिभि र्लक्षणंप्रोक्तंयथाऽपांप्रकृतिःपरा २२ महत्तत्वाद्विकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यसंभवात् क्रियाशक्तिरहंकारस्त्रिविधःसमपद्यत २३ वैकारिकस्तैज सश्चतामसश्चयतोभवः मनसश्चेंद्रियाणांचभूतानांमहतामपि २४ सहस्रशिरसंसाक्षाद्यमनंतंप्रचक्षते संकर्षणाख्यंपुरुषंभूतेंद्रिय मनोमयम् २५ कर्तृत्वंकरणत्वंचकार्यत्वंचेतिलक्षणम् शांतघोरविमूढत्वमितिवास्यादहंकृतेः २६ वैकारिकाद्विकुर्वाणान्मनस्तत्त्वम जायत यत्संकल्पविकल्पाभ्यांवर्त्ततेकामसंभवः २७ यद्विदुर्ह्यनिरुद्धाख्यंहृषीकाणामधीश्वरम् शारदेंदीवरश्यामंसंराध्यंयोगिभिःश नैः २८ तैजसात्तुविकुर्वाणाद्बुद्धितत्त्वमभूत्सति द्रव्यस्फुरणविज्ञानमिंद्रियाणामनुग्रहः २९ संशयोऽथविपर्यासोनिश्चयःस्मृतिरेवच स्वापइत्युच्यतेबुद्धेर्लक्षणंवृत्तितःपृथक् ३० तैजसानींद्रियाण्येवक्रियाज्ञानविभागशः प्राणस्यहिक्रियाशक्तिर्बुद्धेर्विज्ञानशक्तिता ३१

संकल्पादिकार्यत्वाभावात् उपास्यव्यूहस्यचानिरुद्धस्योक्तेः २७ शारदंशरत्कालीनमिंदीवरंनीलोत्पलंतद्वत् श्यामम् यद्दर्शनैः संराध्यंवशीकर्तुंयोग्यम् दुर्ग्रहत्वा त् २८ बुद्धेरुत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाह तैजसादितिद्वाभ्याम् हेसति द्रव्यस्फुरणरूपंविज्ञानमितिनिर्वित्तव्यावृत्त्यर्थमुक्तम् इंद्रियाणामनुग्रहइतिसविकल्पज्ञानंहृषी काणामधीश्वरमितियदुक्तंतत्तुनिर्विकल्पकज्ञाने २९ द्रव्यस्फुरणस्यैवप्रपंचः संशयादिः विपर्यासोमिथ्याज्ञानम् निश्चयःप्रमाणंज्ञानंस्वापोनिद्राप्रमाणविपर्ययविक ल्पनिद्रास्मृतयइतिपातंजलोक्तेः ३० इंद्रियाणामुत्पत्तिमाह तैजसानितैजसाहंकाराज्जातानि ज्ञानेंद्रियाणांवैकारिकत्वशंकानिवृत्त्यर्थमेवकारः द्विविधान्यपींद्रियाणि तैजसान्येवेत्यन्वयः तत्रहेतुःप्राणस्येति हियस्मात्प्राणस्यक्रियाशक्तिर्बुद्धेश्चविज्ञानशक्तिता अतःप्राणस्यतैजसत्वात्तत्क्रियाशक्तिमतामिंद्रियाणांतैजसत्वंतथा बुद्धेस्तैजसत्वात्तदीयज्ञानशक्तिमतामपींद्रियाणांतैजसत्वमित्यर्थः ३१ ७ ७ ५ ७ ५

तन्मात्रोत्पत्तिपूर्वकमाकाशादिमहाभूतोत्पत्तिंतल्लक्षणंचाह तामसादितिपंचदशभिः श्रोत्रंतुशब्दगमित्यादिभिर्विषयोस्त्वनंतरंतत्संबंधमात्रंकथ्यते नतूत्पत्तिः
प्रागेवोत्पन्नत्वात् शब्दंगच्छतिप्राप्नोतीतिशब्दगम् ३२ शब्दस्यलक्षणमाह अर्थाश्रयत्वमर्थवाचकत्वं दृष्टुलिंगत्वंकुड्यांतरितस्यवक्तुर्ज्ञापकत्वम् तदुक्तम् लिं
गंपदृष्टदृश्ययोरिति नभसस्तन्मात्रत्वंसूक्ष्मत्वंशब्दस्यलक्षणमित्यन्वयः ३३ छिद्रदातृत्वमवकाशदातृत्वंबहिरंतर्व्यवहारास्पदत्वम् आत्मामनः प्राणादीनांधि
ष्ण्यत्वमाश्रयत्वंनाड्यादिछिद्ररूपेणवृत्तिः कार्यमेवलक्षणंवृत्तिलक्षणम् एवमुत्तरत्रापेकेनश्लोकेनतन्मात्रमहाभूतयोरुत्पत्तिः द्वितीयेनतन्मात्रलक्षणंतृतीयेन
महाभूतलक्षणमित्यनुसंधेयम् ३४ कासात्वक्स्पर्शस्यसंग्रहः सम्यग्ग्रहणंयथापुंस्त्वंनियतलिंगत्वात् यद्वा स्पर्शस्यसंग्रहस्ततोभवतीतिशेषः शब्दतन्मात्राद-
त्यादितन्मात्राणामुत्तरतउत्तरान्वयार्थमुक्तम् ३५ स्पर्शत्वंस्वरूपलक्षणमित्यर्थः नभस्वतोवायोस्तन्मात्रत्वंच ३६ चालनंवृक्षशाखादेः व्यूहनंमेलनंतृणादेःप्राप्तिः
संयोगः द्रव्यस्यगंधवतोघ्राणंप्रति तथाशैत्यादिमतःस्पर्शनंप्रति शब्दस्यश्रोत्रंप्रतिनेतृत्वंसर्वेंद्रियाणामात्मत्वमुपोद्बलकत्वम् कर्मणाकार्येणाभिलक्षणम् भावे

तामसाच्चविकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यचोदितात् शब्दमात्रमभूत्तस्मान्नभःश्रोत्रंचशब्दगम् ३२ अर्थाश्रयत्वंशब्दस्यद्रष्टुर्लिंगत्वमेवच तन्मात्र
त्वंचनभसोलक्षणंकवयोविदुः ३३ भूतानांछिद्रदातृत्वंबहिरंतरमेवच प्राणेंद्रियात्मधिष्ण्यत्वंनभसोवृत्तिलक्षणम् ३४ नभसःशब्द
तन्मात्रात्कालगत्याविकुर्वतः स्पर्शोऽभवत्ततोवायुस्त्वक्स्पर्शस्यचसंग्रहः ३५ मृदुत्वंकठिनत्वंचशैत्यमुष्णत्वमेवच एतत्स्पर्शस्यस्पर्शत्वं
तन्मात्रत्वंनभस्वतः ३६ चालनंव्यूहनंप्राप्तिर्नेतृत्वंद्रव्यशब्दयोः सर्वेंद्रियाणामात्मत्ववायोःकर्माभिलक्षणम् ३७ वायोश्चस्पर्शतन्मा-
त्रात्रूपंदैवेरितादभूत् समुत्थितंततस्तेजश्चक्षूरूपोपलंभनम् ३८ द्रव्याकृतित्वंगुणताव्यक्तिसंस्थात्वमेवच तेजस्त्वंतेजसःसाध्वि-
रूपमात्रस्यवृत्तयः ३९ द्योतनंपचनंपानमदनंहिममर्दनम् तेजसोवृत्तयस्त्वेताःशोषणंक्षुत्तृडेवच ४० रूपमात्राद्विकुर्वाणात्तेजसोदैव-
चोदितात् रसमात्रमभूत्तस्मादंभोजिह्वारसग्रहः ४१ कषायोमधुरस्तिक्तःकट्वम्लइतिनैकधा भौतिकानांविकारेणरसएकोविभिद्यते ४२
क्लेदनंपिंडनंतृप्तिःप्राणनाप्यायनोदनम् तापापनोदोभूयस्त्वमंभसोवृत्तयस्त्विमाः ४३

ल्युट् कर्मैर्वाभिलक्षणामितिविग्रहेतुकरणे ३७ ३८ द्रव्या
कृतित्वंद्रव्यस्याकारसमर्पकत्वम् गुणताद्रव्योपसर्जनप्रतीतिः शब्दस्यतुस्वातंत्र्येणैवप्रतीतिः अप्रत्यक्षद्रव्यत्वस्यस्पर्शादेरपिस्वातंत्र्येणैवप्रतीतिः रूपस्यतुनैव
मितितस्यायंविशेषउक्तः व्यक्तिसंस्थात्वंद्रव्यस्ययासंस्थासन्निवेशः सैवसंस्थायस्यतत्परिणामतयाप्रतीतिरित्यर्थः तेजसस्तेजस्त्वमसाधारणत्वं ३९ द्योतनंप्र-
काशनंपचनंतंडुलादेः क्षुत्तृट्अशनापिपासाचतद्वारेणपानमदनम् ४० जिह्वारसनेंद्रियम् रसोगृह्यतेऽनयेतिरसग्रहः यद्वा रसग्रहस्ततोभवतीतिशेषः ४१
कषायादिषुलवणोऽपिद्रष्टव्यः भौतिकानांसंसर्गिद्रव्याणांयएकोमधुरएवसन्नेवमनेकधाभिद्यतेसरसइत्यर्थः ४२ क्लेदनमार्द्रीकरणम् पिंडनंमृदादेःपिंडीकरणं तृप्तिः
तृप्तिदातृत्वं प्राणनंजीवनंआपोमयःप्राणइतिश्रुतेः आप्यायनंतद्वृद्धिः क्लव्यनिवर्त्तनं उदनंमृदूकरणं ओदनमितिपाठेपिसएवार्थः भूयस्त्वंकूपादावुद्धृतस्यापिपुनःपुनरुद्भवः ४३

गंधगःगंधंप्राप्नोति ४४ करंभोमिश्रगंधः यथाव्यंजनादीनांहिंग्वादिसंस्कारेण पूतिर्दुर्गंधः सौरभ्यः कर्पूरादेः शांतः शतपत्रादेः उग्रोलसुनादेः संसर्गिणां द्रव्यावयवानांवैषम्यात् यएवंविभिद्यतेसगंधइत्यर्थः ४५ ब्रह्मणोभावनंप्रतिमादिरूपेणसाकारतापादनम् स्थानंजलादिविलक्षणतयानन्येरपेक्ष्येणस्थितिः धारणंजलाद्याधारत्वम् सतामाकाशादीनांविशेषणमवच्छेदकत्वंसर्वेषांसत्वानां प्राणिनांतद्गुणानांचपुंस्त्वादीनामुद्भेदः परिणामविशेषैःप्रकटीकरणम् ४६ श्रोत्रादीनांशब्दादिग्राहकत्वमुक्तंतेषांचलक्षणंतदेवेत्याहपंचभिः श्लोकार्द्धैःनभसोगुणविशेषः शब्दोयस्यार्थोविषयः ४७ ४८ गुणविशेषशब्दव्यावर्त्यंदर्शयति परस्यकारणस्यधर्मःशब्दादिः अपरस्मिन्कार्येवाय्वादौकारणान्वयाद्दृश्यते अतोभावानामाकाशादीनांविशेषोगुणःसर्वोऽपिशब्दादिर्भूमावेवोपलक्ष्यते चतुर्णांतत्रान्वयात् जलादिषुयथा

रसमात्राद्विकुर्वाणादंभसोदैवचोदितात् गंधमात्रमभूत्तस्मात्पृथ्वीघ्राणस्तुगंधगः ४४ करंभपूतिसौरभ्यशांतोग्रादिभिःपृथक् द्रव्यावयववैषम्याद्गंधएकोविभिद्यते ४५ भावनंब्रह्मणस्थानंधारणंसद्विशेषणम् सर्वसत्वगुणोद्भेदःपृथिवीवृत्तिलक्षणम् ४६ नभोगुणविशेषोर्थो यस्यतच्छ्रोत्रमुच्यते वायोर्गुणविशेषोऽर्थोयस्यतत्स्पर्शनंविदुः ४७ तेजोगुणविशेषोऽर्थोयस्यतच्चक्षुरुच्यते अंभोगुणविशेषोऽर्थोयस्य तद्रसनंविदुः भूमेर्गुणविशेषोऽर्थोयस्यसघ्राणउच्यते ४८ परस्यदृश्यतेधर्मोह्यपरस्मिन्समन्वयात् अतोविशेषोभावानांभूमावेवोपलक्ष्यते ४९ एतान्यसंहत्ययदामहदादीनिसप्तवै कालकर्मगुणोपेतोजगदादिरुपाविशत् ५० ततस्तेनानुविद्धेभ्योयुक्तेभ्योऽण्डमचेतनम् उत्थितंपुरुषोयस्मादुदतिष्ठदसौविराट् ५१ एतदण्डंविशेषाख्यंक्रमवृद्धैर्दशोत्तरैः तोयादिभिःपरिवृतंप्रधानेनावृतैर्बहिः यत्रलोकवितानोऽयंरूपंभगवतोहरेः ५२ हिरण्मयादण्डकोशादुत्थायसलिलेशयात् तमाविश्यमहादेवोबहुधानिर्बिभेदखम् ५३ निरभिद्यतास्यप्रथमंमुखंवाणीततोऽभवत् वाण्याऽवह्निरथोनासेप्राणोतोघ्राणएतयोः ५४ घ्राणाद्वायुरभिद्येतामक्षिणीचक्षुरेतयोः तस्मात्सूर्योन्यभिद्येतांकर्णौश्रोत्रंततोदिशः ५५ निर्बिभेदविराजस्त्वग्रोमश्मश्र्वादयस्ततः ततओषधयश्चासन्शिश्नंनिर्बिभिदेततः ५६ रेतस्तस्मादापआसन्निरभिद्यतवैगुदम् गुदादपानोऽपानाच्चमृत्युर्लोकभयंकरः ५७ हस्तौचनिरभिद्येतांबलंताभ्यांततःस्वराट् पादौचनिरभिद्येतांगतिस्ताभ्यांततोहरिः ५८

ऽन्वयमेवनसर्वः आकाशेत्वन्यान्वयाभावादेकएवेति ४९ एवंकारणोत्पत्तिमुक्त्वाकार्योत्पत्तिमाहसार्द्धैस्त्रिभिः एतान्यसंहत्यअमिलित्वायदास्थितानितदा जगदादिरीश्वरःप्राविशत् सप्तेतिचप्राधान्याभिप्रायेणोक्तम् प्रवेशस्तुसर्वेषामपिविवक्षितएव ५० अनुविद्धेभ्यः क्षुभितेभ्यः यस्मादण्डादसौविराट्पुरुषउदतिष्ठत् ५१ भगवतोरूपमितिपुरुषाभेदाभिप्रायेण ५२ तस्मिन्नध्यात्मादिविभागमाह हिरण्मयादितिनवभिः उत्थाय औदासीन्यंविहायतमाविश्यअधिष्ठाय महांश्चासौदेवश्च खंछिद्रम् ५३ वाण्यासहवन्हिरभवत्प्राविशत् नासेनिरभिद्येताम् प्राणोतः प्राणेनऊतः स्यूतः सन्घ्राणः एतयोर्नासिकयोरभवदित्यनुषंगः ५४ घ्राणादनंतरंवायुश्चप्राणोत इतिविशेषणंसर्वेंद्रियेष्वपिद्रष्टव्यम् न्यभिद्येतामन्वभिद्येतामितिपाठद्वयेप्येकएवार्थः ततोदिशःप्राविशन् ५५ आदिशब्देनकेशाः ५६ ५७ स्वराडिंद्रः हरिर्विष्णुः ५८ ७ ७ ७ ७

आभृतं जातम् ५९ बुद्ध्यादिषुहृदयमेवाधिष्ठानंगिरांपतिः ब्रह्माचैत्यः क्षेत्रज्ञः ६० अन्वयव्यतिरेकाभ्यांक्षेत्रज्ञंविवेक्तुंसर्वेषांपुनःप्रवेशमाह एतइतिनव-
भिः ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ विराट्देहस्यव्यष्टिदेहंदृष्टांतत्वेनदर्शयन्सांख्यानुकथनस्यप्रयोजनमाह यथेतिद्वाभ्याम् ६९
प्रथमंपरमेश्वरेभक्तिस्ततोऽन्यत्रविरक्तिः ततोयोगप्रवृत्ताधीः एकाग्रंचित्तंततोयत्ज्ञानंतेनप्रत्यगात्मानंक्षेत्रज्ञमस्मिन्नात्मनिकार्यकारणसंघातेविविच्यचिंतयेत्
७० इतितृतीयस्कंधेटीकायांषड्विंशतितमोऽध्यायः २६ सप्तविंशेततः सम्यग्बहुसाधनयोगतः पुंप्रकृत्योर्विवेकेनमोक्षरीतिर्निरूप्यते १ विवेकज्ञानेन-

नाड्योस्यनिरभिद्यंततताभ्योलोहितमाभृतम् नद्यस्ततःसमभवन्नुदरंनिरभिद्यत क्षुत्पिपासेततःस्यातांसमुद्रस्त्वेतयोरभूत् ५९ अथास्यहृदयं
भिन्नंहृदयान्मनउत्थितम् मनसश्चंद्रमाजातोबुद्धिर्बुद्धेर्गिरांपतिः अहंकारस्ततोरुद्रश्चित्तंचैत्यस्ततोऽभवत् ६० एतेह्यभ्युत्थितादेवानैवास्यो
त्थापनेऽशकन् पुनराविविशुःखानितमुत्थापयितुंक्रमात् वह्निर्वाचामुखंभेजेनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६१ घ्राणेननासिकेवायुर्नोदतिष्ठत्तदावि-
राट् अक्षिणीचक्षुषादित्योनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६२ श्रोत्रेणकर्णौचदिशोनोदतिष्ठत्तदाविराट् त्वचंरोमभिरोषध्योनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६३
रेतसाशिश्नमापस्तुनोदतिष्ठत्तदाविराट् गुदंमृत्युरपानेननोदतिष्ठत्तदाविराट् ६४ हस्ताविंद्रोबलेनैवनोदतिष्ठत्तदाविराट् विष्णुर्गत्यैवचरणौ
नोदतिष्ठत्तदाविराट् ६५ नाडीर्नद्योलोहितेननोदतिष्ठत्तदाविराट् क्षुत्तृड्भ्यामुदरंसिंधुर्नोदतिष्ठत्तदाविराट् ६६ हृदयंमनसाचंद्रोनोदतिष्ठत्
तदाविराट् बुद्ध्याब्रह्मापिहृदयंनोदतिष्ठत्तदाविराट् रुद्रोऽभिमत्याहृदयंनोदतिष्ठत्तदाविराट् ६७ चित्तेनहृदयंचैत्यः क्षेत्रज्ञःप्राविशद्यदा
विराट्तदैवपुरुषःसलिलादुदतिष्ठत ६८ यथाप्रसुप्तंपुरुषंप्राणेंद्रियमनोधियः प्रभवंतिविनायेननोत्थापयितुमोजसा ६९ तमस्मिन्प्रत्यगा-
त्मानंधियायोगप्रवृत्तया भक्त्याविरक्त्याज्ञानेनविविच्यात्मनिचिंतयेत् ७० इतिश्रीभाग० तृ० कापिलेयोपाख्यानेतत्त्वसमाम्नायेषड्विं
शतितमोऽध्यायः २६ श्रीभगवानुवाच प्रकृतिस्थोऽपिपुरुषोनाज्यतेप्राकृतैर्गुणैः अविकारादकर्तृत्वान्निर्गुणत्वाज्जलार्कवत् १ सएे
षयर्हिप्रकृतेर्गुणेष्वभिविषज्जते अहंक्रियाविमूढात्माकर्ताऽस्मीत्यभिमन्यते २ तेनसंसारपदवीमवशोऽभ्येत्यनिर्वृतः प्रासंगिकैःकर्मदोषैः
सदसन्मिश्रयोनिषु ३ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेनर्थागमोयथा ४ अतएवशनैश्चित्तंप्रसक्तमसतांप
थि भक्तियोगेनतीव्रेणविरक्त्याचनयेद्वशम् ५

मोक्षमुपपादयितुंशुद्धस्यैवपुरुषस्यपूर्वोक्तंप्रकृत्यविवेकतः संसारमनुस्मारयति प्रकृतिस्थोऽपीतित्रिभिः देह
स्थोऽपिनाज्यतेनलिप्यते गुणैस्तत्कृतैः सुखदुःखादिभिः निर्गुणत्वादकर्तृत्वंततोविकारित्वंतस्मात् १ २ अनिर्वृतःसन्प्रकृतिसंगकृतैः सदसन्मिश्रयोनि
षुदेवतिर्यङ्नरादिषुसंसारपदवींप्राप्नोति ३ ननुतर्ह्यवास्तवत्वात्संसृतेः किंतन्निवृत्तिप्रयासेनतत्राह अर्थेहीति ४ यतोविषयध्यानमनर्थहेतुःअतोम
नोनियंतव्यमित्याह अतएवेति असतामिंद्रियाणांपथिविषयमार्गे तीव्रेणदृढेन विरक्त्याचतीव्रया ५ ६ ७ ८ ९

भक्तिविरक्त्योस्तीव्रत्वकारणानिवर्णयन् ज्ञानेनमोक्षप्रकारमाहषड्भिः यमादिभिर्योगमार्गैः चित्तमभ्यसन् पुनःपुनरेकाग्रीकुर्वन्नात्मानमुपलभ्यसर्वानुस्यूतमद्वयंपर
मात्मानंप्रतिपद्यतइतिषष्ठेनान्वयः सत्येननिष्कपटेनभावेनप्रेम्णा ६ अप्रसंगतः संगत्यागेनबलीयसाईश्वरेऽर्पितेन ७ विविक्तशरणएकांतवासी ८ असदाग्रह
महंममताम् प्रकृतेःपुरुषस्यचदृष्टंतत्त्वंयेनतेनज्ञानेन ९ निवृत्तानिबुद्ध्यवस्थानानिजाग्रदादीनियस्यसः अतएवदूरीभूतअन्यदर्शनंयस्य आत्मनाअहंकारावच्छि
न्नेन आत्मानंशुद्धमुपलभ्यएकस्यैवावच्छेदानवच्छेदाभ्यांकरणत्वकर्मत्वेदृष्टांतमाह चक्षुषाचक्षुरवच्छिन्नेनार्केणगगनस्थमर्कमिव एवमात्मदृक् शुद्धमात्मानंप
श्यन् १० मुक्तलिंगंनिरुपाधिकमसतिमिथ्याभूतेऽहंकारेसदाभासंसद्रूपेणाभासमानंब्रह्मप्राप्नोति शुद्धजीवस्वरूपाद्विशेषमाह सतःकारणस्यप्रधानस्य
बंधुमधिष्ठानम् असतःकार्यस्यचक्षुरिवप्रकाशकंसर्वेषुकार्यकारणेष्वनुस्यूतम् अद्वयंपरिपूर्णम् ११ अहंकारोपहितेनशुद्धब्रह्मप्रतिपत्तिंसदृष्टांतमाह यथे
ति जलेस्थितआभासःसूर्यप्रतिबिंबोयदागृहांतर्वर्तिभित्तौस्फुरतितदागृहकोणस्थितैःपुरुषैर्भित्त्यादौस्थलेस्थितेनस्वाभासेनसूर्यप्रतिबिंबेनयथाप्रथमंजल

यमादिभिर्योगपथैरभ्यसंश्रद्धयाऽन्वितः मयिभावेनसत्येनमत्कथाश्रवणेनच ६ सर्वभूतसमत्वेननिर्वैरेणाप्रसंगतः ब्रह्मचर्येणमौनेनस्व
धर्मेणबलीयसा ७ यदृच्छयोपलब्धेनसंतुष्टोमितभुङ्मुनिः विविक्तशरणःशांतोमैत्रःकरुणआत्मवान् ८ सानुबंधेचदेहेऽस्मिन्नकुर्वन्न-
सदाग्रहम् ज्ञानेनदृष्टतत्त्वेनप्रकृतेःपुरुषस्यच ९ निवृत्तबुद्ध्यवस्थानोदूरीभूतान्यदर्शनः उपलभ्यात्मनात्मानंचक्षुषेवार्कमात्मदृक् १०
मुक्तलिंगंसदाभासमसतिप्रतिपद्यते सतोबंधुमसच्चक्षुःसर्वानुस्यूतमद्वयम् ११ यथाजलस्थआभासःस्थलस्थेनावदृश्यते स्वाभासेनत
थासूर्योजलस्थेनदिविस्थितः १२ एवंत्रिवृदहंकारोभूतेंद्रियमनोमयैः स्वाभासैर्लक्षितोऽनेनसदाभासेनसत्यदृक् १३ भूतसूक्ष्मेंद्रियमनोबु
द्ध्यादिष्विहनिद्रया लीनेष्वसतियस्तत्रविनिद्रोनिरहंक्रियः १४ मन्यमानस्तदात्मानमनष्टोनष्टवन्मृषा नष्टेऽहंकरणेद्रष्टानष्टवित्तइवातुरः १५

स्थआभासोऽवदृश्यते लक्ष्यते गगनस्थस्यगृहमध्येप्रतिबिंबायोगात् चार्थेतथाशब्दः यथाचेत्यर्थः यथाचजलस्थेनदिविस्थितः सूर्योलक्ष्यते १२ एवंभूतेंद्रियमनो
मयैः देहेंद्रियमनोभिरवच्छिन्नैः स्वाभासैरात्मप्रतिबिंबैस्त्रिगुणोऽहंकारःसतोब्रह्मणआभासोयस्मिन् तेनरूपेणलक्षितःअहंकारस्थाभासंविनाविषयाभासानुत्प
त्तेःअनेनचाहंकारेणसदाभासवतासत्यदृक्परमार्थज्ञप्तिरूपआत्मालक्षितइत्यर्थः १३ इदानींसुषुप्तिसाक्षित्वेनशुद्धात्मप्रतिपत्तिमनुभवतोदर्शयतित्रिभिःभू
तादिषुअसतिअसत्तुल्येअव्याकृतेनिद्रयालीनेषुसत्सुयस्तत्रसदाविनिद्रोनिरहंक्रियस्तमात्मानंप्रतिपद्यतइतितृतीयेनान्वयः १४ ननुयदितदाविनिद्रोऽसाव
स्तितर्हिजाग्रत्स्वप्नयोरिवस्फुटःकिंनावभासतेतत्राह पूर्वंसद्द्रष्टाऽतोद्रष्टृत्वेनसविकल्पतयास्फुटंप्रतीतःसुषुप्तौतुभूतादेरहंकारविषयस्यलीनत्वात्तद्विषयेऽ
हंकारेनष्टेसतिस्वयमनष्टोऽपिमृषैवात्मानंनष्टवन्मन्यमानोयः अन्यस्यनाशोऽन्यस्यनष्टतुल्यत्वेदृष्टांतः नष्टवित्तोयथाआतुरोविवशःनष्टवद्भवतीत्यर्थः १५ ७

ननुसुषुप्तौनकिंचिदनुभूयतेमैवम् सुखमहमस्वाप्संनकिंचिदवेदिषमितिविशेषज्ञानंविनाकेवलस्यात्मनःप्रतिसंधानादित्याह एवमिति ननुप्रतिसंधानेसाहंकार
स्यप्रतीतेः कथंनिरहंक्रियत्वंतत्राह साहंकारस्यद्रव्यस्यकार्यकारणसंघातस्यअनुग्रहःप्रकाशकःअवस्थानंचद्रव्यविशेषणतयाऽहंकारस्यापिदृश्यत्वाच्चतद्द्रष्टात्मा
तद्व्यतिरिक्तः तमात्मानमित्यन्वयः १६ भक्तिविरक्तिभ्यांसत्यपिविवेकेप्रकृतिपुरुषयोःपरस्परत्यागाभावात्कथंमुक्तिरितिपृच्छतिपुरुषमितिचतुर्भिः १७ व्य-
तिरेकाभावमात्रेदृष्टांतः यथाव्यतिरेकतोभावःसत्तानास्तिगंधस्यकदाचिदप्यक्षयदर्शनात् दृष्टांतांतरम् अपामिति बुद्धेःप्रकृतेःपरस्यचपुरुषस्य १८ ततःकिम
तआह अकर्तुरिति येगुणाआश्रयोयस्यस तेषुप्रकृतेर्गुणेषुसत्सुपुरुषस्यकैवल्यंकथम् १९ अतएवक्वचित्निवृत्तप्रायस्यापिसंसारभयस्यपुनरुद्भवोदृश्य
तइत्याह क्वचिदिति २० नहिप्रकृतिसंबंधमात्रंबंधहेतुः किंतुगुणबुद्ध्यातदासक्तिः तन्निवृत्तौसत्यांमोक्षोघटते क्वचिदुद्भवस्तुसाधनवैकल्यादित्यभिप्रेत्यसा

एवंप्रत्यवमृश्यासावात्मानंप्रतिपद्यते साहंकारस्यद्रव्यस्ययोऽवस्थानमनुग्रहः १६ देवहूतिरुवाच पुरुषंप्रकृतिर्ब्रह्म-
न्नविमुंचतिकर्हिचित् अन्योऽन्यापाश्रयत्वाच्चनित्यत्वादनयोःप्रभो १७ यथागंधस्यभूमेश्चनभावोव्यतिरेकतः अपांरसस्यचयथा
तथाबुद्धेःपरस्यच १८ अकर्तुःकर्मबंधोऽयंपुरुषस्ययदाश्रयः गुणेषुसत्सुप्रकृतेःकैवल्यंतेष्वतःकथम् १९ क्वचित्तत्त्वावमर्शेननिवृ
त्तंभयमुल्बणम् अनिवृत्तनिमित्तत्वात्पुनःप्रत्यवतिष्ठते २० श्रीभगवानुवाच अनिमित्तनिमित्तेनस्वधर्मेणामलात्म
ना तीव्रयामयिभक्त्याचश्रुतसंभृतयाचिरम् २१ ज्ञानेनदृष्टतत्त्वेनवैराग्येणबलीयसा तपोयुक्तेनयोगेनतीव्रेणात्मसमाधिना २२ प्रकृ
तिःपुरुषस्येहदह्यमानात्वहर्निशम् तिरोभवित्रीशनकैरग्नेर्योनिरिवारणिः २३ भुक्तभोगापरित्यक्तादृष्टदोषाचनित्यशः नेश्वरस्याशु
भंधत्तेस्वेमहिम्निस्थितस्यच २४ यथाह्यप्रतिबुद्धस्यप्रस्वापोबह्वनर्थभृत् सएवप्रतिबुद्धस्यनवैमोहायकल्पते २५ एवंविदिततत्त्व
स्यप्रकृतिर्मयिमानसम् युंजतोनापकुरुतआत्मारामस्यकर्हिचित् २६ यदैवमध्यात्मरतःकालेनबहुजन्मना सर्वत्रजातवैराग्यआब्र
ह्मभुवनान्मुनिः २७ मद्भक्तःप्रतिबुद्धार्थोमत्प्रसादेनभूयसा निःश्रेयसंस्वसंस्थानंकैवल्याख्यंमदाश्रयम् २८

धनातिशयंकथयन् परिहरतित्रिभिः निमित्तंफलंतत्त्वनिमित्तंप्रवर्तकंयस्मिन् निष्कामेणधर्मेणअमलात्मनानिर्मलेनमनसाश्रुतेनकथाश्रवणेनसंभृतया
पुष्टया २१ २२ दह्यमानाऽभिभूयमानातिरोहिताभवति २३ एवंचसतिपुनरुद्भवोनास्तीत्याह भुक्तोभोगोयस्याःनित्यशःसदादृष्टोदोषोयस्याःअतए
वपरित्यक्तासतीईश्वरस्यापरतंत्रस्यस्वेमहिम्निस्थितस्यस्वानंदंप्राप्तस्य २४ अविवेकावस्थायामनर्थहेतुरपिविवेकानंतरंनभवतीतिसदृष्टांतमाह यथे
तिद्वाभ्याम् प्रस्वापःस्वप्नःबह्वनर्थान्बिभर्तिपुष्णाति प्रतिबुद्धस्यसंस्कारवशेनस्फुरन्नपि २५ २६ उपसंहरति यदैवमितित्रिभिः बहूनिजन्मानि
यस्मिन्काले २७ प्रतिबुद्धार्थःविदितात्मतत्त्वः कैवल्याख्यंस्वसंस्थानंदेहादिव्यतिरिक्तस्वरूपंमदाश्रयंनिःश्रेयसंनिरतिशयानंदम् २८ ७ ७

स्वदृशाआत्मज्ञानेनछिन्नाःसंशयाःमिथ्याज्ञानानियस्य लिंगाद्विनिर्गमेलिंगशरीरनाशेसतीत्यर्थः २९ तदातुअणिमादिसिद्धयोंऽतरायरूपाभवंति तास्कयो
गेनोपचितास्तसमृद्धास्त नयोगादन्योहेतुर्यासांतास्तयदासिद्धस्यचेतोनविषज्जते अंगहेमातः अथतदाअंतमतिक्रांतोऽत्यंतोयोऽहंतत्संबंधिनीयत्रयस्यांगतो
मृत्योर्हासोनभवति विषक्तौतुसिद्धोऽपिमयावशीकृतइतिमृत्योर्हासोगर्वोभिवतीत्यर्थः ३० इतितृतीयेटीकायांसप्तविंशतितमोऽध्यायः २७ अष्टाविंशेततोऽ
ष्टांगयोगेनध्यानशोभिना सर्वोपाधिविनिर्मुक्तस्वरूपज्ञानमीर्यते १ भक्तिंसंक्षेपतःप्रोच्यसांख्यमाख्यायविस्तृतम् अथाहवैष्णवंयोगमष्टांगंकपिलोहरिः २ स-
बीजस्यसालंबनस्य मसन्नंसत् १ तत्रयमनियमानाह त्रिभिरक्षरद्वयाधिकैः शक्त्यास्वधर्माचरणम् २ ग्राम्यस्त्रैवर्गिकोधर्मः तस्मान्निवृत्तिः मितंचतन्मेध्य-
शुद्धंचतस्यादनंतच्चमितंनाम द्वौभागौपूरयेदन्नैस्तोयेनैकंप्रपूरयेत् मारुतस्यप्रचारार्थंचतुर्थमवशेषयेदितिस्मृतिप्रसिद्धम् विविक्तंविजनंक्षेमं निर्बाधंत

प्राप्नोतीहांजसाधीरःस्वदृशाच्छिन्नसंशयः यद्गत्वाननिवर्त्तेतयोगीलिंगाद्विनिर्गमे २९ यदानयोगोपचितासुचेतोमायासुसिद्धस्यविष
ज्जतेंऽग अनन्यहेतुष्वथमेगतिःस्यादात्यंतिकीयत्रनमृत्युहासः ३० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तविंशतितमोऽध्यायः
२७ श्रीभगवानुवाच योगस्यलक्षणंवक्ष्येसबीजस्यनृपात्मजे मनोयेनैवविधिनाप्रसन्नंयातिसत्पथम् १ स्वधर्माचरणंश
क्त्याविधर्माच्चनिवर्त्तनम् दैवाल्लब्धेनसंतोषआत्मविच्चरणार्चनम् २ ग्राम्यधर्मनिवृत्तिश्चमोक्षधर्मरतिस्तथा मितमेध्यादनंशश्वद्विविक्त
क्षेमसेवनम् ३ अहिंसासत्यमस्तेयंयावदर्थपरिग्रहः ब्रह्मचर्यंतपःशौचंस्वाध्यायःपुरुषार्चनम् ४ मौनंसदासनजयःस्थैर्यंप्राणजयः
शनैः प्रत्याहारश्चेंद्रियाणांविषयान्मनसाहृदि ५ स्वधिष्ण्यानामेकदेशेमनसाप्राणधारणम् वैकुंठलीलाऽभिध्यानंसमाधानंतथात्मजः
६ एतैरन्यैश्चपथिभिर्मनोदुष्टमसत्पथम् बुद्ध्यायुंजीतशनकैर्जितप्राणोह्यतंद्रितः ७ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यविजितासनआसनम् तस्मि-
न्स्वस्तिसमासीनऋजुकायःसमभ्यसेत् ८ प्राणस्यशोधयेन्मार्गंपूरकुंभकरेचकैः प्रतिकूलेनवाचित्तंयथास्थिरमचंचलम् ९

स्यस्थानस्यसेवनम् ३ यावताऽर्थःप्रयोजनंतावन्मात्रस्यपरिग्रहः ४ आसनादीन्यंगान्याहत्रिभिःसतआसनस्यजयेनस्थैर्यम् ५ स्वधिष्ण्यानांप्राणस्थानानांमूलाधारादीनांमध्येए
कस्मिन्देशेमनसासहप्राणस्यधारणम् आत्मनोमनसःसमाधानमात्माकारता ६ अन्यैश्चव्रतदानादिभिःपथिभिरुपायैः ७ आसनादीनिप्रपंचयति शुचावितियावत् स-
माप्तिआसनंकुशाजिनचैलोत्तरंप्रतिष्ठाप्यस्वस्तिकासनेन यथासुखमितिवा समभ्यसेत्प्राणमितिशेषः ऊरुजंघांऽतराधायपादाभेजानुमध्यगे योगिनोयदवस्थानंस्व
स्तिकंतद्विदुर्बुधाः ८ बाह्यवायोरंतःप्रवेशनंपूरकः प्रवेशितस्यधारणंकुंभकः धृतस्यबहिर्निःसारणंरेचकः प्रतिकूलेनरेचकपूरककुंभकैः यद्वा इडयापूर्यपिंगल
यारेचनंपिंगलयापूर्यइडयारेचनमिति एवंप्रतिकूलेनवाशब्दश्चार्थेस्थिरंसत्पुनरपिचंचलंयथानभवतितथाशोधयेत् ९ ७ ७ ७

ध्मातंसंतप्तमित्यर्थः लोहंस्वर्णंयथामलंत्यजतितथामनोविरजंस्यात् ततश्चंचलंनस्यादितिभावः १० प्राणायामादीनांसमाधौद्वारकार्याण्याह प्राणायामैरि-
तिदोषान् वातश्लेष्मादीन्संसर्गान् विषयसंसर्गान् अनीश्वरान् रागादीन् वायुनासहमनसःस्थिरीकरणंधारणा स्थिरस्यवृत्तिसंततिर्ध्यानम् वृत्तिनिरोधःसमाधि
रितिभेदः स्वसमाहितंस्थिरंजातम् काष्ठांकलांमूर्तिमित्यर्थः स्वनासाग्रेऽवलोकनंयस्य एतच्चलयविक्षेपयोःपरिहाराय ११ १२ ध्येयंहरिमाहसप्तभिःप्रस
न्नंवदनांभोजंयस्यतंध्यायेदितिषष्ठेनान्वयः पद्मगर्भवदरुणेईक्षणेनेत्रेयस्य नीलोत्पलदलवत्श्यामम् १३ लसत्पंकजस्यकिंजल्कवत्पीतेकौशेयवाससीयस्य
श्रीवत्सोलांछनंवक्षसियस्य भ्राजत्कौस्तुभेनामुक्तासंश्लिष्टाकंधरायस्य १४ मत्तद्विरेफाणांकलोमधुरोध्वनिर्यस्यांतयापरीतंव्याप्तम् परार्ध्यानिअमूल्यानि
हारादीनियस्य १५ कांचीगुणेनोल्लसंतीश्रोणीयस्य भक्तानांहृदयांभोजमेवविष्टरमासनंयस्यभक्तानांमनोनयनानिवर्धयतिहर्षयतीतितथा १६ अपीच्य
मतिसुंदरंभक्तविषयंदर्शनंयस्यकैशोरेतारुण्येवयसिसंतंस्थितम् भृत्यानामनुग्रहेकातरंव्यग्रम् १७ कीर्तन्यंकीर्तनार्हंतीर्थंयशोयस्य पुण्यश्लोकाब-

मनोचिरात्स्याद्विरजंजितश्वासस्ययोगिनः वाय्वग्निभ्यांयथालोहंध्मातंत्यजतिवैमलम् १० प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्चकिल्बिषान् प्रत्या
हारेणसंसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ११ यदामनःस्वंविरजंयोगेनसुसमाहितम् काष्ठांभगवतोध्यायेत्स्वनासाग्रावलोकनः १२ प्रसन्नवद-
नांभोजंपद्मगर्भारुणेक्षणम् नीलोत्पलदलश्यामंशंखचक्रगदाधरम् १३ लसत्पंकजकिंजल्कपीतकौशेयवाससम् श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौ
स्तुभामुक्तकंधरम् १४ मत्तद्विरेफकलयापरीतंवनमालया परार्ध्यहारवलयकिरीटांगदनूपुरम् १५ कांचीगुणोल्लसच्छ्रोणिंहृदयांभोजविष्ट
रम् दर्शनीयतमंशांतंमनोनयनवर्धनम् १६ अपीच्यदर्शनंशश्वत्सर्वलोकनमस्कृतम् संतंवयसिकैशोरेभृत्यानुग्रहकातरम् १७ कीर्त-
न्यतीर्थयशसंपुण्यश्लोकयशस्करम् ध्यायेद्देवंसमग्रांगंयावन्नच्यवतेमनः १८ स्थितंव्रजंतमासीनंशयानंवागुहाशयम् प्रेक्षणीयेहितं
ध्यायेत्शुद्धभावेनचेतसा १९ तस्मिँल्लब्धपदंचित्तंसर्वावयवसंस्थितम् विलक्ष्यैकत्रसंयुज्यादंगेभगवतोमुनिः २० संचिंतयेद्भगवत
श्चरणारविंदंवज्रांकुशध्वजसरोरुहलांछनाढ्यम् उत्तुंगरक्तविलसन्नखचक्रवालज्योत्स्नाभिराहतमहद्धृदयांधकारम् २१ यच्छौच
निःसृतसरित्प्रवरोदकेनतीर्थेनमूर्ध्न्यधिकृतेनशिवःशिवोऽभूत् ध्यातुर्मनःशमलशैलनिसृष्टवज्रंध्यायेच्चिरंभगवतश्चरणारविंदम् २२

लिप्रमुखाःतेषांयशस्करम् समग्राण्यंगानियस्मिन् नच्यवतेनापयातिनपर्यैति १८ प्रेक्षणीयमीहितंलीलायस्य १९ तदेवंसमग्रध्यानमुक्त्वाएकैकावयवध्यानमा
ह तस्मिन् लब्धंपदंस्थितिर्येनतत् चित्तंविशेषेणलक्ष्मीकृत्यएकत्रएकस्मिन्नंगइत्यर्थः २० तदेवपादादिक्रमेणाहत्रयोदशभिः सम्यक्चिंतयेत् पादतलैरेखात्मका-
निवज्रादीनिलांछनानितैराढ्यंयुक्तम् उत्तुंगाश्चरक्ताश्चविलसंतोनखास्तेषांचक्रवालंमंडलंतस्यज्योत्स्नाभिराहतोमहतांध्यातृणांहृदयांधकारोयेन एतच्चस
र्वमुपादेयविशेषणंध्येयत्वेनैवोच्यते २१ किंच यस्यशौचेनक्षालनेननिःसृतायाःसरित्प्रवरायाःगंगायाःउदकेनतीर्थेनसंसारतारकेणमूर्ध्निअधिकृतेनधृतेन
शिवोऽपिशिवोऽभूत् अत्यधिकंस्वरूपंप्रापेत्यर्थः ध्यातुर्मनसियःशमलशैलःपापपर्वतःतस्मिन्निसृष्टंक्षिप्तंवज्रमिवयत् यद्वा शमलशैलनिसृष्टस्वलांछनरूपंवज्रंयेन त
त् २२

विभोर्जानुद्वयंतस्यैतंजंघाद्वयम् अखिलस्यविधातुर्ब्रह्मणः जनन्यालक्ष्म्यासंलालितंस्पर्शचातुर्येणसंसेवितम् संसारित्वमिवप्रतीलंवारयति अभवस्येति हृ
दिकुर्यात् ध्यायेत् २३ सुपर्णस्यभुजयोःस्कंधयोः अधिउपरि ओजसोबलस्यनिधीआधारौअतसिकायाःकुसुमवत्कांत्यावभासमानौ व्यालंबिआगुल्फंलंबमा
नंयत् पीतांबरंवासस्तस्मिन्वर्त्तमानोयःकांचीकलापस्तंनपरिरंभः संश्लेषोविद्यतेयस्यतत् विभोर्नितंबाबिंबंहृदिकुर्यादिति पूर्वेणैवान्वयः २४ अमुष्यहरेर्नाभिह्र
दंध्यायेत् कथंभूतम् भुवनानांकोशस्यसमूहस्यगुहाअधिष्ठानयदुदरंतत्रस्थितम् यत्रनाभिह्रदेआत्मयोनेर्ब्रह्मणोधिषणांधिष्ण्यंअखिललोकात्मकंपद्मम् व्यूढ
मुत्थितं तथाहरिन्मणिवृषौमरकतमणिश्रेष्ठाविवयौस्तनौतयोःद्वयंध्यायेत् विशदहाराणांमयूखैःगौरंश्वेतम् २५ ऋषभस्यश्रेष्ठस्य महाविभूतेर्महालक्ष्म्या
अधिवासंस्थानंवक्षःकंठंचमनसिकुर्यात् कथंभूतंकंठम् कौस्तुभमणियोभूषणार्थंधृतःतस्यअधिकंभूषणंअर्थः प्रयोजनंयस्य कौस्तुभमणिमेवस्वयमलंकु
र्वंतमित्यर्थः पुंसांसमस्तॄणांचमनोनयनानांनिर्वृतिमादधानमित्युभयोर्विशेषणम् २६ निर्णिक्तानिउज्ज्वलीकृतानि बाहुवलयान्यंगदानियेषु अधिश्रितालोकपा

जानुद्वयंजलजलोचनयाजनन्यालक्ष्म्याऽखिलस्यसुरवंदितयाविधातुः ऊर्वोर्निधायकरपल्लवरोचिषायत्संलालितंहृदिविभोरभवस्यकुर्यात् २३ ऊ
रूसुपर्णभुजयोरधिशोभमानावोजोनिधीअतसिकाकुसुमावभासौ व्यालंबिपीतवरवाससिवर्त्तमानकांचीकलापपरिरंभिनितंबबिंबम् २४ ना
भिह्रदंभुवनकोशगुहोदरस्थंयत्रात्मयोनिधिषणाखिललोकपद्मम् व्यूढंहरिन्मणिवृषस्तनयोरमुष्यध्यायेद्द्वयंविशदहारमयूखगौरम् २५ वक्षोऽ
धिवासमृषभस्यमहाविभूतेःपुंसांमनोनयननिर्वृतिमादधानम् कंठंचकौस्तुभमणेरधिभूषणार्थंकुर्यान्मनस्यखिललोकनमस्कृतस्य २६ बा
हूंश्चमंदरगिरेःपरिवर्त्तनेननिर्णिक्तबाहुवलयानधिलोकपालान् संचिंतयेद्दशशतारमसह्यतेजःशंखंचतत्करसरोरुहराजहंसम् २७ कौमो
दकींभगवतोदयितांस्मरेतदिग्धामरातिभटशोणितकर्दमेन मालांमधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टांचैत्यस्यतत्त्वममलंमणिमस्यकंठे २८ भृत्यानु
कंपितधियेहगृहीतमूर्तेःसंचिंतयेद्भगवतोवदनारविंदम् यद्विस्फुरन्मकरकुंडलवल्गितेनविद्योतितामलकपोलमुदारनासम् २९ यच्छ्रीनि
केतमलिभिःपरिसेव्यमानंभूत्यास्वयाकुटिलकुंतलवृंदजुष्टम् मीनद्वयाश्रयमधिक्षिपदब्जनेत्रंध्यायेन्मनोमयमतंद्रितउल्लसद्भ्रु ३०

लायेषु दशशतारंचक्रंनसह्यंतेजोयस्य करसरोरुहराजहंसमिव २७ अरातयोयेभटायोद्धारस्तेषांशोणितमेवकर्दमस्तेनदिग्धांलिप्ताम् अस्यकंठेमालांमणिंचस्म
रेत् मधुव्रतानांवरूथस्यगिराउपघुष्टांनादिताम् चैत्यस्यजीवस्यतत्त्वम् तदुक्तंवैष्णवे आत्मानमस्यजगतोनिर्लेपमगुणामलम् बिभर्त्तिकौस्तुभमणिस्वरूपंभगवान्ह
रिरिति २८ भृत्येषुअनुकंपिताकृतानुकंपायाधीस्तयागृहीतामूर्त्तिर्येनतस्य विस्फुरतीयेमकरकुंडलेतयोर्वल्गितेनप्रचलनेनविद्योतितौअमलौकपोलौयस्मिन्तत् उ
दाराउन्नतानासायस्मिन्तत् २९ यच्चस्वयाभूत्याशोभयाअलिभिःपरिसेव्यमानंमीनद्वयाश्रयंचश्रीनिकेतनंपद्ममधिक्षिपद्वर्त्ततेतद्ध्यायेत् तत्रकुंतलैरलीनामधि
क्षेपः नेत्रद्वयेनमीनद्वयस्येतिद्रष्टव्यम् अब्जेइवनेत्रेयस्मिन्नित्युपमानांतरम् उल्लसंत्यौभ्रुवौयस्मिन् मनोमयंमनस्याविर्भवत् ३० ५ ६ ७

कृपयाअधिकमित्यर्थः अक्षिभ्यांनिसृष्टंप्रयुक्तंस्निग्धस्मितेनानुगुणितंसंयुक्तम् विपुलःप्रसादोयस्मिन् गुहायांहृदि ३१ अवनतायेऽखिललोकास्तेषांतीव्रशोकेनयाः न्यश्रूणितेषांसागरंविशोषयतीतितथातम् हरेर्हासम् अस्यअत्युदारंभ्रूमंडलंच ध्यायेत् कथंभूतम् निजमाययामकरध्वजस्यापिसंमोहनायरचितम् मुनिकृतेमु- नीनामुपकारायमुनीनांसंमोहनेप्रवृत्तम् काममेवमोहयितुमित्यर्थः ३२ मंदहासध्यानमुक्त्वास्फुटहासध्यानमाह विष्णोःप्रहसितमुच्चैर्हसितंध्यायेत् कीदृश ध्यानायनम् अतिसुंदरतयाप्रयत्नंविनैवध्यानस्यविषयभूतम् सौंदर्यमेवाह बहुलयाअधिकयाअधरोष्ठस्यभासाकांत्याअरुणीभूतास्तनवः सूक्ष्माद्विजाएवकुंद मुकुलानितेषांपंक्तिः स्फुरतियस्मिंस्तत् देहकुहरेहृदयाकाशेअवसितस्यज्ञातस्यप्रेमरसेनार्द्रयाभक्त्यातस्मिन्नेवार्पितमनाःसन् पृथक्‌तद्व्यतिरिक्तंद्रष्टुंनेच्छे त् नचित्तंविचालयेदित्यर्थः ३३ समाधिमाह एवमितिद्वाभ्याम् निर्बीजःसबीजश्चेतिद्विविधोयोगः तत्रनिर्बीजयोगो यतोयतोनिश्चरतिमनश्चंचलमस्थि रम् ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेदितिगीताद्युक्तमार्गेणक्रियमाणेऽपिदुष्करःसमाधिः सबीजेतुसुकरः तत्रहिपरमानंदमूर्तौहरौध्यायमानेऽय-

तस्यावलोकमधिकंकृपयाऽतिघोरतापत्रयोपशमनायनिसृष्टमक्ष्णोः स्निग्धस्मितानुगुणितंविपुलप्रसादंध्यायेच्चिरंविपुलभावनयागुहायाम् ३१ हासंहरेरवनताखिललोकतीव्रशोकाश्रुसागरविशोषणमत्युदारम् संमोहनायरचितंनिजमाययास्यभ्रूमंडलंमुनिकृतेमकरध्वजस्य ३२ ध्यानायनंप्रहसितंबहुलाधरोष्ठभासारुणायिततनुद्विजकुंदपंक्ति ध्यायेत्स्वदेहकुहरेऽवसितस्यविष्णोर्भक्त्यार्द्रयाऽर्पितमनानपृथग्दि दृक्षेत् ३३ एवंहरौभगवतिप्रतिलब्धभावोभक्त्याद्रवद्धृदयउत्पुलकःप्रमोदात् औत्कंठ्यबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानस्तच्चापिचित्तबडिशंश नकैर्वियुंक्ते ३४ मुक्ताश्रयंयर्हिनिर्विषयंविरक्तंनिर्वाणमृच्छतिमनःसहसायथाऽर्चिः आत्मानमत्रपुरुषोऽव्यवधानमेकमन्वीक्षतेप्रति- निवृत्तगुणप्रवाहः ३५

स्तत एवचित्तोपरमोभवति तदुक्तम् हृतात्मनोहृतप्राणांश्चभक्तिरनि- च्छतोगतिमण्वींप्रयुंक्तइति अतःसएवोपक्षिप्तः योगस्यलक्षणंवक्ष्येसबीजस्येति तदेवायत्नसिद्धत्वंदर्शयति एवंध्यानमार्गेणहरौप्रतिलब्धोभावःप्रेम- येनतयाभक्त्याद्रवत्हृदयंयस्य प्रमोदादुद्गतानिपुलकानियस्य औत्कंठ्यप्रवृत्ताश्रुकलयाचमुहुरर्द्यमानः आनंदसंप्लवेनिमज्जमानः दुर्ग्रहस्यभागवतो ग्रहणेबडिशंमत्स्यबंधनमिवउपायभूतंचित्तमपिध्येयाद्वियुंक्तेतद्धारणेशिथिलप्रयत्नोभवतीत्यर्थः ३४ यर्हियदाएवंनिर्विषयंभवति अतएवमुक्ता श्रयंचध्येयसंबंधंविनाधातर्यवस्थानासंभवात् नचपूर्ववत् शब्दादिर्विषयःस्यात् यतस्तत्रविरक्तंपरमानंदानुभवेन अतोनिर्वाणंलयमृच्छति वृत्तिरूप तांपरित्यज्यब्रह्माकारेणपरिणमतइत्यर्थः यथाऽर्चिर्ज्वालाआश्रयविषयापगमेमहाभूतज्योतीरूपेणपरिणमते अत्रअस्यांदशायामव्यवधानंध्यातृध्ये यविभागशून्यमेकमखंडम् आत्मानमनुगतमीक्षते अत्रहेतुः प्रतिनिवृत्तोपगतोगुणप्रवाहोदेहाद्युपाधिर्यस्य ३५ ७ ७ ७

नचस्रूपोत्थितइवपुनःसंसरतीत्याह सोऽपिसएवपुरुषः तस्मिन्महिम्निब्रह्मरूपेअवसितः अवसानंनिष्ठांप्राप्तः कयामनसोनिवृत्त्याचरमयाऽविद्यारहितयेनिरूपुत्ता
द्विशेषः तत्रत्यविद्याऽस्तिनत्विदानीम् अत्रहेतुः एतयायोगाभ्यासकृतयेत्यर्थः नन्वेवमपिसुखदुःखयोरात्मधर्मत्वेकुतोब्रह्मैक्यंतत्राह दुःखयोःसुखदुःखयोर्हेतुत्वं
भोक्तृत्वंयत्पूर्वमासीत्तदपिअसतिअविद्याकृतेकर्तरिअहंकारेविधत्तेतन्निष्ठमेवपश्यतीत्यर्थः यतःउपलब्धपरात्मकाष्ठःअपरोक्षीकृतात्मतत्त्वः ३६ तस्यजीव-
न्मुक्तिमाह देहंचेतिद्वाभ्याम् चरमउक्तलक्षणःसिद्धोदेहमपिनविपश्यति कुतःसुखदुःखेआसनादुत्थितमुत्थायतत्रैवस्थितंतत् स्थानादपेतंततोदैववशात्पुनरपिउपे
तंवानविपश्यति यतःस्वरूपंप्राप्तः यतोदेहात्स्वरूपमध्यगमत् तंदेहमितिवा सतोऽप्यननुसंधानेदृष्टांतः वासःपरिकृतंकटितटेपरिवेष्टितंस्थितंगतंवामदिरामदेनां
धोयथानपश्यतीति ३७ ननुतर्हिदेहस्यकथंप्रवृत्तिनिवृत्तीजीवनंचतत्राह देहोऽपीति दैवंपूर्वसंस्कारस्तद्वशेनगच्छन्यावत्स्वारंभकंकर्मास्तितावत्प्रतिसमी
क्षतेजीवत्येवसासुःसेंद्रियः ननुतर्हितस्मिन्पुनःप्रसंगःस्यात्तत्राह तंदेहंस्वप्नदेहादितुल्यंसप्रपंचंपुत्रादिसहितंपुनर्नभजते अहंममेतिनाभिमन्यते आरूढः

सोऽप्येतयाचरमयामनसोनिवृत्त्यातस्मिन्महिम्न्यवसितःसुखदुःखबाह्ये हेतुत्वमप्यसतिकर्त्तरिदुःखयोर्यत्त्वात्मन्विधत्तउपलब्धपरात्मकाष्ठः ३६
देहंचतंनचरमःस्थितमुत्थितंवासिद्धोविपश्यतियतोऽध्यगमत्स्वरूपम् दैवादुपेतमथदैववशादपेतंवासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः ३७ देहोऽपि
दैववशगःखलुकर्मयावत्स्वारंभकंप्रतिसमीक्षतएवसासुः तंसप्रपंचमधिरूढसमाधियोगःस्वाप्नंपुनर्नभजतेप्रतिबुद्धवस्तु ३८ यथापुत्राच्च
वित्ताच्चपृथङ्मर्त्यःप्रतीयते अप्यात्मत्वेनाभिमताद्देहादेःपुरुषस्तथा ३९ यथोल्मुकाद्विस्फुलिंगाद्धूमाद्वाऽपिस्वसंभवात् अप्यात्मत्वेनाभिम
तात्तदग्निःपृथगुल्मुकात् ४० भूतेंद्रियांतःकरणात्प्रधानाज्जीवसंज्ञितात् आत्मातथापृथक्द्रष्टाभगवान्ब्रह्मसंज्ञितः ४१ सर्वभूतेषुचा
त्मानंसर्वभूतानिचात्मनि ईक्षेतानन्यभावेनभूतेष्विवतदात्मताम् ४२ स्वयोनिषुयथाज्योतिरेकंनानाप्रतीयते योनीनांगुणवैषम्यात्तथात्माप्र
कृतौस्थितः ४३ तस्मादिमांस्वांप्रकृतिंदैवीसदसदात्मिकाम् दुर्विभाव्यांपराभाव्यस्वरूपेणावतिष्ठते ४४ इतिश्रीभा०तृ०कापिलेयेसाधना
नुष्ठानंनामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८

प्राप्तःसमाधिपर्यंतोयोगोयेन अतएवप्रतिबुद्धंवस्तुआत्मतत्त्वंयेनसः ३८ प्रतिबोधप्रकारमाह षड्भिःयथेति अतिस्नेहवशादात्म-
त्वेनाभिमतादपिपुत्रादेःमर्त्यःपित्रादिःपुरुषोदेहादेर्द्रष्टा ३९ पृथगवस्थानाभावेऽपिभेदंसदृष्टांतमाह यथोल्मुकादिदानींज्वलतःकाष्ठात् स्वसंभवात्अग्नेःसंभूतात्
आत्मत्वेनअग्नेःस्वरूपत्वेनाभिमतादपिअत्यंताविवेकिनोहिधूमेऽप्यग्न्यभिमानोऽस्ति उल्मुकात्पूर्वसिद्धादपितद्दाहकःप्रकाशकश्चाग्निःपृथगेव ४० भूतादेर्द्रष्टा
तेभ्यःपृथक् तस्मादपिजीवसंज्ञिताद्ब्रह्मसंज्ञितःपृथक् तथाप्रधानादपितत्प्रवर्त्तकोभगवान्पृथगित्यर्थः ४१ उपाधितोविवेकमुक्त्वातस्यैक्यमाह सर्वभूतेष्विति भूते-
ष्विवतुर्विधेषुतदात्मतांमहाभूतात्मताम् ४२ धर्मभेदस्याप्यौपाधिकतांसदृष्टांतमाह स्वयोनिषुज्योतिरग्निःगुणवैषम्यात् दीर्घह्रस्वादिभेदात् प्रकृतौदेहे ४३ स्वांशस्य
जीवस्यबंधहेतुंदैवींदेवस्यविष्णोःशक्तिंपराभाव्यतत्प्रसादेनैवजित्वास्वरूपेणब्रह्मत्वेनावतिष्ठते ४४ इतितृतीयस्कंधेटीकायांअष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८

एकोनत्रिंशके भक्तियोगस्तु बहुधोच्यते कालस्य च बलं घोरा संसृतिश्च विरक्तये १ उक्तानुवादपूर्वकं भक्तिमार्गभेदान्पृच्छति द्वाभ्याम् लक्षणं महदादीनां यथा सांख्ये-
षु तथा कथितम् येन लक्षणेन तत्पारमार्थिकं परस्परविभक्तमित्यर्थः १ यो भक्तियोगो मूलं प्रयोजनं यस्य तद्यन्मूलं तत्कथितम् तस्य भक्तियोगस्य मार्गं प्रकारं विस्तरतो
मे ब्रूहि २ येन संसृतीनां आख्यानेन विगतरागो भवेत् ३ ईश्वररूपस्य महाप्रभावस्य ते त्वदात्मकस्य यद्धेतोर्यद्भयात् कुशलं पुण्यं कुर्वंति ४ अचक्षुषः अज्ञस्य अतो
मिथ्याभूते देहादावभिमतिरहंकारो यस्य अतः कर्मसु तु विद्यया आसक्त्या धिया श्रांतस्य अत एव अनाश्रये अपारे तमसि संसारे चिरप्रसुप्तस्य लोकस्य प्रबोधाय त्वं
योगप्रकाशको भास्करः किल आविर्भूतोऽसि ५ श्लक्ष्णं सुंदरम् ६ मार्गैः प्रकारविशेषैः तानेवाह स्वभावभूता ये गुणास्तेषां मार्गेण प्रवृत्तिभेदेन भावः अभिप्रायः
फलसंकल्पभेदात् भक्तिभेद इत्यर्थः ७ अभिसंधाय संकल्प्य संरंभी क्रोधी भिन्नदृक् भेददर्शी यो भावं भक्तिं कुर्यात् स त्रिविधोऽपि तामसः ८ पृथक्भावः भेदद-

देवहूतिरुवाच लक्षणं महदादीनां प्रकृतेः पुरुषस्य च स्वरूपं लक्ष्यतेऽमीषां येन तत्पारमार्थिकम् १ यथा सांख्येषु कथितं यन्मूलं तत्प्रचक्षते
भक्तियोगस्य मे मार्गं ब्रूहि विस्तरशः प्रभो २ विरागो येन पुरुषो भगवन्सर्वतो भवेत् आचक्ष्व जीवलोकस्य विविधा लोकसंसृतीः ३ कालस्येश्वर
रूपस्य परेषां च परस्य ते स्वरूपं बत कुर्वंति यद्धेतोः कुशलं जनाः ४ लोकस्य मिथ्याभिमतेरचक्षुषश्चिरं प्रसुप्तस्य तमस्यनाश्रये श्रांतस्य कर्म
स्वनुविद्धया धिया त्वमाविरासीः किल योगभास्करः ५ मैत्रेय उवाच इति मातुर्वचः श्लक्ष्णं प्रतिनंद्य महामुनिः आबभाषे कुरु-
श्रेष्ठ प्रीतस्तां करुणार्दितः ६ श्रीभगवानुवाच भक्तियोगो बहुविधो मार्गैर्भामिनि भाव्यते स्वभावगुणमार्गेण पुंसां भावो वि
भिद्यते ७ अभिसंधाय यद्धिंसां दंभं मात्सर्यमेव वा संरंभी भिन्नदृक्भावं मयि कुर्यात्स तामसः ८ विषयानभिसंधाय यश ऐश्वर्यमेव वा-
र्चादावर्चयेद्यो मां पृथग्भावः स राजसः ९ कर्मनिर्हारमुद्दिश्य परस्मिन्वा तदर्पणम् यजेद्यष्टव्यमिति वा पृथग्भावः स सात्त्विकः १० मद्गु
णश्रुतिमात्रेण मयि सर्वगुहाशये मनोगतिरविच्छिन्ना यथा गंगांभसोऽंबुधौ ११ लक्षणं भक्तियोगस्य निर्गुणस्य ह्युदाहृतम् अहैतुक्य
व्यवहिता या भक्तिः पुरुषोत्तमे १२ सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारूप्यैकत्वमप्युत दीयमानं न गृण्हंति विना मत्सेवनं जनाः १३

र्शी ९ कर्मनिर्हारं पा-
पक्षयम् परस्मिन्परमेश्वरे तदर्पणं कर्मार्पणम् भगवत्प्रीतिमुद्दिश्येत्यर्थः यष्टव्यमिति विधिसिद्धिमुद्दिश्येत्यर्थः भेददर्शित्वमर्चादावर्चनं च त्रिष्वपि समा
नम् तदेवं तामसादिभक्तिषु त्रयस्त्रयो भेदाः तासु यथोत्तरं श्रैष्ठ्यम् एवं च श्रवणकीर्तनादयो नव ते अपि प्रत्येकं नव नव भेदाः तदेवं सगुणा भक्तिरेकाशीतिभेदा
१० निर्गुणा तु भक्तिरेकविधैव तामाह मद्गुणश्रुतिमात्रेणेति द्वाभ्याम् अविच्छिन्ना संतता ११ अहैतुकी फलानुसंधानशून्या अव्यवहिता भेददर्शनर
हिता च मद्गुणश्रुतिमात्रेण मयि पुरुषोत्तमे मनोगतिरिति या भक्तिः सा निर्गुणस्य भक्तियोगस्य लक्षणमित्यन्वयः लक्षणं स्वरूपम् १२ भक्तानां निष्काम
तां कैमुत्यन्यायेनाह सालोक्यं मया सह एकस्मिन् लोके वासं सार्ष्टिं समानैश्वर्यं सामीप्यं निकटवर्तित्वं सारूप्यं समानरूपतां एकत्वं सायुज्यं उत अपि दीयमानमपि न गृ
ण्हंति कुतस्तत्कामनेत्यर्थः १३

किमितितर्हिभजंते भक्तेरेवपरमफलत्वादित्याह सएवेति ननुत्रैगुण्यंहित्वाब्रह्मप्राप्तिः परमफलंप्रसिद्धम् सत्यम् तत्तुभक्तावानुषंगिकमित्याह येनभ
क्तियोगेनमद्भावायब्रह्मत्वाय १४ एवंभूतायाभक्तेः साधनान्याहपंचभिः निषेवितेनसम्यगनुष्ठितेनअनिमित्तेनस्वधर्मेणानित्यनैमित्तिकेनमहीयसाश्रद्धा-
दियुक्तेनक्रियायोगेनपंचरात्राद्युक्तपूजाप्रकारेणशस्तेननिष्कामेण १५ मद्धिष्ण्यंमत्प्रतिमादितस्यदर्शनादिभिः सत्त्वेनधैर्येणअसंगमेनवैराग्येण १६ १७
१८ मद्धर्मणः भगवद्धर्मानुष्ठातुःपुरुषस्याशयश्चित्तम् १९ प्रयत्नंविनैवप्राप्तौदृष्टांतःवातोरथःप्रापकोयस्यगंधस्य आशयात्स्थानात् आवृंक्ते आत्मसात्क
रोति अविकारिसमंयच्चेतः २० चित्तशुद्धिश्चसर्वभूतात्मदृष्ट्यैवभवतीतिवक्तुंकेवलप्रतिमादिनिष्ठांनिंदन्नाह अहमितिसप्तभिः अर्चैवविडंबनमनुकरण
म् अर्चायांपूजाविडंबनमितिवा अवज्ञोपेक्षाद्वेषनिंदाः क्रमेणचतुर्भिर्निषिध्यंते २१ हित्वाउपेक्ष्य २२ २३ द्रव्यैरुत्पन्नयाक्रिययाभूतग्रामावमानिनःतन्नि

सएवभक्तियोगाख्यआत्यंतिकउदाहृतः येनातिव्रज्यत्रिगुणंमद्भावायोपपद्यते १४ निषेवितेनानिमित्तेनस्वधर्मेणमहीयसा क्रियायोगेनशस्तेनना
तिहिंस्रेणनित्यशः १५ मद्धिष्ण्यदर्शनस्पर्शपूजास्तुत्यभिवंदनैः भूतेषुमद्भावनयासत्त्वेनासंगमेनच १६ महतांबहुमानेनदीनानामनुकंपया
मैत्र्याचैवात्मतुल्येषुयमेननियमेनच १७ आध्यात्मिकानुश्रवणान्नामसंकीर्त्तनाच्चमे आर्जवेनार्यसंगेननिरहंक्रिययातथा १८ मद्धर्मणोगु-
णैरेतैःपरिसंशुद्धआशयः पुरुषस्यांजसाऽभ्येतिश्रुतमात्रगुणंहिमाम् १९ यथावातरथोघ्राणमावृंक्तेगंधआशयात् एवंयोगरतंचेतआत्मानम
विकारियत् २० अहंसर्वेषुभूतेषुभूतात्माऽवस्थितःसदा तमवज्ञायमांमर्त्यःकुरुतेऽर्चाविडंबनम् २१ योमांसर्वेषुभूतेषुसंतमात्मानमीश्वरम्
हित्वार्चांभजतेमौढ्याद्भस्मन्येवजुहोतिसः २२ द्विषतःपरकायेमांमानिनोभिन्नदर्शिनः भूतेषुबद्धवैरस्यनमनःशांतिमृच्छति २३ अहमुच्चा
वचैर्द्रव्यैःक्रिययोत्पन्नयाऽनघे नैवतुष्येर्चितोऽर्चायांभूतग्रामावमानिनः २४ अर्चादावर्चयेत्तावदीश्वरंमांस्वकर्मकृत् यावन्नवेदस्वहृदि-
सर्वभूतेष्ववस्थितम् २५ आत्मनश्चपरस्यापियःकरोत्यंतरोदरम् तस्यभिन्नदृशोमृत्युर्विदधेभयमुल्बणम् २६ अथमांसर्वभूतेषुभूता
त्मानंकृतालयम् अर्हयेद्दानमानाभ्यांमैत्र्याऽभिन्नेनचक्षुषा २७ जीवाःश्रेष्ठाह्यजीवानांततःप्राणभृतःशुभे ततःसचित्ताःप्रवरास्त
तश्चेंद्रियवृत्तयः २८

दकस्य २४ तर्हिकिमर्चादावर्चनमनर्थकमेवनेत्याह अर्चादाविति सर्वभूतेष्ववस्थितंमांस्वहृदि
यावन्नवेद स्वकर्मकृत् कर्माविरोधेनयथाऽवकाशम् अनेनकर्मनिष्ठायाअपिसएवावधिरित्युक्तंभवति २५ अंतराअंतरंभेदंउत् अपिअरमल्पम् अल्पमपिभे
दंयःपश्यतीत्यर्थः यद्वा अंतरामध्येउदरंशरीरंमृत्युरहंतस्यभयंविदधेकरोमि २६ अथअतःसर्वभूतेषुकृतालयंकृतावासम् तत्रहेतुः भूतानामात्मान-
मंतर्यामिणम् अभिन्नेनचक्षुषासमदर्शनेन २७ तत्रापियथोत्तरंमानाद्यतिशयःकर्तव्यइतिवक्तुंतारतम्यमाह जीवाइतिसार्द्धैःषड्भिः अजीवानांअचेतने
भ्यः ततस्तेष्वपिप्राणभृतःप्राणवृत्तिमंतःसचित्ताःज्ञानवंतइंद्रियाणांवृत्तयोयेषु इंद्रियवृत्तयोवृक्षाणामपिसूक्ष्माःसंत्येव तथाहिमहाभारतेमोक्षधर्मे
षुस्मर्यते तस्मात्पश्यंतिपादपाः तस्माज्जिघ्रंतिपादपाइत्यादिप्रसिद्धातरुषुप्रभृतानुस्पर्शनेंद्रियवृत्तिरेव २८ ७ ७ ५ ७

अतस्तेभ्यस्पर्शविदिभ्योरसवेदिनोमत्स्यादयःश्रेष्ठाःगंधविदोभ्रमरादयःशब्दविदःसर्पादयः २९ रूपभेदविदःकाकादयःउभयतोदंतायेषाम् अपादेभ्यस्तेभ्यो बहुपादाः तेभ्यश्चतुष्पादाइत्यर्थः द्विपान्मनुष्यः ३० ततस्तेषुवर्णाः ३१ संशयच्छेत्तामीमांसकः ततोऽपिकेवलात् स्वधर्मकृत् मुक्तसंगस्यलक्षणम् आत्मनो धर्ममदोग्धा निष्कामइत्यर्थः ३२ अर्पिताअशेषाःक्रियाअर्थास्तत्फलानिआत्मादेहश्चयेन अतएवनिरंतरःअव्यवहितःअकर्तुःकर्तृत्वाभिमानशून्यात् ३३ जीवानाकलयापरिकलनेनअंतर्यामितयाप्रविष्टइतिद्रष्टव्येत्यर्थः ३४ उक्तभक्तियोगपूर्वोक्तेनाष्टांगयोगेनसहोपसंहरति भक्तियोगश्चेति हेमानविपुरुषपरमेश्वरम् यदन्यत्पृष्टंजीवस्यसंसृतीः कालस्यस्वरूपंचाचक्ष्वेतितदाह एतदितिसार्द्धेन एतत्सर्वंनियंतृयद्भगवतोरूपम् कीदृशम् प्रधानपुरुषात्मकंपरंततोव्यतिरिक्तंच

तत्रापिस्पर्शवेदिभ्यःप्रवरारसवेदिनः तेभ्योगंधविदःश्रेष्ठास्ततःशब्दविदोवराः २९ रूपभेदविदस्तत्रततश्चोभयतोदतः तेषांबहुपदाःश्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततोद्विपात् ३० ततोवर्णाश्चचत्वारस्तेषांब्राह्मणउत्तमः ब्राह्मणेष्वपिवेदज्ञोह्यर्थज्ञोऽभ्यधिकस्ततः ३१ अर्थज्ञात्संशयच्छेत्तातत‌ःश्रेयान्स्वकर्मकृत् मुक्तसंगस्ततोभूयानदोग्धाधर्ममात्मनः ३२ तस्मान्मय्यर्पिताशेषक्रियाऽर्थात्मानिरंतरः मय्यर्पितात्मनःपुंसोमयिसंन्यस्तकर्मणः नपश्यामिपरंभूतमकर्तुःसमदर्शनात् ३३ मनसैतानिभूतानिप्रणमेद्बहुमानयन् ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टोभगवानिति ३४ भक्तियोगश्चयोगश्चमयामानव्युदीरितः ययोरेकतरेणैवपुरुषःपुरुषंव्रजेत् ३५ एतद्भगवतोरूपंब्रह्मणःपरमात्मनः परंप्रधानपुरुषंदैवंकर्मविचेष्टितम् ३६ रूपभेदास्पदंदिव्यंकालइत्यभिधीयते भूतानांमहदादीनांयतोभिन्नदृशांभयम् ३७ योऽन्तःप्रविश्यभूतानिभूतैरत्त्यखिलाश्रयः सविष्ण्वाख्योऽधियज्ञोऽसौकालःकलयतांप्रभुः ३८ नचास्यकश्चिद्दयितोनद्वेष्योनचबांधवः आविशत्यप्रमत्तोऽसौप्रमत्तंजनमंतकृत् ३९ यद्भयाद्वातिवातोऽयंसूर्यस्तपतियद्भयात् यद्भयाद्वर्षतेदेवोभगणोभातियद्भयात् ४० यद्वनस्पतयोभीतालताश्चौषधिभिःसह स्वेस्वेकालेऽभिगृह्णंतिपुष्पाणिचफलानिच ४१ स्रवंतिसरितोभीतानोत्सर्पत्युदधिर्यतः अग्निरिंधेसगिरिभिर्भूर्नमज्जतियद्भयात् ४२ नभोददातिश्वसतांपदंयन्नियमाददः लोकंस्वदेहंतनुतेमहान्सप्तभिरावृतम् ४३ गुणाभिमानिनोदेवाःसर्गादिष्वस्ययद्भयात् वर्त्तंतेऽनुयुगंयेषांवशएतच्चराचरम् ४४

एतदेवदैवमित्यभिधीयते कीदृशंकर्मणोविचेष्टितम् नानासंसृतिलक्षणंयस्मात्तत् दैवप्रेरितकर्मकृताःसंसृतयोविचित्राइत्यर्थः ३५ ३६ एतदेवभगवतोरूपंकालइतिचाभिधीयते कीदृशम् रूपभेदस्यवस्तूनामन्यथात्वस्यआस्पदमाश्रयःकारणम् उक्तंहिकालाद्गुणव्यतिकरइति वक्ष्यतेचगुणव्यतिकरःकालइति दिव्यमद्भुतप्रभावम् तदेवाह भूतानामितियावत्समाप्ति महदादीनांतत्तदभिमानिनांजीवानाम् ३७ भयहेतुत्वमाह यइति भूतैरेवभूतान्यत्तिसंहरति अधियज्ञःयज्ञफलदाता कलयतांवशीकुर्वताम् ३८ ३९ ४० यद्यस्मात्भीताः ४१ यतोभीताःसरितःस्रवंति इंधेदीप्यते सहगिरिभिर्भूः ४२ अदःनभःयन्नियमात् यस्याज्ञयामहान्महत्तत्त्वमंकुरात्मकंस्वदेहंलोकत्वेनतनुतेविस्तारयति ४३ गुणाभिमानिनोगुणानियंतारोदेवाब्रह्मादयःअस्यविश्वस्यसर्गादिषुप्रवर्तंते अनुयुगंवारंवारमित्यर्थः ४४

जनेनपित्रादिनाजनंपुत्रादिंजनयन्नादिकृत्मृत्युनाअंतकमपिमारयन्नंतकरः स्वयंत्वनादिरनंतोऽव्ययश्च ४५ इतितृतीयेटीकायांएकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः २९
त्रिंशेतुकायकांतादिलालनाकुलचेतसाम् कामिनांतामसीपापादधोगतिरुदीर्यते १ कालप्रभाववर्णनपूर्वकंवैराग्यायविचित्रकर्मकृतांसंसृतिमध्यायत्रयेणप्र
पंचयति तस्येतस्यबलिनःकालस्य बलिनेतिवापाठःकाल्यमानःविचाल्यमानोऽपिवायोर्विक्रमंयथामेघपंक्तिर्नवेद १ विक्रममेवाह यंयमर्थंदुःखेनप्रयासेनो
पादत्ते आपादयति तंतंभगवान्कालोधुनोति विनाशयति यत्कृतेयन्निमित्तम् २ शोकेहेतुः यद्यस्मात्सानुबंधस्यकलत्रादिसहितस्यदेहस्यसंबंधीनिगृहादी
नि वस्तूद्व्यम् अनुक्तसमुच्चयार्थश्चकारः ३ दुर्मतित्वंदर्शयन्दुःखंप्रपंचयति जंतुरितिचतुर्दशभिः ४ नारक्यांनरकाहारादिभिर्जातायाम् ५ निगूढमूलं-

सोऽनंतोंऽतकरःकालोऽनादिरादिकृदव्ययः जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांऽतकम् ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधे
एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः २९ कपिलउवाच तस्येतस्यजनोनूनंनायंवेदोरुविक्रमम् काल्यमानोऽपिबलिनोवायोरिवघ-
नावलिः १ यंयमर्थमुपादत्तेदुःखेनसुखहेतवे तंतंधुनोतिभगवान्पुमान्शोचतियत्कृते २ यदध्रुवस्यदेहस्यसानुबंधस्यदुर्मतिः ध्रुवाणि
मन्यतेमोहाद्गृहक्षेत्रवसूनिच ३ जंतुर्वैभवएतस्मिन्यांयांयोनिमनुव्रजेत् तस्यांतस्यांसलभतेनिर्वृतिंनविरज्यते ४ नरकस्थोऽपिदे
हंवैनपुंसांस्त्यक्तुमिच्छति नारक्यांनिर्वृतौसत्यांदेवमायाविमोहितः ५ आत्मजायासुतागारपशुद्रविणबंधुषु निगूढमूलहृदयआत्मा
नंबहुमन्यते ६ संदह्यमानसर्वांगएषामुद्वहनाधिना करोत्यविरतंमूढोदुरितानिदुराशयः ७ आक्षिप्तात्मेंद्रियस्त्रीणामसतीनांचमायया
रहोरचितयालापैःशिशूनांकलभाषिणाम् ८ गृहेषुकूटधर्मेषुदुःखतंत्रेष्वतंद्रितः कुर्वन्दुःखप्रतीकारंसुखवन्मन्यतेगृही ९ अर्थैरा
पादितैर्गुर्व्याहिंसयेतस्ततश्चतान् पुष्णातियेषांपोषेणशेषभुग्यात्यधःस्वयम् १० वार्तायांलुप्यमानायामारब्धायांपुनःपुनः लोभाभि-
भूतोनिःसत्त्वःपरार्थेकुरुतेस्पृहाम् ११ कुटुंबभरणाकल्पोमंदभाग्योवृथोद्यमः श्रियाविहीनःकृपणोध्यायंछ्वसितिमूढधीः १२ एवंस्व
भरणाकल्पंतत्कलत्रादयस्तदा नाद्रियंतेयथापूर्वंकीनाशाइवगोजरम् १३ तत्राप्यजातनिर्वेदोभ्रियमाणःस्वयंभृतैः जरयोपात्तवैरूप्यो
मरणाभिमुखोगृहे १४ आस्तेऽवमत्योपन्यस्तंगृहपालइवाहरन् आमयाव्यप्रदीप्ताग्निरल्पाहारोऽल्पचेष्टितः १५

प्रसृतमनोरथंहृदयंयस्य बहुमन्यतेकृतार्थोऽहमितिश्लाघते ६ उद्वहनाधिनापोषणचिंतया ७ दुराशयत्वमाह आक्षिप्तआत्माइंद्रियाणिचयस्य
कयाअसतीनांपुंश्चलीनामपिरहसिरचितयासंभोगादिरूपया मधुरभाषिणांशिशूनामालापैश्चसुखवन्मन्यत इत्युत्तरेणान्वयः ८ कूटाःवित्तशाठ्या
दिबहुलाधर्मायेषुदुःखप्रधानेषु ९ येषांपोषणेनाधोयातितान्पुष्णाति शेषभुगिति भोगोऽपितस्यदुर्लभइत्यर्थः १० वार्तायांजीविकायाम् निः
सत्त्वःअशक्तः परार्थेपरस्वे ११ अकल्पःअसमर्थः १२ पूर्वंयथाआद्रियंते तथाआदरंनकुर्वंति कीनाशाःकृपणाः कृषीवलागोजरंवृद्धंबलीवर्दम्
१३ भ्रियमाणःपुष्यमाणः १४ अवमत्याऽवज्ञयाउपन्यस्तंसमीपेप्रक्षिप्तंदत्तम् गृहपालःश्वाआहरन्भुंजानः आमयावीरोगी १५ ६३ ६३

उत्तारोबहिर्निर्गतनेत्रः कफेनसंरुद्धानाड्योमार्गभूतायस्य कासश्वासाभ्यांकृतआयासोयस्य घुरघुरइतिशब्दंकरोति १६ परिवीतःपरिवेष्टितः याच्यमानः बंधो तातेत्याहूयमानः १७ अस्तधीर्नष्टमतिः १८ मृतस्यपुण्यपापाभ्यांद्वेगती तत्रपापगतिमाह यमदूतावित्यादियावत्समाप्ति सरभसंसक्रोधमीक्षणंययोस्तौदृष्ट्वा १९ आवृत्यनिरुध्य २० तयोस्तर्जनैर्निर्भिन्नंहृदयंयस्य आर्त्तःसन्चलतीतिद्वितीयेनान्वयः २१ क्षुत्तृड्भ्यांपरीतोव्याप्तः तप्ताःवालुकाःयस्मिन् निर्गतआश्रमोविश्रामस्थानमुदकंचयस्मिन् २२ यमसदनंनीतोभवति २३ तत्रैवविशेषमाह अध्वनःसंबधिनांयोजनानांनवतिंनवचसहस्राणिपापाधिक्येन द्वाभ्यांनीतः

वायुनोत्क्रमतोत्तारःकफसंरुद्धनाडिकः कासश्वासकृतायासःकंठेघुरघुरायते १६ शयानःपरिशोचद्भिःपरिवीतःस्वबंधुभिः वाच्यमानोऽपिनब्रूतेकालपाशवशंगतः १७ एवंकुटुंबभरणेव्यापृतात्माजितेंद्रियः म्रियतेरुदतांस्वानामुरुवेदनयाऽस्तधीः १८ यमदूतौतदाप्राप्तौभीमौसरभसेक्षणौ सदृष्ट्वात्रस्तहृदयःशकृन्मूत्रंविमुंचति १९ यातनादेहआवृत्यपाशैर्बध्वागलेबलात् नयतोदीर्घमध्वानंदंड्यंराजभटायथा २० तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनैर्जातवेपथुः पथिश्वभिर्भक्ष्यमाणआर्त्तोऽघंस्वमनुस्मरन् २१ क्षुत्तृट्परीतोऽर्कदवानलानिलैःसंतप्यमानःपथितप्तवालुके कृच्छ्रेणपृष्ठेकशयाचताडितश्चलत्यशक्तोऽपिनिराश्रमोदके २२ तत्रतत्रपतन्श्रांतोमूर्च्छितःपुनरुत्थितः यथापापीयसानीतस्तमसायमसादनम् २३ योजनानांसहस्राणिनवतिंनवचाध्वनः त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्यांवानीतःप्राप्नोतियातनाः २४ आदीपनंस्वगात्राणांवेष्टयित्वोल्मुकादिभिः आत्ममांसादनंक्वापिस्वकृत्तंपरतोऽपिवा २५ जीवतश्चांत्राभ्युद्धारःश्वगृध्रैर्यमसादने सर्पवृश्चिकदंशाद्यैर्दशद्भिश्चात्मवैशसम् २६ कृंतनंचावयवशोगजादिभ्योभिदापनम् पातनंगिरिशृंगेभ्योरोधनंचाबुगर्त्तयोः २७ यास्तामिस्रांधतामिस्रारौरवाद्याश्चयातनाः भुंक्तेनरोवानारीवामिथःसंगेननिर्मिताः २८ अत्रैव नरकःस्वर्गइतिमातःप्रचक्षते यायातनावैनारक्यस्ताइहाप्युपलक्षिताः २९ एवंकुटुंबंबिभ्राणउदरंभरएववा विसृज्येहोभयंप्रेत्यभुंक्तेतत्फलमीदृशम् ३० एकःप्रपद्यतेध्वांतंहित्वेदंस्वकलेवरम् कुशलेतरपाथेयोभूतद्रोहेणयद्भृतम् ३१ दैवेनासादितंतस्यशमलंनिरयेपुमान् भुंक्तेकुटुंबपोषस्यहृतवित्तइवातुरः ३२ केवलेनह्यधर्मेणकुटुंबभरणोत्सुकः यातिजीवोंऽधतामिस्रंचरमंतमसःपदम् ३३

सन् २४ यातनाःसंक्षेपतोदर्शयतिचतुर्भिः आदीपनंप्रज्वलनंप्राप्नोति स्वेनकृत्तंछिन्नंयत्स्वस्यमांसंतस्यभक्षणमित्यर्थः २५ आत्मनोवैशसंपीडाम् २६ भिदापनंभेदप्रापणम् २७ २८ नचैतदसंभावितम् अत्रापिदृश्यमानित्वादित्याह अत्रैवेति २९ उभयंकुटुंबंस्वदेहंच ३० पापार्जितंधनंभुंजतेबहवः कर्त्तैवनरकंयातीत्याह एकइति भूतद्रोहेणयद्भृतंतत्स्थूलंकलेवरंवाइहैवहित्वा-कुशलादितरत् पापंतदेवपाथेयंभोग्यंयस्य ३१ ननुपापमपिविहायगच्छतुतत्राह दैवेनेति तस्यकुटुंबपोषणस्यशमलंपापंदैवेनईश्वरेणप्रापितंभुंक्ते ३२ ननुकुटुंबपोषणंविहितमेवतत्राह केवलेति तमसोनरकस्यचरमंपदंस्थानम् ३३ ५ ५ ५ ५ ५

पुनर्मनुष्यशरीरप्राप्तिप्रकारमाह नरलोकस्यमनुष्यदेहस्यप्राप्तेरधस्तात् अर्वाक्यावत्योयातनाः आदिशब्देनश्वसूकरादियोनयश्चयाः ताःसर्वाःक्रमेणसंप्राप्य भोगेनक्षीणपापःशुचिःसन् अत्रपुनःनरत्वंप्राप्नोतीत्यर्थः ३४ इतितृतीयस्कंधेटीकायांत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३० एकत्रिंशेविमिश्रैस्तुपुण्यपापैरिहा तरा मनुष्ययोनिसंप्राप्तिर्वर्ण्यतेराजसीगतिः १ पुनरत्राव्रजेदित्युक्तंतद्देवविशेषतोदर्शयति कर्मणापूर्वकृतेनदैवमीश्वरःतदेवनेत्रंनेतृप्रवर्तकंयस्यप्रविष्टो भवति १ कललंशुक्रशोणितमिश्रितंभवति बुद्बुदवर्तुलाकारम् कर्कंधूर्बदरीफलंतदाकारंकठिनंपेशीमांसपिंडाकारम् अंडंवायोन्यंतरे २ बाह्वंघ्र्यादीना मंगानांविग्रहोविभागः लिंगंचछिद्राणिचतेषामुद्भवः ३ जरायुणागर्भवेष्टनेनवीतःप्रावृतः ४ मातुर्जग्धेनभक्षितेनान्नेनपानाद्यैश्चएधमानाधातवोयस्य जंतूनांसं भवोयस्मिन्तस्मिन्असंमतेगर्त्तेशेते तथाचमार्कंडेयपुराणे नाडीचाप्यायनीनामनाभ्यांतस्यनिबध्यते स्त्रीणांतथाऽत्रसुषिरेसानिबद्धोपजायते क्रमतेभुक्तपी-

अधस्तान्नरलोकस्ययावतीर्यातनादयः क्रमशःसमनुक्रम्यपुनरत्राव्रजेच्छुचिः ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेकर्मवि पाकोनामत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३० श्रीभगवानुवाच कर्मणादैवनेत्रेणजंतुर्देहोपपत्तये स्त्रियाःप्रविष्टउदरंपुंसोरेतःकणाश्रयः १ कललंत्वेकरात्रेणपंचरात्रेणबुद्बुदम् दशाहेनतुकर्कंधूःपेश्यंडंवाततःपरम् २ मासेनतुशिरोद्वाभ्यांबाह्वंघ्र्याद्यंगविग्रहः नखलोमास्थिचर्माणिलिंगच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः ३ चतुर्भिर्धातवःसप्तपंचभिःक्षुत्तृडुद्भवः षड्भिर्जरायुणावीतःकुक्षौभ्राम्यतिदक्षिणे ४ मातुर्जग्धान्नपानाद्यैरेधद्धातुरसंमते शेतेविण्मूत्रयोर्गर्त्तेसजंतुर्जंतुसंभवे ५ कृमिभिःक्षतसर्वांगःसौकुमार्यात्प्रतिक्षणम् मूर्च्छामाप्नोत्युरुक्लेशस्तत्रत्यैःक्षुधितैर्मुहुः ६ कटुतीक्ष्णोष्णलवणरूक्षाम्लादिभिरुल्बणैः मातृभुक्तैरुपस्पृष्टःसर्वांगोत्थितवेदनः ७ उल्बेनसंवृतस्तस्मिन्नंत्रैश्चबहिरावृतः आस्तेकृत्वाशिरःकुक्षौभुग्नपृष्ठशिरोधरः ८ अकल्पःस्वांगचेष्टायांशकुंतइवपंजरे तत्रलब्धस्मृतिर्दैवात्कर्मजन्मशतोद्भवम् स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासंशर्मकिंनामविंदते ९ आरभ्यसप्तमान्मासाल्लब्धबोधोऽपिवेपितः नैकत्रास्तेसूतिवातैर्विष्ठाभूरिवसोदरः १० नाथमानऋषिर्भीतःसप्तवध्रिःकृतांजलिः स्तुवीततंविक्लवयावाचायेनोदरेऽर्पितः ११ जंतुरुवाच तस्योपसन्नमवितुंजगदिच्छयात्तनानातनोर्भुविचलच्चरणारविंदम् सोऽहंव्रजामिशरणंह्यकुतोभयंमेयेनेदृशीगतिरदर्श्यसतोऽनुरूपा १२

तानिस्त्रीणांगर्भोदरेतथा तैराप्यायितदेहोऽसौजंतुर्वृद्धिमुपैतिवाइति ५ तत्रत्यैःकृमिभिःखादद्भिःसौकुमार्यात् कोमलत्वेनक्षतानिसर्वांगानियस्य ६ उल्बणैःदुःसहैःसर्वेष्वंगेषुउत्थितावेदनायस्यआस्तइत्युत्तरेणान्वयः ७ उल्बेनजरायुणाभुग्नंकुटिलीभूतंपृष्ठंशिरोधराग्रीवाचयस्य ८ दैवात्पूर्वकर्मवशात् लब्धास्मृतिर्येनसः दीर्घंदुरंतमनुच्छ्वासंयथाभवतितथातत्रस्थितःसन् ९ सूतिहेतुभिर्वातैर्वेपितःसोदरःसमानोदरजन्मा विष्ठाभूःकृमिरिवेति १० नाथमानोयाचमानःउपतप्यमानइतिवा ऋषिर्दृष्टाज्ञदर्शीभीतःपुनर्गर्भवासात् सप्तवध्रयोबंधनभूताःधातवोयस्यसःविक्लवयाव्याकुलया ११ उपसन्नंजगद्रक्षितुंस्वेच्छयागृहीतनानामूर्तेःभगवतश्चरणारविंदमकुतोभयंसोऽहंशरणंव्रजामि भुविचलदितिश्रीकृष्णावताराभिप्रायेण असतोमेअनुरूपायोग्या येनेदृशीगर्भवासलक्षणागतिर्दर्शितानस्य १२ ७ ७

ननु कोऽसौ यं शरणं व्रजसि को वा तव तस्य च विशेषः येन सेव्यसेवकत्वमित्यपेक्षायामाह अत्र मातुर्देहे भूतेंद्रियाशयमयीं देहाकारपरिणतां मायामवलंब्य आ-
श्रित्य कर्मभिरावृतस्वरूप इव बद्ध इव वचयः आस्ते सोऽहम् यस्तु अत्रैवास्ते तं नमामि कथंभूतमित्यपेक्षायां तुशब्दोक्तविशेषं दर्शयति आतप्यमाने हृदये अवसितं प्र
तीतमेवमप्यविकारम् कुतः विशुद्धं निरुपाधिम् तत्कुतः अखंडो बोधो यस्य तं नमाम् १३ ननु त्वमपि वस्तुतः शुद्ध एव असंगो ह्ययं पुरुष इत्यादिश्रुतेः तत्कथं युवयोरयं
विशेषस्तत्राह यः पंचभिर्भूतैः रचिते शरीरे अयथा मिथ्यैव छन्नः नवस्तुतः यतस्तेन शरीरेण रहितः असंगः अतो यथैवेद्रियगुणार्थचिदात्मकः इंद्रियाणि च गु
णाश्च अर्थाश्च चिदाभासश्च तदात्मकः सोऽहं तं वंदे कथंभूतम् तेन शरीरेण अविकुंठो महिमा यस्य तम् अवगुंठेति पाठे अवसन्नं गुंठनमावरणं यस्य स महिमा य
स्येत्यर्थः तत्र हेतुः प्रकृतिपुरुषयोः परं नियंतारम् कुतः ऋषिं सर्वज्ञं विद्याशक्तिमित्यर्थः विद्याऽविद्याकृतो विशेष इति भावः १४ ननु ज्ञानेनायं बंधो निवर्त्स्यति
किं परमेश्वरवंदनेन तत्राह यस्य मायया नष्टस्मृतिः संसारसंबंधिनि पथि तदभिश्रमेण तत्कृतेन क्लेशेन चरन्नयं जीवः महतस्तस्यैवेश्वरस्यानुग्रहं विना पुनः कया-

यस्त्वत्र बद्ध इव कर्मभिरावृतात्मा भूतेंद्रियाशयमयीमवलंब्य मायाम् आस्ते विशुद्धमविकारमखंडबोधमातप्यमानहृदयेऽवसितं नमा
मि १३ यः पंचभूतरचिते रहितः शरीरे च्छन्नोऽयथेंद्रियगुणार्थचिदात्मकोऽहम् तेनाविकुंठमहिमानमृषिं तमेनं वंदे परं प्रकृतिपूरुषयोः पुमांस
म् १४ यन्माययोरुगुणकर्मनिबंधनेऽस्मिन् सांसारिके पथि चरंस्तदभिश्रमेण नष्टस्मृतिः पुनरयं प्रवृणीत लोकं युक्त्या कया महदनुग्रहमंत
रेण १५ ज्ञानं यदेतददधात्कतमः स देवस्त्रैकालिकं स्थिरचरेष्वनुवर्त्तितांशः तं जीवकर्मपदवीमनुवर्त्तमानास्तापत्रयोपशमनाय वयं भजेम
१६ देह्यन्यदेहविवरे जठराग्निनाऽसृग्विण्मूत्रकूपपतितो भृशतप्तदेहः इच्छन्नितो विवसितुं गणयन्स्वमासान्निर्वास्यते कृपणधीर्भ
गवन्कदा नु १७ येनेदृशीं गतिमसौ दशमास्य ईश ग्राहितः पुरुदयेन भवादृशेन स्वेनैव तुष्यतु कृतेन स दीननाथः को नाम तत्प्रति
विनांऽजलिमस्य कुर्यात् १८

युक्त्या लोकं निजस्वरूपं प्रवृणीत संभजेत अभिश्रमहेतुत्वेन पंथानं विशिनष्टि उरूणि गुणनिमि
त्तानि कर्माणि नितरां बंधनानि यस्मिन् ईश्वरस्य प्रसादं विना ज्ञानाभावात्स एव सेव्य इत्यर्थः १५ ईश्वर एव ज्ञानद इत्युपपादयन्नाह यदेतत् त्रिकालविषयं ज्ञान
तत् तं विना कतमो मय्यदधात् न कोऽपि किंतु स देवः ईश्वर एव ननु अन्यः प्रकृष्टो जीवः दधातु नेत्याह जीवरूपां कर्मपदवीमनुवर्त्तमाना वयमिति तद्व्यतिरेकेण न कोऽपि
समर्थ इत्यर्थः अन्यस्यात्रासंभवमुक्त्वा तस्य संभवमाह स्थिरेषु चरेषु चांतर्यामिरूपेणानुवर्त्तितोंऽशो येन तं भजेम १६ स्वदुःखं विज्ञापयन्नाह देहीति अन्यदे
हविवरे मातुरुदरकुहरे योऽसृग्विण्मूत्रकूपः तस्मिन् पतितः तत्र जठराग्निना भृशं तप्तो देहो यस्य अत एव कृपणधीः इतो विवरात् विवसितुं निर्गंतुमिच्छन् स्वमा-
सान् गणयन् असौ कदा नु अहो बहिर्निर्वास्यते १७ तत्कृतमुपकारं स्मरन्नाह येनेदृशीं गतिं ज्ञानं भवादृशेनेति निरुपमेनेत्यर्थः स्वकृतेनैव स्वयं तुष्यतु अंज
लिमात्रं विना तत्कृतोपकारे प्रत्युपकारं कः कुर्यादित्यर्थः १८ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

ईदृशींगतिमित्यनेनजात्यंतरविलक्षणज्ञानंभापितवानित्युक्तंतदेववैलक्षण्यमाह पश्यतीति अयमपरः पश्चादिः सप्तवधिर्जीवः स्वदेहेशारीरकेशरीरभवेषु खदुःखेकेवलंनतुपश्यति अहंपुनर्यत्स्पृष्टयाधिषणयायद्दत्तेनविवेकज्ञानेनदमशरीरीदमइत्युपलक्षणम् शमदमादियुक्तशरीरवान्आसमभवम् तमेवच पुराणमनादिपुरुषंपूर्णबहिश्चहृदिचपश्ये पश्यामीत्यन्वयः कथमपरोऽक्षतयाप्रतीतचैत्यमिवअहंकारास्पदंभोक्तारमिवेत्यर्थः १९ विवेकज्ञानकृतसंसारोद्वेगमनुवदन्मोक्षमार्गमेवाध्यवस्यति सोऽहमितिद्वाभ्याम् हेविभोबहुदुःखवासंययाभवतितथागर्भेवसन्नपिसोऽहंगर्भाद्बहिर्निर्गंतुमिच्छामि तत्रहेतुः अंधकूपप्रायेयत्रबहिरुपयातंगतंप्राणिनंदेवस्यतवमायाउपसर्पति व्याप्नोति यदनुयांमायामनुमिथ्यामतिर्देहेऽहंबुद्धिःसंसृतिचक्रंचकलत्रपुत्रादिसंबंधानुपसर्पति २० तस्मादत्रैवस्थितोऽपिविगतविक्लवःअव्याकुलःसन् सुहृदाआत्मनासारथिरूपयाबुद्ध्यैवआत्मानंतमसःसंसारादुद्धरिष्यामि अनेकरंध्रनानाग

पश्यत्ययंधिषणयाननुसप्तवध्रिःशारीरकेदमशरीर्यपरःस्वदेहे यत्सृष्टयासतमहंपुरुषंपुराणंपश्येबहिर्हृदिचचैत्यमिवप्रतीतम् १९ सोऽहंवसन्नपिविभोबहुदुःखवासंगर्भान्ननिर्जिगमिषेबहिरंधकूपे यत्रोपयातमुपसर्पतिदेवमायामिथ्यामतिर्यदनुसंसृतिचक्रमेतत् २० तस्मादहंविगतविक्लवउद्धरिष्यआत्मानमाशुतमसःसुहृदात्मनैव भूयोयथाव्यसनमेतदनेकरंध्रंमामेभविष्यदुपसादितविष्णुपादः २१ कपिलउवाच एवंकृतमतिर्गर्भेदशमास्यःस्तुवन्नृषिः सद्यःक्षिपत्यवाचीनंप्रसूत्यैसूतिमारुतः २२ तेनावसृष्टःसहसाकृत्वाऽवाक्शिरआतुरः विनिष्क्रामतिकृच्छ्रेणनिरुच्छ्वासोहतस्मृतिः २३ पतितोभुव्यसृङ्मूत्रेविष्ठाभूरिवचेष्टते रोरूयतिगतेज्ञानेविपरीतांगतिंगतः २४ परच्छंदंनविदुषापुष्यमाणोजनेनसः अनभिप्रेतमापन्नःप्रत्याख्यातुमनीश्वरः २५ शायितोऽशुचिपर्यंकेजंतुस्वेदजदूषिते नेशःकंडूयनेऽगानामासनोत्थानचेष्टने २६ तुदंत्यामत्वचंदंशामशकामत्कुणादयः रुदंतंविगतज्ञानंकृमयःकृमिकंयथा इत्येवंशैशवंभुक्त्वादुःखंपौगंडमेवच २७ अलब्धाभीप्सितोऽज्ञानादिद्धमन्युःशुचार्पितः सहदेहेनमानेनवर्धमानेनमन्युना करोतिविग्रहंकामीकामिष्वंतायचात्मनः २८

र्भवासरूपमेतत्व्यसनंदुःखंयथामेमाभविष्यत्नभविष्यतीति तथाकाऽत्रतवसाधनसामग्रीतत्राह उपसादितोहृदयंप्रापितोविष्णोःपादोयेन मयासः २१ दशमासाःपरिच्छेदकायस्येति प्रसूतिपूर्वक्षणोपलक्षणमृषिर्जीवः सद्यःतत्क्षणमेवअर्वाचीनमवाङ्मुखंसूतिहेतुर्मारुतःक्षिपतिनुदति २२ अवसृष्टःअधःक्षिप्तःसन् २३ रोरूयतिरोरूयते २४ परस्यछंदमभिप्रायमविदुषाअनभिप्रेतंस्तन्यार्थंरोदनेउदरव्यथाप्रकल्प्यनिंबरसपानम् उदरव्यथयारोदनेस्तनपानमित्यादि २५ आसनोत्थानचेष्टनेचानीशःसन्रोरूयतिइत्यनुषंगः २६ आमाकोमलात्वक्यस्यतंविगतंगर्भेजातंज्ञानंयस्यशैशवंपंचवर्षाणिततःपौगंडंयौवनादर्वाक्तत्रचाध्ययनादिदुःखम् २७ यौवनदुःखमाह सार्द्धैस्त्रिभिः अलब्धाभीप्सितत्वेनशुचार्पितःव्याप्तःअज्ञानादिद्धोदीप्तोमन्युर्यस्यसःदेहेनसहैववर्धमानेनाभिमानेनमन्युनाचविग्रहंविरोधंकरोति आत्मनोनाशाय २८ ५ ५ ५ ५ ५ ५

अज्ञानंप्रपंचयति भूतैरारब्धेदेहेअसति देहादावाग्रहोयस्यसअसद्ग्राहोहंममेतिमतिंकरोति २९ तदर्थंदेहार्थंयत्येनकर्मणाबद्धःयोदेहःअनुयातिपुनःपुन
रायातिअनुवर्त्ततइतिवा कुतःअविद्याकर्मभ्यांबध्यतइतितथा ३० यद्यसद्भिरास्थितःअधिष्ठितःसन्तेषांपथिरमते पथिसन्मार्गेआस्थितोऽपियद्यसद्भिःसह
रमतइतिवा तर्हियातनादेहआवृत्येत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेणनरकंप्रविशति ३१ असत्संगंनिंदतिसत्यमितित्रिभिः ३२ खंडितात्मसुदेहात्मबुद्धिषुयोषित्क्रीडा-
मृगवदधीनेषु ३३ यथाचयोषित्संगिनांसंगतोबंधः तथान्यप्रसंगतोनभवेत् ३४ योषित्संगस्यानर्थहेतुतांप्रपंचयति प्रजापतिरितिसप्तभिः रोहिद्भूतांमृगीरूपांस
तीमृक्षरूपीमृगाकारःसन् हततत्रपोनिर्लज्जः ३५ तेनब्रह्मणासृष्टामरीच्यादयः तैःसृष्टाःकश्यपादयः तैरपिदेवमनुष्यादयः तेषुकोनुपुमानखंडितधीःअनाकृष्टमनाः
३६ दिशांजयिनःशूराणामपि ३७ प्रतिलब्धःआत्मरूपलाभोयेन असत्यमुमुक्षोर्याःप्रमदाःनिरयद्वारंवदंतियोगिनः ३८ शनैःशुश्रूषादिमिषेणोपयातियायोषिद्रूपामायातां

भूतैःपंचभिरारब्धेदेहेदेह्यबुधोऽसकृत् अहंममेत्यसद्ग्राहःकरोतिकुमतिर्मतिम् २९ तदर्थंकुरुतेकर्मयद्बद्धोयातिसंसृतिम् योनुयातिद
दत्क्लेशमविद्याकर्मबंधनः ३० यद्यसद्भिःपथिपुनःशिश्नोदरकृतोद्यमैः आस्थितोरमतेजंतुस्तमोविशतिपूर्ववत् ३१ सत्यंशौचंदयामौनंबु-
द्धिःश्रीर्ह्रीर्यशःक्षमा शमोदमोभगश्चेतियत्संगाद्यातिसंक्षयम् ३२ तेष्वशांतेषुमूढेषुखंडितात्मस्वसाधुषु संगंनकुर्याच्छोच्येषुयोषित्क्री
डामृगेषुच ३३ नतथास्यभवेन्मोहोबंधश्चान्यप्रसंगतः योषित्संगाद्यथापुंसोयथातत्संगिसंगतः ३४ प्रजापतिःस्वांदुहितरंदृष्ट्वातद्रूपध-
र्षितः रोहिद्भूतांसोऽन्वधावदृक्षरूपीहतत्रपः ३५ तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषुकोन्वखंडितधीःपुमान् ऋषिंनारायणमृतेयोषिन्मय्येहमायया ३६
बलंमेपश्यमायायाःस्त्रीमय्याजयिनोदिशाम् याकरोतिपदाक्रांतान्भ्रूविजृंभेणकेवलम् ३७ संगंनकुर्यात्प्रमदासुजातुयोगस्यपारंपरमारु
रुक्षुः मत्सेवयाप्रतिलब्धात्मलाभोवदंतियानिरयद्वारमस्य ३८ योपयातिशनैर्मायायोषिद्देवविनिर्मिता तामीक्षेतात्मनोमृत्युंतृणैःकूप
मिवावृतम् ३९ यांमन्यतेपतिंमोहान्मन्मायामृषभायतीम् स्त्रीत्वंस्त्रीसंगतःप्राप्तोवित्तापत्यगृहप्रदम् ४० तामात्मनोविजानीयात्पत्यपत्य
गृहात्मकम् दैवोपसादितंमृत्युंमृगयोर्गायनंयथा ४१ देहेनजीवभूतेनलोकाल्लोकमनुव्रजन् भुंजानएवकर्माणिकरोत्यविरतंपुमान् ४२

मृत्युंप्रतिकूलामीक्षेत ३९ मुमुक्षुःस्त्रियंप्रत्येतदेवाह यामन्यतइतिद्वाभ्याम् ऋषभायतींपुरुषवदाचरंतींयांममामायांवित्तादिप्रदंमन्यते तदातांपुरुषरूपांमायांमृत्युं
विद्यादित्युत्तरेणान्वयः यतःपूर्वजन्मनिस्वयंपुमान्स्त्रीसंगतःअंतकालेस्त्रीध्यानेनस्त्रीत्वंप्राप्तोजीवः ४० तांपत्यादिरूपंमृत्युंविजानीयात् मृगयोर्लुब्धकस्यगाय
नमनुकूलत्वेनप्रतीयमानमपियथामृगस्यमृत्युः ४१ तदेवंजीवस्यसंसृतिःप्रपंचिता तत्रचतस्यकर्मवशेनलोकाल्लोकांतरगमनंजन्ममरणंचोक्तम् तत्रैवंशंक्यते
ननुव्यापकस्यकथंलोकाल्लोकांतरगमनंनित्यस्यचकथंजन्ममरणेभोगेनकर्मक्षयेचसतिजन्ममरणंचेष्यते तत्कुतःपुनरपितस्यकर्मसंभवइति तत्रलोकांतरग
मनंकर्मचसंभवतीत्याह देहेनेति जीवस्योपाधितयाभूतेनजातेनजीवेनलिंगदेहेनलोकांतरमनुव्रजन् अविरतंकर्माणिकरोतीतिकर्मणामसमाप्तिरुक्ता ४२ ६३

जन्ममरणसंभवमाह जीवोपाधिर्लिंगदेहः अस्यात्मनः अनुगतः अनुवर्त्ती भूतेंद्रियमनोमयः स्थूलभूतादिविकारोदेहः भोगायतनम् तयोर्निरोधः कार्यायोग्यतातदस्य-
जीवस्यमरणमुच्यते आविर्भावस्तुसंभवोजन्मोच्यते ४३ एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति द्रव्योपलब्धिस्थानस्यनेत्रगोलकादेर्द्रव्येक्षायांरूपादिदर्शनेकाचकामला-
दिदोषेणयदाऽयोग्यताभवति तदेवचक्षुषइंद्रियस्याप्ययोग्यता अनयोःस्थानचक्षुषोर्यदाऽयोग्यतातदेवद्रष्टुर्जीवस्यद्रष्टृत्वायोग्यता एवंस्थूलदेहवैकल्येलिंग-
स्यवैकल्यंतदेवजीवस्यमरणम् नस्वतइत्यर्थः ४४ क्वचिदेकः अधिकःश्लोकःपठ्यते तत्रायमर्थः द्रव्योपलब्धिस्थानस्यस्थूलशरीरस्यद्रव्येक्षायांयदाऽयोग्यतातत्वं
चत्वंमरणम् अहंमानात् इदमेवाहमित्यभिमानेनद्रव्यस्यस्थूलशरीरस्यदर्शनमुत्पत्तिः अक्ष्णोर्गोलकयोःद्रव्यावयवस्यरूपादेर्दर्शनेयोग्यता शेषंसमानम् ४५
यस्मान्नवस्तुतोजीवस्यजन्ममरणादितस्मान्मरणात्संत्रासोनकार्यः जीवनेनचकार्पण्यंदैन्यंकार्यंसंभ्रमश्चजीवनप्रयत्ने ४६ ननुसर्वथामुक्तसंगत्वेकथंजीवित

जीवोऽस्यानुगतोदेहोभूतेंद्रियमनोमयः तन्निरोधोऽस्यमरणमाविर्भावस्तुसंभवः ४३ द्रव्योपलब्धिस्थानस्यद्रव्येक्षाऽयोग्यतायदा
तत्पंचत्वमहंमानादुत्पत्तिर्द्रव्यदर्शनम् ४४ यथाऽक्ष्णोर्द्रव्यावयवदर्शनायोग्यतातदा तदैवचक्षुषोद्रष्टुर्द्रष्टृत्वायोग्यताऽनयोः ४५ तस्मा
न्नकार्यःसंत्रासोनकार्पण्यंनसंभ्रमः बुध्वाजीवगतिंधीरोमुक्तसंगश्चरेदिह ४६ सम्यग्दर्शनयाबुध्यायोगवैराग्ययुक्तया मायाविरचितेलो
केचरेन्न्यस्यकलेवरम् ४७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेजीवगतिकथनमेकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३१
कपिलउवाच अथयोगृहमेधीयान्धर्मानेवावसन्गृहे काममर्थंचधर्मांश्चदोग्धिभूयःपिपर्त्तितान् १ सचापिभगवद्धर्मात्काममूढःपरा
ङ्मुखः यजतेक्रतुभिर्देवान्पितॄंश्चश्रद्धयाऽन्वितः २ तच्छ्रद्धयाक्रांतमतिःपितृदेवव्रतःपुमान् गत्वाचांद्रमसंलोकंसोमपाःपुनरेष्यति ३ य
दाचाहींद्रशय्यायांशेतेऽनंतासनोहरिः तदालोकालयंयांतितएतेगृहमेधिनाम् ४ येस्वधर्मान्नदुह्यंतिधीराःकामार्थहेतवे निःसंगान्यस्त
कर्माणःप्रशांताःशुद्धचेतसः ५ निवृत्तिधर्मनिरतानिर्ममानिरहंकृताः स्वधर्माख्येनसत्त्वेनपरिशुद्धेनचेतसा ६

मतआह सम्यक्पश्यतीतिवि
चारयतीतिसम्यग्दर्शनातयाबुध्यामायाविरचितेलोकेकलेवरंन्यस्यनिक्षिप्यतस्मिन्नासक्तिंत्यक्त्वाविचरेदित्यर्थः ४७ इतितृतीयस्कंधेटीकायामेकत्रिंश
त्तमोऽध्यायः ३१ द्वात्रिंशेसात्विकेधर्मेरूर्ध्वंगतिरुदीर्यते तत्त्वज्ञानविहीनस्यततश्चपुनरागतिः १ तदेवंपापकर्मणोगतिरुक्ता इदानींकाम्यकर्मणोगति-
माह अथेतिचतुर्भिः योगृहएवावसन् स्वान् धर्मान् दोग्धि दोह्यमाह काममर्थंच तान् दुग्धान् धर्मान् भूयःपिपर्त्तिपूरयति अनुतिष्ठति १ सोऽपिभगवदाराधनरू
पाद्धर्मात् पराङ्मुखःसन् प्राकृतानपिदेवान्पितॄंश्चयजते २ ततःकिंतत्राह तेषांश्रद्धयाआक्रांताव्याप्तामतिर्यस्य पित्रर्थंदेवार्थंचव्रतंनियमोयस्यसोमपाः तत्र
सोमंपीत्वेत्यर्थः ३ लोकेनिवसत्यपिपुण्यक्षयात्प्रागुक्ताल्लोकानामपिलयमाह यदाचाहरहःप्रलये ४ भगवद्धर्मनिष्ठानांतत्प्राप्तिमेवगतिमाहत्रिभिः येत्तुका
मार्थप्रयोजनायस्वधर्मान्नदुह्यंतिनदुहंतिनिःसंगाअनासक्ताः न्यस्तानिईश्वरेसमर्पितानिकर्माणियैः ५ ६ ७ ७ ७ ७ ७

विश्वतोमुखं परिपूर्णं पुरुषं यांति तथाचश्रुतिः सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांति यत्रामृतःपुरुषोह्यव्ययात्मेति प्रकृतिमुपादानकारणम् उत्पत्त्यंतभावनंनिमित्तकार
णम् ७ परमेश्वरदृष्ट्याहिरण्यगर्भोपासकानामपिक्रमेणतत्प्राप्तिमाह द्विपरार्धविसानइतित्रिभिः परस्यहिरण्यगर्भस्यपरिचिंतकाः परमेश्वरदृष्ट्याहिरण्यग
र्भोपासकाः ८ क्ष्मादीनिपंचमहाभूतानिमनश्चेंद्रियाणिच अर्थाश्चशब्दादयः भूतादिश्चाहंकारः एवमादिभिः परिवृतंयुक्तंब्रह्मांडंप्रतिसंहर्तुमिच्छुःसनूअ
व्याकृतमीश्वरंपराख्यंद्विपरार्धलक्षणंकालम् ९ परेत्यदूरंगत्वाभगवंतंहिरण्यगर्भमनुप्रविष्टायेयोगिनःअमृतंपरमानंदरूपंप्रधानमुत्कृष्टंब्रह्मतेनैवसहो-
पयांति नतुपूर्वम् यतस्तदाअगताभिमानाः तथाचस्मृतिः ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमिति १० भगवदुपास-
कास्तुसाक्षादेवतंप्राप्नुवंति नतुक्रमेणअतस्त्वंसाक्षात्तमेवभजेत्याह अथतस्माद्भावेनप्रेम्णा ११ एवंतावद्भगवद्भक्तानांनिरंतरमेवतत्प्राप्तिः भगवदभेदेनाहि
रण्यगर्भोपासकानांतुक्रमेणेत्युक्तम् भेदेनोपासनेतुब्रह्मादयोऽप्यावर्त्तंतेकिमुतान्यइत्याह आद्यइतिचतुर्भिः योवेदगर्भःसोऽपिगुणव्यतिकरेजातेपूर्वंयथाब्र

सूर्यद्वारेणतेयांतिपुरुषंविश्वतोमुखम् परावरेशंप्रकृतिमस्योत्पत्त्यंतभावनम् ७ द्विपरार्धविसानेयःप्रलयोब्रह्मणस्तुते तावदध्यास
तेलोकंपरस्यपरचिंतकाः ८ क्ष्माऽम्भोनलानिलवियन्मनइंद्रियार्थभूतादिभिःपरिवृतंप्रतिसंजिहीर्षुः अव्याकृतंविशतियर्हिगुणत्रया
त्माकालंपराख्यमनुभूयपरःस्वयंभूः ९ एवंपरेत्यभगवंतमनुप्रविष्टायेयोगिनोजितमरुन्मनसोविरागाः तेनैवसाकममृतंपुरुषंपुराणंब्र
ह्मप्रधानमुपयांत्यगताभिमानाः १० अथतंसर्वभूतानांहृत्पद्मेषुकृतालयम् श्रुतानुभावंशरणंव्रजभावेनभामिनि ११ आद्यःस्थिरच
राणांयोवेदगर्भःसहर्षिभिः योगेश्वरैःकुमाराद्यैःसिद्धैर्योगप्रवर्त्तकैः १२ भेददृष्ट्याभिमानेननिःसंगेनापिकर्मणा कर्तृत्वात्सगुणंब्रह्मपु
रुषंपुरुषर्षभः १३ ससंसृत्यपुनःकालेकालेनेश्वरमूर्त्तिना जातेगुणव्यतिकरेयथापूर्वंप्रजायते १४ ऐश्वर्यंपारमेष्ठ्यंचतेऽपिधर्मविनिर्मि
तम् निषेव्यपुनरायांतिगुणव्यतिकरेसति १५ येत्विहासक्तमनसःकर्मसुश्रद्धयाऽन्विताः कुर्वंत्यप्रतिषिद्धानिनित्यान्यपिचकृत्स्नशः १६
रजसाकुंठमनसःकामात्मानोजितेंद्रियाः पितॄन्यजंत्यनुदिनंगृहेष्वभिरताशयाः १७ त्रैवर्गिकास्तेपुरुषाविमुखाहरिमेधसः कथायां
कथनीयोरुविक्रमस्यमधुद्विषः १८

ह्मपदाधिकृतःसन्प्रजायते नकेवलंसएवैकः किंतुऋषिभिर्मरीच्यादिभिः योगेश्वरादिभिश्चसह १२ जन्मनि
हेतुद्वयम् भेददृष्ट्याऽभिमानेनकर्तृत्वादितिच यथापूर्वत्वेहेतुः निःसंगेननिष्कामेणकर्मणेति १३ किंकृत्वाऽत्रप्रजायते प्रथमंपारमेष्ठ्यमैश्वर्यंनिषेव्यपश्चा
त्प्रलयेसगुणंगुणाधिष्ठातारंप्रथमावताररूपंपुरुषंसंसृत्यप्राप्य १४ तेऽपिऋषिप्रमुखाःस्वकर्मनिर्मितमैश्वर्यंनिषेव्यपुरुषंचसंसृत्ययथापूर्वंस्वस्वाधि
कारेणपुनरायांतीत्यन्वयः १५ यदाब्रह्मोपासकानामपिभेददर्शनाभिमानाभ्यामेवमावृत्तिस्तदाकाम्यकर्मणांकिंवक्तव्यमितितान्निंदन्नाहषड्भिः येत्वि
हकर्मस्वासक्तमनसःसंतःअप्रतिषिद्धानिकाम्यानिनित्यानिचकर्माणिकृत्स्नानिकुर्वंति तेअर्यम्णोदक्षिणेनपथाधूममार्गेणपितृलोकंव्रजंतीतिपंचमे
नान्वयःमध्येतन्निंदा १६ १७ हरतिसंसारंमेधायस्य कथनीयाउरवोविक्रमायस्यतस्यमधुद्विषःकथायांविमुखाःसंतोयेत्रैवर्गिकाः १८ ६९

येचाच्युतस्यकथासुधांहित्वा असतांगाथाः शृण्वंतितेनूनंदैवेनविहिताइत्यन्वयः १९ पितृलोकात्पुनः प्रजामनुपुत्रादिषुप्रजायंतेगर्भाधानादारभ्यश्मशानांताःक्रियाः कृतवंतः यथोक्तकारिणइत्यर्थः २० कथंप्रजायंतेतदाह ततस्तेपुनरिमंलोकंप्रतिपतंति विभ्रंशितउद्योभोगसाधनंयेषाम् २१ परमेष्ठिनंपरमेश्वरंप्रीत्यातस्यगुणानाश्रयंतेयाभक्तिस्तया २२ भजनेचज्ञानवैराग्येस्वतएवभवतइत्याह वासुदेवइति २३ तदेवोपपादयति यदाऽस्यभक्तस्यचित्तंभगवद्गुणानुरागेणतस्मिन्नेवनिश्चलंसदिंद्रियवृत्तिभिर्वैषम्यमर्थेषुनगृण्हाति २४ तदैवात्मनात्मानंस्वप्रकाशमीक्षते कथंभूतंसमंच तद्दर्शनंचतत् कुतः निःसंगंसंगाद्धिवैषम्यंभवति निःसंगत्वेहेतुः हेयोपादेयरहितम् तत्कुतः पदंव्यवसितमारूढं परमानंदोऽहमितिनिश्चयंप्राप्तमित्यर्थः २५ समेषयेषीत्युक्तंतदेवसाम्यंदर्शयति ज्ञानमात्रमेवपरब्रह्मादिशब्दैः प्रसिद्धं दृश्यादिभिः दृश्यदृष्टृकरणरूपेणपृथक्प्रतीयते ज्ञानमात्रत्वेनसमेषीत्यर्थः २६ ननुज्ञानमात्रमात्मनःस्व

नूनंदैवेनविहतायेचाच्युतकथासुधाम् हित्वाशृण्वंत्यसद्गाथाः पुरीषमिवविड्भुजः १९ दक्षिणेनपथाऽर्यम्णः पितृलोकंव्रजंतिते प्रजामनुप्रजायंतेश्मशानांतक्रियाकृतः २० ततस्तेक्षीणसुकृताः पुनर्लोकमिमंसति पतंतिविवशादेवैः सद्योविभ्रंशितोदयाः २१ तस्मात्त्वंसर्वभावेनभजस्वपरमेष्ठिनम् तद्गुणाश्रययाभक्त्याभजनीयपदांबुजम् २२ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगः प्रयोजितः जनयत्याशुवैराग्यंज्ञानंयद्ब्रह्मदर्शनम् २३ यदास्यचित्तमर्थेषुसमेष्विंद्रियवृत्तिभिः नविगृण्हातिवैषम्यंप्रियमप्रियमित्युत २४ सतदैवात्मनात्मानंनिःसंगंसमदर्शनम् हेयोपादेयरहितमारूढंपदमीक्षते २५ ज्ञानमात्रंपरंब्रह्मपरमात्मेश्वरः पुमान् दृश्यादिभिः पृथग्भावैर्भगवानेकईयते २६ एतावानेवयोगेनसमग्रेणेहयोगिनः युज्यतेऽभिमतोह्यर्थोयदसंगस्तुकृत्स्नशः २७ ज्ञानमेकंपराचीनैरिंद्रियैर्ब्रह्मनिर्गुणम् अवभात्यर्थरूपेणभ्रांत्याशब्दादिधर्मिणा २८ यथामहानहंरूपस्त्रिवृत्पंचविधः स्वराट् एकादशविधस्तस्यवपुरंडंजगद्यतः २९ एतद्वैश्रद्धयाभक्त्यायोगाभ्यासेननित्यशः समाहितात्मानिःसंगोविरक्त्यापरिपश्यति ३० इत्येतत्कथितंगुर्विज्ञानंतद्ब्रह्मदर्शनम् येनानुबुध्यतेतत्त्वंप्रकृतेः पुरुषस्यच ३१

रूपत्वान्नित्यप्राप्तमेवेतिकिमनेकसाधनसाध्येनयोगेनप्राप्यतेतदाह एतावानिति युज्यतेप्राप्यते प्रपंचसंगव्युदासएवयोगफलमित्यर्थः २७ ननुकथंप्रत्यक्षादिप्रतीतः प्रपंचोव्युदसितुंशक्यते प्रतीतेर्भ्रांतित्वादित्याह ज्ञानमिति पराचीनैः पराङ्मुखैः शब्दादिधर्मोयस्यतेनार्थरूपेणज्ञानरूपंनिर्गुणंब्रह्मैवावभाति नत्वर्थः पृथगस्तीत्यर्थः २८ अर्थरूपत्वमेवोदाहृत्यदर्शयति यथेति अहंरूपः अहंकारः सचात्रिवृत् त्रिगुणात्मकः पुनश्चभूतरूपेणपंचविधः इंद्रियरूपेणैकादशविधश्च स्वराट्जीवरूपः तस्यजीवस्यवपुरंडंजगच्चयतोयेभ्योमहदादिभ्यः तथाऽवभाति २९ ननुतर्हिजनः किमित्येवनप्रत्येतितत्राह एतद्ब्रह्म ३० उक्तमेवार्थंसुखप्रतिपत्त्यर्थंसंक्षेपेणानुवदति इतीति हेगुर्विपूज्ये ३१ ❀ ❀ ❀

अनेनचज्ञानयोगेनभगवानेवप्राप्योयथाभक्तियोगेनेत्याह नैर्गुण्योज्ञानयोगश्चमन्निष्ठोभक्तिलक्षणश्चयोयोगस्तयोर्द्वयोरप्येकएवार्थःप्रयोजनम् कोऽसौ भगवच्छब्दोलक्षणज्ञापकोयस्य तदुक्तंगीतासु तेप्राप्नुवंतिमामेवसर्वभूतहितेरताइति ३२ ननुज्ञानयोगस्यआत्मलाभःफलंशास्त्रेणावगम्यते भक्तियोग-स्यतुभजनीयेश्वरप्राप्तिःकुतस्तयोरेकार्थत्वमित्याशंक्यदृष्टांतेनोपपादयति यथाबहूनारूपरसादीनांगुणानामाश्रयोगुडक्षीरादिः एकएवार्थोमार्गभेदप्रवृत्तै-रिंद्रियैर्नानाप्रतीयते चक्षुषाशुक्लइति रसनेनमधुरइति स्पर्शनेनशीतइत्यादि तथाभगवानेवतत्तद्रूपेणावगम्यते ३३ शास्त्रमार्गानेवप्रपंचयति क्रिययेति त्रिभिः क्रिययापूर्त्तरूपयाक्रतुभिर्योगैः मर्शनंमीमांसा आत्मेंद्रियजयोनिषिद्धवर्जनम् ३४ उभयचिन्हेनसकामनिष्कामलक्षणेनतमेवाह यइति सकामधर्मप्राप्यंस्व र्गाद्यपिभगवतएवसगुणंस्वरूपमितिभावः ३५ एभिर्वर्त्मभिः स्वदृक्स्वप्रकाशः ३६ तदेवंज्ञानयोगमुपसंहृत्यतस्यचभक्तियोगेनसमानार्थत्वमुक्त्वाभक्तियोगमुप

ज्ञानयोगश्चमन्निष्ठोनैर्गुण्योभक्तिलक्षणः द्वयोरप्येकएवार्थोभगवच्छब्दलक्षणः ३२ यथेंद्रियैःपृथग्द्वारैरर्थोबहुगुणाश्रयः एकोनानेयतेतद्वद्भगवाञ्छास्त्रवर्त्मभिः ३३ क्रिययाक्रतुभिर्दानैस्तपःस्वाध्यायमर्शनैः आत्मेंद्रियजयेनापिसंन्यासेनचकर्मणाम् ३४ योगेनविविधांगेनभक्तियोगेनचैवहि धर्मेणोभयचिन्हेनयःप्रवृत्तिनिवृत्तिमान् ३५ आत्मतत्त्वावबोधेनवैराग्येणदृढेनच ईयतेभगवानेभिःसगुणोनिर्गुणःस्वदृक् ३६ प्रावोचंभक्तियोगस्यस्वरूपंतेचतुर्विधम् कालस्यचाव्यक्तगतेर्योऽतर्धावतिजंतुषु ३७ जीवस्यसंसृतीर्बह्वीरविद्याकर्मनिर्मिताः यास्वंगप्रविशन्नात्मानवेदगतिमात्मनः ३८ नैतत्खलायोपदिशेन्नाविनीतायकर्हिचित् नस्तब्धायनभिन्नायनैवधर्मध्वजायच ३९ नलोलुपायोपदिशेन्नगृहारूढचेतसे नाभक्तायचमेजातुनमद्भक्तद्विषामपि ४० श्रद्दधानायभक्ताय-विनीतायानसूयवे भूतेषुकृतमैत्रायशुश्रूषाऽभिरतायच ४१ बहिर्जातविरागायशांतचित्तायदीयताम् निर्मत्सरायशुचयेयस्याहंप्रेयसांप्रियः ४२ यइदंशृणुयादंबश्रद्धयापुरुषःसकृत् योवाभिधत्तेमच्चित्तःसह्येतिपदवींचमे ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृ-तीयस्कंधेद्वात्रिंशोऽध्यायः ३२ मैत्रेयउवाच एवंनिशम्यकपिलस्यवचोजनित्रीसाकर्दमस्यदयिताकिलदेवहूतिः विस्रस्तमोहपटलातमभिप्रणम्यतुष्टावतत्त्वविषयांकितसिद्धिभूमिम् १

संहरति प्रावोचमितिद्वाभ्याम् चतुर्विधंत्रिगुणनिर्गुणभेदेन अंतर्धावतिउत्पत्तिनिधनादिकरोति ३७ अंगहेमातः ३८ उपदेशोऽनधिकारिणोदर्शयति नैतदितिद्वाभ्याम् खलायपरोद्वेजकाय भिन्नायदुराचाराय धर्मध्वजायदांभिकाय ३९ ४० अधिकारिणआह श्रद्दधानायेतिद्वाभ्याम् ४१ ४२ एतच्छ्रवणकीर्त्तनपरस्यापिमत्पदप्राप्तिरेवफलमित्याह यइति अप्यर्थेचकारः सोऽपिमत्पदवीमेति हिनिश्चितम् ४३ इतितृतीयस्कंधेटीकायांद्वात्रिंशोऽध्यायः ३२ त्रयस्त्रिंशेतुतस्यैवकपिलस्योपदेशतः ज्ञानभावेनतन्मातुर्जीवन्मुक्तिरुदीर्यते १ विस्रस्तंमोहरूपंपटलमावरणंयस्याःसा तत्त्वान्येवविषयस्तेनांकितासिद्धिःसांख्यंज्ञानंतस्यभूमिंक्षेत्रम् प्रवर्त्तकम् १ ७ ७ ७

अथेतिवाक्यांतरे अजोऽपितववपुः केवलंदध्यौ नतुदृष्टवान् सचस्वयंसाक्षात् यस्यतवजठराज्जातः सभवानेवविश्वस्यसर्गादिविधत्ते नतुतवसर्गादिकर्त्ताकश्चिदस्ति एवंभूतस्त्वंमेमयाकथंजठरेणधृतइतित्रयाणामन्वयः कथंभूतंवपुः सत् व्यक्तम् तत्रहेतुः अंतःसलिलेशयानम् कीदृशम् भूतानींद्रियाणिचअर्थाश्चशब्दादयः आत्माचमनः एतन्मयमेतैर्व्याप्तमित्यर्थः कुतः गुणानांप्रवाहोयस्मिन् तत्कुतः अशेषस्यकार्यकारणस्यबीजंकारणम् २ कथंभूतोभवान् सर्गादिविधत्तेगुणप्रवाहरूपेणाविभक्तंवीर्यंशक्तिर्येनसः शक्तिद्वारेणविधत्तेनसाक्षादित्यर्थः यतः अनीहोनिष्क्रियः तर्हिकथंशक्तिद्वारेणापिसर्गादिविधत्ते अवितथाभिसंधिः सत्यसंकल्पः किमर्थंविधत्ते आत्मनांजीवानामीश्वरः जीवानांभोगार्थमित्यर्थः ननुकथंविचित्रान्भोगानेकएवविदध्यात्तत्राह अतर्क्याः सहस्रमपरिमिताः शक्तयोयस्य ३ किंच प्रलयेयस्योदरेएतत्विश्वमासीत् सत्वंमयाजठरेणकथंधृतः ननुशिशोर्मयिकिमेतदुच्यतेतत्राह वटपत्रइति अंघ्रिपादांगुष्ठंपिबतीत्यंघ्रिपानः इदमपिशिशुत्वंतद्वदेवमायाइतिभावः ४ अथवानत्वंमयाअपत्यांतरमिवजठरेभृतः किंतुवाराहाद्यवतारवदिच्छयैवाविर्भूतोऽसीत्याह त्वंदेहतंत्रोदेहपरिकरः स्वीकृतमूर्त्तिरसि

देवहूतिरुवाच अथाप्यजोंतःसलिलेशयानंभूतेंद्रियार्थात्ममयंवपुस्ते गुणप्रवाहंसदशेषबीजंदध्यौस्वयंयज्जठराज्जातः २ सएवविश्वस्यभवान्विधत्तेगुणप्रवाहेणविभक्तवीर्यः सर्गाद्यनीहोवितथाभिसंधिरात्मेश्वरोऽतर्क्यसहस्रशक्तिः ३ सत्वंभृतोमेजठरेणनाथकथंनुयस्योदरएतदासीत् विश्वंयुगांतेवटपत्रएकः शेतेस्ममायाशिशुरंघ्रिपानः ४ त्वंदेहतंत्रः प्रशमायपाप्मनांनिदेशभाजांचविभोविभूतये यथाऽवतारास्तवसूकरादयस्तथाऽयमप्यात्मपथोपलब्धये ५ यन्नामधेयश्रवणानुकीर्त्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपिक्कचित् श्वादोऽपिसद्यः सवनायकल्पते कुतः पुनस्ते भगवन्नुदर्शनात् ६ अहोबतश्वपचोऽतोगरीयान्यज्जिह्वाग्रेवर्त्ततेनामतुभ्यम् तेपुस्तपस्ते जुहुवुः सस्नुरार्याब्रह्मानूचुर्नामगृणंतियेते ७ तंत्वामहंब्रह्मपरंपुमांसंप्रत्यक्स्रोतस्यात्मनिसंविभाव्यम् स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहंवंदेविष्णुकपिलंवेदगर्भम् ८ मैत्रेयउवाच ईडितोभगवानेवंकपिलाख्यः परः पुमान् वाचाविक्लवयेत्याहमातरंमातृवत्सलः ९ कपिलउवाच मार्गेणानेनमातस्तेसुसेव्येनोदितेनमे आस्थितेनपरांकाष्ठामचिरादवरोत्स्यसि १० पाप्मनांदुष्टानांनिदेशभाजामाज्ञाऽनुवर्त्तिनांविभूतयेसमृद्धयेआत्मपथोपलब्धयेज्ञानमार्गप्रदर्शनाय ५ अतस्त्वद्दर्शनादहंकृतार्थाऽस्मीतिकिंमुत्यन्यायेनाह यन्नामधेयस्यश्रवणमनुकीर्त्तनंचतस्मात् क्कचित् कदाचिदपिश्वानंअत्तीतिश्वादः श्वपचः सोऽपिसवनायसोमयागायकल्पते योग्योभवति अनेनपूज्यत्वंलक्ष्यते ६ तदुपपादयति अहोबतेत्याश्चर्ये यस्यजिह्वाऽग्रेतवनामवर्त्ततेसश्वपचोऽपिअतः अस्मादेवहेतोर्गरीयान् यद्यस्माद्वर्त्ततेअतइतिवा कुतइत्यतआह तएवतपस्तेपुः कृतवंतः जुहुवुः होमंकृतवंतः सस्नुस्तीर्थेषुस्नाताः आर्याः तएवसदाचाराः ब्रह्मवेदमनूचुः अधीतवंतः त्वन्नामकीर्त्तनेतपआद्यंतर्भूतमतस्तेपुण्यतमाइत्यर्थः यद्वा जन्मांतरेतैस्तपोहोमादिसर्वंकृतमितित्वन्नामकीर्त्तनेनमहाभाग्योदयादवगम्यतइत्यर्थः ७ प्रत्यक्स्रोतसि प्रत्याहृतेआत्मनिमनसिसंविभाव्यम् संचिंत्यम् वेदागर्भोयस्यसः ८ अविक्लवयागंभीरयावाचा ९ तेतवसुसेव्येनसुखंसेव्येनमेमयाउदितेनआस्थितेनानुष्ठितेनपरांकाष्ठांजीवन्मुक्तिमवरोत्स्यसिप्राप्स्यसि १० ७

यायाःयास्यसि आतांद्विदःमन्मतमविद्वांसः ११ अनुमतःअनुज्ञातः १२ सरस्वत्याआपीडेपुष्पमुकुटतुल्ये सरस्वत्यैतिपाठेमुकुटेनेवसं वेष्टितेबिंदुसरसिसमा हिताबभूव १३ कथंभूतासतीसमाहितातदाह अभीक्ष्णंत्रिषवणमवगाहः स्नानंतेनकपिशान् पिशंगान् स्वतएवकुटिलान् अलकान् केशान् तथाआत्मानंदेहंचीरधा रिणंकृशंचबिभ्रतीसती १४ प्रजापतेःकर्दमस्यतपोयोगाभ्यांविजृंभितमतिशयितम् स्वगार्हस्थ्यंहित्वापुत्रभूतेश्वरविरहातुरासतीवदनंकिंचिदनिर्वाच्यंशोकंव्या कुलंचकारेतिषष्ठेनान्वयः १५ यत्रगार्हस्थ्येक्षीरफेननिभाःमृदुशुभ्राःशय्याःआस्तरणानि दंतघटितामंचकाश्चस्वर्णमयाःपरिकराःआसनानिपीठादीनिसुस्प र्शान्यास्तरणानियेषु १६ १७ बहुभिरमरद्रुमैरम्यम् १८ यत्रोद्यानेप्रविष्टमात्मानंदेवहूतिमिति १९ आखंडलइंद्रस्तस्ययायोषितस्तासामपिईप्सिततमं

भ्रद्वस्यैतन्मतंमत्स्यंज्ञुष्टंयद्ब्रह्मवादिभिः येनमामभवंयायामृत्युमृच्छंत्यतद्विदः ११ मैत्रेयउवाच इतिप्रदर्श्यभगवा न्सतींतामात्मनोगतिम् स्वमात्राब्रह्मवादिन्याकपिलोऽनुमतोययौ १२ साचापितनयोक्तेनयोगादेशेनयोगयुक् तस्मिन्नाश्रमआपी डेसरस्वत्याःसमाहिता १३ अभीक्ष्णावगाहकपिशान्जटिलान्कुटिलालकान् आत्मानंचोग्रतपसाबिभ्रतीचीरिणंकृशम् १४ प्र जापतेःकर्दमस्यतपोयोगविजृंभितम् स्वगार्हस्थ्यमनौपम्यंप्रार्थ्यंवैमानिकैरपि १५ पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः आसनानि चहैमानिसुस्पर्शास्तरणानिच १६ स्वच्छस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच रत्नप्रदीपाआभांतिललनारत्नसंयुताः १७ गृहोद्यानंकुसुमि तैरम्यंबह्वमरद्रुमैः कूजद्विहंगमिथुनंगायन्मत्तमधुव्रतम् १८ यत्रप्रविष्टमात्मानंविबुधानुचराजगुः वाप्यामुत्पलगंधिन्यांकर्दमेनोपला लितम् १९ हित्वातदीप्सिततममप्याखंडलयोषिताम् किंचिच्चकारवदनंपुत्रविश्लेषणातुरा २० वनंप्रव्रजितेपत्यावपत्यविरहातुरा ज्ञाततत्त्वाऽप्यभून्नष्टेवत्सेगौरिववत्सला २१ तमेवध्यायतीदेवमपत्यंकपिलंहरिम् बभूवाचिरतोवत्सनिस्पृहातादृशेगृहे २२ ध्या यतीभगवद्रूपंयदाहध्यानगोचरम् सुतःप्रसन्नवदनंसमस्तव्यस्तचिंतया २३ भक्तिप्रवाहयोगेनवैराग्येणबलीयसा युक्तानुष्ठान जातेनज्ञानेनब्रह्महेतुना २४ विशुद्धेनतदात्मानमात्मनाविश्वतोमुखम् स्वानुभूत्यातिरोभूतमायागुणविशेषणम् २५

प्राप्तुमिष्टतमम् तत्हित्वातत्राभिमानंत्यक्त्वा २० स्नेहवियोगस्यदुःसहतामाह वनमिति नष्टेवत्सेवत्सलागौरिवाभूत् २१ विरहकृतध्यानफलमाह निस्पृहानिर्वास ना वत्सविदुर २२ ततःस्वस्नेहतःकपिलोयदाहतद्भगवतोरूपंध्यायतीतदाआत्मानंचविश्वतोमुखंसर्वगतंध्यायतीब्रह्मण्यवस्थितमतिर्बभूवेतिपूर्वस्यैवानुषंगः केनध्या यतीविशुद्धेनात्मनामनसा २३ विशुद्धौकारणान्याह भक्तिप्रवाहरूपेणयोगेनवैराग्येणचयुक्तानुष्ठानेनजातंयज्ज्ञानंतेनच युक्तानुष्ठानंचगीतासूक्तम् युक्ताहारवि हारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहेति ब्रह्महेतुनाब्रह्मत्वापादकेन २४ विश्वतोमुखत्वेहेतुः स्वानुभूत्यास्वरूपप्रकाशेनतिरोभूतंमायागु णैर्विशेषणंपरिच्छेदोयस्य २५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

कथंभूते ब्रह्मणि आत्मनां जीवानां संश्रये भगवति तस्या जीवन्मुक्तिमाह सार्द्धैस्त्रिभिः तदा च निवृत्ता जीवापत्तिर्जीवभावो यस्यास्तस्याः भावस्तत्त्वं तस्मात् विगतक्लेशा प्राप्तनिर्वृ
तिश्च सती आत्मानं देहं न सस्मारेत्युत्तरेणान्वयः २६ ननु तथाऽपि गुणानां विद्यमानत्वात्कथमस्मरणं तत्राह नित्यारूढो लब्धप्रतिष्ठः समाधिर्यस्यास्तस्या भावस्तत्त्वं तस्मा
त्परावृत्तः शांतो गुणनिमित्तो भ्रमो यस्याः सा २७ परतः पराभिरेव कर्दमसृष्टविद्याधरीभिः पोषः पोषणं यस्य आधिर्मनोग्लानिस्तदसंभवादकृशः मलैरवच्छन्नो बभौ
२८ देवगुप्तमारब्धकर्मपालितम् २९ निर्वाणं नित्यमुक्तम् ३० हे वीर विदुर उपेयुषी प्राप्ता ३१ हे सौम्य तस्यास्तन्मर्त्यं शरीरं सरिदभूत् कथंभूतम् योगेन विधुता विली-

ब्रह्मण्यवस्थितमतिर्भगवत्यात्मसंश्रये निवृत्तजीवापत्तित्वात्क्षीणक्लेशाप्तनिर्वृतिः २६ नित्यारूढसमाधित्वात्परावृत्तगुणभ्रमा न सस्मार
तदात्मानं स्वप्ने दृष्टमिवोत्थितः २७ तद्देहः परतः पोषोऽप्यकृशश्चाध्यसंभवात् बभौ मलैरवच्छन्नः सधूम इव पावकः २८ स्वांगं तपोयोग
मयं मुक्तकेशं गतांबरम् दैवगुप्तं न बुबुधे वासुदेवप्रविष्टधीः २९ एवं सा कपिलोक्तेन मार्गेणाचिरतः परम् आत्मानं ब्रह्मनिर्वाणं भगवंतमवाप
ह ३० तद्वीरासीत्पुण्यतमं क्षेत्रं त्रैलोक्यविश्रुतम् नाम्ना सिद्धपदं यत्र सा संसिद्धिमुपेयुषी ३१ तस्यास्तद्योगविधुतमार्त्यं मर्त्यमभूत्सरित्
स्रोतसां प्रवरा सौम्य सिद्धिदा सिद्धसेविता ३२ कपिलोऽपि महायोगी भगवान् पितुराश्रमात् मातरं समनुज्ञाप्य प्रागुदीचीं दिशं ययौ ३३
सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः स्तूयमानः समुद्रेण दत्तार्हणनिकेतनः ३४ आस्ते योगं समास्थाय सांख्याचार्यैरभिष्टुतः त्रयाणा
मपि लोकानामुपशांत्यै समाहितः ३५ एतन्निगदितं तात यत्पृष्टोऽहं तवानघ कपिलस्य च संवादो देवहूत्याश्च पावनः ३६ य इदमनुशृणो
ति योऽभिधत्ते कपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् भगवति कृतधीः सुपर्णकेतावुपलभते भगवत्पदारविंदम् ३७ इति श्रीभागवते
महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां तृतीयस्कंधे कापिलेयोपाख्याने त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३ ७ ७ ७

नामार्त्यं दैहिकाधातुमलाद्यस्य ३२ कपिलोऽपि ययावित्युक्तं तदेव प्रपंचयति कपिलोऽपीति त्रिभिः समनुज्ञाप्य अनुज्ञां संप्रार्थ्य ३३ दत्तमर्हणमर्घ्यं निकेतनं च यस्मै ३४
उपशांत्यर्थं समाहित आस्ते ३५ प्रकरणार्थमुपसंहरति एतदिति तव त्वया ३६ एतच्छ्रवणकीर्तनफलमाह य इति सुपर्णकेतौ गरुडध्वजे उपलभते प्राप्नोति ३७ इति
श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे भावार्थदीपिकायां श्रीधरस्वामिविरचितायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३ श्रीगोपालकृष्णार्पणमस्तु शुभं भवतु ७ ७

इतिश्रीमद्भागवततृतीयस्कंधःसमाप्तः

[OrderDescription]
,CREATED=20.07.20 14:43
,TRANSFERRED=2020/07/20 at 15:04:33
,PAGES=123
,TYPE=STD
,NAME=S0003346
,Book Name=M-2762-SHRIMAD BHAGWAT
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF

FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF

FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF

FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,